

“Prometey”in kitabxanası

NƏRİMƏN HƏSƏNZADƏ

Seçilmiş əsərləri

7 cilddə

6-ci cild

Publisist əsərlər

Bakı – 2012

“Prometey”in kitabxanası

*Nəriman Həsənzadə. Seçilmiş əsərləri.
7 cilddə. 6-cı cild (Publisist əsərlər)*

Tərtibçi:

Nazim Həsənzadə,
*filologiya elmləri üzrə
fəlsəfə doktoru*

Redaktor:

Güldanə Əmrullahqızı,
*filologiya elmləri üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent*

Xalq şairi Nəriman Həsənzadə publisist çıxışlara xüsusisi əhəmiyyət verdiyindən, demək olar ki, bütün yaradıcılığı boyu mətbuatın bu aktual və operativ növündən çox səmərəli bəhrələnmiş, əslində onu düşündürən, narahat edən məsələləri ifadə etmişdir. Bu da əlbəttə, müəllifin seçdiyi mövzulardan asılıdır. Şair heç vaxt ədəbi prosesə seyrçi olmamış, ölkədə və dünyada baş verən ictimai-siyasi hadisələri izləmiş və onlara öz münasibətini publisist çıxışları ilə bildirmişdir.

Şairin yaradıcılığını bütövlükdə, yəni “Sənətkar və Zaman” anlamında götürdükdə görürük ki, o dünəndən danışanda da üzünü sabaha tutur.

Xalqının, vətəninin və yaşadığı əsrin ən vacib sözünü deməyə çalışır. Eşitdiyini eşitmək istəyir.

4703020000
036-2013 qrifli nəşr

Tariximizi, taleyimizi yazan sənətkar

Nəriman Həsənzadənin şeirləri kimi, publisistik yazıları da artıq emosiyadan, qərəzdən uzaqdır. Oxucunun ürəyincə olan bu yazılar zamanın ruhuna doğmadır. XX əsrin sonuncu on illiyində mövcud ictimai fikri ustalıqla, ürək yanğısı ilə qələmə alan şairin özünün də mənəvi ağrılar, iztirablar içində çırpındığını görürik.

Beynəlxalq erməni mafiyasının və onun havadarlarının növbəti dəfə xalqımıza qarşı törətdikləri vəhşiliklər yenidən siyasi mühitimizdə burulğanlar yaratdı. Bu təlatümlər

həm də Azərbaycan şairinin, yazılısının ədəbi taleyi, alın yazısı idi. Özü də belə anlarda coşub-daşan, həm də çəş-qınlıq içində ələnən xalqın siyasilərlə yanaşı, vətənin qə-ləm əhlinə, ziyalılara üz tutması çoxları kimi, Nəriman Həsənzadəni də düşündürməyə bilməzdi. Bütün bunlar isə onun yaradıcılığına ciddi təsir göstərir. Elmi, ədəbi-tən-qidi məqalələrində, publisistik yazılarında, müsahibələrin-də ziyalilərimizə sual verirdi:

— “*Tariximizi saxta yazanlar və bizim hamimizi alda-danlar tarixə və millətə nə cavab verəcəklər? Azərbaycan torpağı üstə necə gəzəcək, şəhidlər xiyabanına necə gedə-cəklər, göz yaşı axıdan ana-bacılarla bir sıradə necə da-yanacaqlar?*”

Nəriman Həsənzadə bu keşməkeşli günlərdə sakit dayan-madı, qələminə sarıldı, adamlarımızda narahatlıq doğuran məsələlərdən danişdi. Rus imperiyasının ikiüzlü siyasetini pislədi. Xalqımızın arasında milli ədavət hissi yaratmaq istəyənlərin xislətindən yazdı. Mənəviyyatımızı tərəziyə qo yanlara həm deputat kürsüsündən, həm də dolğun tutarlı yazıları ilə öz sözünü dedi: “Bizim ifrat beynəlmiləlciliyi-miz bəzən ikrah hissi doğurur. İndi soyqırımıma məruz qal-an nənələrimizə, ata-babalarımıza ermənilərlə mehriban olmayı, qonşuluğumuzu unutmamağı tövsiyə edirdilər. Ermənilər o qonşuları və o adamları vəhşicəsinə qırdılar ki, onlar ermənilərə əli açıq, dili şirin idilər, mehriban idilər, süfrələrində çörək vermişdilər, rəhmdil idilər. Görünür, bu ermənilər vəhşilərin döşündən süd əmiblər...”

Sözün qədrini bilən şair-publisist Nəriman Həsənzadə qələmini əlinə alarkən yazılarına zorla nəyisə pərçim etməyib. Həmişə tarixi mənbələrə söykənib. Ona görə də bu yazılardakı mövzu bitkinliyi həmişə ön planda olub. Nəticədə, şeirlərində olduğu kimi publisistikasında da öz istedadi, təsəvvürü, anlayışı və hissləri dairəsində formalasır.

Nəriman Həsənzadə yazır ki, heç bütöv sevindiyim yadına gəlmir, sevincim həmişə yarımcıq olub. Bütin bunalıların kökündə isə doğma torpağımıza, el-obamıza, böyük vətənimizə bəslənən saf, vicdanlı övlad məhəbbəti durur. Onun oxucu qəlbinə yol tapan hər bir yazısı ürəkdən gəlir.

Rus imperiya ordusu Bakıda qanlı 20 yanvar hadisəsini törətdiyi zaman Nəriman Həsənzadə yaradıcılıq ezamiyyətində idi. Sənətkar bu xəbərdən böyük sarsıntı keçirtsə də, məkralı erməni mafiyasının, onun havadarlarının iç üzünü açmaq, həqiqətləri olduğu kimi dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün Parisdəki müxtəlif mətbuat səhifələrində öz yazıları ilə çıxış edir. Parisin ən böyük “Qalimar” nəşriyyatının baş redaktoru məşhur yazıçı Roje Qrinye və “Humanite limanş”ın müxbiri ilə səhbətlərində və müsahibələrində Azərbaycan xalqının öz torpaqlarında qətl edilməsini, didərgin salınmasını deyir, eləcə də, Moskva televiziyaları, bu yöndə olan dünya mətbuatının Azərbaycan hadisələrini erməni ekstremistlərinin istədiyi kimi verməsi ilə dünya ictimai fikrini çəşdirdığını bildirirdi. Nəriman Həsənzadə bu müsahibələrində qorxmadan, çəkinmədən Azərbaycanın SSRİ-dən ayrılması məsələsini qoyurdu.

Fransız jurnalisti Ryer Blanše ondan Bakıdakı hadisələr barədə aldığı müsahibəni jurnallarının növbəti nömrəsində çap etdirdikdən sonra həqiqətlər erməni mafiyasını çox qəzəbləndirir. Nəticədə Nəriman müəllim təhlükəsizliyini təmin etmək üçün, dostlarının məsləhəti və təkidi ilə iki gecə Paris mehmanxanasına gəlmir: “Görkəmlili rus şairi Aliksey Markovla televiziya verilişlərinə bərabər baxırdıq. Bakıda tanklar göstərirdilər, bir anlıq bizə elə gəldi ki, Azərbaycan SSRİ-in ərazisinə yad, işğalçı qoşunlar doldular. Tankların lülələri dinc əhalinin üstünlə tuşlandı, avtomatlardan alov saçırı, sonra ölənlərin qeyri-dəqiq sayını dedilər. Aşağı düşüb tərcüməciddən soruşdum, gəlib uşaq kimi hönkürüb ağladım. Markov bərk dilxor olmuşdu, mənə təsəlli verirdi. Mənəvi əzab çəkdiyini görürdüm.”

Nəriman Həsənzadənin XX əsrin son onilliyində qələmə aldığı publisistik yazıları istiqlal və azadlıq ideyalarının formallaşmasında mühüm rol oynamışdı. Onun həmin illərdə yazdığı “Paris dəftəri”, “ATƏM-in Budapeşt Assambleyasında çıxış”, “Şəhidlərimiz, şahidlərimiz”, “Gül var Xocalıdan sonra açılmır”, “Qazax, Ağstafa səngərdi” və başqa yazılarında xalqımızın azadlıq ruhu tərənnüm edilir, mübarizəmizə, iradəmizə qarşı çıxanlar pislənir, ifşa olunur. Bu yazıları birləşdirən ümumi cəhət isə azadlıq, müstəqillik amalına köklənmişdir. Ən əsası odur ki, zülmə, haqsızlığa, nankorluğa qarşı ünvanlanan bu yazılar çox nikbin əhval-ruhiyyədə qələmə alınıb.

“Mənim “Paris daftər”im “Azərbaycan yarası”na çevrildi. Zaman bizim hər birimizdən daha təmkinli, daha ağıllı olmayı tələb edir. Daha səhv etməyə ixtiyarımız yoxdur, hər birimizə təsəlli verməyə sözümüz də yoxdur. Şəhidlər Xiyabani bizi yetkinliyə çağırır”.

Nəriman Həsənzadə nə qədər şairanə və mülhayim təbiətli olsa da, düşmənə qarşı nifratını gizlədə bilmir. Onun hər bir yazısı Vətən torpağına qarışan igidlərimizin xatirəsi önündə içilmiş anddi. O bu anda sadıq qalır. Həyatın gerçəkliyini yaxşı başa düşür. Həyəcan doğuran problemlərə üz tutur. Əsl gerçəkliyi qələmə aldığı üçün, yazıqları təsirli və inandırıcı olur. Nəriman Həsənzadə müstəqil Azərbaycanda müstəqil yaşamaq istəyən vətən oğullarından, yeni tariximizin yeni səhifələrini torpağa yazarlardan, öz taleyini özləri həll edən igidlərimizdən yazırırdı. Bu yazıldarda xalqımızın keçirdiyi əzablı günlərinin qəmli, kədərli anları ilə yanaşı, real gerçəklilikləri də tarixin yadınaşına yazıb.

1990-cı illər Nəriman Həsənzadənin həyatının çox önəmli illəri idi. O, ömrünün ən qiymətli anlarını oxucularına həsr edir. Çünkü onda vətəndaşlıq məsuliyyəti var. Torpağını, xalqını, mədəniyyətini, dilini tanıyor, bilir. Nəriman Həsənzadənin şair, publisist təbiətində narazılıq, kədər hissələri duyulsada, dəyişən dünyamızın gərginliklərini geniş təhlil edir. Yazılardakı nikbinlik, mübarizlik də elə bunlardan irəli gəlir: “Mən inanıram ki, bu ağrıları unudan bir günümüz olacaq, yenə yaylaqlarımıza qoyun sürüürləri, aran köçü

qalxacaq, dağ kəndlərimizin sərin bulaqlarından ovcumuzu doldurub içəcəyik, meşələr qoynunda ürək dolusu dərindən nəfəs alıb gəzəcəyik. Tariximiz sabaha işıqlı gözlə baxmağı tövsiyə edir”.

Beləliklə, cəsarətlə deyə bilərik ki, şair-publisist Nəriman Həsənzadə yazıb-yaratdığı bütün dövrlərdə olduğu kimi, XX əsrin sonuncu onilliyində, Azərbaycanımızın başı üstünüü qara buludlar alarkən də, hadisələrə vaxtında öz münasibətini bildirib, sabahımız naminə haqq səsini ucal-daraq ardıcıl mübarizə aparıb.

Natiq QUBADOĞLU,
AMEA-nın dissertanti

“525-ci qəzet”,
25 yanvar 2011-ci il

*Ümummilli lider
Heydər Əliyevin əziz xatirəsinə*

Mənim Ədəbi

Taleyim

(Zamanla, Tarixlə görüş)

*Heydər Əliyev şairi şairdən, yazarını
yazıcıdan qoruyurdu.
“Biri-birinizə xeyirxah olun” – deyirdi.*

Müəllif

Adını milli iftixar hissilə çəkdiyim Heydər Əliyevlə tanış olanda heç ağlıma gəlməzdi ki, bu böyük şəxsiyyət sonralar mənim tərcümeyi-halimin ən parlaq səhifələrinin yazılmrasında arxam-dayağım olacaq və mənəvi bir enerji-yə çevrilib ruhumda yaşayacaqdı.

Mən öz ədəbi taleyimlə – əslində, tarixlə, zamanla görüşə gedirdim. Ürəyimdən nələr keçmirdi: “məni necə qarşılıyacaqlar”, “nə deyəcəklər”, “haqqımda nə düşünəcəklər?” və s. Bu tərəddüdləri Zaman özü diqtə edirdi.

1958-ci il idi. Artıq 27 yaşa keçmişdim. Gəncədə Pedaqoji İnstitutu bitirib Bakıya gəlmişdim. Mətbuatda çoxdan çıxış edirdim.

Yazıcılar İttifaqı məni Moskvaya Ali Ədəbiyyat Kurslarında oxumağa göndərirdi. Yol üstəydim. İstəyirdim Moskvada olduğum illərdə iri əsər üzərində işləyim. Ona

görə Nəriman Nərimanov haqqında arxiv materialları ilə tanış olmaq üçün “KQB”yə – Azərbaycan Milli Təhlükəsizlik Komitəsinin sədri Semiçastnı Semyon Kuzmiç adlı bir rus generalının adına məktub aparmışdım.

İndiki Hökumət evi tərəfdə, dəniz qıraqındakı binada məni o vaxt Heydər Əliyev qarşılıdı. Məktubu ona verdim.

Ucaboylu, şaxyerişli, möhkəm bədənli, təbəssümlü, eyni zamanda da çox ciddi bir insanla görüşdüm. Qara kostyum geyinmişdi. Ona çox yaraşırdı. Azərbaycan dilində danışdı. O vaxt belə idarələrdə hamını rusca qarşılıyır, rusca da yola salırdılar.

Leninin silahdaşı haqqında, Leninin qurduğu dövlətdə əsər yazmaq, onun inqilabi iztirablarını göstərmək əslində qadağan idi.

Mənə bir hörmətli yaşlı yazıçı demişdi ki, Nərimanovdan əsər yazsan başın ağrıyacaq. Get, “Neft daşları”ndan yaz, komsomol mükafatı al. Qərəzlə yox, səmimi demişdi.

Milli təəssübkeşliyinə görə Nərimanova “millətçi” adı qoymuşdular. Sovetlər zamanında “millətçi” damgası çox ağır ittiham idi. İllah da ki, bu ad biz türklərə, biz azərbaycanlılara deyiləydi. Tarixi mənbələrdə milliyətimiz türk yazılmışdır, gərək elə oradaca tez bir mötərizə açıb (azərbaycanlı) sözü yazayıq ki, “qarşıq” salmasınlar.

Nərimanovun milliyətcə türklüyü, bolşevik Nərimanova maneçilik törədirdi.

Bunları bili-bilə mən də o böyük insan haqqında əsər yazmaq həvəsinə düşmüştüm. Amma bunun da səbəbi var idi.

Atam Gürcüstanla sərhəddə yerləşən Poylu dəmir yol stansiyasında həm yoldəyişən işləyib, həm də həmkarlar komitəsinin sədri olub. İyirminci illərdə Kürün üstən keçən dəmir yol körpüsü yandırılınca, Nəriman Nərimanov da Bakıdan Poyluya, hadisə yerinə gəlib və atam Nərimanova bələdçilik edib.

Anam da, atamın yaşlı fəhlə yoldaşları da bu görüş barədə mənə danışardılar.

Hələ adımı da anam sonralar dəyişdirib Nəriman qoymuşdu. Poemada bu barədə xatırlayıram:

*Məni Vaqif deyə çağırsalar da,
Nəriman qoydular sonra adımı.
Sevdim Vaqifi də, sevdim səni də,
Sevdim sevdiyiniz bir ölkəni də...*

Ürəyimdə Nərimanova dərin məhəbbət hissi var idi.

O vaxt Nərimanova aid arxiv materialları gizlədilirdi. Yanlış, birtərəfli yazılar çıxır, onun əleyhinə olan Mikanın, Mirzoyanın, Sarkisin, Mirzə Davud Hüseynovun, Kirovun və b. adları-soyadları daha çox hallanırdı.

Azərbaycanda adətən dövlət arxivlərinin müdirləri, işçiləri milliyyətcə ermənilər, ruslar, yəhudilər olardılar.

Nigaran idim ki, “KQB” mənə icazə verməyəcək. İcazə versə də, mənə lazımlı mənbələri gizlədəcək.

İkinci görüşümüzdə Heydər Əliyevin üzündə nur, gözündə bir mehribanlıq gördüm.

Məni daha istiqanlı qarşılıdı, alaqaranlıq dəhlizlə öz işıqlı kabinetinə apardı. Yer təklif etdi. Əyləşdim.

Nərimanovun arxiv materialları ilə tanış olmağımı alışlaşdı. Dəyərli tövsiyələr verdi.

Müsavatın arxivinə mən bəlkə də birinci daxil olan şair idim.

Arxivin müdürü Naydel soyadlı bir yəhudiyidi, məni çox soyuq qarşılıdı:

Apardiğim qalın ağ dəftəri səhifələtdirdi və hər səhifəyə öz möhürlərini vurdu.

- Götürdüyü qeydləri heç yerdə deməməlisən.
- Mən axı, bu qeydlər əsasında əsər işləməliyəm. Oxuduqlarımı oxuculara bildirməliyəm.
- Dəftərin hər səhifəsinə mən baxmalıyam. – O da belə cavab verdi.

(*Mənim arxivdə işlədiyim günlərin özü başqa və geniş bir söhbətin mövzusudur* - N.H.).

Nəriman Nərimanov öz “məslək dostlarının” Qafqaz siyasetini, xəyanətini sonradan başa düşür və “ayılır”. Hər birinin siyasi maskasını çəkib yırtır və onlara meydan oxumağa başlayır.

Amma özü də bilirdi ki, artıq gecdir.

Bu, “aldadılmış” böyük bir tarixi şəxsiyyətin həyatında öz həllini gözləyən dramaturji kolliziya idi. Çıxış yolu tapmayanda, inqilabi iztirablar burulğanında həlak olurdu.

Poemanı yazdığını müddətdə hələ Mikoyan Moskvada, Kremlədə, o biri mikoyanlar isə Bakıda sağ idilər. Vəzifə tuturdular. Azərbaycanın Mərkəzi Komitəsində, nazirliklərdə, komitələrdə, bizim Yazıçılar İttifaqında, jurnal və qəzet redaksiyalarında sözün hər iki mənasında “işləyirdilər”. Qonşuluğumuzda yaşayır, süfrələrimizin başında sağlıqlar deyirdilər. “Sapı özümüzdən olan baltalar” daha qorxuluydular...

“Kiçik” bir detalı xatırlayıram. Akademik Milli Dram Teatrında Nəriman Nərimanovun həyatına həsr etdiyim “Bütün Şərq bilsin” pyesimin tamaşasıydı. Teatrın baş rejissoru və tamaşanın rejissoru Mərahim Fərzəlibəyovla (*indi Xalq artistidir*) yanaşı oturmuşduq. Azərbaycan KP MK-nın Büro üzvləri Ulu öndər başda olmaqla tamaşa baxmağa gəlmışdilər. Nərimanov rolunda çıkış edən Xalq artisti Məlik Dadaşov monoloq dediyi yerdə, birdən “yaşasın, böyük rus xalqı”, “böyük rus xalqına eşq olsun” kimi pyesdə olmayan sözlər işlətdi.

Mərahimlə mən bir-birimizin üzümüzə baxdıq və heç bir söz demədik.

İndi dünyasını dəyişmiş dostumuz Məlik müəllim sonradan danışındı ki, səhnənin ortasında Azərbaycan, azadlıq, neft, millət haqqında misraları deyəndə, Büro üzvlərindən üzümə elə sərt baxdı ki, özümü itirdim və pyesdən dediyim:

*“Azadlıq,
Azadlıq,
hm, hm... Azadlıq!
Azadlıq içində batdıq, qırıldıq.
Alman azadlığı istemiyorum,
sultan azadlığı istemiyorum,
istemem ingilis azadlığını
ya çarın aferis azadlığını.
Mənim azadlığım sanma çörəkdir.
AZƏRBAYCAN AZADLIĞI gərəkdir” –*

misraları ağızında yarımcıq qaldı. Tez özümdən əlavələr etdim.

Bu gündən dünənə baxanda, indi çox aydın görürük ki, Heydər Əliyev hansı mühitdə işləyir, cəsarət göstərir, bizi də cəsarətə səsləyirdi.

Tamaşadan sonra yaradıcı heyətlə görüşüb aktyorları, pyesi və pyesin müəllifini, Xalq artisti Məlik Dadaşovun oyununu dəyərləndirəndə də hiss edirdik ki, bizi cəsarətə çağırır, özü də arxamızda durur.

Yadigar şəkil çəkdirəndə bütün teatr kollektivi, elə o özü də sevinirdi.

Mən adətən üzdə sakit, içimdə, ruhumda isə tufanlardada, burulğanlarda yaşayirdim. Gizli etirazlarda, üsyanlardaydım.

Hörmətli oxularım sual eliyə bilər ki, nə üçün? Bunu səbəbi varmı?

Görünür səbəbsiz həyatda heç şey yoxdur.

İlk dəfə Gəncəyə ali məktəbə oxumağa gələndə, bəstəkar Qəmbər Hüseynli ilə tanış oldum. Vağzaldan çıxanda şəhərə çatmamış “Sukonnu fabriki” deyilən dayanaqda bir məhləsi variydi. Orda yaşayırdı. Yaxın dostu “Çayqıraklı” /Gəncədə yer adıdı/ Məmmədrza Şeyxzamanov idi. Sonralar görkəmli xalq artisti kimi sevilirdi.

Mən də onların yanında görüşüb gəzirdik. Söhbətləri Azərbaycanın istiqlalıydı. Şeyxzamanovlar bu müqəddəs yolda təqib və həlak olublar. Nigar xanımın atası Xudadat bəy bu yolda qətlə yetirilib. Sağlığında Bakının xilaskarı Nuru Paşa ilə Gəncədə görüşüb və s.

Biz Bakıya gələndən sonra da görüşürdük.

Məni Bakıya 1953-cü ildə bəstəkar Qəmbər Hüseynli gətirmişdi. Bəxtiyar Vahabzadəgilə apardı, tanış elədi. O vaxtdan əbədi dostluğumuz başladı.

Mən onlardan dərs alırdım.

Bakıda Lenin adına Mərkəzi kitabxananın şöbə müdürü Məsumə xanım məni mehriban qarşılıdı. Nigar Rəfibəylinin qohumuydu. O, kitabxananın “Xüsusi fondu”ndan qadağan materiallar verirdi ki, apar evdə oxu gətir. Cəvidi, Cəvadı, Müşfiqi, Almas İldirimi, Yazıçılar İttifaqında onların məhkəməsi gedən iclaslarının materiallarını, M.C.Bağirovun Bakı partiya konfransındakı çıxışını və b. mənbələri oxutdururdu.

Qəmbər Hüseynli mənə Üzeyir Hacıbəyovun bir librettosunun əlyazmasını vermişdi ki, Cavad Xan haqqında bir libretto yaz Opera bəstələyəcəm.

Hamısı yarımcıq qaldı.

Mən Gəncədə ali məktəbdə oxusam da, təhsilimi bələcə – qabağıma çıxan şəxsiyyətlərdən, kitabxanaların “Xüsusu fond”larından, oxuduğum arxiv materiallarından, Antik dövr tarix və fəlsəfə kitablarından alırdım.

Sonra gördüm ki, əsl ali məktəb yaşadığım həyatın özüymüş. İçində olduğum ictimai mühitdən daha çox, içimdə olan ədəbi mühit məni dəyişmişdi. Heydər Əliyev təkcə Azərbaycan KP MK-nin Birinci katibi vəzifəsinə gəlməmişdi: həm də mənim və başqa sənət adamlarının ədəbi taleyini şər qüvvələrdən qorumağa sanki, Haqdan göndərilmişdi.

Təhlükəsizlik Nazirliyindəki ilk görüşümüzdən o mənim ürəyimə girmişdi. Heydər Əliyevin şəxsində mən Nəriman Nərimanovun prototipini görürdüm.

“Nəriman” poeması mənim ədəbi taleyim idi.

İlk dəfə 1968-ci ildə ayrıca kitab şəklində “Azərnəşr” çap etmişdi. 1400 misra ixtisar olunmuşdu. Qlavlit əsərin içindən əsər götürmüştü.

Böyük rus şairi Puşkinin “Medniy vsadnik” (“Tunc atlı”) poemasından o vaxtkı senzura 14 misra ixtisar etmişdi. Şairin tədqiqatçıları mövcud ictimai quruluşdan indiyə qədər Puşkinin mənəvi haqqını tələb edirlər.

Nəşriyyatın direktoru mərhum Xalq yazıçısı Qılman İlkin və kitabın redaktoru şair dostum Eyvaz Borçalı qlavlitlə nə qədər mübarizə aparsalar da, bir nəticə hasil olmadı.

Ola bilməzdi ki, Heydər Əliyev poemanın çap olunan ayrı-ayrı parçalarını mətbuat səhifələrindən oxumasın. Ona görə də bir məqam axtarırdım ki, özüylə görüşəndə hamısını danışım.

Azərbaycan KP MK-ya, Büro iclaslarının birinə Yaziçilar İttifaqından nümayəndələr dəvət olunmuşdu. Mən də oradaydım. Arada söz alıb “Nəriman” poemasının qlavit tərəfindən ixtisar edildiyini dedim.

Gördüm ki, narahat oldu. Çıxışı zamanı göstəriş verdi ki, poema necə yazılıbsa, eləcə də çap edilsin.

Mən yerdən razılığımı bildirdim. Ancaq ixtisarlar qlavitdə “itmişdi”.

Qlavlit bütün əsəri sıkəst etmişdi.

Yadımda qalan misraların bəzilərini bərpa etdim:

*Bəlkə su çıxsayı yerin dibindən,
Ayaqlar altında qalmazdı vətən.
Neft mənim ölkəmə fəlakət oldu,
Nə xeyir, nə də ki, bərəkət oldu.
Gəlmələr apardı, kimsəsiz olduq,
Yandıran özgələr, yanın biz olduq.
Qulaq gətirdilər, kar olmaq üçün,
Göz təklif etdilər, kor olmaq üçün.
Ağız gətirdilər, yumulmaq üçün,
Ağız içində dil, lal olmaq üçün.*

*İllər yaman tökdü qaş-qabağını,
Qurtara bilmədik qəm ilə yasdan.
Ancaq yüz illərlə yad bayrağını
Asdıq bayramlarda öz qapımızdan.*

Və yaxud:

*...Bu heykəl qoyanın əli qırılsın,
Qaldı torpağımız, daşımız üstə.
Heykəl – müstəmləkə embleması:
Nadzordu əfəndim, başımız üstə.*

Sonra da:

*Nəriman dedikcə nərimanlaşıb,
Özüm də dəyişdim bu neçə ildə –*

misralarına görə mənə bir vəzifəli irad tutub təkidlə ağıl verirdi ki, “nərimanlaşmaq” yox, “leninləşmək” lazımdı.

N.Nərimanov haqda arxivdən çıxara bildiyim bəzi
seydlərimi burada vermək istəyirəm. Heç olmasa görsün-
lər ki, Nərimanov müasirlərinə də, sonrakı nəsillərə də
olduğu kimi çatdırılmayıb.

Nərimanov yazırdı:

- “Sovet hakimiyyətini Azərbaycanda yerli şəraiti nə-
zərə alaraq qurmaq lazımdı. Biz Rusiyadakı səhvələri tək-
rar etməməliyik. Xansız-bəysiz Azərbaycan Sovet Sosialist
hökuməti qurməliyiq”.
- “Qərbdə inqilab gecikir. Şərqlə möhkəm əlaqə yarat-
məliyiq. Türkmənistan, Əfqanistan... Buxarani verməliyik.
Hindistanda inqilabi iş aparməliyiq”.
- “Güclü sənaye sahibkarlarını ələ almaq, xirdalarına
toxunmamaq və ticarətə icazə vermək... Bu siyaset Rusi-
yada da keçirilməlidir”.
- “Azərbaycan Şərqə açılmış pəncərədir”.
- “Rus inqilabçıları deyirdi ki, Azərbaycanda (kənd-
lərdə) inqilabi hiss etdirmək üçün bəylərin, xanların evlə-
rini yandıraq. Çünkü Rusiyada belə olub”

Nəriman bunun əleyhinəydi. Düzgün siyasət deyil, - deyirdi.

- “Orconikidzenin nəzəriyyəsinə görə, əlbəttə, balaca Azərbaycanın əhalisini ardıcıl surətdə məhv etmək olar, bəs onda respublika kimlərdən ibarət olacaq? ”.

(2-ci məktub, səh.56)

- “...belə demək mümkünəsə, fabrik-zavod şagirdlərinin – 17 məktəbi var, orada 1192 rus uşağı, ancaq müsəlman fəhlələrinin isə 26 uşağı oxuyur.

Bunlar yoldaş Kirova, Mirzoyana məlum deyilmi? Mirzoyanın və başqalarının bu cürə cinayətkar siyasətlərini müdafiə edən Ruhulla Axundov və onun kimi türklər bütün bunları hiss etmirlərmi?”

(2-ci məktub, səh.57)

- “...Azərbaycanda bütün sahələrdə daşnak siyasəti gedir. Mənim heç kiçik bir şübhəm belə yoxdur ki, Serqonun və Stalinin şəxsində AKP MK-si biz türklərə inanmir və Azərbaycanın taleyini erməni daşnaklarına tapşırır. Bunun necə nəticəsi olacağını əvvəlcədən demək çətindi; əgər olacaqsa onda bütün məsuliyyət Serqonun və Stalinin üzərinə düşür. Bunun heyrət doğuran tərəfi odur ki, bu şəxslər elə düşünlərlər “Biz türklər o qədər ağılsızıq ki, bütün bunları başa düşmürük”.

(3-cü məktub, səh.72)

- “Özünün “Qafqaz” siyasətinin inkişafını hər cür müqavimətdən xilas etmək üçün, əlbəttə, Serqoya lazımdı ki məni Azərbaycandan uzaqlaşdırırsın. O, məsləhət üçün Mirzoyana müraciət etdi, Mirzoyan da ona dedi: “Biz ancaq sənin razılığını gözləyirik, Nərimanov buralarda olmayacaq”. Serqo dedi: “Başla...””

(4-cü məktub, səh 67)

Mirzoyan Xanbudaqovu AKP MK-ya katib gətirir və arzusuna çatır.

- “Əgər indi Neftkomun və Baksovetin işçilərinin tərkibinə fikir versək, qərəzsiz müşahidəçi dəhşətə gələr. Yerli müsəlman mühəndisləri və ümumiyyətlə, ziyalıları dolanmaq üçün alverlə məşğuldurlar, ancaq bu idarələr ruslarla, ermənilərlə və yəhudilərlə dolub”.

(məktubdan, səh.36-37)

- “1918-ci ildə nələr olub, qisaca da olsa, danışım. Vətəndaş müharibəsi ərəfəsində, mənim evimdə müsəlman – kommunistlərinin iştirakı ilə iclas çağırılmışdıq, mərhum Şəumyan da oraya dəvət edilmişdi. Yaranmış vəziyyətlə əlaqədar uzun sürən müzakirədən sonra sübut elədim ki, vətəndaş müharibəsini indiki vaxtda başlamaq qorxuludur, çünki o, milli qırğına gətirib çıxardacaq.

Mən bunu ona görə deyirdim ki, həmin vaxtlarda Bakıda yalnız daşnaklardan ibarət kiilli miqdarda böyük hərbi er-

məni milli hissələri dayanırdı. Şaumyan yoldaş mənim gətirdiyim dəllillərlə razılaşdı.

Ancaq iki saat sonra vətəndaş müharibəsi başladı. Bu bizim tərəfimizdən yox, müsavatçılar tərəfindən oldu. Elə bu vaxt daşnaklar mənim evimə hücum etdilər. Mən gizləndim. Mənim qardaşımı apardılar.

Bir saat sonra məni ailəmlə bərabər yol. Şaumyan “soviet hakimiyyətinin müdafiəçiləri” daşnaklardan xilas etdi.

Bundan sonra 3 gün Bakı şəhərində qudurmuş daşnakların dəhşətli vəhşilikləri oldu. Nəticədə həddən çox müsəlman qadınları və uşaqları daşnaklara, yəni “Sovet hakimiyyətinin müdafiəçiləri”nə əsir düşdülər.

Bizim “müdafıəçilərimiz” olan daşnakların müsəlman qadınlarının başlarına açıqları o iyrənc təhqirləri barədə mən burada da məcburam ki, susam.

Bu barədə susmaq lazımdı.

Ancaq Alyoşa Caparidzenin nəcib, alicənab iürəyi susmadı...”.

(məktubdan, səh.30-31)

“1918-ci il Bakı şəhərində baş verən bax bu suallara Sovet hakimiyyəti cavab verməlidir.

Bütün bunlar məni məcbur edirdi deyim ki, ilk günlərdə erməni yoldaşları görkəmli vəzifələrə qoymasınlar.

Bununla belə, ləp əvvəldən bu günkü güñə qədər BEKA elə bil qəsdən Mikoyan, Sarkis və Mirzoyan tərəfindən zəbt olunur”.

(məktubdan, səh.32)

“Mikoyandan sonra Bakının katibi Sarkis olur, Sarkisdən sonra Mirzoyan. Yəqin ki, Mirzoyandan sonra da Kasparov və b. olacaq.

Mən şübhə etmirəm ki, bu çox ağıllı düşünülmüş, düzgün hesablanmış, bütöv bir plandır”.

(*məktubdan, səh.29*)

- “Azərbaycan ilk illərdə nəinki neft verirdi, həm də fəhlələrin maaşını öz dövlət kassasından ödəyirdi.

Bundan artıq özgə hansı beynəlmiləlçilik ola bilərdi?”

(*məktubdan, səh.36*)

- “...indi əgər deyirlərsə ki, “Nərimanov təsir giçünə malikdi, yaxud onu sevirlər, ona inanırlar... deməli, bu deyilənlərin bir əsası var.

Bu elə-bələ yüngül populyarlığın nəticəsi deyil, ağır, çətin, gərgin mübarizələrin hesabınadır. Sözsüz, indiki ağır dəqiqlərdə, onda ki, Müsavat dövləti başını itirib və başlayıb kommunistləri orda-burda güllələməyə, Mikoyana mən lazım olmuşam, çünki özünü bu dəhşətdən xilas etmək istəyir.

Nəyə görə?

Çevriliş baş verəndə, özlərini yüngül hiss etdilər. Mikoyan onu da dedi ki, “...biz Nərimanovu İngilabi Komitənin Sədri seçərik, sonra da onu elə əhatə edərik ki, o, xüsusilə özünün təsir dairəsindən istifadə edə bilməsin.

Axi, bu elə həmin Mikoyandır ki, 18-ci ildə məni fəhlə rayonuna dəvət etmişdi ki, kommunizmdən mühazirə oxuyum; indi məni o şübhə altına alır.

Mən bildirirəm ki, mənim “Sona və Bahadur” romanım müvəffəqiyyət qazanan vaxtlarda yol Mikoyan hələ daşnak idi.

Necə olur ki, indi, iyirmi il keçəndən sonra yol Mikoyan beynəlmiləlçi olur, mən millətçi?”

Nəriman Nərimanov.

“Ucqarlarda bizim partiyanın tarixindən”.

*Fond 609, opisi I, ed. xr. 45a,
73 səhifə, məktub rusca yazılmışdır.*

Bu və buna bənzər qeydlərim əsasında yazdığım bəndləri, fəsilləri qlavlit amansızcasına ixtisar etdi və sonra da dediyim kimi, “itirdi”.

Qədim Romada Horasi kimi böyük şair həmişə deyirdi ki, kaş mənim şeirlərimi oxuyan dörd-beş nəfərin içində biri Avqust olaydı. Təbii ki, o, qədim Romada “Ata yurdun atası” sayılan imperator Oktavian Avqustu nəzərdə tuturdu.

Heydər Əliyev nəinki şeirimizi oxuyur, həm də şairi – şairdən, yəTİçini – yəTİçidən, alimi alimdən qoruyurdu.

Müəllifin mövqeyi aydınsa, əsərin bədii dəyəri varsa, müdafiə edirdi.

Azərbaycanda sənətin bütün növləri onun vaxtında çıxəkləndi. Onun dövründə yaşayan hər bir sənətkarın yaradıcılıq taleyində Heydər Əliyevin pak ruhu yaşayır.

Mənim “Nəriman” poemamı Moskvada yaşayan görkəmli rus şairi Natan Zlotnikov tərcümə etmiş və əsər 1973-cü ildə SSRİ yəTİçilərinin “Sovetskiy pisatel” nəşriyyatında çıxmışdı.

Bəlkə də mən birinci və axırıncı azərbaycanlı şair idim ki, əsərimin əlyazması çapa hazır vəziyyətdə ola-ola, onu saxlatdırıb Moskva mətbəəsindən Bakıya gətirmişdilər. Bu səlahiyyəti bizimkilərə heç kəs verməmişdi.

Azərbaycan KP MK-da bizim kuratorumuz ədəbiyyatçı Xeyrulla Əliyev idi. O, bəlkə də riskə gedərək, poemanın əlyazmasını mənə qaytardı və dedi ki, katib Moskvadadı. Gedib görüşə bilərsən. Getdim.

Tarixçi ideoloqumuzla Moskvada, xəstəxanada (müalicə alırdı) görüşdük. O, təkidlə məsləhət görürdü ki, poemada baş qəhrəman Nərimanov yox, Stepan Şaumyan olmalıdır. Çünkü 1918-ci ildə Bakı Sovetinin sədri o idi. Bunu mən bilirdim.

Lenin Azərbaycanın taleyini əqidəcə daşnak olan Şaumyanı tapşırılmışdı.

Azərbaycanın dövlət arxivlərini ruslar, ermənilər, yəhudilər yalnız azərbaycanlılardan qoruyurdular. Mən ancaq Müstəqillik illərində bildim ki, Osmanlı dövlətinin hərbiyyə naziri Ənvər Paşa 29 yaşlı general qardaşı Nuru Paşa başda olmaqla Qafqaz İslam ordusunu 1918-ci ildə Azərbaycana göndərib. O da Bakını rus-erməni, bolşevik-daşnak hərbi birləşmələrinin soyqırımından xilas edib. Bu ağır qələbə “dünyanın ən nəcib və cəsur əsgəri olan türk oğullarının” (Fətəli xan Xoyski) müqəddəs qanları bahasına başa gəlmışdır.

O vaxt əsərin baş qəhrəmanı kimi Nərimanı yox, Şaumyanı görmək istəyən və bunu təkidlə təklif eləyən ideoloji katibimizin (ixtisasca da tarixçiydi) “səmimiyyəti” indi mənə daha çox təsir edir.

Sən demə, ingilislərin edam etmək istədiyi Milli qəhrəmanımız Nuru Paşanın həbsdən qaçırlımasının maliyyə köməyini də Nəsib bəy Usubbəyli edibmiş və s.

Əlbəttə, bizim “sövdamız” baş tuta bilməzdi və Nərimanov əsərin rus variantında da baş qəhrəman olaraq qaldı.

Poema əsasında yazdığını “Bütün Şərq bilsin” əsərim SSRİ üzrə keçirilən pyes müsabiqəsinə təqdim olunmuşdu. 600 pyesdən Moskvada tamaşaşa qoyulmaq üçün on bir pyes seçilmişdi.

“Bütün Şərq bilsin” on bir pyesin biriydi.

Bu əsər Moskvanın V.Mayakovski adına Akademik Dövlət Dram Teatrında (1983) göstərildi və rus mətbuatı müsbət qiymətləndirdi.

Bakıda Milli Akademik Dram Teatrı tamaşanı Respublikası Dövlət mükafatına təqdim etdi. “Bir səs çatmadı”.

* * *

“Atabəylər” mənzum pyesimdə də belə oldu. Akademik teatr mükafata təqdim etdi. Yenə “bir səs çatmadı”.

Dövlət mükafatları verən Komitənin səlahiyyətli üzvü Xalq rəssamı Mikayıl Abdullayev sonralar mənə deyirdi ki, həqiqətən, onların dediyi kimi, “bir səs çatmayanda”, onu telefonla da zəng vurub alırlar.

Pyesə musiqi yazan bəstəkara isə dövlət mükafatı verdilər. Mən onu açıq ürəklə təbrik elədim.

“Atabəylər”də SSRİ xalq artisti Hökümə Qurbanova və Azərbaycanın xalq artisti Məlik Dadaşov baş rollarda (Qızıl Arslan, İnanc Xatun) oynamaq istəyirdilər. Teatrın baş rejissoru və tamaşının rejissoru Mərahim Fərzəlibəyli onların yaşıni əsas gətirərək məsləhət bilmədi. Hökümə xanım bu məsələ ilə bağlı Azərbaycan KP MK-ya müraaciət etdi. Deyirdi ki, Kunsevaya (Moskvada klinika, xəstəxana – N.H.) gedib kosmetik əməliyyatlar etməyə də hazırlam.

Sonra həmin rolü qızı Vəfa Fətullayeva oynadı və anasını da, bizi də sevindirdi.

Heydər Əliyev Akademik teatrda, “Hamlet” tamaşasının fasiləsi zamanı çay süfrəsi arxasında səmimi söhbət əsnasında dedi ki, “...“Atabəylər” əsəri hər gün göstəril-məlidir”.

Naxçıvan MR Ali Məclisinin sədri cənab Vasif Talıbova minnətdarlığını bildirirəm ki, o vaxtdan bəri “Atabəylər” Naxçıvan Teatrının səhnəsində (əvvəlcə Azərbaycan Milli Akademik Dövlət Dram Teatrında oynanılmışdır) indiyə qədər yaşayır. Hətta, “Teatrın pasportu” fəxri adını qazanmışdır. Bu, istedadlı teatr kollektivinin və mənim mükafatımdı.

Heydər Əliyev ədəbi taleyimizin arxasıydı, dayağdı.

* * *

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetiinin Baş redaktoru vəzifəsinə mən Heydər Əliyev təyin etmişdi.

Gecə saat bir radələrində Yaziçılar İttifaqının birinci katibi İmran Qasımov evə zəng vurdu ki, Birinci (Heydər Əliyevi nəzərdə tuturdu) sənin rəyini bimək istəyir.

— Sənə böyük etimaddir, — dedi.

Mən bunları başa düşürdüm. Xəbər qəfildən olduğu üçün tərəddüd etdim.

O vaxt Yaziçılar İttifaqında həm partiya təşkilatının katibi, həm “Azərbaycan” jurnalında poeziya şöbəsinin müdürü işləyirdim. Ədəbiyyat fondunun (SSRİ yazıçılarının Azərbaycan şöbəsi) direktoru vəzifəsini də katiblik mənə tapşırmışdı.

Səhərisi Azərbaycan KP MK-da Heydər Əliyevin qəbulunda oldum.

Söhbətimiz çox səmimi keçdi.

— Bəlkə Yaziçılar İttifaqının partiya katibliyində də qalıb işləyəsən? — Özü təklif etdi.

Ona yalan vəd verə bilməzdim. İki vəzifə ağır olardı.

Yaziçılar İttifaqının mürəkkəb bir yaradıcılıq təşkilatı olduğunu özü bilirdi. Partiya üzvlük haqlarını vaxtında verməyi unudurdular. İslədiyim altı il müddətində fəaliyyətimi müsbət qiymətləndirmişdi.

“Hə” deyə bilmirdim, “yox” da demək olmazdı.

Yaziçinin, şairin öz ailəmi var. Xüsusilə əsər üzərində işlədiyi vaxt istər-istəməz o özünə qapılır — bədii yaradıcılıqla məşğul olur və yaratdığı qəhrəmanların yanında olurlar.

Bunu Heydər Əliyev bilirdi və nəzərə alırı.

Bir dəfə Yaradıcılıq İttifaqlarında partiya üzvlük haqlarının vəziyyətini yuxarıdan yoxlamışdilar. İttifaqın sədri Mirzə İbrahimovdan savayı, içi mən qarışiq, heç kəs düzgün ödəməmişdi.

Belə hallar da olurdu.

Amma burada qəsd yox idi. Yaziçinin, şairin öz ailəmi var. Xüsusilə əsər üzərində işlədiyi vaxt istər-istəməz o özünə qapılır — bədii yaradıcılıqla məşğul olur və yaratdığı qəhrəmanların yanında olur.

Bunu Heydər Əliyev bilirdi və nəzərə alırı.

Bir dəfə Yaradıcılıq İttifaqlarında partiya üzvlük haqlarının vəziyyətini yuxardan yoxlamışdilar. İttifaqın sədri Mirzə İbrahimovdan savayı, içi mən qarışiq heç kəs düzgün ödəməmişdi. Belə hallar da olurdu.

Elə bil ürəyimi eşitdi.

— Yaxşı, onda get qəzətdə işlə, - dedi.

Heydər Əliyev mənə qəzet barədə, qəzetçilik işi barədə qiymətli tapşırıqlarını – tövsiyələrini verdi.

Bu tövsiyələr uzun müddətli iş planım, yaradıcılıq programım oldu.

O söhbətləri bu gün də minnətdarlıqla xatırlayıram. Ədəbiyyatımızı, yazıçılarımızı, mətbuatımızı, eləcə də mətbuat işçilərini qiymətləndirir, onların əməyinə, şəxsiyyətinə hörmət edirdi. Onun yanından insan böyüüb çıxırdı.

O böyük şəxsiyyətin böyük xeyirxahlıqla, səbrlə və təmkinlə dediyi qiymətli fikirləri mən o vaxt tezislər şəklinde dəftərimə köçürürdüm ki, arada fikir ötürməyim.

Beləliklə, biz qəzeti demək olar ki, bu tezislər əsasında unudulmaz insanla birlikdə buraxırdıq.

Heydər Əliyev “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzətinin ideya müəllifiyi.

Heydər Əliyev “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzətinin birinci abunəçisi və oxucusuydu.

Heydər Əliyev “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzətinin Baş redaktorundan tutmuş, redaksiya heyətinə, əməkdaşlarına qədər hamısını tanıyan və hörmət edən Azərbaycan Respublikasının birinci şəxsiyyətiydi.

Belə şeylər heç vaxt unudulmur və təbii ki, zaman-zaman yada düşür.

İndi o qeydləri olduğu kimi, Ulu öndərin 90 illik yubiley günlərində ilk dəfə oxoculara təqdim edirəm.

- *Adamlarımız sağlam adamlardı. Bizim gündəlik mübarizədə həm müsbət tərəfləri, həm də mənfilikləri açıb demək lazımdı;*
- *oxucu bilməlidir ki, o kimi sevməlidir, kimə nifrət etməlidir. Yəni yazıçı mövqeyi aydın olmalıdır;*
O, bu fikrini bir də incələdi ki, mənə aydın olsun.
- *Çox incə, zərif olmalıdır, – dedi. – Bu fikirlər əsl yazıçı kimi, bədii sözün gücü ilə deyilməlidir. Mən şablonun əleyhinəyəm.*
- *Siz gərək özünüz bir-birinizə xeyirxah olasınız;*
- *qəzətdə gedən materiallarda üslub müxtəlifliyinə diqqət verin;*
- *“mən yazdım kimi yazmırınsa, demək şair, yaxud yazıçı deyilsən” – bu, düzgün münasibət deyil;*
- *tənqid – kəskin, düzgün və xeyirxah olmalıdır. Əsəri yera vurmaq, müəllifi öldürmək üçün yox, kömək üçün yazılımalıdır. Təəssüf ki, tənqid bəzən sinfi düşməncilik yaradır. Sağlam şərait isə qalır kənarda.*
- *rus dilini gərək yaxşı biləsiniz. Rusca yazarlar da gərək azərbaycanca yaxşı bilsinlər. Beləliklə, dünya ədəbiyyatını, rus ədəbiyyatını öyrənmək lazımdır.*
- *Azərbaycançılıq – yalnız adda yox, xarakterdə olmalıdır;*
- *“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti yaradıcılıq ittifaqlarının qəzetidir.*
- *“Literaturnaya gazeta”ni (SSRİ Yazıçılar İttifaqının ədəbi orqanı idi) etalon götürür. Həmin qəzetiñ səhifə-*

lərində gedən materialların bəzilərini oxuyanda, elə bilirsən ki, ədəbiyyata aid material deyil, amma çox lazımlı və maraqlıdır. Çünkü ədəbiyyatçı mövqeyindən yazılmışdır;

- *tariximizi, ədəbi irsimizi daima diqqət mərkəzində saxlayın;*
- *bu gün Respublikada gedən hərəkat qəzetdə öz əksini tapmalıdır. İctimai-siyasi hadisələrdən qəzet kənarda qala bilməz;*
- *işlərinizi bu istiqamətdə davam etdirin;*
- *ümmüttifəq miqyasda materiallar verin (keçmiş SSRİ məkanı nəzərdə tutulurdu);*
- *cəmiyyətimizə yad ünsürlərlə mübarizə, antipodlarla mübarizə məsələlərinə aid materiallar verin;*
- *beynəlxalq hayatı qəzet işıqlandırmalıdır. Xüsusilə bu, rus dilini bilməyən oxucularımız üçün daha çox lazımdır;*
- *Azərbaycan dilinin gözəlliyi məsələsi ayrıca bir söhbətdi. Bu, qəzet səhifələrində deyilməlidir;*
- *tərcümə əsərlərinin dili ağırdı, zəifdi, oxumaq olmur. İkrah hissi oyadır. Kim gəldi, tərcümə edir. Bu düzgün deyil;*
- *ümmütiyyətlə, ədəbi dil barədə çox az danışılır. Dilçilərimiz, ədəbiyyatçılarımız dilin gözəlliyi barədə çıxışlar etməlidir;*
- *dil mədəniyyəti, ədəbi dil, tərcümə dili barədə söhbət keçirmək lazımdır. Bu, böyük problemdi;*

- qəzet tərcümaçı kadrların yetişməsinə kömək məqsədilə materillar verməlidir;
- əlbəttə, qəzətdə keyfiyyət məsələsi birinci yerdə olmalıdır;
- tənqid obyektiv, köməkedici olmalıdır. Şit, hədsiz təriflərdən qaçın, epitetləri az işlədin. “Görkəmli”, “Böyük” kimi epitetləri nəzərdə tuturam. Həm də bu epitetlər alımlar haqqında deyilir. Bəs, Maksim Qorki haqqında yazsanız, hansı epitetləri işlədərsiniz?
- materiallarda forma rəngarəngliyinə, təqdimat yeniliyinə fikri artırın.
- redaksiya heyətini yeniləşdirin, işləyən adamları cəlb edin. Fəxri adamlar bir-iki nəfər oldu, bəsdi.
- işləməyən işçiləri azad eləyin.
- hamı haqqında eyni məqalələr verməyin. Hamı təriflənir. “Eyniləşdirmə” məsələsindən qaçın.
- qəzətin səhifələrində ədəbiyyatın inkişafına kömək edən canlı, maraqlı diskussiyalar açın;
- abidələrin qorunması və tariximiz barədə verdiyiniz materilləri davam etdirin;
- səriştəsi (“kompetensiyası” işlətmişdi) olmayan adamları redaksiyaya yaxın qoymayın. Çünkü onlar ayrı-ayrı sahələrə aid çıxış edəcəklər və sizin qəzətin profilinə uyğun olmayıcaq;
- respublikada çoxlu miqdarda qəzetlər çıxır, gərək onlar bir-birini təkrar etməsinlər;

- *bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, cəmiyyət yalnız oğrulardan, əyrilərdən ibarət deyil, müsbət cəhətləri də vermək lazımdır. Bütün hər şeyi qaralamaq da düzgün olmazdı;*
- *təəssüf ki, bizdə dil mədəniyyəti ilə yoldaşlar az məşğul olurlar. Bəzən qəzet səhifələrində elə qəribə cümlələr, keçidlər olur ki, heç bilmirsən, bu nə istəyir;*
- *“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində də ağır dillə yazılmış materillar gedir;*
- *dilçilərimiz, ədəbiyyatçılarımız dilimizin gözəlliyi, eləcə də ədəbi dil barədə az danışırlar. Məlumdur ki, ədəbiyyatda və incəsənətdə subyektivlik daha çoxdur. Bu, böyük xəstəlikdir. Hamiya elə gəlir ki, o böyükdür. Hədsiz təriflər deyilir. “Krupneyşiy”, “Vidayuşşeysysa” kimi epitetlər, özü də adı alımlar haqqında deyilir. Bundan kənara qaçın;*
- *qlavlitlə də (senzor, mətbuata dövlət nəzarətçisi) dil tapmaq lazımdı. Bundan böyük faciə yaratmaq lazım deyil;*
- *gənclərə geniş yer verilməlidir. İyirminci illərdə ilk dəfə çıxış edən gənclər, indi bizim sovet ədəbiyyatımızın əsasını qoyanlardı. Gərək geniş imkanlar verilsin, bu qəzətin səhifələrində müxtəlif fikirlər söylənsin, rəylər deyilsin, canlı diskussiyalar olsun ki, bizim ədəbiyyatın və incəsənətin inkişafına xidmət etsin.*

Heydər Əliyev Sov. İKP MK-nın ədəbiyyat, incəsənət haqqında qərarlarını da xatırlatdı. Tövsiyə etdi ki, buları bilmək sizin qəzet üçün vacibdi.

Təbiidir ki, Respublika rəhbərinin belə bir xeyir-duasından sonra biz redaksiyada işə böyük həvəslə başladıq.

“Ədəbiyyat və incəsənət”də Baş redaktor işlədiyim müddətdə biz Heydər Əliyevin çıxışlarını qəzet səhifələrində verirdik. Onun elə çıxışı, söhbəti, müsahibəsi olmazdı ki, orada millətin tarixinə, taleyinə toxunmasın, Respublikanın mövcud həyatının canlı mənzərəsi olmasın, ədəbiyyat, mədəniyyət və incəsənət məsələlərindən danışmasın.

Özüylə Respublikanın həyatına yeni ab-hava, yaradıcılıq əhval-ruhiyyəsi gətirmişdi.

O, millətini “KQB” xofundan, “Xan və dehqan”, Novruzəli kimi qul təbiətindən tamam xilas etmək istəyirdi.

Biz onun yanında özümüzə oxşayırdıq.

Biz əvvəllər Azərbaycanda millətə bu qədər yaxın olan nə belə siyasi rəhbər, nə belə Mərkəzi Komitənin Birinci katibi, nə də ziyalıları belə duyan, başa düşən, qoruyan “KQB” rəhbəri görmüşdük.

Onun gəlişiyələ klassik yazıçılarımız, böyük adamlarımız da bir-bir görünməyə başlayır, pyedstallara qalxır, heykəlləşirdilər.

Nəsimini, Füzulinı, C.Cabbarlinı, H.Cavidi, M.Cəlili, S.Vurğunu, N.Nərimanovu, M.Hüseynzadəni (“Mixaylo”-nu) və b. şəhərin ən görkəmli yerlərində “göründük”. On-

lar da minlərə, milyonlara qarışır, millətimizin sayını artırırdı.

Hörmətli hüquqşunas dostum İkram Kərimov danışındı ki, xalq rəssamı Cəlal Qaryağdı mənim yanımda hönkür-hönkür ağlayırdı ki, Nəriman Nərimanovun heykəlini (indiki heykəli) on ildi hazırlamışam, emalatxanada toz altında qalıb.

Heydər Əliyev o heykəli nəinki Bakının ən görüntülü yerində, hətta Rusyanın Ulyanovsk şəhərində də ucaldı.

Klassik yazıçılarımızın yubileyləri bir il davam edirdi. Haqlarında çox danışılır, kitabları çox çıxırıdı. O da bu-nu isteyirdi.

Heydər Əliyev istedadları seçib irəli çəkir, yaxşları qoruyur, qiymətləndirir, ədaləti müdafiə edirdi.

Biz bilirdik ki, o, qəzetimizin hər nömrəsini oxuyur, lazım gələndə orda yazınlara öz səviyyəsində reaksiya verirdi.

Bir məqalədə sərin ayran içmək üçün gəlib növbəyə duran fəhlənin növbəsinin əlindən alınması, döyülməsi və nəhayət 4 il iş alması ilə nəticələnən ağır taleyi təsvir edilirdi.

Məqaləni redaksiyanın əməkdaşı Sabir Məmmədov yazmışdı.

Qısaca deyim ki, Heydər Əliyev o məqaləni oxuyandan sonra Respublika Ali Məhkəməsinin sədri mərhum Abdulla İbrahimova zəng vurub tapşırıq vermişdi ki, bu məsələni araşdırırsın.

O da mənə, redaksiyaya zəng vurdu. Biz görüşdük. Fəhlə buraxıldı.

Mərhum Abdulla İbrahimov deyirdi ki, Ali Məhkəmənin qərarı Ali Sovetin qərarı ilə eyni qüvvədədir. Sizin qəzətin çıxışından sonra biz kollegianın qərarını ləvğ etdik.

Əlbəttə ikimiz də başa düşürdük ki, bütün bunlar Ulu öndərin millətə qayğısıydı.

Bir həftə sonra mənim yanımı, xəstəxanaya öz həyat yoldaşı ilə ucaboy bir cavan gəldi. Həmin fəhlə oğlan idi.

Razılıq edib deyirdi ki, türmədə bütün dustaqlar Heydər Əliyevə pənah götirir. Onu “Xilaskar” adlandırır və Azərbaycan KP MK-ya dustaqların adından telegramlar gedir.

* * *

Yazıcı dostlarımız da, oxularımızın yaşlı nəslidə etiraf edərlər ki, qəzətimiz çox böyük kütləvi tirajla (yüz iyirmi mindən artıq) çap olunurdu, oxuların sevimli qəzetlərindən idi.

Heydər Əliyev də sonralar, yazıçılarla görüşlərinin birində demişdi ki, mən Moskvada işlədiyim vaxtlarda (Sov. İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü və SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsində işləyirdi) Bakıdan ancaq “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetini alıb oxuyurdum.

Qəzeti iri formatda, həftədə bir dəfə, səkkiz səhifə buraxırdıq.

Biz hətta Sovet dövrü kiril əlifbasından əlavə, qəzətimizi latin qrafikası ilə Türkiyə üçün, əski əlifbada isə Cənubi Azərbaycan üçün də buraxmağa başlamışdıq.

Redaksiyanın bu təşəbbüsü Azərbaycan, Türkiyə və Təbriz ziyalıları arasında yeni bir intibah dalğasına, fikir oyanişina səbəb olmuşdu.

Qəzetiň nəşriyyat-poliqrafiya bazasını yaratmaq istəyirdik ki, gələcəkdə “Ədəbiyyat və incəsənət” /yaxud “Ədəbiyyat qəzeti”/ həm qəzet redaksiyası, həm də nəşriyyat kimi fəaliyyət göstərə bilsin.

Mən bu məqsədimiz barədə Azərbaycan KP MK-nin əlaqədar şöbəsinə və Yaziçılar İttifaqının katibliyinə yazılı şəkildə bildirmişdim.

Bunun ardınca qərara gəlmışdik ki, qəzetiň ayrıca kitabını da nəşr edək. Redaksiyanın öz gəliri hesabına kvartalda bir dəfə 48 səhifəlik kitablar buraxmağı da planlaşdırmışdım.

Lakin işlərimiz yarıda qaldı. Yaziçılar İttifaqının katibliyindən bildirdilər ki, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti Azərbaycan KP MK-nin Bürosunda müzakirə olunacaq. İndi bəlkə də bu, sadə görünür. Ancaq o zaman qəzetiň Büroya çıxarılması həm məsuliyyətli, həm də riskli bir hadisəydi.

Cəmi altı ay idı ki, qəzetiň Baş redaktoru vəzifəsində işləyirdim. Ancaq Büroya nədənsə qəzetiň üç illik müzakirəsi çıxarılmışdı. Gündəlikdə məsələnin adı beləydi: “XXV partiya qurultayı və qarşıda duran vəzifələr”.

“Ədəbiyyat və incəsənət” və “Ədəbiyyat qəzeti” partiya qəzeti deyildi, sahə qəzeti kimi iki yaradıcılıq təşkilatının: Azərbaycan Yaziçılar İttifaqının və Respublika Mədəniyyət Nazirliyinin orqanıydı.

Müzakirə zamanı Büro üzvləri və Büroya dəvət olunan yazıçılar (qəzeti oxuyan, oxumayan) dedilər ki, qəzet zəif çıxır. Hətta Yaziçılar İttifaqının birinci katibi də bu fikirdə olduğunu bildirdi.

Ümumi mənzərə aydın idi.

Sözü mənə verəndə, dedim yoldaş Əliyev, beş dəqiqə müddətində (*reqlament beləydi*) sözümü bilmirəm, haradan başlayım, harada bitirim.

Yəqin mənə qarşı olan bu “yekdilliyi” həssaslıqla hiss etmişdi.

– İstədiyin qədər danış, – dedi.

Mənim qəzətdə baş redaktor vəzifəsində işlədiyim vaxtdan cəmi altı ay keçdiyini, müzakirəyə isə qəzətin üç illik fəaliyyətinin qoyulmasını dedim. Redaksiya və qəzətin ehtiyaclarından danışdım. İş yerində heç bir şəraitin olmadığını, hətta stolların və stulların belə köhnə, sınıq-salxaq olduğunu açıqladım. Əslində redaksiya işçilərinin dediyi sözləri çatdırırdım.

İttifaqın birinci katibi etiraz etdi.

– Mərkəzi Komitənin Bürosu stol, mebel yeri deyil, – dedi. – Ola bilsin “İzvestiya”nın (*o vaxt Moskvada nəşr olunan mərkəzi qəzet idi*) stolu, mebeli yoxdu, amma o cürə qəzet buraxırlar.

O elə bilirdi ki, dediyi sözlər xoş təsir oyadacaq. Amma əksinə oldu.

Heydər Əliyev cavab verdi.

– Bəs harda desin? – Ona adıyla soyadıyla birgə müraciət etdi.

Müzakirə gərgin keçirdi.

Hamı Birinci katibin son qərarını gözləyirdi...

Hardansa mənim yadına Nitşenin bir fikri gəlib düşmüdü: gördün ki, biri yixılır, sən də arxadan itələ, qoy tez yixılsın.

Konfusi başqa söz deyirdi: özünə rəva bimədiyini başqasına rəva bilmə.

Nizami də deyirdi: Bu əlvan bağda elə bir ağaç bitmədi ki, o baltanın qurbanı olmasın.

Altı ay əvvəl Heydər Əliyev məni Baş redaktor vəzifəsinə təyin edəndə demişdi ki, siz gərək özünüz biri-birinizə xeyirxah olasınız.

Ən böyük xeyirxahımız ayağa qalxdı, adəti üzrə kostyuminun yaxasını və qalstukunu düzəltdi.

– Mən “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetini oxuyuram,
– dedi. – Qəzet yaxşı çıxır.

Ortaya dərin bir sükut çökdü...

Büro iclası müddətində ilk dəfə dərindən nəfəs aldım. Bunu Heydər Əliyev gördü.

Başqalarını da mən gördüm...

* * *

Hörmətli oxucum, əsərlərimin 6-cı cildi çapa hazırlanmış vaxt, Qırğızistanda Azərbaycanın səlahiyyətli səfiri, görkəmli şair dostum Hidayət Orucovdan məktub aldım.

Hidayət – şairliyinə, şəxsiyyətinə pərəstiş elədiyim yaradıcı ictimai xadimdi.

Azərbaycanın şərəfli oğullarındanndandı...

Onu hələ ilk gəncliyindən tanıyıram: İrəvanda “Sovet Ermənistəni” qəzetində işlədiyi və şeirlərini çap elətdirdiyi vaxtdan.

Sonralar, İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrının direktoru olanda, mənim Nəriman Nərimanova həsr etdiyim “İmzalar içində” (“Bütün Şərq bilsin”) pyesimi tamaşaşa qoymuş, bizi ailəliklə dəvət etmişdi.

Mən infarktdan yatanda evə, yanına ilk dəfə gələn mərhum şairimiz B.Vahabzadə, sonra da Hidayət qardaşım olmuşdu. Bunlar unudulmur.

Hidayət indi böyük çili şairi Pablo Nerudanın, böyük türk yazarı qırğız Çingiz Aytmatovun, böyük Azərbaycan diplomatı, rəssam Hafiz Paşayevin səfirlilik estafetini davam etdirir.

Əzizim Hidayət, məktubun elə vaxtında gəldi, elə yerinə düşdü ki, tərcümeyi-halimin elə bir ağrılı hissəsini ya-da saldı ki, Sənin pak ürəyinə minnətdarlıqla onu bu cildə əlavə etdim...

Əziz Nəriman müslüm,

son günlərdə televiziya ilə yayımlanan verlişinə baxanda Sizlə gənc aparıcı xanım Sayyara Sayyadə (adını düzəmən yazdım) yaş fərziqinə çox olmasına inanmadım və düşündüm:Nəriman Həsənzadəni bəyənəcək enerjili, taravət saxlayan onun böyük qəbəlini odu, işgi, məhrəməti, xeyirxahilığını.

Ötan çağları xatrudum: tələbəlik illərində Bakı Dövlət Universitetində rəbbərlər etdiyiniz "Poeziya" dərnəyində, "Sovet Ermanistam" qəzetiində çap etdiydim məşhur poemanızdan bəhs edən "Nəriman" resen-ciyanından başlamış xeyli sonraları İrvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrında tamasalarə qoyulan "İmzalar içində"(quruluşçu rejissoru Hüseyin Atakisiyev) tamasaşınan və ondan sonra vaxtlarən, Qənsü republicada Mərkəz Komitənin, Ali Sovetin və hökümtin orqanı olan qəzədə Nəriman Nərimanovun böyükliyindən bəhs edən poemə haqqında müsbət rəy yaxanda albəttə, erməni millətçilərindən təşəkkür gözləmirdim. Əks reaksiyəti da gözəltəmədi, təz goldı. Ancaq Nəriman Nərimanovun obrası olaraq İrvan teatrının sohnesinə gəlmiş erməni millətçiləri üçün bomba parlışı kimi bir hadisə idi.Çox suallara cavab vermiş, çox iradları rədd etmişdi onludur.

Heç gəzənlən məz buna oxşar bir hadisə isə iləri ötəndən sonra Bakıda vəqe olcu:Sizin bir cildlik seçilmiş əsərlərinin haqqında yazığınız irihəcmli rəy o vaxtlar çox populyar olan "Kommunist" qəzetiində çap olunan gündən bir qrup əsl ədəbiyyata dəxli olmayan, istedadlı, lakin yekə iddiyalarda çıxışlar edən cızmaqaracaların mano hücumlarının uzun müddət ard-arası kasılmışdır. San demə, bu cızmaqaracalar Sizi "Ədəbiyyat və İncəsənət" qəzetiñin baş redaktoru vəzifisindən qərardırıb yerinizi özlərindən kimissə qoymaq istəyirmişlər.Həqiqizdə "Kommunist" kimi rəsmi və nüfuzlu qəzədə elə məqalənin çap olunması onların manfür niyəstərinin gerçəkləşməsinə eməlli-başı maneə tövdiirmiş.İşə bax:İrvandə mano

erməni millətçilər hücum çəkirdi Nəriman Nərimanovu təqdir etdiyim üçün , Bakıda isə böyük sah Nəriman Həsənzadə haqqında məqalə yazdırıldım belə yaşlılardan qorunmanın idim.

Əziz Nəriman müslüm, bu səylədlərlərim Sizin qarsınızda xidmətlərimi xatırlatmaq üçün deyil, onu demək istəyirəm ki, həmişə Sizin sanatınıza da, şəxsiyyətinizə da ardiç olaraq etiraf etməyənən yanaşmam, uzaq illər biziñ aramızdakı saf ələft, samimi ənsiyyət yaşayıb, heç vaxt yaralanıbm.

Moniniətən səd-i taleyiñ elə gaftirdi- gənclik matbuat orqanlarında demək olar, çap olunmadan birbaşa professional sədib orqanlarında, ilk növbədə "Ədəbiyyat və İncəsənət" qəzetiində ardiç çap olunmaga başladım.Allah Hüseyn Abbaszadəye və Yusif Əzimzadəyə rəhmat eləsin, Siza isə uzaq illər ömrü, cansağlığı versin.İrvandən nəşr olunmuş ilk kitabının haqqında Sizin sıfarişinizə yazılımış və illər gənc, bu illər böyük ədəbiyyatçılıq-diliçi alını Nizami Cəfərovun məqələsinə bu andalda da xoş təxərrüatla xatırlayıram.

"İmzalar içində"nin premyerası 1980-ci ilin 28 aprelində baş tutdu(premyerənən əvvəl salınmasında məqsədəmiz taməsanı qorumaq üçün gəzən pənah asmaq idi).Səriyyə xanımıla, Nazimla, Xatırışla İrvanına goldunuz, tamasaşa baxdırınız, şəhərin qədim Azərbaycan abidələri yanında dayandırınız, Sizi Gəyçə gəlünəcən yola saldım, çox səhəbətlər etdik, her şey dələn lakin, samimi id, yadınzadəm?

Heyf, itirdik Nəriman müslüm, çox sey itirdik, an böyük müsibət torpaqlarımızın hələ ki, düşmən tapdağında qalmadı.

İtirdiklərimizi qaytarmaq arzusuya,

Sizin

10.XI.2013.

Büşək.

H. Qurban
Hidayət

Əziz Nəriman müəllim, son günlərdə televiziya ilə yayımlanan verilişinizi baxanda Sizlə gənc aparıcı xanım Səyyarə Səyyadla (adını düzmü yazdım?) yaş fərqnizin çox olmasına inanmadım və düşündüm: Nəriman Həsənzadəni bu yaşda belə enerjili, təravətli saxlayan onun böyük qəlbinin odu, işığı, mərhəməti, xeyirxahlığıdır.

Ötən çağları xatırladım: tələbəlik illərində Bakı Dövlət Universitetində rəhbərlik etdiyiniz “Poeziya” dərnəyində, “Sovet Ermənistani” qəzetində çap etdirdiyim məşhur poemanızdan bəhs edən “Nəriman” resenziyamdan başlamış xeyli sonralar İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrında tamaşaşalar qoyulan “İmzalar içində” (quruluşçu rejissoru Hüseyn Atakişiyev) tamaşasınaqan və ondan sonrakı vaxtlaracan. Qonşu respublikada Mərkəzi Komitənin, Ali Sovetin və hökumətin orqanı olan qəzətdə Nəriman Nərimanovun böyüklüyündən bəhs edən poema haqqında müsbət rəy yazanda əlbəttə, erməni millətçilərindən təşəkkür gözləmirdim. Əks reaksiyası da gözlətmədi, tez gəldi. Ancaq Nəriman Nərimanovun obraz olaraq İrəvan teatrının səhnəsinə gəlişi erməni millətçiləri üçün bomba partlayışı kimi bir hadisə idi. Çox suallara cavab verməli, çox iradları rədd etməli oldum.

Heç gözlənilməz buna oxşar bir hadisə isə illər ötəndən sonra Bakıda vəqəf oldu: Sizin bir cildlik seçilmiş əsərləriniz haqqında yazdığını irihəcmli rəy o vaxtlar çox populyar olan “Kommunist” qəzetində çap olunan gündən bir qrup əsl ədəbiyyata dəxli olmayan, istedadsız, lakin yekə iddialarla çıxışlar edən çizmaqaraçıların mənə hücumlarının uzun müddət ardı-arası kəsilmədi. Sən demə, bu çizmaqaraçılar Sizi “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetiinin baş redaktoru vəzifəsindən çıxardırıb yerinizə özlərindən kimisə qoymaq istəyirmişlər. Haqqınızda “Kommunist” kimi rəsmi və nüfuzlu qəzetdə elə məqalənin çap olunması onların mənfur niyyətlərinin gerçəkləşməsinə əməlli-başlı maneə törədirmiş. İşə bax: İrəvanda mənə erməni millətçilər hücum çekirdi Nəriman Nərimanovu təqdir etdiyim üçün, Bakıda isə böyük şair Nəriman Həsənzadə haqqında məqalə yazdığınımdan belə heyvərələrdən qorunmalı idim.

Əziz Nəriman müəllim, bu söylədiklərim Sizin qarşımızda xidmətlərimi xatırlatmaq üçün deyil, onu demək istəyirəm ki, həmişə Sizin sənətinizə də, şəxsiyyətinizə də ardıcıl olaraq ehtiramla yanaşmışam, uzun illər bizim aramızdakı saf ülfət, səmimi ünsiyyət yaşayıb, heç vaxt yaralanmayıb.

Mənim ədəbi taleyim elə gətirdi - gənclik mətbuat orqanlarında demək olar, çap olunmadan birbaşa professional ədəbi orqanlarda, ilk növbədə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetiində ardıcıl çap olunmağa başladım. Allah Hüseyn Abbaszadəyə və Yusif Əzimzadəyə rəhmət eləsin, Sizə isə uzun illər ömür, cansağlığı versin. İrəvanda nəşr olunmuş ilk kitabım haqqında Sizin sifarişinizlə yazılmış o illər gənc, bu illər - böyük ədəbiyyatşunas-dilçi alim Nizami Cəfərovun məqaləsini bu anlarda da xoş təəssuratla xatırlayıram.

...“İmzalar içində”nin premyerası 1980-ci ilin 28 aprelində baş tutdu (premyeranın o günə salınmasında məqsədimiz tamaşanı qorumaq üçün gözdən pərdə asmaq idi). Sara xanımla, Nazimlə, Xatirəylə İrəvana gəldiniz, tamaşa baxdınız, şəhərin qədim Azərbaycan abidələri önündə dayandınız, Sizi Göyçə gölünəcən yola saldım, çox səhbətlər etdik, hər şey dalğın lakin, səmimi idi, yadınızdamı?

Heyf, itirdik, Nəriman müəllim, çox şey itirdik, ən böyük müsibət torpaqlarımızın hələ ki, düşmən tapdağında qalmasıdır.

İtirdiklərimizi qaytarmaq arzusuyla,

Sizin

Hidayət

10.XI.2013

Bişkek

Qədim Yunan sərkərdəsi Aqesilaydan soruşurlar ki, ədalət yaxşı şeydi, yoxsa igidlik? O, ədaləti igidliklə bərabər tutur, “Bizdə ədalət olsaydı, – deyir – igidlik bizim nəyimizə lazım idi”.

Mən bunu Büro iclasında gördüm. Bizim qəzətin müzakirəsində ədalət zəfər çaldı. Çünkü Heydər Əliyev ordaydı. O olan yerdə də ədalət olurdu.

Heydər Əliyev istər yüksək dövlət səviyyəli tədbirlər olsun, istərsə də ədəbi görüşlər həmişə insanların yanındaydı.

O olan məclislərə bizi dəvət edirdilər. Əslində özü yaradıcı adamlarla görüşmək, danışmaq, vəziyyətini öyrənmək, kömək etmək istəyirdi. Onun bu sevgisinə hər kəs öz sevgisilə cavab verirdi.

* * *

Bərdə pambıqçıları ilə görüşlərə gedəndə, mən də o səfər siyahısındaydım. Heydər Əliyev pambıq ustası Tərlan Musayevanın əhvalını, ailə vəziyyətini, işdə ona münasibəti, arzu və istəyini soruşurdu. Ayrılında onun əməyinə yüksək qiymət verdi və belə bir qızla fəxr etdiyini bildirdi.

Mən də Bərdədən qayıdan dan sonra Tərlan Musayevaya bir şeir həsr etdim. “Kommunist” qəzeti çap etmişdi.

O axşam mərhum unudulmaz bəstəkarımız Emin Sabit-oğlu mənə zəng etdi ki, səhər radioya qulaq as. “Tərlan bacım” şeirinə nəğmə bəstələmişəm.

Emin həyəcanla deyirdi ki, Heydər Əliyev sənin qəzetdə çıxan şeirini oxuyub, bəyənib. Göstəriş verib ki, Eminə deyin, bu şeirə musiqi bəstələsin. Musiqini birnəfəsə, ilhamla yazmışam.

Nəğmə yayıldı. Dillər əzbəri oldu.

Emin də sevinirdi, mən də. Bərdədə Tərlan bacım da.

Heydər Əliyev bizdən az sevinmirdi.

Tərlan bacımdan məktub gəldi.

Milli mənəvi dəyərlərimizin ən gözəl təmsilçilərindən biri – millətin qızı seirimizi, sözümüzü, sənətimizi həssas ürəklə, yüksək zövqlə qiymətləndirir, sevincini bizimlə bölüşürdü.

Bir ürəyi sevindirmişik.

Məktubdan parçalar:

“...Nəriman müəllim, yəqin təsəvvür edirsiniz ki, sizi unutmuşam. Amma yox. Ömrüm boyu sizi unutmaram. Məni unutmayan, söhbətlərində, yaradıcılığında Tərlani – məni göylərə qaldıran, yüksəklərə ucaldan insanı – şairi unutmaq olarmı?..”

“...İndiyə qədər sizə məktub yazmadığım üçün yəqin ki, “Tərlan bacı”nızdan incimisiz. İnciməyə haqqınız var. Doğrusu, səbəb həm utanıram, həm də bir az işlər imkan vermir. Yalnız siz başa düşürsüz ki, mənim işim həmişə qızğın olur...”

“Bu il avqustun 25-də yoldaş H.Əliyevin yenə də biz Bərdə zəhmətkeşləri ilə görüşməsi məndə böyük əhval-ruhiyyə yaratmışdı...”

“...Sizin şəkiliniz mənim otağında ən əziz bir xatırədir. Bu şəkil tarlada H.Əliyev yodasın mənimlə söhbəti zamanı çəkilib. Siz elə maraqla bu söhbətə qulaq asırsız ki, mən hökmən bu şəkilin surətini çıxartırıb sizə yadigar göndərəcəm”.

“...Siz “Gənclik” verilişində yenə də bir şair kimi məni yüksəklərə ucaltdınız. Sizi dinlədikcə elə bilirdim ki, qarşı-qarşıya durmuşuq. Bu şairənə sözləri öz üzümə deyirsiz. Elə utandım ki!”

“...Öpürəm Sara xanımı və Xatirəni. Anamın və nə-nəmin salamını da ailənizə söyləyin... Tərlan bacın”.

Tərlan Musayeva SSRİ Ali Sovetinin deputatiydi. Sonralar, Müstəqil Azərbaycanda Milli Məclisin deputati seçildi.

Ona həsr etdiyim mahnının mətnini burada verirəm

“TƏRLAN BACIM”

*Mübarəkdir əziz bacım,
Xoş sədasi növrağının.
Sən hünervər övladısan,
Azərbaycan torpağının.*

Nəqarət

*“Maral” dedi bir
qardaşın
sənə, Tərlan,
maral kimi boylandın
sən
cərgələrin arasından.*

*Başında bir mavi örپək,
sinəndə bir duyan ürək,
uca, zərif, gözəl-göyçək
ellər qızı,
ellər qızı!
Tərlan bacım,
çöllər qızı!*

*Nüşabələr nəvəsisən,
Həcərlərin əvəzisən.
Yerin eşqi-həvəsisən,
el-obanın əzzizisən.*

Nəqarət

*Yarışırsan günəşlə sən
böyük hünər meydanında.
Səninkidir cəlalımız,
ucalırsan el yanında.*

Nəqarət

* * *

Тәрлан бачым

Музыкиси Емин САБИТОГЛУНИН,
сөздəри Нәriman ҺӘСӘНЗӘДӘНИНДИР.

Шын аягын балыкка

Музыкальная часть с двумя системами нот и текстом на киргизском языке.

Музыкальные системы:

- Система 1: Тимпаны (барабаны), Струнно-ударные инструменты (струнно-ударные), Клавесин (клавесин), Фортепиано (фортепиано).
- Система 2: Струнно-ударные инструменты (струнно-ударные), Клавесин (клавесин), Фортепиано (фортепиано).

Лирический текст (внизу нотных строк):

Мубарайдыр эзиз бачым,
хөш сөздəи неорганик.
Сен үнүкөрөр өлдəрмəн.
Лазэрбайчан торпагымын.

Продолжение музыкальной части с новыми системами нот.

Мубарайдыр эзиз бачым,
хөш сөздəи неорганик.
Сен үнүкөрөр өлдəрмəн.
Лазэрбайчан торпагымын.

НӘГӘРДАТ

«Марал» деди бир
гардышты
сона, Торлан,
марал кини, болландын
киркакаларни дарсанында
Башында бир жавын ерлек,
сийнде бир дүйн үргө,
уча, зариф, көзал-којчак
Еллэр тызы!

Сылттар тызы!
Тәрлан бачым,
челлэр тызы!

Нұшабадар навасын,
бәчәрдөрнігін сөзисін,
Жерле сүшін-навасын,
е-обалын алжасын.

НОГОРДАТ

Жарышырсан күнешшә сөз
бојук үнүр мейданында.
Сәнинникдир чалалымыз,
учалырең ел жаңында.

НӘГӘРДАТ

**“Tərlan bacım” mahnısının
not yazısı**

Musiqisi: bəstəkar Emin Sabitoğlunun

Sözləri: şair Nəriman Həsənzadənindir

* * *

**“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetiinin 50 illik yubileyi
münasibətilə redaksiyanın buraxdığı
döş nişanı**



**Qəzet həmin ildə yüksək göstəricilərinə görə
SSRİ Ali Sovetinin “Xalqlar dostluğu” ordeni ilə
təltif olunmuşdu**

Azərbaycan KP MK-nın Birinci katibi vəzifəsinə gəldiyi ilk günlərdə Ə.X.Vəzirov Yazıçılar İttifaqında hamimizla əl tutub görüşmüşdü. Zarafat edirdi və gülürdü.

Hadisələrin sonrakı gedişində isə Heydər Əliyevin vaxtilə apardığı yaradıcılıq-quruculuq hərəkatının əleyhinə dedi-qodu gəzir, qəzetlərdə məqalələr gedirdi. İstəyirdilər bizim qəzet də belə bir istiqamətdə “təşəbbüsə” qoşulsun. Bunu açıq, birbaşa deməsələr də, yuxarıların münasibətlərini görür, aşağıların piçiltisini eşidirdim. Amma Azərbaycan KP MK-nın orqanı “Kommunist” qəzetiinin verdiyi məqalənin təkrarən “Ədəbiyyat və incəsənət”də də getməsini istəyirdilər.

Həmin məqalənin təkrar çapını mən müavinim və şair dostum Ayaz Vəfali ilə demək olar ki, bir aya qədər lən-

gidə bildik. “Oxocuların xahisilə” rubrikası altında vərəndə isə artıq “aktuallığını” və “maraq dairəsini” itirmişdi. Məlumdur ki, bir çox qəzet məqaləsi çıxdığı gün oxunmursa, o informasiya köhnəlir. Boyat material olur. Buna baxmayaraq, ürəyimdə bir niskil qaldı...

O gecə oturub Moskvaya, Heydər Əliyevə bir məktub yazmaq istədim. Nə yazım? Bilmədim. Boyuk Romalı Siseronun çıxılmaz vəziyyətə düşdüyü anı, bir də dediyi sözləri xatırladım. “Hardan qaçdığını bilirom, amma həraya qaçacağımı bilmirəm” – deyirdi.

Mən də kimə məktub yazacağımı bilirdim, amma nə yazacağımı bilmirdim. Bu, həqiqətən qədim “Poetika”da yazılıan “peripetyyalı kolliziya” idi. O gecə bir şeir yazdım.

HAYIF O KƏSƏ Kİ...

Dünən bir nəfərlə söhbətim olub,
Təzə dil açmışdı o qaradınməz.
Soruşma nəçiydi, özü kim olub,
Burda heç adını çəkməyə dəyməz.
Dalınca danişib ağız büzürdü,
Sənin səhvələrini sapa düzürdü.
Tərəziyə qoyub çəkirdi səni,
Yer kimi şumlayıb əkirdi səni.
Guya bir budağı tutub əyirdi,
Amma yüz budağı silkələyirdi.
Qaynayıb-coşurdu millət adından,
Həyatı, varlığı millətə böhtan.

Belə ayaq açdı bir vaxt xəyanət,
belə ləkələndi əsl oğullar.

Belə donos yazdı Müşfiqə millət,
belə quyu qazdı o qara qullar.

Yəqin bacarsayıdı işi qurardı,
suda toz görərdi, Günəşdə ləkə.
Cavidi təzədən o tutdurardı,
sonra da ağlardı qızıyla birgə.

Bir məqam axtarır o dar ayaqda,
“haqsızın” sözünü kəssin “haqq” üçün.
Böhtan deyiləndə qulaq asmaq da,
məncə, xəyanətdi bu torpaq üçün.

Onun hər sifəti mənə bəllidi,
gəmisi sahildən sahilə düşüb.
Bədbəxt – o kəsdi ki, – ikidillidi,
hayif, o kəsə ki, – pis dilə düşüb.

1983

Ə.Vəzirov Heydər Əliyevə yaxın olanları saymırıldı. Qəzetimizdə Meydan mitinqlərindən gedən şəkilləri Büro iclaslarında pisləyirdi. Mən deyəndə ki, şəkilləri verməsək, fotomüxbirimizi öldürə bilərlər. Tez hirslenir və rusca “pustı ubivayut Qasanzade” sözlərini təkrar edə-edə üstü-mə qışqırırırdı.

İşdən getməliydim.

Səbəb tezliklə tapıldı. Bakı Soveti sədrinin müavini Baqramyan soyadlı məmuru (deyilənə görə, marşal Baq-

ramyanın qohumu olub) Bakıda, birinci Fəxri xiyabanda dəfn etmişdilər. Bunun əleyhinə Nəriman Həsənəliyev adlı kənar müəllif məqalə yazmışdı. Heç yerdə çap etdirə bilmirdi. Mən bizim “Ədəbiyyat və incəsənət”də verdim.

Ə.Vəzirov şəhər telefonu ilə redaksiyaya zəng vurub məni milli-ayrışęçkilikdə ittiham etdi. Əsəbi danışdı. Düzü, gözləmirdim.

Hörmətli qələm dostumuz yazıçı Cəmil Əlibəyov o zaman məni müdafiə etdi.

Vaxtilə mən “Azərbaycan gəncləri” qəzetində şöbə müdürü işləyəndə o, qəzetiñ redaktoruydu.

Şeirlərimi və qəzətdəki işimi bəyənirdi.

Bu dəfə də Birinci katibə mənim barəmdə müsbət rəydə olduğunu bildirmişdi. Onu eşidirdi.

1990-cı il Bakı gülləboranı zamanı (SSRİ müdafiə nazirinin başçılığı ilə Bakıya silahsız xalqın üstə rus-erməni silahlı dəstələri göndərilmişdi) o da Çili prezidenti, komunist Salvador Alyende kimi əlində avtomat öz xalqını müdafiə edə bilərdi. Zaman ona şans vermişdi. Ancaq o, başqa yol seçdi...

İşdən getməyim barədə ərizəmi yazsam da (göstəriş vermişdi ki, o qəzətdə Baş redaktor vəzifəsində qala bilməz), vəzifəmdə qalası oldum.

O zaman “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti artıq indiki kimi “Ədəbiyyat qəzeti” adıyla çıxırdı.

Biz ədəbi mühitdə və ictimai fikirdə milli oyanış hissələrinə böyük əhəmiyyət verirdik. Aldığımız məktublar bunun göstəricisiydi.

Yazıcılar İttifaqının yeni tərtib etdiyi nizamnamədə isə göstərilirdi ki, İttifaqın mətbü orqanlarında on ildən artıq rəhbər vəzifələrdə işləmək olmaz. Mən on üç ildən artıq idi ki, Baş redaktor işləyirdim.

Yazıcıların növbəti plenumunda işdən azad olundum.

Yaxşı işlədiyimə görə mənə dəftər-qələm komplektini hədiyyə verdilər. O vaxtlar belə jestlər dəbdəydi.

Mən də sürücümə bağışladım. Çünkü bu, mənə lazıim deyildi.

Qələmimi əlimdən alıb “qələm” verirdilər.

Bu, o vaxt idi ki, Azərbaycanda Müstəqillik Aktını ilk imzalayan deputatlar sırasında mənim də adım var idi. Əlbəttə, bu mənim imzamı şərəfləndirirdi.

Yeni iş axtarışında Yazıcılar İttifaqının sədri, Xalq yazıcısı Anar müəllim Prezident aparatına, əlaqədar vəzifə sahiblərinə dəfələrlə zəng vurmuşdu. O vaxt da ona təşəkkür etmişdim, indi də böyük hörmətim var.

* * *

Rеспублиka Dövlət Mətbuat Komitəsinin sədr müavini işlədiyim zaman nəşriyyat məsələlərinə baxırdım.

Məni işə götürən gözəl jurnalist, həssas insan Rəşid Mahmudovu ən səmimi hisslərlə xatırlayıram.

Azərbaycanda ilk dəfə Tehran mətbəəsilə müştərək şəkildə Heydər Əliyevin “Səsli kitab”ını nəşr etdim və onun bir neçə nüsxəsini özünə də göndərdim. Dünya azərbaycanlıları üçün nəzərdə tutulan lent yazıları bir neçə kasetdə təqdim olunurdu. Hər kəs, Ulu Öndərin öz səsilə çıxışlarına qulaq asa bilərdi.

Biz bu təcrübəni davam etdirmək istəyirdik.

Heydər Əliyevin köməkçisi Tariyel Ağayevdən öyrəndim ki, “Səsli kitab” çox xoş təsir bağışlayıb.

Mətbuat Komitəsinin adı sonralar dəyişdirilib, Mətbuat və İnformasiya Nazirliyi olan vaxtlarda da, nazir deputat seçildiyi üçün, mən onu əvəz edirdim.

Başqa nəşrlərlə yanaşı, mətbəələri ikinövbəli etməklə bir ay iyirmi gün ərzində 58 adda dərslik buraxdıq. Baş nazirin müavini və bizim nazirliyin kuratoru hörmətli Xalq yazıçısı Elçin müəllim dərsliklərin sərgisini görəndən sonra mənim işimi “möcüzə” adlandırmışdı. Bu, o vaxt böyük dayaq idi.

Həmin dərsliklərin nəşrinə Nazirlər Kabineti pul buraxmadı. Yarım milyondan artıq pulu mən “Aqrarbank”ın baş direktoru hörmətli M.Musayevdən və Abbasov soyadlı bir gənc biznesmendən (xaricdən kağız götürirdi) borc alası oldum. Sonradan əlbəttə, dövlət bu borcları ödədi. Çünkü yuxarıda dediyim kimi, 58 adda dərslik kitablarını buraxmışdım. Ödəməliydi. Mən də borc aldığım xeyirxah insanları nazirliyə dəvət edib kollegiya iclasında yazılı təşəkkür etdim.

Amma mən o dərsliklərin nəşrini sonraya saxlaşaydım, heç biri çıxmamalıydı. Şagirdlər də əliboşda qalmalıydı. Mən də Mətbuat və İnformasiya nazirini əvəz edən bacarıqsız müavin kimi töhmət alıb Heydər Əliyevin yanında gözükögəli olmaliydım. Əlbəttə, bu olmadı.

Yaşar Qarayev, Nüşabə Araslı, Həmid Məmmədzadə, Azadə Rüstəmova kimi alımlərin – gərgin əməyilə Füzulinin “Seçilmiş əsərləri”ndən ibarət 13 adda kitabını

çapa hazır vəziyyətə gətirdik. Rəssam Gündüz Əlizadə yeni rəsmlər çəkdi. Təəssüf ki, bizim çapa hazır vəziyyətə gətirdiyimiz o kitabların nəşrini sonra başqa nəşriyyat öz adına çap elədi. Yuxarıda adlarını çəkdiyim alımlerdən və rəssamdan üzr istəyəsi oldum.

Mətbuat və İnformasiya Nazirliyinin aparıcı nəşriyyat redaktoru Güldanə Pənahovanın və M.F.Axundov adına Mərkəzi Milli Kitabxana işçilərinin yaxın köməkliyilə tərtib etdiyim “Heydər Əliyev. Ədəbiyyat və incəsənət haqqında”. İkicildlik kitabın əlyazmasını çap etdirmək məqsədilə yenə köməkçi Tariyel müəllimə göndərdim.

Mənimlə telefon danışığında o dedi ki, Heydər Əliyev kitabı bəyənir və çapına etiraz etmir. Amma əlyazma-mı geri qaytarmadılar.

Bu arada infarktdan xəstəxanaya düşdüm.

Əsərin məndə olan ikinci kserosurətini isə xəstəxanadan qayıdanda, iş yerində tapmadım...

Mənim xahişimlə əsərin “Azərbaycan dili” bölməsinə Nizami Xudiyev, “Ədəbiyyat” bölməsinə Anar, “İncəsənət” bölməsinə isə Tofiq Quliyev ön söz yazmışdılar.

Kitaba ön söz yazmayı isə Azərbaycan Respublikası Prezidenti İcra Aparatının rəhbəri, akademik Ramiz Mehdiyevdən xahiş etmişdim.

Göndərdiyim məktubda deyilirdi:

“Əziz Ramiz müəllim!

Xəstəlikdən sonra artıq bir aydır ki, işə çıxmışam.

Naziri əvəz etdiyim vaxtlarda, ondan qabaqlarda da sizin həmişə mənəvi köməyinizi görmüşəm, bunlar unudulan deyil.

Bildiyiniz kimi, mənim tərtib etdiyim “H.Əliyev Azərbaycan dili, ədəbiyyat və incəsənət haqqında “1970-1996” kitabının əlyazması möhtərəm prezidentin köməkçisi Tariyel müəllimə təqdim edilmişdir. Bir ildən artıq vaxt keçir. Vaxtı olmadığından, H.Əliyev cənabları əlyazması ilə tanış ola bilməyib.

Rəhbərin 75 illiyinə az qalır. Kitab nəşr edilsə, yaradıcı ziyalılarımıza qiymətli hədiyyə olar. Nizami Xudiyev, Anar, Tofiq Quliyev kitaba fəsillər üzrə ön söz yazmışlar. Onlar da kitabın çapını gözləyir.

Razılıq versəydiniz, kitabın əlyazmasını geri götürüb, sizin tanışlıqdan sonra (mən sizin vəziyyətinizi başa düşürəm. Sizin də vaxtinız ölçülüb) çap etdirərdim.

Tariyel müəllimə bu barədə demişəm”.

*Sizə boyük hörmətlə:
Nəriman Həsənzadə*

6.10.1997

* * *

Infarkt keçirəndən sonra vaxtaşırı xəstəxanada müalicə olunurdum. Məni telefonla çağırılan şəfqət bacısı dedi ki, Prezident Aparatındandı. İctimai-siyasi şöbənin müdürü Fatma Abdullazadənin adını çəkdi.

Cənab prezident məni mərhum Zərifə xanımın xatirəsinə həsr olunmuş mərasimə dəvət edirdi.

Fatma xanım Baş redaktor olduğu “Azərbaycan qadını” jurnalının yenicə çapdan çıxan iki nüsxəsini mənə, xəstəxanaya göndərmişdi. Mərhum Zərifə xanımın xatirəsinə həsr etdiyim şeir də buradaydı. Jurnalları minnətdarlıqla alıb oxudum.

Hələ 1985-ci ilin avqust ayında Heydər Əliyevlə Moskvada, “Novo-devičye” qəbristanlığında Zərifə xanımın məzarı üstə görüşəndə, mən bu şeiri ona oxumuşdım. O da əlyazmamı alıb qoltuq cibinə qoymuşdu.

Bizim görüşümüz isə tamam təsadüfən olmuşdu. Mən axşam üstü saat 6 radələrində bir dəstə qızılgüllə məzarı ziyarətə gəlmışdım. Bir saat sonra Ulu öndər də təsadüfən gəlib oraya çıxdı. Biz gözlənilmədən, beləcə görüşdük.

Orada aldığı əlyazmamı ilahi məhəbbətinin xatirinə düz on bir il saxlamış və indi “Azərbaycan qadını” jurnalına çapa vermişdi.

Şeiri kiçik ixtisarla əlavə edirəm.

ƏBƏDİYYƏT

Zərifə Əliyevanın xatirəsinə

Sükut içindədi muzey qəbristan,
heykəllər, türbələr durur yan-yana.
Daim yaraşıqdı torpağa insan, –
burda məzarda da, sağlığında da.

...Budur təbiətin sonu, əzəli,
itir gör insanın güzəri harda?
Yatır eldən uzaq bir el gözəli,
beşiyi hardadı, məzarı harda?!

Bu necə dibçəkdi, bu necə çiçək,
torpaqda gül bitib torpaqdan ayrı.
Yarpağı gün döyər, meyvəni külək,
bağban uzaq düssə bir bağdan ayrı.

Gözü yolda qaldı doğma ellərin,
o şəfa paylayan loğman qızıydı.
O bizim ən böyük Vətənpərvərin
dünyada yeganə bir dünyasıydı.

O, yüksək kürsüdən nitq eləyəndə,
bu, yerdə oturub alqışlayardı.
Xalqın şərəfinə o söz deyəndə,
bu ona səadət bağışlayardı.

...Dağlıq Qarabağda şeir məclisi!
Vaqif günləriydi... başqaydı dağlar.
Mən də şeir dedim, sevirdi bizi,
özü tanıyırkı, tanitmırıldır.

Gör kimi itirdik, ey Ulu dostum,
axtar indən belə qışda, baharda.
Bir dünya tapmışdın, taleyin onu
bir qarış torpağa dəyişdi, harda?!

Gedəni saxlamaq olsayıdı mümkün,
bir el yeriyərdi bəlkə də o gün.
Məlhəmi olsayıdı gül-çiçək ətri,
çəmənlər dil açar, yoxdu, – deməzdi.
Ürək istəsəydin, səndən ötəri,
heç kəs ürəyini əsirgəməzdi.

Su gərək olsaydı, Arazla Kürdən –
Araz, Kür o səmtə axardı hökmən.
Od gərək olsaydı, günəşdən əgər,
töhfə gətirərdi günəşli əllər.

O yatır qoynunda əbədiyyətin,
məzarı dünyadı, dünyası məzar.
Eşqin ürəyində yaşayır sənin,
bir eşqi bir ürək yüz il yaşadar.

Yanında olmadım, ağır gündündə,
qəminə şərikəm, sonsuzdur o qəm!
Yalnız eşq önungdə, torpaq önungdə
əyilən o başa mən baş əyirəm!

Moskva, noyabr, 1985

O vaxt qəbirüstü söhbət zamanı mən şeiri ona oxuyandan sonra haqlı bir iradı olmuşdu:

– Zərifə xanımın dəfninə niyə gəlməmişdin? – demişdi.

Həyatımda bəlkə də ilk dəfəydi ki, səmimiyyətlə deyilən sözün ağırlığını, siqlətini hiss edirdim. Mənsiz də Moskvada keçirilən o mərasimə bütün ölkə tökülüb gəlmışdi. Necə olub ki, milyon insanın içində onun sərrast gözləri məni də axtarıb.

O suala cavab vermək mümkün deyildi. Bəlkə heç özü də cavab gözləmirdi.

Əlbəttə, mən Zərifə xanımın dəfnində iştirak etmək istəyirdim. Bunun üçün, o vatkı Mərkəzi Komitəyə də müraciət etmişdim. Cavab vermişdilər ki, Moskvada dəfn mərasimində iştirak etmək rəsmi protokol üzrə olacaq. Yəni biz səni apara bilmərik.

Bunların heç birini ona demədim. Deməyə üzüm gəlmədi. Elə bil ürəyimdən keçənləri eşitdi.

— Özün gələydin? — dedi. Düz deyirdi. Amma tez də söhbəti dəyişdi.

Moskvaya gəlməyimin səbəbini soruşdu: dedim Sara ağır xəstədi. Moskvada yatır. Xəstəxananın adını da dedim.

Dinmədi. Qolundakı saata baxdı. Hiss etdim ki, getməlidi.

Beləcə ayrıldıq.

Gətirdiyim gül dəstəsini Zərifə xanımın qəbri üstə qoymuşdum. Ətrafına düzülmüş dibçəklərdə təzə ətirli güllər əkilmişdi. Yanındakı qəbirlərin birində böyük türk şairi Nazim Hikmət, o birində böyük rus şairi Sergey Yesenin dəfn edilmişdi. Məzarüstü kiçik barelyefləri qoyulmuşdu.

Səhərisi gün saat 12 radələrində xəstəxanaya, Saranın yanına qayıdanda gördüm ki, məni axtarırlar. Heydər Əliyev dünən xəstəxananın Baş həkimi akademik Trapeznikova zəng vurub xəstənin vəziyyətilə maraqlanıb. Bu kifayət idi.

Heydər Əliyev onda Sov. İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü, SSRİ Nazirlər Kabinetin Sədrinin Birinci müavini, səhiyyə nazirliyi və b. nazirliklərin birbaşa kuratoruydu.

“Tapılmayan” xarici dərmanlar tapılmışdı. Həkimlərin, şəfqət bacılarının biri gedib, o biri gəlirdi.

Məşhur azərbaycanlı həkim Əhliman Əmiraslanovla da mən həmin günlərdə o xəstəxanada tanış oldum. Onun Moskvada və dünyada böyük nüfuzu var idi. Nadir biliyinə və xeyirxahlığına görə onu çox sevirdilər.

Xanımı Hicran xanım da orada həkim işləyirdi. Sara üçün istədiyi ev xörəyi bişirib gətirmişdi. Mən də, Sara da bu istiqanlı elqızımızı minnətdarlığımızı bildirdik.

Sara deyirdi qalxan kimi özüm gedib Heydər Əliyevə minnətdarlıq edəcəyəm. Ona dualar edirdi.

Sara həkimlərin dediyindən bir il artıq yaşadı.

Həyatda bir il yox, bircə an artıq yaşamağın belə də-yerli və əvəzsiz olduğunu məşhur “İliada” əsərinin müəllifi Homer döyüslərdə yenilməz qəhrəman Axillesin dililə çox təsirli vermişdi: “Ölülər içində şahlıq etməkdən sə, ən kasib kəndlinin sonuncu muzduru olmağa belə hazırlam”.

İndi Bakıda, mərhum Zərifə xanımın yas mərasimi zamanı Moskvadakı görüşüm və qəbristandakı söhbətlər yenidən bir kino lenti kimi gözüm önündən gəlib keçirdi.

İstədiyi şair, yazıçı dostlarını dəvət etmişdi. Mərhum Dilbazi xanım, Bəxtiyar Vahabzadə, Qabil, Anar, Fikrət Qoca və mən hüznlü anlarında onun yanındaydım.

Zərifə xanımın xatırəsinə həsr etdiyim ikinci şeirimi oxudum. Şeir prezident Heydər Əliyevin başqa ölkə prezidentlərilə (bəzən tək, bəzən də qızı Sevil xanımla birgə) görüşlərinə həsr olunmuşdu.

Bu şeirin əlyazmasını da alıb qoltuq cibinə qoydu. Təşəkkür etdi.

Qələm yoldaşlarım zarafatla dedilər ki, yəqin bu şeiri də cənab Prezident müəllifdən xəbərsiz çap etdirəcək.

Amma çap etdirə bilmədi. Bir az sonra ürəyindən müalicə olunmaq üçün Amerikaya, Klivlend xəstəxanasına yola düşdü.

Hamının köməyinə çatan bir şəxsiyyətin, dövlət başçısının indi bir həkim köməyinə ehtiyacı var idi...

* * *

Heydər Əliyevin məhəbbəti də nümunəydi. Mən İskəndər Makedoniyalıdan üzübəri üç böyük hökmdar, dövlət başçısı tanıyıram ki, onlar öz sevdiyi xanımının xatırəsini əbədiləşdirmiş, onların abidəsi zaman-zaman insanların ziyarətinə çevrilmişdir. Maraqlıdır ki, onların üçü də türkdü. Sevdikləri xanımları da türk qızıdır. Abidələri tikən memarlar, heykəltəraşlar da türk olublar.

XII əsrдə Atabəylər dövlətinin başçısı Atabəy Şəm-səddin Eldəniz böyük memar Əcəminin zəkasıyla Naxçıvan şəhərində dünyasını dəyişən xanımının şərəfinə əzəmətli “Möminə xatun” türbəsi ucaldıb;

XVII əsrдə Moğol hökmdarı Cahan şah türk memarı ustاد Məhəmməd İsa Əfəndiyə sifariş verərək, Mümtaz Mahal Banu Bəyimin xatırəsini əbədiləşdirmək üçün, Hindistanın Aqra şəhərində “Tac Mahal” türbəsini tikdirib;

XX əsrдə Müstəqil Azərbaycan dövlətinin banisi Heydər Əliyevin istəyilə Zərifə xanım Əliyevanın xatırəsinə ən baxımlı heykəli böyük memar-heykəltəraş Ömər Eldarov yaradıb.

* * *

Heydər Əliyevin adı və soyadı – o vaxtkı SSRİ məkanında və bütün dünyada azərbaycançılığa çağırış idi. Qədim tarixi, yüksək mədəniyyəti olan milləti millətin özünə və dünyaya tanıtmaq vasitələrindən biriydi.

Heydər Əliyev Prometey kimi insanlara işıq paylasada, özü işıq kimi yanır, nurunu heç kəsdən əsirgəmirdi. Biz onun işıqlandırdığı yolun yolcularıyıq.

Biz – xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə, şərqşünas prof. Rüstəm Əliyev, şair və alim Qasım Qasımcızadə və mən Naxçıvanda, onun yanında olanda (1991, 1 avqust) millət, vətən yolunda sarsıntılar keçirən bu şəxsiyyətin necə möhkəm iradəyə və ruh yüksəkliyinə sahib olduğunu görüb milli qürur hissi keçirirdik.

O, Azərbaycanın səadətini düşünür, özü məişət ehtiyacları içində ola-ola, Muxtar Respublikanı iqtisadi böh-

randan, acliqdan xilas etmək yollarını aradığını bizimlə dostcasına bölüştürdü.

Çox sınınmışdı. Qabağında, stolun üstə balaca diktafon var idi.

Yadigar şəkil çəkdirdik.

Yaxın qohumu, indi Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri cənab Vasif Talıbovgilin çox da böyük olmayan evlərində qalırdı.

Biz ilk dəfə o vaxt Vasif müəllimi – bu sədaqətli, siyasi yetkin azərbaycanlı gənci gördük. Onun övlad məhəbbəti Heydər Əliyevi sevdiyinin və ona təmənnasız xidmətlərinin şahidi olduq.

Ulu Öndərlə bir dəfə də İstanbulda təsadüfən görüşdüm. Onda mən Respublika Ali Sovetinə (hansı təqiblərlə olsa da) deputat seçilmişdim.

Artıq Heydər Əliyev Naxçıvan-İqdır Dostluq körpüsünü çəkdirmişdi.

Ürəkdən təbrik elədim. Gülümsədi.

– Bəs, körpünün açılışına niyə gəlməmişdin? – dedi.

Canlı heykəl kimi qarşısında ucalan əvəzsiz hafızə və ürək sahibinə cavab verməyə söz tapmadım. Türkiyə Böyük Millət Məclisinin spikeri Hüseyn Çindruqun dediyi: “Sabah” lazımlı gəlsə, o Dostluq körpüsündən Azəri qardaşlarına kömək üçün türk tankları keçəcək” – sözlərini xatırladım və özünə də dedim. Səmimiyyətlə gülümsədi. Razılıq elədi.

Mənim yaşadım olan ziyalıların həyatında və ədəbi taleyində Heydər Əliyevin əvəzsiz rolü olmuşdur; çünkü bu ziyalılar onun yorulmadan və əzmkarlıqla gördüyü dövlətçilik işlərinin canlı şahidləriydilər.

Yadimdadı, mənim də iştirakçısı olduğum ölkə üzrə keçirdiyi referendumda demək olar ki, hər bir vətəndaş ilə məsləhətləşəndən, razılaşandan sonra qəbul edilən Konstitusiyamızda Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə tarixi qanun imzaladı.

Yazıcılarla, alimlərlə görüşlərində tariximizin elə məqamlarına toxunur, elə yazılmamış, lakin millət üçün çox vacib olan qatlarını qaldırırdı ki, onun geniş miqyaslı mütaliəsinə heyran olmamaq mümkün deyildi.

Təvsiyələri bizim könül tarlamıza yaradıcılıq toxumu səpir, sonra da onlar bitirdi.

Bir dəfə yazıçılara müraciətlə demişdi ki, XIX əsr xalqımızın həyatında çox maraqlı, çox zəngin bir dövr olub. Amma o vaxtdan danışanda, mən Mirzə Fətəli Axundovun “Puşkinin ölümünə Şərqi poeması”ndan savayı başqa bir əsər adı çəkə bilmirəm.

Yazılmamış tariximiz “xam torpaq” idi. Bundan sonra uzun müddət “Zümrüt quşu” adlı epik-dramatik poema üzərində işlədim. Bu mövzunu mənə Ulu öndər verdi. Böyük rus şairi A.S.Puşkin 1829-cu il rus-türk müharibəsi zamanı Qarabağ atlıları ilə, Şirvan polkunun əsgərlərilə görüşüb, onların haqqında geniş yazmaq isteyib. Fərhad bəyin, Fərəculla bəyin şəkillərini çəkib. Feldmarşal Paskeviç Puşkinin bu görüşlərinə qısqanıb və onun Qafqaz səfərindən yarımcıq qayıtmamasına səbəb olub. Bunlar tarixi faktlardı.

Altı cildlik “Qafqaz müharibəsi” əsərinin müəllifi tarixçi Vasili Potto öz kitabında hələ o vaxt yazardı: “**Puşkin Qafqaza məxsusdur**”.

Moskvada yaşayan böyük sovet şairi Vladimir Sologubin Xalq yaziçisi mərhum İsmayııl Şıxlıdan mənə gəndərdiyi məktubda (məktub arxivimdədir) “Zümrüt quşu” əsərimin əlyazmasını yüksək qiymətləndirirdi. Tərcümə edəcəyinə söz vermişdi. Lakin məni Bakıda tələsdirdilər...

Mən poemanın əlyazmasını ondan alıb, Moskvada yaşayan başqa bir rus şairinə verəsi oldum. Əsərin rus dilinə tərcüməsini “Literaturniy Azerbaydjan” jurnalı iki nömrəsində tam şəkildə yox, ixtisarla çap etdi.

Mən sonra bildim ki, bu da məqsədli olub (təəssüf ki, bu, ayrıca bir söhbətin mövzusudur).

Lakin əsəri Ulu öndər oxudu və məni qiymətləndirdi.

Həmin günlərdə “Əməkdar İncəsənət xadimi” fəxri adı ilə təltif olundum.

* * *

“Qoy ədalət zəfər çalsın” – Heydər Əliyevin iş principi, yaradıcılıq üslubuydu. Mən də ali məktəb tələbələrinin həyatından bəhs edən “Kimin sualı var?” adlı iri-həcmli poemamı yazanda, eyni ruhda köklənmişdim.

Lakin “Aldığı arvada ərə gedənlər, sizə kiçik olsun, bizə də rəhbər”, yaxud: “Qanmazın qanana hökm eləməsi həyatın daimi faciəsidir” kimi misralar Yaziçılar İttifaqının rəhbərliyində kiməsə xoş gəlməmişdi. Redaksiyaya zəng vurub məni hədələdilər və sonra da “yoldaşlıq” məhkəməmi qurdular. Hətta, həyat yoldaşım Saraya qonşular deyibmiş ki, Nəriman iclasdan sonra həbs ediləcək. Bərk stress keçirmiş, birbaşa İttifaqa – mənim “məhkəməm” gedən otağa gəlmişdi. Mərhum qələm dostlarım Cabir Novruz və Xalidə Hasilova onun qoluna girib sakitləşdirmişdilər...

Sara məndən xəbərsiz, vəzifəli bir qohumumuzun üstə gedibmiş ki, kömək eləsin. Hesab eləyib ki, bəlkə onun

bir zəngi kifayət edər. Yaxasını çəkmişdi. Çünkü ittiham çok ağır idi. Ağırlaşdırılmışdılar. Guya əsər Birincinin əleyhinə yazılib.

Mərhum şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin kəlamlarından biri beləydi: “Nösün ki, lazımdı”. Yəni hər şey aydın-dı. Bu “aydın” məsələyə “*Kimin suali var*” yazmışdım o vaxt, cavabı özümdən istəyirdilər” adlı bir şeir həsr etmişdim.

*...Qalxdı kiürüsündən bir laureat,
öz doğma dilində yazmayan ədib.
Əsər gərəklidir,
amma gəl anlat, –
Birinci katibdi burdakı hədəf.*

... “*Bu mənəm, mənimdi burdakı surət,..* ”,
deyirdim yozmayın, başqadı söhbət.
“*Bu nədir, bəs bu nə?..* ” –
sualları çox,
üstümə yağırdı istehza, gülüş.

*O zaman yaxşı ki, 37 yox,
ya 82-ydi, ya da 83.
Filankəs, filankəs, bir də filankəs,
hələ filankəs də ordaydı... qərəz...*

Həmişə mənə arxa, dayaq olan Ulu öndərin 90 illiyinə həsr etdiyim bu əsərdə bəzi hadisələrin üstən sakitcə keçə bilmədim... Çünkü başıma açılan bu oyunların qarşısını alan yeganə dayağım Heydər Əliyev oldu...

İttifaqda mənə qayğı göstərən gənc və yaşlı qələm dostlarım da var idi. Onları indi də minnətdarlıq hissiylə xatırlayıram, görüşürəm. Bu gün də məni istəyənlər, varlığımı sevinənlər az deyil...

İş o yerə çatmışdı ki, mərhum akademik Həsən Əliyev və mərhum Rabitə naziri Cümşüd Rəsulbəyov məni tanıdıqlarına görə, bu məsələdən narahat olmuş və “işə” qarışmışdılar.

Onların hər ikisi ədəbiyyatımızın, eləcə də yazıçıların yaxın dostlarıydı. Dünyanın xeyirxah, nadir insanlarından idilər. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetiñin hər nömrəsini alıb oxuyurdular. Akademik Həsən Əliyev həm də bizim qəzetiñ müəllifiydi, məqalələrilə çıxış edirdi.

““Kimin suali var?” –
yazmışdım o vaxt,
cavabı özümdən istəyirdilər.
...Məhkəməmi qurdu İttifaqımız,
müstəntiq yox idi orada yalnız...

Onda Rəsulbəyov cavab istədi,
məni Akademik vermədi əla.
Onda Səməd Vurğun daha yox idi,
Nizami Cəfərov gənc idi hələ.”

**“Poylu – beşiyim mənim”
poemasından**

Respublikada böyük nüfuz və söz sahibi olan mərhum akademik Həsən Əliyev qiymətli vaxtını itirib redaksiyaya gəlmişdi. O, mənim yanımdan Yazıçılar İttifaqının Birinci katibinə zəng vurdu, əsərin çap olunan parçalarını oxuduğunu dedi.

– Niyə qoymursunuz əsəri bitirsin?! Nərimandan nə isteyirsiniz?

Belə bir misal da gətirdi: Marksın “Kapital”ından da kontekstdən ayırib, misal gətirsək, orda da səhv tapa bilərik.

Telefondakı səsi eşidirdim: “Ağsaqqallar ağsaqqalı”, – deyə onun sözlərini təsdiqləyirdilər. “Nərimanla bizim işimiz yoxdu”, – deyirdilər.

“Ağ yalanın” nə olduğunu mən onda hiss etdim.

Əslində yalanın rəngini gördüm. Üzümə kölgə düşdü. Susdum. Çünkü mənim əvəzimə mötəbər bir insan danışırıdı.

– Əsərin parçalarını Birinci oxuyub və xoşu gəlib.

Həsən müəllim “Birinci” deyəndə, Heydər Əliyevi nəzərdə tuturdu.

Bununla da mərəkə bitdi.

Birinci – yenə də şairi – şairdən, yazılıcını – yazılıcıdan qorudu.

Dünyanın böyük alımlarından biri kimi o vaxtkı Ümumittifaq miqyasda nüfuz qazanan akademik Həsən Əliyevin elmi, eləcə də ailə qayğıları onsuz da az deyildi. Üstəlik də o vaxtkı Yazıçılar İttifaqının hücumlarından məni qorunmalıydı.

Qorudu da.

Axşam üstü mənə evə zəng vurdu ki, hazırlaş, sabah səfərə çıxırıq. Lənkəranda “Qızılağac” qoruğunu sənə göstərəcəm.

Getdik. Yolda maraqlı söhbətlər edirdi. 41-45-ci illərdəki müharibədə aldığı ağır yaradan, evə gəlib yasının üstünə çıxmışından, yolboyu saldığı meşə zolaqlarından, Ləçində kökü kəsilməkdə olan qızıl palid ağacından, zeytunun və Ordubad qozunun müalicəvi əhəmiyyətindən və s. Hər söhbəti ayrıca bir xatırə hekayəsi, elmi axtarışları, tapıntılarıydı.

Qızılağac qoruğunda üç gün qaldıq. Götürdüyü elmi vasitələrdən kinofilmlər göstərir, özü də izahatını verirdi.

Ordan Lənkərana gəldik və şəhər partiya komitəsinin birinci katibi İsa Məmmədovun qonağı olduq, İsa müəllim çox hörmətli, tanınmış katiblərdən idi.

- İsa, gör özümlə buraya kimi gətirmişəm? Şair Nəriman Həsənzadəni!” – Məni ucaldırdı. Ərkyana münasibətlərini hiss etdim. İsa müəllim akademikin söhbətlərinə xüsusi hörmətlə qulaq asır, onun belə qəfil gəlişinə sevinirdi.

Mən onda bilmirdim ki, mərhum İsa müəllimlə biz yaxın qohum olacaq, oğlu kürəkənim olacaq.

Unudulmaz akademik Həsən müəllimlə biz Bakıya qayıdanda, o mənə bir ağ köynək, qırmızı qalstuk bağışladı.

– Get, rahat işlə, narahat olma – dedi. O axşam Akademik Milli teatrda “Atabəylər” pyesimin növbəti tamaşaçıydı. Məxmər pərdələrin qabagında, səhnədə iri bir qızıl-gül “qarzinkası” gördüm.

Dedilər ki, akademik Həsən Əliyev göndərib.
O axşam teatr “Atabəylər”i və məni alqışlayırdı.
İndi o illəri xatırlayanda görürəm ki, akademik
Həsən Əliyevin və rabitə naziri Cümşüd Rəsulbəyovun
(*Sovet ordusundakı hərbi rütbəsi general-leytenant idi*)
mənə elədikləri əvəzsiz yaxşılıqları – rus rəssami Karl
Bryullovun və rus şairi Vasili Jukovskinin, bu iki böyük
sənətkarın Ukrayna şairi Taras Şevçenkoya elədikləri
yaxşılıqdan heç də az olmayıb. Bu şəxsiyyətlər də o
məqamda mənim xilaskarım olublar.

Mənim qabağıma yaxşı insanlar çıxb.
Yaxşı insanlar olmasa, cəmiyyət çürüyər.
Heydər Əliyevin “Kimin sualı var” poemasında oxu-
duğu misraların bir neçəsi onun özünün dediyi yanıqlı sözlə-
riydi. Vaxtilə Respublika sarayında çıxişi zamanı demişdi.

Mən onun ürəyinin naləsinə biganə qala bilmədiyim-
dən, əsərə də daxil etmişdim. Bundan çoxlarının xəbəri
yox idi.

*Burda bir söhbəti xatırlayıram,
bir gizli xiffəti xatırlayıram,
bir qəlbə köyrəyi xatırlayıram,
o dağı, göynəyi xatırlayıram:
“İki ulağımız var idi bizim,
Piyada gedərdik,
yol uzanardı.*

*Birini minməyə qoymazdı əmim,
Boğazım quruyar, dilim yanardi,*

*Səbrim tükənərdi, yol uzanardı.
Başından od töküb məni əyərdi,
Tale köməyini əsirgəyərdi... ”
Belə bir hekayət danışırı o,
Qanıma qaynayıb-qarışırı o.*

Mənim poemamı siyasi səhv, “Birincinin əleyhinə yazılmış əsər” kimi başa düşənlər bu misraların üstən sükkutla keçmişdilər. Heydər Əliyev isə oxuyub gəncliyinin ən ağır illərini yenidən xatırlamış, millətin mənim kimi şair balalarıyla indiki böyük vəzifəli şəxsiyyət arasında bir tərcüməyi-hal yaxınlığı, bəlkə də tale qohumluğu görmüşdü.

“Nəriman” poemasında gözüm qorxduğu üçün, qəzətin Baş redaktoru olmağıma baxmayaraq, bu dəfə poemamın hər fəslinə yazılı rəy alandan sonra çapa verirdim. Bəlkə də buna görə mənim əvəzsiz gənc dostum və görkəmli ədəbiyyatşunas-alim Nizami Cəfərov əsərlərimi təh-lil edərkən “Poeziyanın diplomatiyası” məsələsini də ortaya qoyur, bizim o vaxtkı “Ezop dilimizi” açmaq istəyir.

Heydər Əliyev, dediyim kimi, bizi bu siyasi xofdan, bu vahimədən çıxartmaq isteyirdi. O, ədəbi mühitə milli ruh təlqin edir və cəsarətli əsərlərin həmişə tərəfini saxlayırdı.

Kimlərsə ayağımızdan çəkir, Heydər Əliyev əlimizdən tuturdu...

Aldığım rəylərdən bəzi parçalar:

Xalq şairi Süleyman Rüstəm:

“...Əsərini diqqətlə oxudum. Xoşuma gəldi. Antipodlara qarşı kəskin, iti qələmlə yazdığını bu əsərini inanıram ki, oxocular böyük maraqla qarşılıyacaqlar.

Müvəffəqiyyətli əsərinə görə səni ürəkdən təbrik edirəm”.

(9 iyun, 1982)

Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə yazdı:

“Əzizim Nəriman, əsərini oxudum. Nəsillər durdu gözümün qabağında... Özümlə oğlanlarım arasında da buna bənzərliklər var. Mən arxasız, köməksiz, oğlanlarım arxalı, dayaqlı...

Lazımlı... və “pouçitelni” məsələdir...

Uğur arzu edirəm, öpürəm”.

(12 iyun 1982)

Yazıcılar İttifaqının katibi, Cabir Novruz yazdı:

“Nəriman dostum, “Kimin suali var?” əsərinin ikinci hissəsini iki dəfə oxudum. Oxuduğum fəsillər hərarətlə, vətəndaş şair mövqeyindən yazılmış parçalardır. Bu gün respublikamızda hər cürə iyrənc mərəzlərə, irəliyə doğru yürüşümüzə mane olan hər cürə əyri hallara qarşı barışmaz döyüş gedir. Sən məhz bax bu döyüşün bədii pafosunu

qələmə almaq istəmisən. Sən əyri yollarla öz əhli-əyalını, övladlarını, kütbeyin balalarını müqəddəs sandığımız el-min yollarına pərçim etmək istəyən bəzi üzdəniraq valideynləri və onların “əziz-xələflərini” qamçılıyır və təmiz yolla, öz gücünə, öz ağılı və istedadı bahasına oxuyan, yüksələnləri, elm aləmində öz layiqli yerini tutanları təqdir və müdafiə edirsən...

Sənin istedad və qələminə həmişə inanan dostun Cabir Novruz”.

(18 iyun 1982)

Bu röylərdən İttifaqın xəbəri yox idi.

Yalnız iki ildən sonra poema kitab şəklində nəşr olundu. Xalq şairi, dostum Xəlil Rza Ulutürk iri bir məqalə ilə çıxış etdi. O, yazdı: ““Kimin sualı var?” poemasını yalnız Nəriman yaradıcılığının deyil, Azərbaycanın çağdaş poeziya mədəniyyətinin ən parlaq incilərindən biri adlandırmaq olar”.

* * *

Bakının ən ağır, dolasıq günlərində, ilk dəfə Naxçıvandan Bakıya gələndə Heydər Əliyevi burada təqiblər, təhlükələr gözləyirdi.

Mərhüm xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə mənə, evə zəng vurdu ki, Heydər Əliyev Bakıya gəlir. Beş nəfərin adını çəkib. Biz onu aeroportda qarşılamalıyıq. Sənin də adını deyib.

Sual verdi:

- Aeroporta gedirsənsə, səhər, alaqqaranlıq düş aşağı. Maşın gözləyəcək.

- Əlbəttə gedirəm, - dedim.

Yolda soruşdum ki, Bəxtiyar müəllim, niyə “gedir-sənsə” sualını verdiniz?

- Çünkü qalan üç nəfər getmədi.

Aeroportda işıqlaşanda görüşdük. Həqiqətən təhlü-kəliydi. Şübhəli adamlar gəzir və silahlı dəstələr çox idi. Kinoxronikalarda da var.

Heydər Əliyev Bəxtiyar müəllimin maşınına mindi, mən də akademik Cəlal Əliyevin maşınında, şəhərə, onun evinə gətirdik.

* * *

Heydər Əliyevi tanıyan yaşlı nəslin nümayəndələri yaxşı bilirlər ki, o, diqqətcil, möhkəm yaddaşa malik bir insan idi. Otuz-qırx il əvvəl bir rəqəm oxuyub, bir hadisənin şahidi olmuşdusa, hamisini olduğu kimi – yerli-yataqlı deyirdi. Tanrı vergisiydi.

Qədim Roma sərkərdəsi və yazılıcısı Yuli Sezar haqqında tarixçilər yazırlar ki, o qallarla müharibə apardığı zaman, yaddaşı möhkəm olduğundan, həm döyüş əmrləri verirmiş, həm gündəliyini yazmış, həm də gələn məktubları oxuyurmuş.

Moskva Şəhər Sovetinin Sütunlu salonunda Xalq şairi Səməd Vurğunun təntənəli yubiley gecəsinə məni də Heydər Əliyevin adından dəvət etmişdilər.

Rəyasət Heyətində əyləşmişdim.

Sağımda-solumda Sovet dövlətinin tanınmış məşhur ziyalıları, yazılıcları, alımları, generallar, akademiklər və xarici qonaqlar oturmuşdular.

O axşam Azərbaycanın Moskvadakı nümayəndəliyinə isə məni özü dəvət etdi.

Ədəbiyyatımızı, tariximizi, Səməd Vurğun yaradıcılığını süfrə ətrafında əyləşən qonaqlara bir daha izah edir və bundan zövq alırdı.

O təkcə sevmirdi, həm də sevdirdi.

Həmişə müasirimiz olan klassiklərin həyatına, yaradıcılığına hədsiz həssaslıqla yanaşır və bunu tabeliyində olanlardan da tələb edirdi.

Keçirdiyi ədəbi tədbirlər, sonradan ədəbi ənənəyə çevrilirdi.

Keçmiş Sovet məkanında C.Cabbarlinin abidəsi yeganə heykəl idi ki, bütöv qranitdən yonulmuşdu. Kiyevdən bütöv gətirtmişdi. Mümkün olmayan mümkün olmuşdu. Bu, böyük dramaturq C.Cabbarlıya məhəbbətin canlı ifadəsiydi.

Heydər Əliyev Hüseyin Cavidin sümüklərini Sibirdən Azərbaycana gətirəndən sonra Füzulinin də sümüklərini Kərbələdan gətizdirib ulu ata-baba torpağı Azərbaycanda dəfn etmək arzusundaydı.

Onun bu təklifini toyda-yasda öz adlarına çıxan yazıçılar da olurdu. Bundan xəbəri var idi.

Dəryalara daş atmaqla heç vaxt suyu bulandırmaq olmaz. O əsl dərya idi...

O, böyük ideallarla yaşayan, xalqının sabahını düşünən və onunla fəxr edən şəxsiyyət idi.

Vaqifin abidəsinin açılışına, qarlı qış günündə Şuşaya gedəndə də beləydi.

Qar elə quşbaşı yağırkı ki, heykəlin ətrafında hamımız “qar heykələ” dönmüşdük. Heydər Əliyev də şairlərə qarışmışdı. O, şairləri yaxşı tanıdığınıdan, əslində isə sevdiyindən çıxış üçün söz verəndə heç bir siyahıya baxmırıdı.

Bizim o tarixi görüşdən sonra mən “Xarı bülbül” poemasını yazdım.

“Xarı bülbül”

(Şuşada şeir axşamı)

*...Şeir-sənət axşamiydi,
şerə hörmət,
sözə hörmət axşamiydi.
Heydər¹ özü
söz verirdi şairlərə,
“Sağ ol!”, “Əhsən!” axşamiydi,
şairlərə qoşulmuşdu –
Qarabağda, –
şairləşən axşamiydi.*

¹ Heydər Əliyev (*müəllif*).

“Gedək İsa bulağına,
çıxaq Qırqxız yaylağına...”
Azərbaycan qoy and içsin
Azərbaycan torpağına.
Su çiləsin sinəm altda
bir ocağın qor yerinə,
Tanrım, məni qoyma daha
kar yerinə, kor yerinə,
rahat gedim gor yerinə.
Bəlkə Şuşa dilə gəldi,
bəlkə huşa, dinə gəldi.
Dağ yeridi,
yer yarıldı,
Şuşa gəldi,
quruyubdu,
bəlkə bir az
gözümüzün yaşı gəldi.

* * *

Suşa qədim bir millətin
Şuşasıdı,
Pənah xanın, Xan əminin,
Şuşasıydı.
“Xarı bülbül”
gül dilində oxuyurmu? –
o gülü Bülbül duyurmu?!

Fəsillər çəşir Şuşada,
mən qışda bahar görmüşəm,
qızılıgülün yanağında
qızılıyanaq qar görmüşəm.
Qızıl qamçı şaqqıldayıb
göydə şimşəklər yerinə,
kəpənəklər qanad açıb
yerdə çiçəklər yerinə.
Kəpənəyin üstə qonub –
bal arısı gül yerinə,
kəpənəyin qanadında
göz görmüşəm xal yerinə,
düşmüşəm dünya sehrinə.
Nə möcüzələr görmüşəm,
kimə deyim, yer üzündə
görmədiyim yer görmüşəm.

“Daşaltı”sı darıxırımı
çadır üçün?
Cıdır düzü — ciòdır üçün?!
At belindən at belinə
atılanı görən varmı,
“Ərimgəldi” tərəflərdə
yenə nəmər verən varmı?
Ağdamdan bir gələn varmı,
gedən varmı, —
Vətəndə bir vətən varmı?
Vaqif, sənin məqbərəni
ziyarət eyləyən varmı?!

...Şeir-sənət axşamıydı,
şerə hörmət,
sözə hörmət axşamıydı.
Heydər özü
söz verirdi şairlərə,
“Sağ ol!”, “Əhsən!” axşamıydı,
şairlərə qoşulmuşdu, —
Qarabağda, —
şairləşən axşamıydı.
Qarın belə yağdığını
görməmişdim,
qarda belə “sel” axını
görməmişdim.
Qar tökürdü Goy — Yer üstə, —
varaq üstə,

dodaq üstə,
şeir üstə,
kirpik üstə,
eynək üstə...
“Çiçək”,
“çiçək”,
“çiçək” üstə!
Hava qarala bilmirdi,
Qarabağda ağ gecəydi.
Allah, Allah o necəydi?!
Şuşa canlı heykəl idi
qar altında,
Hərəmiz bir qartopuyduq,
qarlı alqışlar altında.
Molla Pənah şairlərin yaşıdydı,
şuşalılar onda hələ Şuşadaydı.

...Dayanaydı vaxt onda kaş!
Ah, onda kaş,
Xuramanın ağ yaylığı
ağ bayraqa dönməyəydi,
beyinlərdə çaxan şimşek,
ürəklərdə sönməyəydi.
Keçəl Həmzə
kaş “Qırat”a minməyəydi,
Qoç Koroğlu “Dür” belində
Çənlibeldən enməyəydi?!

* * *

Orda rusdu,
burda farsdı,
erməninin arxasıdı,
əmisidi, dayısıdı,
qanımızı tökəsidi,
dərimizi soyasıdı.
Raketləri Şuşadadı.
Şahidləri Bakıdadı,
şəhidləri Şuşadadı.
Pyotrun vəsiyyəti
hələ indi üzə çıxır, —
yollar gedib İstanbulla,
ordan da Təbrizə çıxır.
Şah vermişdi
Naxçıvani, Qarabağı,
çarın qəsdi Təbrizəydi.
İki yerə bölmüşdülər
bir torpağı, —
bir millətin
iki oğlu üz-üzəydi:
biri — İran Vəliəhdı,
müqavilə bağlayırdı,
biri — Qraf Paskeviçin
tərəfini saxlayırdı.
Azərbaycan tarixinin
atasıydı,
Azərbaycan naraziydi, —
imza onun imzasıydı.

* * *

Rusun, farsın fərmanıyla
Həsənzadə! –
onda “Zadə”,
onda təzə “Ov” olurduq.
Üzümüzdə qürbət özü,
dilimizdə vətən sözü,
o “vətəndən” bu “vətənə”
qovulurduq.
O zamandan qovha-qovdu,
qaçha-qaçı, o zamandan bir millətin
yarı toxdu, yarı acdı.
Toxlarının dili rusdu,
dili farsdı.
Aclarının dilindəki –
Xan Arazdı.
O zamandan orda sərhəd,
burda qoruq!
Qovulduqca qırılıraq,
qırıldıqca qovuluruq.
Qaçma millət!
Ölən qaldı, itən qaldı.
Neçə yerdə vətən qaldı.
Qaçma millət!
Təbriz qaldı,
Dərbənd qaldı,
Şuşa qaldı.
Biz tək qaldıq,
qalanımız qoşa qaldı.
Göyçə qaldı, Vedi qaldı.

Qaçanların ayaq altda
meydi qaldı.
Beşiyimiz orda qaldı,
məzərimiz harda qaldı?!
Qaçma millət!
millət quru yerdə qaldı.

* * *

“Gedək İsa bulağına,
çıxaq Qırxqız yaylağına...”
Azərbaycan qoy and içsin
Azərbaycan torpağına.
Su çiləsin sinəmdəki
bir ocağın qor yerinə,
səpin məni vətənimin
hər yerinə.
Səpin məni kül yerinə,
bitəcəyəm
bu torpaqdan
mən “Xarı bülbül” yerinə.

2003

Lənkərana ilk məhsul bayramına gedəndə, o yenə yaradıcı ziyalılara hörmətlə yanaşır, yolboyu zarafatlaşırıdı. Oxuduğu əsərlərdən misallar çəkirdi. İndi onların hamısı şirin xatirələrə dönüb.

Lənkəranda yaşayan bir əsgərlik dostum gəlib məni aparmışdı ki, ailəsilə tanış etsin. Xəbərsiz getmişdim. Söhbətimiz şirin olduğu üçün vaxt uzanmışdı. Saat 12-dən keçmiş, dörd milis maşını qapıda dayandı.

Dolu bir milis serjanti çox həyəcanlıydı.

- Heydər Əliyev yoldaş sizi axtarır. Süfrələr açılıb, siz yoxsunuz.

Məsələnin nə yerdə olduğu aydın idi. Təcili maşınların birləşməsi özümü məclisə çatdırırdı.

Üzr istədim, səmimiyyətlə mənə süfrə arxasında yer göstərdi.

Sonra danişdılar ki, məclisə göz gəzdirib səni görməyəndə, Lənkəranın birinci katibi İsa Məmmədovdan soruşub. O da cavabsız qalanda, təcili tapın, – deyə göstəriş vermişdi.

Bütün məclis əhli bu əhvalatdan xəbərdar oldu. Bir detalı burda minnətdarlıqla xatırlamaq istəyirəm.

Mən Məclisə daxil olanda, Heydər Əliyev öz qarşısında boş olan yeri göstərdi.

– Otur, – dedi. – Çörəyini ye.

Heydər Əliyev özüylə şəhərdən gətirdiyi adamların yerbəyer olunduğunu biləndən sonra, süfrəyə əl uzatdı.

* * *

Mən bu nadir şəxsiyyətin həssaslığının, narahatlığının bir dəfə də şahidi olmuşam.

Bakıdakı Əyləncə Mərkəzində həmyerlimiz Rastrapoviçin şərəfinə ziyaftədə, bəstəkara söz verdiyi yerdə mikrofon kəsildi. Danışındı, amma eşidilmirdi.

Əsəbiləşdi...

Bəlkə də bu, bizim üçün adı bir şey idi. Amma onun nəzərində xırda bir şey yox idi.

Mən hardasa oxumuşdum ki, dövlət başçısının nəzərində kiçik bir hadisə yoxdu və olmamalıdı. Onlar zahirən xırda görünən hadisələrə böyük məna verirlər və verməlidirlər.

Heydər Əliyev də məhz belə dövlət başçısı idi.

O, millətinin və mürəkkəb epoxanın böyük oğluydu, həmişə də böyük olaraq qalacaq.

* * *

Səhhətilə bağlı xalqına tarixi müraciətində öz yerinə oğlu İlham Əliyevi təklif eləyəndə də haqlıydı. Ulu öndərin bu çağırışı ümumxalq razılığı ilə qarşılandı.

Cənab Prezident İlham Əliyev atasının uzunmüddətli program-layihələrini ləyaqətlə yerinə yetirir. Müstəqil Respublikamızın bu günü, sabahı naminə əlindən gələni əsirgəmir və bunu dünyanın qabaqcıl ölkələri də etiraf edirlər.

Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru Vaqif Abdullaevin hələ 1999-cu ildə “O, böyük siyasetə hazırlıdır” kitabı Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlıların Tiflisdəki Mədəniyyət Mərkəzində keçirilən təqdimatına o vaxt Şəmkir rayon icra başçısı, yaradıcı ziyalıların yaxın dostu, özü də böyük ziyalı olan Aslan Aslanov məni də dəvət etmişdi.

Paytaxtın tanınmış ziyalıları, yazıçılar, tarixçilər, institut tələbə və müəllimləri İlham Əliyevin yüksək elmi biliyə, zəngin dünyagörüşə, dövlətçilik təfəkkürünə malik olduğunu, Heydər Əliyevin yanında tərbiyə aldığı, bələliklə də böyük siyasetə hazır olduğunu xüsusi vurgulayırdılar.

Mən öz çıxışimdə kitabın geniş tədqiqat əsəri olduğunu dedim. Və İlham Əliyevin – “...xarici iş adamları müqavilə bağladıqları zaman bəlkə də səhvə yol verə bilərlər, amma buna bizim haqqımız yoxdur” – sözlərini deyəndə, salonda alqışladılar.

Bir neçə gündən sonra gürcülər “O, böyük siyasetə hazırlı” kitabını öz dillərinə çevirdilər.

Naxçıvan MR şəhər ziyalılarının geniş müzakirəsində də kitabın müəllifi ilə mən bir yerdə iştirak edirdik.

Cənab Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi dövründə onun işıqlı zəkası və tükənməz dövlətçilik enerjisi sayəsində ölkəmizdəki sabitlik və yaradıcılıq əhval-ruhiyyəsi xalqın rifahına xidmət edir.

Yeri gəlmışkən bir hadisəni burada xatırlamaq istəyirəm.

Biləndə ki cənab İlham Əliyev Milli Məclisin üzvlüyüünə namizədləyini verib, o gün həmin seçki dairəsinə kiçik bir məktubla müraciət etdim.

14 Nəli Qaradağ Seçki Dairəsinə

Bu günlərdə mətbuat səhifələrində sizin dairədən Milli Məclisin üzvliliyünə namizəd İlham Əliyevin program çıxışlarını oxudum. Bir daha tam inandım ki, yüksək ailə tərbiyəsi və təhsili görmüş, təbiətən təmkinli bu millət oğlu öz xalqına, müstəqil vətəninə məhəbbət və xidmət eşqi ilə çırpinan qaynar bir ürək həsr edəcək.

Bu məktubu da ona görə yazdım ki, sizin dairədən mən də öz namizədliyimi əvvəlcədən irəli sürmüştüm və geri götürürüm. Dairə Komisiyasının üzvlərindən, hələ üzünü görmədiyim icra hakimiyyətinin başçısından, yerli əhalidən böyük rəğbat hissi gördüm. Minnətdarlığını bildirirəm.

Xahiş edirəm mənim bu səmimi əlyazmamı hörmətli seçicilərə bir müraciət kimi qəbul edəsiniz... İlham Əliyevə səs versinlər. Heç vaxt peşiman olmazlar.

**Hörmətlə,
şair, xalq deputati
Nəriman Həsənzadə**

7 noyabr 1995

Respublika Prezidentinin “Azərbaycan dilində latin qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamına əsasən çap olunan, ölkə kitabxanalarına və orta təhsil məktəblərinə hədiyyə edilən nəşrlər arasında mənim də “Seçilmiş əsərlərim” var idi.

Bir yaradıcı insan kimi mənə olduqca xoş idi ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının 80 illik yubileyində “Teatrın pasportu” fəxri adını qazanmış “Atabəylər” mən-zum pyesimə Cənab Prezident Mehriban xanımla birgə maraqla tamaşa etmişdilər.

Ədəbiyyat və mədəniyyət sahəsində Heydər Əliyev ənənələrini yaradıcılıqla inkişaf etdirən və yazıçıları heç vaxt unutmayan ölkə başçısı mənim 80 illik yubileyimin təntənəli keçirilməsi haqda sərəncam vermişdi.

Bütün bunları böyük razılıq hissləri ilə xatırlayıram və bugünkü ədəbi hərəkatda fəal iştirakım üçün Ulu Tanrıdan möhlət istəyirəm.

* * *

İndi mədəniyyət mərkəzlərindən biri kimi Azərbaycan Beynəlxalq müsabiqələri, festivalları, ictimai tədbirləri keçirmək üçün dönyanın ən münasib ölkəsinə çevrilmişdir.

Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyevanın mənəvi dəyərlərimizi dirçəltməsi, muğam-saz sənətimizə dünya miqyasında Beynəlxalq status alması müstəqillik illərinin ölçüyəgəlməz töhfələrindəndi.

Mehriban xanıma həsr etdiyim “Sözü tara verin...” adlı poemam bu misralarla bitir:

...Bakıda Beynəlxalq Muğam Mərkəzi,
birinci, Müşfiqə xəbər eləyin.
Onun qapısını ləl-cəvahirat,
onun pilləsini gövhər eləyin.

Şuşanı alınca şəhər seçmişəm,
seçəndə, bənzərə bənzər seçmişəm.
Gəncənin yanında mən yer seçmişəm,
onu Muğam adlı şəhər eləyin.

İndi Azərbaycan oxu, tar! – deyir,
tarda oxumayan oxu, tar! – deyir,
Oxu, tar, Mehriban “Oxu, tar!” – deyir,
oxuyun, axşamı səhər eləyin.

Muğamdan doğuldu o Muğam qızı,
xoşbəxtlik gətirən xoşməram qızı.
Xanımlar xanımı ay anam qızı,
Heydəri böyüdüb Heydər eləyin.

Sözü tara verin, qoy tar oxusun,
Seyid dilə gəlsin, Cabbar oxusun;
Tarin, Azərbaycan, mübarək olsun, –
məni də dillərdə “Şüstər” eləyin.

2012

Azərbaycan artıq uzaq kosmosa özünün ilk peykini
göndərdi.

Bu – Vətən, sənin yeni tərcüməyi-halının başlangı-
cıldı...

Bakı, 2013

Ömür ve tale
yolu...

ВЕХИ ПУТИ, СТУПЕНИ ВОСХОЖДЕНИЯ

(Штрихи к портрету)

Видному ученому, ректору Азербайджанской национальной авиационной академии Арифу Паشاеву в этом году исполнилось 75 лет

Чуть поодаль от Баку, на пригородных просторах, в поселке Бина сверкает окнами в окружении старых высоких елей здание Азербайджанской национальной авиационной академии. 4-5-этажные учебные корпуса, выстроенные в современном архитектурном стиле, — «академгородок». Утопающие в зелени спортивные площадки, светлые аудитории, коридоры, устланые паркетом. Куда ни глянешь — молодежь, будущие летчики, штурманы,

авиадиспетчеры, бортпроводницы и стюарды, специалисты воздушного флота независимого Азербайджана. Они получают образование на азербайджанском языке. Руководителем всего этого нового учебно-воспитательного процесса является ректор академии, академик Ариф Пашаев, человек высокой культуры и истинный интеллигент.

Сын выдающегося писателя, ученого и педагога Мир Джалаля Пашаева, он вырос в литературной ауре. Мир Джалаля связывала дружба со многими блестящими современниками — талантливыми мастерами слова. В том числе и с Микаилом Мушфигом, поэтом исключительного дара, чью жизнь в расцвете сил оборвала «красная инквизиция».

Пюста ханым, спутница жизни Мир Джалала, вспоминая далекие тридцатые годы, рассказывала: «Мушфиг был другом Мир Джалала, когда мы работали в редакции газеты «Коммунист» (там и познакомились Пюста ханым с Мир Джалалом. — Н.Г.), Мушфиг захаживал к нам».

Пюста ханым была любящей матерью, доброй хранительницей очага. В семье Пашаевых жили и ее мать, Гезал ханым, и сестра Рена ханым; седовласая Гезал ханым, можно сказать, сама лелеяла сызмала детей разставшейся семьи — Арифа, Эльмиру, Хафиза, Адибу, Агиля...

Здесь же, в доме Пашаевых, сыграли свадьбу Рены ханым, Мир Джалал пекся о ней, золовке, как о родных детях. В этом достославном доме мне довелось познакомиться с супругом Рены ханым Джумшудом, и с Тофиком — мужем Эльмиры Пашаевой, членом-корреспондентом АН, с Эльдаром — мужем Аиды Пашаевой.

Мое знакомство с Мир Джалал муаллимом произошло в 1954 году. Меня призвали на срочную армейскую службу, направили в воинскую часть — в Сальянские казармы в

Баку, куда я недавно перебрался, окончив пединститут в Гяндже, и учительствовал в поселке Балаханы.

Получив разрешение в части, я пришел на «День молодежи» в Союзе писателей — в воинской форме, шинель, погоны... Прочел стихи. Сидевший в последнем ряду Мир Джалаал муаллим, поздравив меня, пожал мне руку. Встречу в Союзе писателей с дебютантом в солдатской шинели Мир Джалаал муаллим вспоминал в своем предисловии к моей книге «Хочется стихов моей душе».

Мы встречались и до моего поступления в аспирантуру. Хлеб, с которым поделились с тобой в доме у Мир Джалаала, — это благодать на всю жизнь, ибо это был хлеб, благоприобретенный — праведным трудом педагога и писателя. И не было у него студента, питомца, который бы не причастился к этому хлебу.

Казалось, он сближал, роднил друг с другом своих питомцев освященным хлебом и сам черпал в этом душевную отраду. Теперь я замечаю это же свойство в натуре Ариф муаллима. Безвременно потеряв незабвенную спутницу жизни, он не садится за стол в одиночку.

Академик Ариф Пашаев — человек возрожденческого склада. Знаю его и по семье, и по двенадцатилетнему сотрудничеству в Национальной академии авиации, руководимой им.

Когда было упразднено ведомство — место моей прежней службы (Министерство печати и информации), я с другими сослуживцами остался без работы. В стране сменился общественно-политический строй. Мне позвонил средний брат Ариф муаллима Хафиз муаллим: мол, сходи к нему, у него дело есть к тебе. Шел 1997 год. Хафиз Пашаев тогда работал чрезвычайным и полномочным послом Азербайджана в США и находился по делам в Баку.

Я ощутил и в братьях Пашаевых такое же теплое отношение к бывшему питомцу своего отца. Ариф муаллим в тот же день принял меня на работу на кафедру гуманитарных дисциплин.

Позволю себе напомнить, что незабвенный Мир Джалал муаллим еще в мои молодые годы высоко отзывался о моем творчестве в статье, соотносил мою поэму «Нариман» с «Комсомольской поэмой» Самеда Вургана и стихотвореньем Мушфига «Мингечаур», что было, не скрою, лестно для меня.

Я имел удовольствие написать рецензию на книгу рассказов устада, позднее, в связи с 60-летием, поздравил его стихотвореньем, опубликованным в печати. Мир Джалал был посвящен в мою биографию. В поэме «Пойлу — колыбель моя» я посвятил любимому учителю несколько строф. Вот одна из них:

Под папахой каждой герои растут.

А изгои считают — изгои растут.

Лишь таланты на помощь таланту придут,

Человек человеческим жив идеалом,

Чтоб в большом или малом

Стать Мир Джалалом...

Когда я впервые пришел в академию, мне во дворе предстали утлые, приземистые казармы. На одном краю этих длинных плоских построек располагалась приемная ректора, посередине — за обитой кожей дверью — бухгалтерия, на другом конце — медпункт. Я успел заметить на песке и шуструю ящерицу. Когда у меня спрашивали: где ты проводишь занятия? — я в шутку отвечал: в классе, через который проходит трубопровод.

Преподавали тогда русские и русскоязычные педагоги. Когда требовалось написать заявление, представление на

азербайджанском языке, приходилось искать такого грамотея...

Арифу Пашаеву предстояло, в первую очередь, переломить инерцию прежней «совковой» психологии, затем наряду с поисками настоящих профессионалов авиационного дела позаботиться и об общекультурном уровне педагогических кадров, которые должны были сочетать в себе знание и уважение к национально-этническим ценностям.

Национальная авиационная академия, созданная по распоряжению общенационального лидера Гейдара Алиева, явилась беспрецедентным в истории Азербайджана очагом образования нового типа, национального и светского по содержанию. Азербайджан вступал в новый этап своей исторической биографии, открывал новое окно в международный мир. Осваивал новое пространство научно-технической и педагогической деятельности, строил новые мосты культуры.

Ариф муаллим с энергией и энтузиазмом взялся за эту многомерную сферу работы и успешно справился с созиданием нового вуза.

Естественно, ничто в жизни не достается легко, «пощучьему велению». Нужна самоотдача, нужно было стучаться в соответствующие инстанции, налаживать контакты, просить, добиваться, настаивать, напоминать... Работать не покладая рук, не замечая прибавившихся седин... Физико-математической науки оказалось недостаточно, надлежало вникать в премудрости строительного дела, в требования современной архитектуры. Впрочем, и в инженерно-строительных делах, в эстетических вопросах приходится «гармонию алгеброй поверять», тут и математика, и физика в самый раз...

За сравнительно короткие сроки были построены четыре просторных и красивых учебных корпуса; подворье академии украсили четырехэтажное общежитие для студентов, медпункт, чистая и опрятная столовая, спортивный комплекс, фонтаны и газоны с клумбами.

Академия обзавелась своей мебельной мастерской, которая обеспечивает классы изготовленными по новым стандартам партами, белыми досками, на которых можно писать фломастером.

Ныне действуют факультеты, кафедры, лаборатории, где занятия ведутся на нашем родном языке. Наряду с техническими дисциплинами здесь преподаются история Азербайджана, политология, социология, этика и эстетика, ведутся курсы обучения азербайджанскому, русскому, английскому языкам, изучается и латынь. В программу входят и культурология, философия, правоведение.

Повышена заработная плата. Создана компьютерная сеть между факультетами и кафедрами. Растет численность выпускников, идущих в авиацию. Студенты, которым преподаю, уже управляют «боингами»...

По инициативе нашего ректора в академии создан первый в Азербайджане музей авиации; здесь собраны редкостные документы, фотографии, отражающие вехи истории национального авиаторства с начала XX века, здесь работают известные академики, возглавляющие кафедры, проводящие лабораторные изыскания.

Ариф муаллим с неизменным уважением отзываетя об известном авиаторе, начальнике ЗАО «Азербайджан хава йоллары» Джахангире Аскерове, высоко оценивает его постоянную помощь и вклад в укрепление научно-технического потенциала и развитие академии.

Деловые и дружеские отношения нашего ректора и руководителя национальной авиакомпании служат созданию творческой обстановки в вузе, и это открывает новые возможности для научных изысканий и разработок профессорско-преподавательского состава. Проректор академии, летчик Рауф Джабарзаде, выполнивший авиарейсы при самых ответственных государственных визитах, — первый азербайджанец, защитивший кандидатскую и докторскую диссертации по авиации. Его сыновья были моими студентами и пошли по поприщу своего отца. В небе Азербайджана и мировом воздушном пространстве в лайнерах зарубежной марки летают три азербайджанских сокола! Как не порадоваться этому!

Два года тому назад, отправляясь авиарейсом в Германию на лечение, я обрадовался, узнав, что мой бывший студент Ибрагим Сейдов является представителем нашей авиакомпании в Италии.

Он радушно встретил меня с моим сыном Назимом в миланском аэропорту, повез и показал город, наутро проводил в Германию. Мое лечение, можно сказать, началось с этой миланской встречи. Я читал в свое время Ибрагиму лекции по истории мировой культуры. А в Италии — центре европейского Возрождения — он посвящал меня в биографию Данте, Петрарки, Боккаччо, сообщал интересные эпизоды из жизни Леонардо да Винчи, Микеланджело, Рафаэля...

Нашего ректора любят и педагоги, и студенты. Такие личности, посвятившие жизнь служению родному народу, отечеству, являются примером для новой смены. Свет, исходящий от них, — неугасим, их интеллектуальная высокая планка, их творческие свершения — визитная карточка нации и страны.

Его заслуги значимы не только в сфере образования, но и в становлении и развитии авиационной науки в республике, как выдающегося ученого-изобретателя признают и в международном мире.

По инициативе ректора специалисты академии командируются в зарубежные профильные вузы, ведущие научные центры. Он подчеркивает необходимость приобщения к достижениям современной мировой науки и научным открытиям и их внедрения в практику в Азербайджане.

Он проводит интересные экспериментальные исследования, связанные с рядом актуальных проблем мировых технических наук, участвует в авторитетных международных форумах, вместе с тем с честью выполняя свои ректорские обязанности.

Он прост, но незауряден. Занимает высокое положение, но не глядит свысока на окружающих. Официальных титулов, почетных званий ему не занимать, но чужд официальщины. Никогда никого на научных советах, как говорится, не «пилит», но требует, чтобы научно-технические работы были на подобающем уровне.

Ариф муаллим — человек, социально деятельный. Он умеет разглядеть талант и порадоваться от души за него, и помочь, и поддержать. Как бы ставит себя на место талантливого, но неприкаянного человека. Но, вместе с тем, памятуя о своей миссии. И я вижу — весь в отца. Я почему-то всегда в Арифе ищу Мир Джалала. Может быть, из безотчетного желания увидеть черты любимого учителя в его детях. Вместе с тем у меня всегда перед глазами Личность. И это радует меня. Только ли меня? На обсуждениях во время заседаний ученого совета его замечания, претензии всегда встречают понимание, убеждают: они резонны и доброжелательны. Вообще ему чужда какая-либо предвзя-

тость, и эта черта претит ему в других. Однажды он посетовал: мол, приходят ко мне, один костерит другого. Потом говорит: увольте такого-то с работы. Да как же сейчас можно уволить человека? Нельзя жить злопыхательством...

Такое у него сердце. Он любит нашу историю, литературу, поэзию, философию. Иногда рассказывает короткие забавные эпизоды из жизни отца, других писателей. Любит и послушать, и посмеяться от души. Особенно чуток к посетителям из творческой интеллигенции.

На одном из заседаний он задал вопрос: почему в академии не преподаются культурология, азербайджанская литература (равно как и азербайджанский язык)? И предложил включить эти дисциплины в программу. Кто-то возразил, мол, в технических вузах такие предметы не проходят. «Почему? Кто установил такой порядок? — спросил он. — Разве студент технического вуза не должен знать историю, литературу своего народа? Лишиться гуманитарных знаний?». На это никто не смог ответить. Студент должен созреть всесторонне образованным, заключил ректор.

Он — большой реформатор образования, крупная творческая личность. Это знаю не только я, но и его коллеги. Если бы проводился конкурс на благие дела, он бы конечно, взял первенство. Как-то Мир Джалал, направляясь на экзамен, случайно услышал, как студенты между собой говорят: «...он все равно поставит отметку, можно и не штудировать предмет»... Это крепко задело доброго педагога. И он влепил «неуд» нескольким «умникам» и послал своего ассистента вдогонку: пусть, мол, возьмут направление и пересадут, а то лишатся стипендии.

Ариф муаллим перенял эти уроки взыскательного добра у отца.

Немало златоустов, твердящих: «Народ! Нация!». Но, увы, мало тех, кто о нации радеет. Может, их и должно быть единицы?

Ариф Пашаев — из этих редкостных людей. Речь у него негромкая, без крутых «крещендо» и «форте». И упрек, и хвала в его устах согреты добротой. Он не ранит, а исцеляет. Свои переживания загоняет в глубь, в себя. Поэтому и перенес операции на сердце...

...Мы как-то чаевничали у него на даче. Пюста ханым вдруг расстроилась до слез:

— И Ариф остался одинешенек, и Нариман, и Агиль...

Да, мы все трое потеряли спутниц жизни. Я вспоминаю Аиду ханым, старшую невестку в семье Пашаевых. Ее любили и в семье, и в научной среде. Ушла безвременно, оставив прекрасных детей и ценнное научное наследие. Мне вообще кажется, что женщины, в каком бы возрасте они ни были, уходят безвременно...

Академик Ариф Пашаев на службе отдает распоряжения, подписывает приказы, а при матери, дома, «меняется» — становится просто старшим сыном (так мне казалось); и слова, и советы, просьба матери, произносимые тихим, ласковым голосом, обретали силу «распоряжения». Тому я был свидетелем. Это являлось врожденным праведным уставом. Но я обратил внимание и на то, что Пюста ханым изъявляла свои пожелания таким тоном, в такой форме, чтобы они пришли по душе и сыну.

Когда ее не стало, Ариф муаллим оказался дома в иной роли. Он стал старшим в очаге. Те, кто вчера шли за советом к матери, теперь обращаются к нему. Это было бремя новой ответственности, не дававшей ему права ошибаться. Он поверял себя мудростью и опытом незабвенной матери, стремясь держаться на высоте аксакала. И держался. И

посвятил все тепло своего сердца, души прекрасным дочерям, потерявшим и маму, и бабушку. Лелеял, пестовал своих дочурок, растил их достойными гражданами общества.

Мехрибан Алиева — первая леди Азербайджана, спутница и сподвижница главы нашего государства господина Ильхама Алиева.

Наргиз Пашаева — доктор наук, профессор, возглавляющая Бакинский филиал прославленного Московского университета. Я участвовал в защите ею докторской диссертации; научный руководитель, выступавшие академики отмечали, что Наргиз ханым привнесла новое дыхание в литературно-научную среду, в филологию, сердечно поздравляли ее.

В одном из телевизионных интервью Арифу Пашаеву задали вопрос: «Что бы вы посоветовали своей дочери?» (имелась в виду Мехрибан ханым). Он ответил исчерпывающе и проницательно: «Моя чуткая, рассудительная дочь сама знает, что все ее высказывания, действия, совершаемые ею дела — на виду у целой страны (и не только одной страны!) Это жребий — сколь почетный, столь и ответственный».

В словах Ариф муаллима слышится и отцовская спокойная уверенность, и гордость за дочь, которая предстает в пространстве нашей исторической памяти как современная представительница галереи блестящих и доблестных женщин, начиная с легендарной Томирис.

Когда Мехрибан ханым была избрана послом доброй воли ЮНЕСКО, я, как и все мои соотечественники, испытал большую радость и гордость — впервые дочери нашего народа была вверена столь высокая миссия в между-

народной организации. Я выразил свои чувства в стихах, которые привожу в переводе поэта Сиявуша Мамедзаде:

Посол доброй воли — дочь нашей земли
и первая леди Азербайджана.
Звездою взошла, и вблизи, и вдали
Читаю в глазах земляков обожанье.
Венцом золотым увенчали главу,
Я вспомнил старинную нашу молву:
Достойная дочь, заслужившая славу,
Умножит отцовскую радость по праву.
«Мехрибан», — повторяют уста неспроста,
«Мехрибан» — это ласковость, свет и участие.
Говорят мудрецы: мир спасет красота...
Перед ней отступает любое ненастье.
Посвящая народу благие труды,
Не жалеешь сердечного пыла и жара,
К изваянью Гейдара кладешь ты цветы,
И любуется дед на внучонка Гейдара.
Господин президент, говорю от души,
В вас отчизна узнала достойного сына,
По заветам отца вы достигли вершин,
И еще впереди не одна ждет вершина.
Вам судьбу свою вверила родина-мать,
С вами память, и мощь, и отвага народа,
Вам под стягом трехцветным в паре шагать,
Да сопутствует вам на дороге погода!
...Погода важна и в дороге, и дома. Дом, где живут
учащиеся академии, — общежитие. Ректор часто наве-
дывается к питомцам, знакомится с их бытом, условиями,
инициирует литературные встречи, приводит сюда и гos-
тей...

Академия — как большая семья. Не только школа профессионального служения государству, но и школа жизни, становления личности.

Ариф муаллим подчас заступается за питомцев, урезонивая не в меру «требовательных» педагогов. И на собраниях, заседаниях при случае внушает: нам, преподавателям, платят жалование за обучение студентов. Их, прежде всего, нужно не «срезать», а приобщать к знаниям. И Мир Джалал терпеть не мог сухарей-педантов. Надо любить питомцев — вот его кредо.

Был студентам отец родной,
Был Танры на юдоли земной.
Чтоб вопрос на «засыпку» — нет!
Давай зачетку, товарищ студент!

Мир Джалал посвятил большую часть жизни педагогической работе в Бакинском университете. Доктор филологии, профессор, заведующий кафедрой истории азербайджанской литературы, он был любимцем студентов, аспирантов. При жизни ему пришлось изведать и несправедливые нападки идеологов. Но он остался самим собой, не изменил своим принципам.

Можно без преувеличения сказать, что добрая половина сегодняшней нашей интеллигенции — его питомцы, ныне убеленные сединами, и они пестуют своих студентов, учеников. Мир Джалал был ученым — мыслителем, педагогом, большим писателем. В его знаменитой повести «Манифест молодого человека» нам памятна героиня — патриотка, мастерица по ковроделию. Когда ей предлагают продать ковер кому-то из тех, кто привык мерить все деньгами, она дает резкую отповедь: «Собаке брошу, а чужеземцу не продам!».

Мир Джалал стоял в одном ряду с крупнейшими светилами науки.

Подвижничество на ниве науки духовно роднит его с творцами европейского Просвещения, с великими азербайджанскими предтечами. Как писатель и ученый, в советские непростые времена он пробуждал в читателях и питомцах национальное самочувствие, самосознание. Не осыпанный титулами, он был поистине народным писателем, а возглавляемая им кафедра была своего рода филологической академией. Он блестяще преуспел во всех трех ипостасях — как художник слова, как творец науки, как «сейтель разумного, доброго, вечного» — педагог... И это подтверждает мои слова, как и суждения, прозвучавшие во время обсуждения ценного труда первого долговременного посла суверенного Азербайджана Хафиза Пашаева «Манифест одного посла» (по ассоциации с названием известной повести отца).

В те же дни в изящном оформлении вышел словарь авиационных терминов на английско-азербайджанско-русском языках (главный редактор Наргиз Пашаева, научный редактор Ариф Пашаев). Кстати отмечу, что это первое издание подобного рода в истории азербайджанской государственности.

Ариф Пашаев достойно представляет не только замечательную семью, не только образ азербайджанского интеллигента, но и нашей научной элиты, уровень современного научного мышления.

Действительный член нашей Национальной академии наук, за научные открытия он избран почетным членом многих зарубежных академий, за масштабную и значимую общественно-педагогическую работу награжден золотой, серебряной медалями, орденами зарубежных государств.

Ариф Пашаев — лауреат Государственной премии республики, доктор физико-математических наук, профессор.

Будь жив Мир Джалал, он бы сказал сыну: «Это впрок тебе, как материнское молоко».

Прожитые годы — вехи пути, ступени восхождения Арифа Пашаева. А ступени сложились в судьбу.

Образно говоря, он восходил не в лифте, а одолевал их своим трудом, умом, светом своего интеллекта. И да сопутствует тебе свет!

Когда Мир Джалал возвращался домой, припозднившись — на кафедре или совещании, он включал свет в дому — чтоб было светло.

Будь его воля, он бы весь мир озарил светом.

Он и вас, Ариф муаллим, зажег, как свет.

Светите и впредь, и дарите свет!

Великий Низами Гянджеви говорил о достойных личностях:

«Я не знаю славнейших людей меж людьми,
Не сникавших себе благодарной любви...»

Перевод Сиявуша МАМЕДЗАДЕ

*Газета «Азербайджанские известия»,
4 апреля 2009*

YANIRDI, YANDI KÜL OLDU

Vəli həqiqətən dünyadan çox erkən köçdü. Hələ indən sonra yaşamalıydı: indiyə qədərki həyatı təqiblərdən qorunmaq idi. İstedadlı olduğu üçün onu yeyirdilər, xəbislərin gözü götürmürdü. Onun istedadı isə işləməyində idi. Vəli zəhmətkeş idi, xeyirxah idi, ədalətli və düz adam idi. Vəlini elə bil ki, tale idarə edirdi, addım-addım onu izləyirdi. Alnına nə yazılmışdısa, o da oldu.

Mən alın yazısına, tale deyilən qüvvəyə inanıram. Tək səbrin xəbərdarlığına, yaman gözün hökmünə inanıram. Bir sözlə, xalq nə deyirsə, hamısı düzdür. Amma yetmiş il bizə bu ölkədə yalan dedilər. Adımızı, soy-kökümüzü, əlibamızı, tariximizi dəyişdilər. Vəli də belə bir eybəcər quruluşda yaşadı, aldandı və inandi. Mövcud qaydalara qarşı etirazını Nəriman Nərimanovu tədqiq etməklə bildirdi. Nərimandan danışmaq yasaq olduğu vaxtlarda, yeni mənbələr axtarır tapır, onu təbliğ edirdi. Nəriman da aldanıb inanmışdı. Mən ona görə “aldanıb inanmışdı” deyirəm ki, Nərimanov hakimiyyətə gələnə qədər Lenin, Sovet hakimiyyəti, dostluq şuarlarını əzbərdən deyirdi;

hakimiyyətə gələndən sonra gördü ki, onu əhatə edib onun adından əmrlər verirlər, gördü ki, onun özü yox, imzası daha çox lazımdı ki, Azərbaycan kəndlisini də aldadıb inandırsınlar.

Rus imperiyası Azərbaycanda Nərimanın adı ilə danışındı. Rusa hər hansı bir Nərimanov, azərbaycanlı lazım idi ki, öz işini onun əliylə görsün. Gördü də. Nəriman Nərimanov işgalçi və vəhi on birinci rus ordusunu Bakıda məmnuniyyətlə qarşılayanlar sırasında dayandı. Yırtıcı daşnak olan şaumyanlara qosıldı, sonra da bunun mənəvi ağrısını çəkməyə başladı.

Türk dilinin gözəlliyi, xalqının ağır güzəranı barədə yazmağa başladı, rus şovinistlərini hədələdi, Bakını tərk etməsini tələb etdi, Bakı partiya komitəsinin erməni daşnaklarının əlində olduğunu yazdı, Stalinin və Orconikidzenin məkrli türk siyasetini dərk etdiyini elan etdi və s. Artıq gec idi, onu Moskva öz hörümçək toruna salmışdı, “böyük” vəzifədə həbs edilmişdi. Onun faciəsini hamı görürdü. Özü də görəndə ürəyi partladı. Stalin onun da axırına çıxdı.

Azərbaycanda rus-erməni işgalı başlandı. Leninin imperiya siyasetinə xidmət eləyən adamın adını çəkmək “millətçi” kimi yasaq edildi. Həm də Azərbaycanda adı çəkilmədi, Moskvada, Kreml qəbristanlığında isə qəbri torpaqda qalırdı.

Nərimanovun başına açılan oyunlar, onun xalqının da başına açıldı. Azərbaycan qırğınları başlandı. Bakıda bütün böyük vəzifələri ermənilər tutdular, mərkəzdəki evlərdə onlar yaşadılar. Azərbaycan xalqı Azərbaycandan həbsxanlara göndərildi, sürüldü, təqib edildi. Bütün dünya millətlərinin adını çəkmək olardı, türkün adını yox. O saat “millətçi”, “pantürkist” kimi yarıqlar yapışdırılırdı. Keçmiş SSRİ-nin bütün ərazisində erməni rusdan sonra ikinci millət kimi üstünlük qazandı. Azərbaycan torpaqlarının hesabına Ermənistən SSR-ni yaradılar. Azərbaycanlıları öz torpaqlarından zaman-zaman sürgün elədilər. Bu sürgünlər indiyə qədər davam edir.

Nərimanov belə bir məsləkə xidmət elçiyəsi oldu, rus imperiyası “ilanı Seyid Əhməd əliylə tutdu”. Bizim milli faciəmiz belə başlandı, belə də davam etdi.

Mərhum Vəli Məmmədov bunları dərk etmişdi. Maraqlı burasıydı ki, o, bunları demir, ürəyində çəkirdi. Nərimanovun üsyankarlığını yaydığı üçün də təqib edilirdi.

Vəli Məmmədovun uçduğu hərbi vertolyotu da dünyada heç bir beynəlxalq qanun-qayda tanımayan və ən vəhşi rus-erməni hərbi birləşmələri vurub yerə salmışdır. Vəli də qurban getdi. Nökər təbiətinə sadıq qalan Azərbaycan radiosu həmin gün dünyaya yaydı ki, duman olduğu üçün, vertolyot dağa-qayaya toxunmuşdur. Bu, cinayət idi. Hələ nidiyədək heç bir istintaq işi aparılmayıb.

Biz rəhmətlik Vəli ilə necə rastlaştıq? Nərimanovdan danışmaq yasaq edildiyindən, məndə bu mövzuya xüsusi maraq oyanmışdım. Nərimanın erməni daşnaklarının əleyhinə yazdığını məqalə və məktubları tapıb oxuyurdum. Müşfiqi, Cavid, Cavadı, Sanılını da beləcə oxuyurdum. Kitabxanada Məsumə Ağazadə adlı bir kitabxanaçı qadın biz gəncləri bu istiqamətə həvəsləndirirdi. Mən həmişə o qadına minnətdar olmuşam. Kitabın üstünü başqa bir kitabla örtüb oxu zalında istədiyimiz materialları oxuyurduq. Bu, 1954, 55, 56-cı illər və sonrakı illər idi. Bakıya Gəncədən təzəcə gəlmışdım. Nəhayət “Nəriman” poeması üzərində işləməyə, tədqiqata başladım. Cavan şair idim, kimsəsiz və tək.

Dövlət arxivinə icazə almışdım, gedib Azərbaycan Demokratik Respublikası ilə bağlı materialları tanış olurdum. Sənədlərin çoxu itmişdi. Çoxunu da bizim dövlət arxivlərində rəhbər vəzifələrdə işləyən erməni və yəhudü millətçiləri öz evlərinə aparmış, xüsusi tapşırıqlarla yandırmış, cirib atmışdır. Mənə isə xüsusi nəzarət qoymuşdular. Qeydlər götürdüyüm dəftəri səhifələyib möhürləmişdilər. Dilimdən də kağız almiş-

dilar ki, öyrəndiyim məxfi məlumatları kənar yerdə danışmayım. Danışsam, məsuliyyətə alacaqlar.

Əlimə keçən materiallarla tanışlığım artdıqca Azərbaycanın müstəqilliyi məni daha çox düşündürür, get-gedə dəyişirdim. Mənim Nərimana olan hüsn-rəğbətim – Azərbaycanın azadlığına olan hüsn-rəğbətim idi. Məmməd Əmin Rəsulzadə, Xan Xoyski, Nəsib bəy Usubbəyov, Topçubaşov, Ağaoğlu, general Ququşov və başqları ürəyimdə həqiqətən işq yandırır, gənc dostlarımı danışırdım. Kitabxananın oxu zalı bizim görüş yeri olmuşdu. Kimsə çatdırmışdı, sonra məni arxivə buraxmadılar. Dedilər Moskva icazə vermir. Müsavatın materialları, Rusiya ilə, yəni Çiçerinlə Xan Xoyskinin teleqramlaşmaları, Azərbaycan-erməni münaqışələri barədə materiallar it-bat olmuşdu. Generalların məktubları, teleqramları, cəbhədəki hərbi vəziyyət barədə məlumatlar itib-batmışdı. Arxivdə mən çalışığım vaxtda da erməni və yəhudilər idilər.

Mən bütün bunları Vəli Məmmədova danışdım. Dedi ki, mən tapdığım mənbələri başqa şəhərlərin arxivindən yiğmişam. Vəli böyük tədqiqatçı alim idi. Amma alimlik dərəcəsi almamışdı.

Yadımdadı, rəhmətlik Mir Cəlal müəllim məndən xahiş elədi ki, Vəliyə zəng vurum, onları telefonda görüşdürüm. Mir Cəlal müəllimin ilk sözü bu oldu ki, Vəli, kitabını oxudum, çox xoşuma gəldi. Maraqlı məlumatlar var. Təqdim elə müdafiəyə buraxaq. Vəli rəhmətlik etiraz elədi. Elmi kitab deyil, – dedi. Kütləvi yazmışam. Kafedra müdürü Mir Cəlal Paşayev təkid etdi, amma nəticəsi olmadı. O, sonra Vəlinin bu hərəkətinə heyran qaldığını bildirdi. Mir Cəlal müəllim Vəli müəllimə sonralar dərs də təklif etdi ki, universitetdə tələbələrə xüsusi kurs oxusun. Yenə təvəzükkarlıq eləyib dedi ki, tədqiqat işlərindən ayrılmak istəmirəm.

Mənim Nərimanov dövründən əsər yazmaq istədiyimi eşidəndə sevindi və köməklik göstərdi.

Nərimanov haqqında qısa metrajlı film çəkilmişdi. Ssenarisini alıb oxudum və mətbuatda bir məqalə ilə çıxış etdim. Mənə təşəkkürünü bildirdi.

Vəli bu torpağı hədsiz sevirdi. Həmişə də bu sevginin oduna düşürdü. Öz həmkarları onun bacarığına qısqandıqları üçün işdən götürür, tez-tez vəzifəsini dəyişdirir, fikir yaradıdilar. Mənə elə gəlir ki, Vəli kommunist partiyasının mərkəzi komitəsində, Bakı komitəsində işlədiyi vaxtlarda da onlara müxalifət idi. Öz nəslinin ilk dissidenti olmuşdu. Nədənsə mən onun Lenindən, oktyabrdan danışqlarına inana bilmirdim, Nərimanovun narazılıqlarından danışan kimi inanırdım. O, Bakı partiya komitəsində katib işləyən vaxtlarda tələb edirdi ki, şəhərin ortasındaki Çkalov küçəsini dəyişdirib Səttarxanın adını qoysunlar. Keçirdiyi əzab-əziyyətləri içincə salan adam idi, üzə vurmazdı. Dilimizin saflığı uğrunda həqiqətən vuruşdurdu. Yanımda dəfələrlə onun-bunun danışqlarına düzəlişlər verirdi.

N.Nərimanovun yubileyi zamanı mən onu çox pərişan gördüm. Səbəbini soruşdum: dedi ki, İltifat xanım (Nərimanovun qardaşı qızı) ayağına geyməyə ayaqqabı tapmir ki, təntənəli gecəyə gəlsin. Deyəsən heç onu dəvət də etməmişdilər. Gedib o qadına ayaqqabı almışdı, geyindirib əmisinin yubileyinə gətirmişdi.

Yanırdı, amma tüstüsünü görən yox idi. Axırda da yanıb kül oldu. Gəncləri ürəkdən sevirdi. Bir dəfə gənc şair S.Rüstəmxanlı ondan xahiş etdim ki, kömək eləsin. Dedi özü istedadlıdırsa, gedəcək. Dedim Vəli müəllim, elə istedadlıya kömək lazımdı. Sonra fikrə getdi. Gülmüşədi. Yardımlıdan şair çıxmayıb, düz deyirsən. Oxumuşam. Yaxşı yazar. Mən ona nə

kömək eləyim? – dedi. Dedim şeirlərinin çapına. Dedi qoy gəlsin yanına.

Sonralar, Vəli Məmmədov 26-lar rayon partiya komitəsinin birinci katibi olanda Sabirlə onu mitinqlərdə yanaşı gördüm. Azadlıq meydanında o öz xalqının dərdinə şərīk idi. Deyirdi ki, hər axşam evə iki kisə məktub aparıram. Səhərəcən oxuyuram ki, tanış olum, camaata cavab verim.

Əlbəttə, zaman, tarix hər kəsin işinə, əməlinə obyektiv qiymət verəcək, onu el gözünün tərəzisində çəkəcəkdi.

Vəli Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda həlak oldu, erməni məkrinə düşər oldu. Xalqımızın mübarizəsi davam edir. Bu gün Vəli də döyüşdə həlak olanlar sırasındadır. Onun milli qeyrəti, ziyalılığı, mənəvi sıxıntıları üzündəki cizgilərdə öz əksini tapmışdı.

Vəli gizlində yox, üzdə olan adam idi. Başiuca vətən oğlu idi. Allah ona rəhmət eləsin. Yeri behişt olsun.

21 iyun 1992

“RUHANI” HAVASI

Əzizim Seyid Bayramovun – qardaşı oğlunun to-yunda oynadığı “Ruhani” havası, oyun ədaləri indi də gözümün qabağındadı. Elə bil o, yağlı boyalı ilə öz rəsmini çəkirdi. Ya da əlləri havada oynadıqca öz bə-dəninin heykəlini yonurdu. Rəssamı da özüydü, hey-kəltəraşı da.

Biz onu dost – eloğlu məclislərində sadəcə olaraq “Seyid qağa” deyə çağırırıq. Bu da bizim hörmətimiz, ehtiramımız ki-mi qəbul olunur. Gəncədə “Lələ” deyirlər. Bu da gözəldi. Yəni böyüyə-kiçiyə müraciət nəsildən-nəsilə keçir və hamı da bir-birini başa düşür: böyük-böyüklüyünü, kiçik-kiçikliyini. Həm də bu müraciət bir istəklə bağlıdır. İstəmədiyi adama, kimliyin-dən və yaşıdan asılı olmayaraq, biz tərəflərdə heç kəs “Qaşa” deməz. Bir növ “Dərdiş” kimi ruhun səsidi. Əlbəttə, dilçi ali-

mimiz Nizami Cəfərov bunların daha yaxşı təsnifatını verər, yəni elmi tərəfini açar və tərifini verərdi. Mən də bu qədər uzatmazdım.

Seyid qağa ilə görüşümüz bir təsadüflə bağlı olub. Çaylı qohumlarımıla “Damcılı”ya enmişdik. Orada mənə yaxınlaşdı və ayaqüstü özünü təqdim elədi. Sonra çörək kəsdik, “Damcılı”nın da suyundan içdik.

Çox həssas insandı. Mədəni və alicənabdı. İnsanpərvərdi, istiqanlıdı. Özünü çəkənlərdən deyil. Heç elələrinə ehtiyacımız da yoxdu. Hamımız onu görəndə sevinirik. Öz xasiyyətilə ailəsinə də, el-obasına da, millətinə də hörmət qazanan adamlardandı.

Gözəl söhbətləri var. Uzun müddət inzibati orqanlarda çalışıb, məhkəmədə işləyib, hakim olub. Rast gəldiyi pis adamlardan heç vaxt danışmaz. Amma oturub-durduğu sənət adamları - şairlər, alımlər, müğənnilər, aşıqlar ilə çoxlu şəkillər çəkdirib, çoxlu da xatırə söhbətləri var. Asta danışır, xalq demiş, həm də usta danışır. Bu qiymətli insanın qiymətli söhbətlərini ləntə alıb saxlamaq lazımdı. Ədəbiyyatımız üçün, millətimiz üçün, əxlaqımız və ümumi tərbiyəmiz üçün lazımdır. Etnoqrafik tariximizin özüdü, məktəbdi. Altan-üstən əkənlərdən deyil, danışanda and içməz. Bir də çalışır ki, qarşısındakını yormasıń. Bir sözlə, çox maraqlı insandı. Məni niyə əsir edib Seyid qağa?!

Dediyim o toya məni də dəvət etmişdilər. Gözəl keçdi. Xoşbəxt olsunlar. Axıra yaxın musiqiçilər “Ruhani” havası çaldı. Gözəl çalırdılar. Seyid qaşa artıq ortadaydı. Özü tək, qolları da havada. Oynayırdı. Bütün zal ona tamaşa edirdi. Yemək, danışıb-gülmək hamının yadından çıxmışdı.

Seyid qağanın boy-buxunu “Ruhani”yə yaraşındı, “Ruhani” havası da onun əyninə biçilmişdi. Toyda “Ruhani” havasına abidə qoyulurdu.

Əgər Seyid qağanın yaraşıqlı boy-buxunu olmasaydı, “Ruhani” oyunu bir azdan cansızıcı görünərdi. Mənə elə gəlirdi ki, “Ruhani” havasını ən yaxşı rəqqas belə Seyid qağa kimi oynaya bilməzdi. Onun ifasında nöqsanlar gözə tez çarpardı. Gərək bu oyun havası üçün doğulasan, adət-ənənələrimizi görmək azdı, yaşayasan, iliyindən-qanından gələ. Eldən aldığıni elə qaytara biləsən.

Yüzillərlə “Ruhani” havası dediyimiz sənət növü xalqın məişətində yaşayırsa, təzədir. “Əsli-Kərəm” neçə kərəm?! – deyənlər ududzular. Üzeyir bəy yaşayır. Bülbül min ildir eyni havanı oxuyur, heç onun səsindən doyan görmədim. Bircə mahnisı var. Qaratoğun səsi nə qədər bülbülkünə oxşasa da, qaratoyuq oxuyur, – deyirlər. Bülbül tut yetişəndən, tut so-vulana qədər oxuyur.

Ey “Ruhani” havası, yaşa! Ey musiqiçilər, el havası “Ruhani”ni unutmayın. Ey Seyid qaşa, oyna! Səndən millətin ətri gəlir. Ey torpaq, oyan!

Musiqiçilər ustalıqla çalır, Seyid qaşa ustalıqla oynayırdı. Mən xatırələr selində axırdım.

...Kür çayını qirdırma üzüb keçmək istəyirdim. Sonra kənd yolu ilə ayaqyalın qaçırdım. Haraya qaçırdım?

Köç yaylağa qalxırdı, gecikmişdim. Anam çığırırdı, yalvarırdı. Dayım bir “quşburnu” çariq tikmişdi, gətirdi ki, onu ge-yinim, ayağıma tikan batar, daş əzər. Qoyun sürünləri gəlirdi. Çobanın biri qohumumuz idi. Mənə bir təpəl quzu gətirmişdi. Sürünün itləri dəymirdi. Dilcana, Arxaşana, Naltökən tərəflərə çıxmaliydıq. Bir çoban da bulama gətirib verdi, iç dedi, ürəyini tox tutsun. Əlimdə nehrə yağından, qoyun pendirindən çoban dürməyi də var idi. Yaylaqda dəyə tikirdilər. Keçələrin üstə dolu yağırıdı. Çəhlimdə ayaqyalın hamidan qabaqda mən gedirdim. Çoxlu yemlik yiğmişdim. Gelinlər-qızlar, qadınlar kəca-bəyə dolmuşmuşdu. Yolda arabanın oxu çatdamışdı. Düzəldilər.

Qonşuluqda Səməd babanın acığı tutanda yenə məni “Larman” deyə çağırırdı. Qəsdən Nəriman demirdi.

Yaylaq. Köç. Sürü. Anam sac asib xamralı bisirir. Qonşu dəyənin qabağında fəsəli yayırlar. Xanəhməd lələ yenə kürə balıq tutmağa gedirdi. Balaəfəndinin ciyində qoşalülə var idi. Dərsə gecikmişdim. Bostandan qarpız oğurlayırdıq. Sinifdə Məhər əlini dəftərinə hasar etmişdi ki, mən köçürə bilməyim. Sağsağan qurudumuzun ikisini aparmışdı. Şər qarışındı. Anamın məzarı üstə ağlayırdım.

Yanımda oturan tanışımın səsini eşitdim:

- Nəriman müəllim, ağlayırsan?!

Gör, Seyid müəllim “Ruhani” havasına nə gözəl oynayır?!

Düz bir saatdı. Bu yaşda kişi yorulmayıb.

Ona görə ağlayıram. Mənim tərcüməyi-halımı oynayır.

“Şərq” qəzeti, 7 may 2009-cu il

BÖYÜK ÇEÇEN ŞAİRİ MƏHƏMMƏD MAMAKAYEVİ XATIRLAYIRAM

Mərhum şair dostum Xəlil Rza Ulutürklə Moskvada Ali Ədəbiyyat kursunda oxuduğumuz illərdə Məhəmməd Mamakayev də bizim ən hörmətli, yaşda hamımızdan böyük sinif yoldaşımız idı. İndi dünyasını dəyişmişdir. On il təkadamlıq kamerada yatandan sonra sürgündən buraxılmışdı. Bizim başqa tələbə yoldaşlarımızdan kalmış şairi David Kuqultinov da on il beləcə yatıb qayıtmışdı, bizdən bir-iki il əvvəl kurslarda təhsil alan balkar şairi, qardaşımız Qaysın Quliyev də.

Məhəmməd Mamakayev bədəncə çox sağlam, ucaboy, enlikürəkli, ucadan və ötkəm danişan, amma mehriban və həssas bir insan idı. Haqsızlıq görseydi, bağışlamazdı. Bu düzlüyünə görə hamı, müəllimlərə qədər, onun xətrini istəyirdi.

“Yazıçı şəhərciyi” Peredelkino deyilən yerdəki yataqxanamızdan şəhərə, Dobrolyubov 11/13-də tikilmiş tələbə yataqxanamıza demək olar ki, təzəcə köcmüşdü. Əlli səkkizinci il idi.

Məhəmməd Mamakayev üç-dörd gün dərsə gəlmədi, yataq-xanada da gözümüzə dəymirdi. Nəhayət, bir axşam görüşdük. Çox naraziydi və əsəbiydi. Belə vaxtlarda o həmişə qalın qaşalarını çatar və yanından keçib-gedəndə adamların üzünə baxmazdı.

Məhəmməd o vaxtkı Siyasi Büronun üzvü, Sov.İKP MK katibi M.Suslovun qəbulunda olmuşdu. O xahiş etmişdi ki, M.Mamakayev siyasi sürgündən qayıtmış və xalq içində nüfuzu olan bir şəxsiyyət kimi Çeçen-İnquş Vilayətinə (onda ikisi bir yerdə idi) birinci katib vəzifəsində işləməyə getsin. Məhəmməd Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin şovinist professorlarının buraxdığı kitabçanı göstərib etiraz etmişdi, – “Çeçenlər rus xalqının qədim düşmənləridir” – kitabçanın adı beləydi. Məhəmməd o kitabçanı Suslovun stolunun üstünə qoyduğunu dedi və bizə göstərə bilmədi. – Mən hamisini açıq danışdım, əlimdə bir romanım var, yazıb bitirməliyəm, – dedim.

Qroznı şəhərində o vaxtlarda böyük narahatlıq var idi, etiraz mitinqləri olur, heykəlləri uçururdular. Biz Xəlillə Bakıya qayıdan zaman Qroznıda sərnişin qatarını dörd-beş saat, bəlkə də artıq saxlamışdılar. Vəqonların içində papaqlı, xəncərli çəçenlər gəzir, adamların üzünə zəndlə, şübhəylə baxıb keçirdilər. Bu barədə Moskvada Məhəmmədə dedik. O, xalqının taleyindən çox narahat idi. Yazdığı romanı bitirə də, çap etdirə bilmədi. Xeyli sonra biz “Literaturnaya qazeta”da böyük çəçen şairinin ölüm xəbərini eşitdik. Ailəsinə başsağlığı göndərdik. Bütün bu yazdıqlarım bu günlərdə “Xəlil Rza kədərimlə qol-boyun” adlı təsirli bir kitab yazmış Firəngiz xanımın yadında olar. Mamakayevlə biz ailəliklə dost idik.

Rusiya Federasiyasının baş naziri Çernomırdinin Stavropol diyarının Budyonovsk şəhərində baş verən hadisələrlə bağlı son saatlarda məsələni sülh yolu ilə həll etmək məqsə-

dilə atdiğrı qəti addımlar məni düşündürdü və bu yazını yazımağa vadar etdi. Qədim tarixi, məğrur xasiyyəti və gözəl ürəyi olan bir dağlı xalqın yer üzündən silinməsi təhlükəsi göz qabağındadır. Vəhşiləşmiş kazak atamanlarının milliyətçə çeçen olduqlarına görə onları imperiya siyasetinin qurbanı etmək niyyətləri pislənməli, dünyaya bəyan edilməlidir.

Yeni Rusiya ilə əlaqələrini qaydaya salmaq istəyən keçmiş SSRİ ərazisində yaşayan xalqlar öz milli mədəniyyətini yaratmaq əzmindədirlər. Büyük Puşkin, Derjavini, Belinskini, Lermontovu, Gertseni, Yesenini bu gün çeçen uşaqları da mütaliə edir, şeirlərini əzbərdən bilirlər. Mən terrorçuluğun əleyhinəyəm, lakin bütün xalqı terrorçu adlandırmaq da cinayətdir. Böyük Belinski yazdı ki, "...Rusiya öz xilasını mistikada yox, asketizmdə yox, sivilizasiyanın, maarifçiliyin, humanizmin uğurlarında görür".

Çeçen xalqı Məhəmməd Mamakayevin fəxr etdiyi, sevdidyi, uğrunda canını fəda etdiyi və ən gözəl əsərlərini həsr etdiyi bir xalqdır.

*"Azərbaycan" qəzeti,
6 yanvar, 1994*

ALİMLİK – BÖYÜK RÜTBƏDİ

Filologiya elmləri doktoru, professor Nizaməddin Şəmsizadə Azərbaycan və dünya ədəbiyyatını, estetik fikir tariхini gözəl bilən, ali məktəbdə mühazirə oxuyan geniş dün-yagörüşə malik alim hörməti qazanmışdır. Bu, təkcə onun yox, bütövlükdə götürsək, milli elmimizin nüfuzu kimi də qiymətləndirilə bilər.

Mən Nizaməddin Şəmsizadəni mətbuatda ədəbi-tənqidi məqalələrilə çıxış etdiyi vaxtdan tanıyıram və imzasını izləyirəm. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində Baş redaktor vəzifəsində işlədiyim vaxtlarda bu tədqiqatçı alimin yaddaqalan bir neçə qiymətli məqaləsini çap etmişəm və onlar həm müəllifə, həm də redaksiyaya hörmət göttirmişdi.

Geniş mütaliəsi daima onun istedadını cilalamış, müasir ədəbi zəmində imzasını fərqləndirmişdi.

Böyük Nizami də alimlikdən böyük rütbə tanımadığını deyirdi: Bir də deyirdi ki, “...dünyada fikirləşməkdən başqa,

başqalarından fərqlənən peşə bilmirəm”. Böyük şair dəlili (məntiqi, sübutu) güclü olan bəyani dinləməməyi də bəd-bəxtlik adlandırır.

Doxsanıncı illərdə N.Şəmsizadənin qəzetiimizin səhifələrində güclü elmi-məntiqi fikirlə ədəbi mühitə yeni ab-hava gətirmək istəyini müdafiə etdik və gənc tədqiqatçıya imkan yaratmağa çalışırdıq. Lakin o da ciddi müqavimətlərə rast gəldi...

Yeri gəlmışkən deyim ki, Nizaməddin müəllim təbiəti etibarı ilə təmkinli və olduqca səmimi insandı. Onun oxucuları və pərəstişkarları çoxdur. Son vaxtlar yazdığını və çap etdirdiyi nəşr əsərləri yaradıcılığının çoxşaxəli olmasından xəbər verir.

N.Şəmsizadə insanpərvərdi. Fikrini müsahibinə şax deyən və öz mövqeyində möhkəm dayanmayı bacaran qələm əhlidi.

Onun hələ əlli yaşı yoxdu, lakin qiymətli ədəbi irsin müəllifidi. Tanınır, sevilir, oxunur. Bizim bu keçid (və keçib qurtarmayan) dövrümüz indiyə qədər tanınan, sevilən, oxunan görkəmlı adamları belə ələkdən keçirir, “yağı-yağ üstə çıxır, ayranı ayranlıq olur” (Sabir).

25 noyabr 2003

YETMİŞ BEŞİN MÜBARƏK MƏNİM QƏZETİM

Bu günlərdə işiq üzü görən “Nizami (Müasirim haqqında poema)” kitabımın səhifələrində “Ədəbiyyat və incəsənət” və sonra da “Ədəbiyyat qəzeti”ndə işlədiyim illəri məmnu-niyyətlə xatırlayıram. Əsər bizimlə bir yerdə fəaliyyət göstərən və kollektivin hörmətini qazanan, “Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq” şöbəsinə rəhbərlik edən Nizami Cəfərova müra-cıtlə yazılmışdır. İndi o, Nizami müəllim AMEA-nın müxbir üzvü, millət vəkili və Respublika Atatürk Mərkəzinin rəhbəridir. Qəzətdə işlədiyi vaxtlarda həm ədəbi prosesə istiqamət verir, həm də özü ədəbiyyatşunas alim kimi yetişirdi. Redaksiyada olan yaradıcılıq mühiti (bu, indi də belədir) istedadlı gənclərə qol-qanad verirdi.

O vaxt bir yerdə işlədiyimiz qələm yoldaşlarımızdan sonralar millət vəkilləri, tanınmış yazıçı, alim, şair və rəssamlar yetişdi.

Qəzətin də insan kimi mürəkkəb həyatı, keçdiyi yolları olur. Bizim qəzətin indi yubileyi keçirilir, tərcümeyi-halı tərcümeyi-hallara qarışır.

Nizami Cəfərovun bu yaxnlarda “Ədəbiyyat qəzeti”nin səhifələrində kövrək və çox şirin dillə yazdığı geniş məqaləsini oxudum. Yadıma çox şeyləri saldı. Bu illər ərzində bir süfrədə bəzən tələsik çörək kəsdiyimizi, qəzətdə gedən bir vergülün, bir abzasın, düşən bir hərfin üstündə bir-birimizdən incidiyimizi, hər həftənin beşinci günləri keçirdiyimiz “letuçka”lardakı tənqidçi çıxışlarımız və s. və i.a gözlərimdən kino lenti kimi gəlib keçdi. Bu illər ərzində bizə ən yaxın iş yoldaşlarını – respublikada tanınan, nüfuz sahibi olan insanları itirmişik. Yubiley gündündə onları xatırlamamaq, xatırəsini anmamaq düzgün olmazdı. Tənqidçi Nadir Cabbarovun, yazıçılarından Fərman Kərimzadənin, Sabir Əhmədlinin, şair Davud Nəsibin, Kamilə Nemətin, publisist Vidadi Məmmədovun, müsiqiçi – gözəl nəğmələr müəllifi Qafar Namazəliyevin, rəssam Əşrəf İbrahimovun xatırəsi biz yaşadıqca, həmişə bizə əziz olaraq qalacaqdı. Elə Qürbət kişinin özü də. Akademik Teatrda uzun müddət truppa müdürü işlədikdən sonra (öz ərizəsiylə işdən çıxmışdı) bizim təklifimizi qəbul edib redaksiyamızda işə çıxdı və hamımızın hörmətini qazandı. Hamımızın ağısaqqalımız oldu.

Demək istəyirəm ki, “Ədəbiyyat qəzeti”ni belə insanlar buraxırdı – yazıçılar, rəssamlar, bəstəkarlar, memarlar ittiifaqlarının üzvləri! Qəzet – kollektiv yaradıcılıq əsəriydi.

Mən redaksiyada on üç ildən bir az artıq işlədim. Yazıçılar İttifaqı Katibliyinin yenidən tərtib etdiyi nizamnaməsinə

görə, qəzetiñ rəhbəri vəzifəsində on ildən artıq işləmək olmazdı.

Mənim müavinlərim şair-tərcüməçi Abbas Abdulla, tənqidçi Nadir Cabbarov və şair-tərcüməçi Ayaz Vəfali olublar. Bizim aramızda dostluq münasibətləri var idi. Sən sevəndə, səni də sevirlər. Sən inananda, sənə də inanırlar. Bu qayda ilə işləyirdik. Axı hər şeydən öncə biz qələm yoldaşlarıydıq. Sağ qalanlarla dostluq əlaqələrimiz indi də davam edir.

Yazıcılar İttifaqında sonralar Anar müəllim sədrlik edirdi. Həmişə ondan hörmət görmüşəm, indi də. Onun mənim – yəni tabeliyində olan qəzetiñ baş redaktoruna göndərdiyi kiçik məktublar yadimdadı. İttifaqın sədri kimi bir materialın çapını istəyirdisə, yazırıdı: “Nəriman, xahiş edirəm”, “Nəriman, mümkünəs”, “Nəriman, məsləhət bilirsənsə”, “Nəriman, özün bax” və s. Aramızda həmişə bu münasibət olmuşdu. Çalışırdım ki, redaksiyada da belə yaradıcılıq mühiti olsun. Nizami Cəfərovun redaksiyaya işə götürülməsi barədə mənim təklifimi birinci Anar müəllim müdafiə etmişdi. Onda hələ İttifaqın sədri deyildi. O vaxtkı Azərbaycan KP MK kətbərinə də mənim yanımıda dəfələrlə zəng vurub, mənim yəni işim barədə təkidlə yadlarına salırdı.

Bunlar unudulmur. Yaxşılıq, xeyirxahlıq, insanlıq insan təbiətində yox, yalnız dillərdə bitirsə, bəhrəsi olmur.

“Müasirim haqqında poemə”da belə misralar var:

*Bizim “Ədəbiyyat və incəsənət”,
bizim o yoldaşlıq, o səmimiyyət,
ortada böyüyə-kiçiyə hörmət,
Nizami, indi də düşür yadına,
sən də unutmursan, heç əskik olma.*

*Şahanə buraxdıq o şah əsəri,
biz də, bizə layiq söz demək üçün,
Qaytara biləydim kaş o illəri,
təzədən bir yerdə işləmək üçün.*

Ayaz müəllim yaxşı bilir ki, qəzətdə işlədiyim altı ay idi ki, qəzətin üç illik fəaliyyətini Azərbaycan KP MK-nın Büronuna müzakirəyə çıxardılar. Büro müzakirəsi nə deməkdir, indikilər təsəvvür edə bilməz. Yalnız Azərbaycan KP MK-nın Birinci katibi Heydər Əliyev qəzetimizi müntəzəm oxuduğunu və yaxşı çıxdığını dedi. Müstəqil Azərbaycanın banisi və yaradıcısı siyasi rəhbərliyə gəldiyi birinci gündən “Qoy ədalət zəfər çalsın” şüarı ilə yüksək tribunaya qalxdı. Və zəfər çaldı. Axırda da üç dəfə “Mən azərbaycanlıyam və bununla da fəxr etdiyimi demişəm, indi də fəxr edirəm” – dedi. Bu qiymətli sözləri, müstəqil Azərbaycanı və öz ləyaqətli varisi cənab Prezident İlham Əliyevi bizə yadigar qo-yub getdi.

Azərbaycan KP MK-dakı Büronu bu yeni poemada da xatırlayıram.

Sonralar, ulu öndərimiz unudulmaz Heydər Əliyev Moskvada yüksək dövlət vəzifələrində işlədiyi vaxtlarda da Bakıdan alb oxuduğu yeganə qəzətin “Ədəbiyyat və incəsənət” olduğunu deyəndə, bizim əməyimizə yüksək qiymət verildiyini gördük. Əlbəttə, ürəkdən sevinirdik və rahat nəfəs alırdıq.

Yaxşı insanlar özlərini yaxşı olduqlarından artıq göstərməyə çalışırlar, amma sonra görürsən ki, onlar sənin düşündüyündən də artıq imişlər. Cəmiyyət belə insanların hesa-

bına yaşayır. Onlar əslində insanları müalicə edəndilər, stres-slərdən qoruyurlar.

Taleyimə minnətdaram ki, məni “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin Baş redaktoru vəzifəsinə ulu öndərin özü təyin etmişdi.

Sovet dövründə biz “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetini latin qrafikası ilə Türkiyə oxucuları üçün, ərəb qrafikası ilə Cənubi Azərbaycan oxucuları üçün də çap etdik. Çətin idi. Ayaz müəllimin yadındadır ki, latin və ərəb qrafikası ilə yazılan şriftləri tapa bilmirdik.

Bizi heç kəs məcbur etmirdi. Ürəyimizin səsilə bu işləri gördük. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti bizim nəinki kollektiv əsərimiz, həm də məlum ünvanımız idi. İndi də belədir.

Yazıcılar bu qəzetenin həm oxucuları, həm müəllifləridi. Demək olar ki, bir-birilərindən bu qəzet vasitəsi ilə xəbər-ətar tuturlar. Başları yazılarına qarışır. Yazıcılıq sənəti belədir. Bu mənada “Ədəbiyyat qəzeti” yazılıçı qəzetidi, “carçıdı”, onun səsini biz eşidirik. Təbiidir ki, hər bir qəzet, jurnal o vaxt yaxşı olur ki, oxunur. Oxucu deyir ki, “o mənim qəzətimdi”, “o mənim jurnalımdı”. Amma bu həqiqətdi ki, qəzet buraxmaq bütün dövrlərdə çətindi.

Təəssüf ki, 1937-38-ci repressiya illəri bizim “Ədəbiyyat qəzeti”ndən də yan ötməmişdi. Onun səhifələrində görkəmli sənətkarlarımıza böhtanlar atılmış, ittihamlar irəli sürülmüş və axırda neçə-neçə istedadlılar gedər-gəlməzə, uzaq Sibirə, Tayqa meşələrinə sürgün olunmuşlar.

Zamanın tufanları beləydi. Şah palidları böyrü üstə yixirdi. Tədqiqatçıların fikrincə, otuz il sovet ədəbiyyatında big

sözü işlənməmişdi. Çünkü baş katibin biği var idi. Düşər-düşməzi olardı. Tufanlar Kremləndən əsirdi.

Yeri gəlmışkən bunu da deyim ki, bu ilin aprelində Türkiyənin Kayseri şəhərində “Ədəbiyyat qəzeti”nin müəlliflərin-dən böyük türk şairi Yavuz Bakılərlə görüşdüm və şad oldum. Kayseri şeir günlərində birlikdə çıxış etdik. Mənə gözəl bir şeir toplusunu da bağışladı. O, ədəbi-fəlsəfi söhbətləri və yüksək mədəniyyətilə hamımızın ürəyimizi oxşayırırdı. Bu gün əzizimiz Yavuz Bakıləri də yubiley günündə Bakıdan salamlayıram.

Uzun müddət birgə işlədiyimiz qəzetiň baş redaktoru Ayaz Vəfalını, yaradıcı heyəti, bütün zəhmətkeş redaksiya işçilərini ürəkdən təbrik edirəm.

Yetmiş beşin mübarək, mənim qəzetim!

09.12.09

*«Ədəbiyyat» qəzeti,
11 dekabr 2009-cu il*

NAZIM HİKMET AZERBAYCANDA

“Azerbaycan halkın yüzde kaçını Nazımı tanır?” soruma karşılık; Hesenzade, “Şuradan çıkışınca rastgele sor. Yüzde 80-i Nazımı tanır. Nazım Hikmet Azerbaycanda şairidir. Biz Onu böyle biliriz. Nazım diğer Türk cumhuriyetlerde de tanınır. Ama Azerbaycandaki kadar değil. Orallarda Rus tesiri daha fazladır. Azeri dili Nazımın diline en yakın olan dildir. Kırımlı Tatarları, Başkırtlar, Kırgızlar, Kazaklar, Türkmenler, Gagauzlar, Balkanlar, Özbekler Nazımı kendi dillerine çevirdiler” yanıtını veriyor.

Daimi Cengiz

12-25 Haziran tarihlerinde akademik bir proje için Azerbaycanda bulundum. Bu fırsatı kollayıp Nazımın dostlarını aramaya koymurdum. Nazımın Azerbaycanda iyi tanıdığını, Onu yakından tanıyan birçok aydının hala hayatta olduğunu biliyordum. İlk işim Onun can dostu şairi Neriman Hesenzadeyi bulmak oldu.

Neriman Bey Azerbaycanın önemli şairlerindendir. Şiir və tiyatro eserleriyle tanınır. Yayın Enformasyon Dairesi

Müdürlüyü, Edebiyat Dergisi Başredaktörlüğü ve Azerbaycan basınında uzun yıllar müdürlük yapmış önemli bir şahsiyettir.

Nazıma dair görüşme teklifimi memnuniyetle kabul eden Neriman Bey, 1963 te Nazım Hikmetin ölümünden hemen sonra doğan oğluna Nazım adını koymuş. Oğul Nazım 39 yaşında dil-edebiyat alanında doktorasını yapmış. Baba ve oğul davetimi kabul edip, birlikte geldiler.

Nazıma dair inceleme yazısı ile gelen Azerbaycan İlimler Akademisi üyesi Dr. Aybeniz Kengerli de davetlilerim arasında idi. Hazar Denizi kıyısında bir restorantta görüştük.

Neriman Bey, Nazımla olan tanışıklığı ile söze başladı:

1957-61 yılları arasında Moskovada Gorki Enstitüsünde öğrenci idim. Şehrin 25 km. dışındaki öğrenci yurdunda kalıyorum. Nazım Hikmet yurda 50 metre uzaklıkta iki katlı ahşap bir binada oturuyordu. Komşu idik. Akşama doğru Alabaş ve Karabaş adlı köpekleri ile gezintiye çıktı. İlk tanışıklığımız komşuluk ilişkisi ile başladı.

Birçok Azeri öğrenci Moskovada öğrenim görünüyordu. Nazımın Azeri öğrencilere özel bir yaklaşımı vardı.

Nazım Can...

Tanışıklığımız o kadar ileri gitti ki, O bana canım, şeherim diye hitap eder. Ben ise Nazım Can diye... O alçak gönüllü, sade, samimi, çocukla çocuk, büyüğe büyük idi. Resmiyeti hiç sevmezdi. Ama mesleki alanında çox ciddi ve birikimli idi.

Evinde Galrina Grgoryeva adlı Rus bir kadın hekim vardı. Nazımın bakıcısı idi. Nazımın kalp problemi olduğundan sinirlendiğinde dilinin altına tablet koyardı.

Bir gün arkadaşım Halil Rıza ile birlikte Nazımın evine gittik. Nazım Cana, Şiir nasıl yazılır? Kışkırı kışkıra mı (çoştura coştura) hücum ile mi yazılır? sorusunu sorduk.

Nazım dedi, Canım, annenle nasıl konuşuyorsan öyle yaz. İnsan annesiyle konuşunca coştura coştura mı konuşur? Sevgi ile konuşur.

Nazımın bu cevabı üzerine Halil Rıza:

Ama siz şiirinizde,

“Şarktan geliyorum,

Şarkın dertlerini bağıra bağıra geliyorum.

Sen yanmazsan

Ben yanmazsam

Biz yanmazsak

Nasıl çıkar karanlıklar aydınlığa”

diye kışkırı kışkıra yazıyorsunuz, dedi.

Nazım yine cevaben:

“Canım yazdım bir Mayakovski ruhlu şiir, lazım olanda okusunlar” diye...

Sonra yerinden kalktı. Pencereye doğru yürüdü ve yaslandı pencereye. Azeri şair dostu Samet Vurğunun şu şiirinden dizeler okudu:

Ömür geçir bu adetle

Uğurlu bir saadetle

Beni gören nedir deyir

Sağlarına düşen bu ak

Şair ne tez yaşılandın.

Ve ekledi, “İşte şiiri bu samimiyetle yazmak lazım.”

Nazımın şiir okuması müsiki gibi idi.

“Kalkıyor kayık

İniyor kayık...” gibi.

Nazımın sesinde ölçü, ritm ve ahenk vardı. Çok tabii bir okuyuşu vardı. Nazımla ilk karşılaşan hemen saflaşındı. Onun farklılığı hemen göze batardı.

Nazım, Türk şiirine yeni bir soluk ve devinim getirdi. Onun serbest şiiri ahenkti, ritimdi, müsiki idi. Onun serbest şiiri, misraların denizinde peş peşe gelen ahenkli, ritimli ve müsikili dalgalar gibi idi. Nazımın şiirinde denizdeki dalganın tesiri vardı.

1961 de okulu bitirince paramızı tükettiğimiz için arkadaşım ile birlikte 2. sınıf sıradan bir tren ile Moskovadan Baküye geldik. Nazım da 1. sınıf bir tren ile Baküye geldi. Baküde yine buluştuk. Bize, “Büyük İnsanlık” şairini okudu:

*Büyük insanlık gemide
güverte yolcusu
trende üçüncü mevki
şosede yayان
büyük insanlık.*

*Büyük insanlık sekizinde işe girer
yirmisinde evlenir
kırkında ölüür
büyük insanlık.*

*Ekmek büyük insanlıktan başka herkese yeter
pirinç de öyle
şeker de öyle
kumas da öyle
kitap da öyle
büyük insanlıktan başka herkese yeter*

*Büyük insanlığın toprağında gölge yok
sokağında fener
penceresinde cam
ama umudu var büyük insanlığın
umutsuz yaşanmıyor.*

Şiiri bitirdiğinde dedim:

Öyleyse biz büyük adamız. Parasız, pulsuz, ikinci sınıf trenle yolculuk yaptık. Siz ise 1. sınıf trenle geldiniz.

Nazım güldü. Ve, “evet canım siz büyük adamsınız” dedi. Sonra bize; “Birer şiir okuyun. Kim iyi şiir okursa ona konuk olacağım” dedi.

Genç şairler birer şiir okudu. Benim şiir okumamı beğendi. Ve, “Ben Nerimanı konuk olacağım” dedi. Herkes gülüştü. “Nerimanın evi yok ki” dediler.

Nazım, “Ben Ona ev alırım” dedi. Hemen kalktı Bakü Belediye Başkanının yanına gitti. Benim için ev rica etti. Nazım sayesinde ev sahibi oldum. Nazımın adını taşıyan oğul sahibi oldum. Nazım gibi dost sahibi oldum. Həyatımın en büyük mutluluğu bu idi.

Sonraki yıllarda Nazım üç kez bana misafir oldu.

“Azerbaycan halkın yüzde kaçını Nazımı tanır?” soruma karşılık; Hesenzade, “Şuradan çıkışınca rastgele sor. Yüzde 80 i Nazımı tanır. Nazım Hikmet Azerbaycan şairidir. Biz Onu böyle biliriz. Nazım diğer Türk cumhuriyetlerde de tanınır. Ama Azerbaycandakı kadar değil. Oralarda Rus tesiri daha fazladır. Azeri dili Nazımın diline en yakın olan dildir. Kırımlı Tatarları, Başkırtlar, Kırgızlar, Kazaklar, Türkmenler, Gagauzlar, Balkanlar, Özbekler, Nazımı kendi dillerine çevirdiler.

Örneğin; Başkurt şairi Mustay Kerim, Kalmak şairi David Kukultinof, Balkar şairi Kaysın Kulieff, Avar şairi Resul Hamzatof, Kazak şairi Oljas Süleymanof Nazıma gipta ile

bakar ve rehberleri olarak görürlerdi. Nazımın Türk Dünyası şairleri üzerinde tesiri çox büyük idi.

Türk halkları dışında Ruslar, Beyaz Ruslar, Ukraynalılar, Polonyalılar Nazımı çox severlerdi. O, Moskovada Azeri yazarlarının eserleri basıldığında ilk arayıp kutlayan kişi idi. Resul Rıza, Samed Vurgun, birçok Azeri şairi ve yazar Onun yakın dostları idi. Azerbaycan şairleri üzerinde çox büyük tesiri vardı Nazımın.

Nazım Moskvada Türk halklarının konsolosu, temsilcisi idi adeta.

Nazım gök gözlü, uzun boylu, sarı saçlı ve gülümseyen adamdı. Bana hep, “Türkiyede Mehmetim burada sensin oğlum” derdi.

Ben kız değilim ki!

Neriman Hesenzade, Nazım ve kadın konusuna degeinmeden edemiyor:

Bir gün Nazımın Moskovada olan ahşap evine gittim. Galina Grigoryevna ağlıyordu. Bana, “Nazım beni terk edip gitti” dedi. Daha sonra Nazımın Moskovadakı ikinci evine gittim. Nazıma, Galina Grigoryevnanın ağladığını söylədim.

Vera ile birlikte olan Nazım bana, “Canım, şekerim ben o evden sadece ceketimi alarak çıktım. Evi olduğu gibi ona bıraktım. Şu Verayı gördüm ona tutuldum” dedi.

Nazıma, kadına dair soruları olur Neriman Hesenzadenin.

Neriman: Üstad, Nazım Can! Hiç aldattın mı?

Nazım: Canım, kadınları aldattım.

Nazım: Kadınlar sizi aldattımı?

Nazım: Canım, o kadar aldattılar ki!...

Neriman: Ben sizin üstünüze şiir yazdım.

Nazım: Ben kız değilim ki.

Neriman: Ama siz de Lenin üzerine şiir yazmışınız? Lenin kız mıydı?

Böyle şakalarla birbirimize takıldık. Nazımın yanında çox rahattık, serbestti. Nazım resmiyeti hiç sevmezdi, resmi davranışını yapmacık, samimi olmayan davranış olarak göründü.

Baküde Fuzulinin 500 yılı nedeniyle düzenlenen törene Türkiyeden Ağah Sırrı Levent de katılmıştı. Nazım Ona selam verdi. Ağah Sırrı, Nazımın selamını almadı. Sonra Nazım kürsüye çıktı. Fuzulinin portresine dönüp:

“Selam Üstad! Bir zamanlar “Selam verdim rüşvet değil deyi almadılar” demiştin. Selamını ben aldım” dedi.

Bu çıkış üzerine Ağah Sırrı renk attı. Nazım Usta, Üstad Fuzulinin dizesi ile taşı gediğe koydu!

Ağah Sırrının bu tutumu biz Azeri aydınlarını üzdü. Ama Üstad Nazım da cevabını vermişti.

Fuzuli ile Nazımın selamını dünya halkları çoktan almış. Asırlar, devirler hükümdarların adıyla değil, büyük sanatçıların adıyla, büyük insanlığın adıyla anılacak. Gelecek nesiller “Fuzuli Devri”, “Nizami Devri”, “Nazım Devri” diye dönemleri anacaklar.

Nazım Anadolu marksisti, Türk marksist-leninisti idi. Her şey onun mantık ve kültür süzgecinden geçerek ifadesini bulurdu.

Nazım Sovyetlere inancı ile gelmişti. O davasında inançlı, kararlı, samimi ve ciddi idi.

Kruşçev geldiğinde Staline karşı kampanya açmıştı. Kruşçev cesurdu, ama ahmağın teki idi. Azerbaycan da Azeri halkına seslenirken, “Ey Afgan Halkı” diyen bir şapşaldı. Nazım, uzun yıllar Staline inanan ve güvenen insan idi. Nazım çox yetkinleşmişti. İdeolojisini kişiliğine sindirmiştir. O, sanat ve kültür hayatının her alanına dair bilgi donanımına sahipti. Sosyalizmin ideolojisini hep yüksekte tutardı.

Nazımı araştıranlar gelecekte bu durumu daha netlige kavuşturacaklardır.

Nazım Azerbaycana geldiğinde Azeri kadınlara bakar “Münevverime benziyorsunuz”, Azeri çocuklara bakar “Mehmetime benziyorsunuz” deyip iç çekiyordu.

Nazım, Azeri şair Samed Vurgunun cenaze töreninde, “Samed kendi ülkesinde halkı arasında öldü. Ben isə gurbet eldə olceğim” diyerek kederlendi. O Karadeniz’ e, vapurlara bakar Türkiye’yi Mehmed’ini solurdu. Hasret kokan şıirlər söylerdi. Azerbaycan’ a geldiğinde ise Hazar’ in enğin sularına dalar Karadeniz’i solurdu.

“Ne olur beni bir saatliğine İstanbul’ a uçurun” diyecek kadar hasretle yanardı. O hasretin, sevdanın və kavganın yürekli şairi idi.

Memleketinin ve dilinin konuşulduğu toprakların hasretiyle yanan Nazım’la ilgili Bakü’deki bir anekdotu da şöyle aktarıyor Hesenzade, “1957 sonrası Bakü’ye gelen Nazım, oturduğu restorantta önüne konulan mönü kartına göz attı. Yemek listesinin rusça yazılılığını gorünçe, kızarak’ Sizin diliniz yok mu? Bir menü kartını bile rusça ile yazmışsınız’ deyip önündeki kartı masaya attı...”

Yasaklar Nazıma sökmez

Söyleşinin bir yerinde küçük, oğul Nazım söz aldı. “Nazım’ in oğlu Mehmed ve kız kardeşi Semihə Yaltırıım ile Leningrad’da tanıştı. Semihə Hanım bizi kucaqladı, kokladı durdu. Nazım’ in kokusunu bizden almaq istiyordu.”

Neriman Hesenzade ekliyor, “ne mutlu türk halkına ki Nazım gibi bir evlat yetiştirdi. O halkların şairi idi. Asrın dünya şairi idi. Nazım Türkiye’yi yaşıttı, tanıttı ama Türkî-

ye Nazım'ı yaşatmadı. Yasaklar Nazım'a sökmez. Nazım çoktan dünya halklarının gönlündə taht kurdur.

Nazım'ın piyeleri Akademi Tiyatrosu'nda defalarça sahnelendi. Bugünlerde ise O'nun "Kelle" oyunu tiyatrolarda sahnelenəcək. Azərbaycan'da Nazım adını taşıyan okul, yol, dersane ve sahne var. O'nun adı ve eserleri edebiyat kitaplarında yer almış. Azeri halkı Nazım'a Türkiye halkından daha fazla sahip çıkmayı becerebildi. Nazım'ın bütün kitapları Azerbaycan'da basıldı.

Nazım uçtu gitti, kayboldu. Nereye getti? Herkesin yüreginə gitti. Herkesin yüreğinde yaşıyor.

Nazım'ı yakından tanıyan dostu olarak, bir piyes yazmaq istiyorum. Nazım'ı anlatan piyes. Ama böylesi zor işe Şekspir'in kalemi lazımdır.

Neriman Bey memleketinde kapitalizme geçiş, paranın sultanatını şu yakarı ile özetliyor.

"Para (pul) çıktı yürek yoksul oldu.

Para çok oldu, yürek yoksul oldu.

Sovyet Dönemi'nde biz paraya "elin kiri" der idik. Ama şimdiki para allah oldu. Bu ise bir toplum icin faciadır.

Görüşmemiz sonunda da bana 4 ayrı Nazım fotoqrafini armağan etti.

Azerbaycan'da ikinci görüşmem Yazarlar Birliği Başkanı yazar Anar Bey oldu. Anar bey, Nazım'ın dostu ve 'Lenin Nişanı' alan ünlü şair Resul Rıza'nın oğludur. Azerbaycan Parlementosu'nda da millet vekili. Yazarlar Birliği'ne girişte büyük bir Nazım portresi ile karşılaştım. Anar Bey'in odasında ise duvarda, masada ve cam vitrinde çerçeveli 4-5 kadar değişik Nazım fotoğrafları duruyordu. Anar bey, Türkiye basınında yayınlanan ve Moskova'da Cemal Paşa ile Nazım Hikmet arasında geçen tartışmayı, Mustafa Kemal'ın Nazım'ı sofrasına davet etmesi konusunu bizzat Nazım'dan

dinlediğini anlattı ve aktardı. Anar Bey'in anlatımına göre, Nazim Hikmet 1920'lerde Baku'ye gelir. Nazım'ın ilk kitabı olan "Güneşi İçenlerin Türküsü" Arap alfabesi ile Baku'de basılır. 6 yıl sonra Nazım Baku'ye geldiğinde ise, "Yaşamak güzel Şey" adlı kitabı basılır. Nazım'ın dörd eseri Azerbaycan'da filme çekilmiştir: "Ferhat ile Şirin", "Yaşamak Güzel Şey", "Enayı ve Romantika..."

Nazım'ın 4-5 kadar tiyatro oyunu, sahnelerde oynamış yıllarca. Azeri besteciler şiirlerini bestelemiştir. Arif Melikof'un yaptığı "Ferhat ile Şirin" balesi 50 kadar ülkede sahneye konulmuş. Şiirlerinde romanslar yazmış.

Anar Bey, "Nazım 1920'lerde Türkiye'de komünizmin simgesi idi. Ama biz onu Azerbaycan'da büyük bir Türk şairi olarak karşıladık. Bakü'de Azeri kimliğinin ikinci kimlik olduğu yıllarda; O, Türküğünden ödün vermez tutumyla bize cesaret verdi. Dilimiz ve ruhumuzun birliğinden bahsedерdi" diyor. Devamlı, Nazım'dan bizzat dinlediği, "Ben Anadolu komünistiyim, Moskova komünisti degilim. 1920'lerde Anadolu'da yoksulluk dizboyu idi. Alternatif komünizmde buldum" ifadesini aktarıyor.

Bizim için komünizm bir yanlışlığı idi belki. Ama Nazım Hikmet için bir hakikattı. 1920'lerde Sovyetlerde bir kardeşlik havası vardı. Nazım o yıllar Sovyetlerde idi. Bu havayı teneffüs etti. Bu coşku ile Türkiyeye döndü. 15 yıl hapis yattı. 1951'de Moskovaya geri geldiğinde, özellikle ölümüne yakın zamanlarda Sovyetlerde artık başka hava vardı. Başka yeller esiyordu.

Nazımın Moskva yılları hasret yılları idi. Onun,

Memleket mi,

Yıldızlar mı

Gençliğim mi daha uzak

dizeleri bu hasreti ve uzaklığını gayet iyi dile getirir.

Nazımın Türkiyedeki yasaklı durumu, mezarının Türkiyeye taşınması mevzusundakı soruma ise yanıtı şöyledir oluyor Anar Beyin, “Nazımın mezarının şu aşamada taşınmasına karşıyım. Gerekli altyapı çalışması örneğin; anıt mezarı, müze, vakıf gibi kompleksler bitmeli. Nazımın eserleri basılmalı ve belirli bir sosyal konsept oluşmalı ve vatandaşlığı verilmeli. Sonra taşınmalıdır. Bizde de sizinkilerle aynı telden çalan Nazım karşıtları var. Nazımın gür sesi yanında, bunlar sinek viziltisi olarak kalır.

Türk Dünyasının Nizamiye, Fuzuliye, Yunusa ne kadar ihtiyacı varsa, Nazıma da öyle ihtiyacı olacaktır. Nazımsız 20 yüzyıl olmaz, Türk Dünyası olmaz. Menderese anıt mezar yapanlar bir gün Nazıma daha iyisini yapmak mecburiyyetinde kalacaklardır....”

***“Pazar sayfaları” qəzeti,
21 Temmuz, 2002***

ŞAİR İTİRMİŞƏM, ŞAİR YAŞINDA

*Sair qardaşım
M.Arazin 70 illiyinə*

“Azərbaycan dünyasından dünyaya baxan” dünya şairini itirdik.

Müstəqil Azərbaycanın İstiqlal şairini itirdik. O, XX-XI əsr Milli poeziyamızın ən gözəl nümunələrini yaratdı, tanındı və sevildi. Qiymətli ədəbi irs qoyub getdi, özü ilə zəngin bir söz xəzinəsinin açarını da apardı.

O, insana, həyata, torpağa bağlı, ensiklopedik biliyə malik sənətkar olmuşdur. Məmməd Arazın bütün nəğmələrinin bir nəqəratı var: Azərbaycan.

*Mənim könlüm bu torpağı vəsf eləyərək,
Azərbaycan dünyasından baxar dünyaya.*

Azərbaycan şairinin yaradıcılıq leytmotivi beləydi.

*Azərbaycan mayası nur, qayəsi nur ki,
Hər daşından alov dilli ox ola bilər.
Azərbaycan deyiləndə ayağa dur ki,
Füzulinin ürəyinə toxuna bilər.*

Buydu onun poetik dünyası.

Nizami deyirsə, peyğəmbərlərdən sonra şairlər gəlir, tam səmimiyyətlə mən dahi şairin fikrini birbaşa Məmməd Araza da aid edirəm.

O, pak idi, səmimi idi, cəsarətli idi, anadan şair doğulmuşdu.

Azərbaycan və dünya şeirinin incilərini xalqına yadigar qoyub gedən şair milli ədəbiyyatımıza nüfuz gətirdi. Böyük sənətkarların böyük varisi olaraq yetişdi. Elmi-fəlsəfi poeziyanın üfüqlərində parladı. Nizamini və Xaqanını, Füzuli və Nəsimini, Xətai və Vaqifi, Cəvidi və Müşfiqi, S. Vurğunu və S.Rüstəmi, Şəhriyarı, R.Rzani və N.Hikməti sonsuz qoymadı.

Bütün bunların biz şahidi olduq. Böyük Məmməd Araz ikiyə bölünmüş Böyük xalqımızın əsr-əsr apardığı Azadlıq mübarizəsini “Mən Araz şairiyəm” deyə qələmə aldı. Arazi keçə bilməyəndə, ürəkdən ürəyə keçdi, dodaqdan dodağa gəzdi. Bu tayda kiril əlifbası ilə yaranan şeirlər, o tayda əski əlifba ilə köçürüldü, əzbərləndi.

Qarabağın və Qərbi Azərbaycanın işğalı Məmməd Arazin sonsuz mənəvi ağrılarına səbəb oldu. “Qalx ayağa, Azərbaycan!” dedi. Streslər içində səfərbəredici əsərlər yazdı.

Məmmədin keçirdiyi bir anlıq mənəvi iztirab əbədiyyət olurdu – bu hansı şeirinsə yaranmasıydı. Qiğılcımdan od törəyirdi, alov törəyirdi. O alov birinci şairin özünü yandırırdı.

Şairlər ölmürlər, həlak olurlar.

Poeziyadakı həyat – həyatın özündən daha həyatıdır, daha gözəldir. Məmmədin şeirlərində olduğu kimi. O, göylərin yerdəki Elçisi idi. İlahi vergini göylərdən almışdı. Məmməd Araz bir əsrədə yaşayıb o bir əsrin sözünü deyirdi. Epoxalar arasında mənəvi körpüyü çevrilirdi.

Ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin, tariximizin və taleyimizin hamisi Ümummilli liderimiz H.Ə.Əliyevin M.Arazın həyatında əvəzsiz xidməti olmuşdur. Büyük şairin son illərdəki əsərləri üçün biz ona bir daha rəhmət oxuyuruq.

Məmməd! Əziz qələm qardaşım! Sənin bütün çaları ilə seçilən yaradıcılığınızı H.Əliyev qiymətləndirdi. Əsrin böyük şairi adını sənə o verdi. Dostların buna sevinirdi.

Məmməd Araz kitablarının birinə yazdığı Ön sözə nigarançılıqla deyirdi: "...öz sözüm haqqında söz deməyə çətinlik çəkirəm... Bu söz bağlaması haqqında əsl sözü siz deyin, əziz oxucular, siz deyin".

Oxocular dedilər. Məmməd Araz şeirinin sehriylə ovsunlardılar. Kitablarına səpələnən "Məndən ötdü qardaşma dəydi", "Azərbaycan – dünyam mənim", "Dünya sənin, dünya mənim, dünya heç kimin", "İnsan qayalar", "Haqqın yoxdur, haqqın var», "Anamdan yadigar nəgmələr", "Nobel mükafatı" kimi şeirləri ədəbi hadisəyə çevrildi, mətbuat səhifələrində şairin adı ismin hər halında hallandı. Büyük şair özü özündən doğuldu.

Məmməd İbrahimdən Məmməd Araza qədər keçdiyi yol, onun şöhrət yolu, şərəf yolu oldu.

O, "Ölkə daşı olmayandan, olmaz ölkə vətəndaşı" dedi.

Sənin sağlığında Məmməd Araz dühasından yazırıldılar, dostum, qardaşım!

Bir silsilə şeirlərimə görə mənə “Məmməd Araz mükafatı” laureati fəxri adı verdilər. Bu, mənim üçün fəxri mükafatların ən əzizi idi. Çünkü sənin pak adını daşıyırды.

Doğulduğun, boy-a-başa çatdığını gözəl Şahbuzdan Bakıya gələndən sonra gənclik illərimiz, şairliyimiz, ömrümüzün 45 ili bir yerdə keçmişdi.

Atabəylər diyarını mən də sevmişəm, Məmməd! Sən Atabəylər diyarının Bakıda böyük şair yadigarıydın.

“Anamdan nəğmələr” silsilə şeirlərində demişdin:

*- Ana kədərini yaşdımı ölçən?
Ana itirmişəm, ana yaşında.*

İndi də Məmməd Araz yanğısı ilə mən deyirəm:

*Sair kədərini yaşdımı ölçən?
Sair itirmişəm, şair yaşında.*

Bir də deyirəm, Sən yaşayırsan! Düz deyibsən ki, “Hər daş altda Məmməd Araz yaşayır!”

Şairlər ölmürlər, şairlər qeyb olurlar – Məmməd Araz kimi.

*2 dekabr 2004-cü il.
Bakı.*

MİR CƏLAL – ƏBƏDİYASARDI, FƏXRİ ADDİ, TİTULDU

«*Haminin əslid gedib Adəmə
çatırsa, demək, hamı insandır, o
isə başdan ayağa insaniyyətdir.*»

Nizami

Görkəmlı italyan yazıçısı A.Moravianın sözlərinə görə, P.Pikassonun ilk rəsm əsərləri və İ.Stravinskinin "Petruşka" baleti XX əsr Avropa mədəniyyətinin qapılarını açdı.

Bu baxımdan, Mir Cəlalın "Bir gəncin manifesti" romanı da keçmiş postsovət məkanında bütöv və yeni bir mərhələ oldu. Moskvanın "Pravda" qəzetindən tutmuş yerli mətbuat orqanlarına qədər əsər hallandırıldı, yazıçının ünvanına xoş sözlər deyildi və ədəbi hadisə kimi qiymətləndirildi.

Bu ədəbi-tarixi reallığın əsası birinci növbədə – Mir Cəlal kimi bir sənətkarı yetişdirən real mühitin özüydü. O

hələ uşaq ikən, atası ailəsini də götürüb Təbrizin yaxınlığındağı Əndəlib kəndindən qədim Gəncəyə köcmüş, həyatını yenidən qurmağa çalışmışdır.

Əslində böyük ailə sahibi olan bu qayğıkəş ata mənəvi sıxıntıların, açıq, yaxud gizli təqiblərin əlindən "yaxa qurtarmaq üçün" O taydan - İranın tabeliyində olan vətənidən, Bu taya – Rusiyanın tabeliyində olan vətəninə pənah gətirmişdi.

Mir Cəlalin atası Gəncədə "məcburi qaçqın", "məcburi köçküն" statusu almasa da, heç şübhəsiz, o bu mənəvi ağırları ailəsinin gözü qabağında keçirmiş, uşaqları da görmüşdür.

Mənbələrdən bilirik ki, o zamanlar neft quyularında işləyib ailəsini dolandırmaq üçün İrandan Bakıya gələn azərbaycanlılar çox olurdu. Lakin Bakıya nisbətən Gəncə şəhər əhalisinin həyatında, məişətində azərbaycanlılıq həmişə güclü olmuşdur. Məhz bu mühit gənc Mir Cəlalin get gedə formallaşan dünyagörüşünə, eləcə də yaziçı qələminə güclü təsir göstərməyə bilməzdi.

Burada ilk təhsil aldığı və sonralar ədəbi dərnəklərə gedib-gəldiyi vaxtlarda azərbaycanlılıq duyğuları onun yazılmamış tərcüməyi-hali olur və ədəbi taleyini müəyyən-ləşdirən yenilməz bir qüvvəyə çevirilir. İçindəki vulkan nə vaxtsa püskürməliydi, püskürdü də. Bir gəncin manifesti - Mir Cəlalin öz manifestiydi.

Toxuduğu xalını dolanışiq xatirinə bazara çıxarıb satmaq istəyən Sonanın "...itə ataram, yada satmaram!" – cavabı Azərbaycan xalqının diplomatik sənədlərə düşməyən xəbərdarlığıydı.

Mir Cəlal inqilabçı deyildi, lakin inqilabi iztirablar içinde yaşayındı. "Yolumuz hayanadır" romanını yazanda da

iztirablar içindəydi. O təkcə əsər yazmırıldı, həm də yeni tipli oxucu yetişdirirdi, istəyirdi ki, yalnız yazılınları deyil, sətirlərarası və sətiraltı deyilən fikirləri də oxusun. Bu – böyük ədibin estetik-fəlsəfi duyumu və insan konsepsiyası idi. Güclü senzura şəraitində başqa cürə düşünən hər bir istedad sahibinin vəziyyəti beləydi.

Mir Cəlal hekayələrinin birində ədəbi qəhrəmanının dililə yenə cəmiyyətə müraciət edir: «...hər kəs buraya /yəni ali məktəbə/ bir yox, iki sağlamlıq kağızı gətirsin: birini həkimdən, birini də öz ürəyindən... vicdanından alsin» - deyirdi. Onun yaratdığı obrazların ön cərgəsində adətən «...təmiz adamlar» və «mübariz insanlar» dururdu.

Bu ədəbi etiketlər humanist sənətkarın bəlkə də həyatda görmək istədiyi öz prototipləriydi.

Mən hələ yaziçinin sağlığında, 1965-ci ildə çap etdirdiyim bir məqalədə də yazmışdım ki, get-gedə onun «hekayələrinin həcmi kiçilir, məzmunu dərinləşir». «İclas qurusu», «Şapalaq», «Şərbət», «Şirin söhbət», «Pillələr», «Qəbul imtahani», «Ləyaqət», «Təsadüf, ya zərurət», «Naxış» və b. hekayələrini misal göstərmək olar.

Mir Cəlal həyatda Sokratvari sarkazmla danışlığı kimi, kiçik hekayələrini də mənalı eyham üstə qurur, sözün müxtəlif çalarlarından geniş istifadə edirdi. Romanlarındakı ictimai məzmunlu problemlərin müqabilində, kiçik hekayələrində də seçdiyi sadə mövzulara sosial məna verir, insanı düşündürən ictimai qüsurları, bələləri yüksək ideal zəminində açıb sənətkarlıqla göstərirdi.

Cəmiyyətdəki milli-mənəvi düşgünlüyü bağışlaya bilmədiyi üçün, Mir Cəlal bəzən dünyagörüşcə bəsit ədəbiyyatşunaslarının tənqidinə də məruz qalırdı. Ondan şablon tələb etmək olmazdı. Şərq və Qərb ədəbiyyatlarını və ədəbi mək-

təblərini gözəl bilən və ədəbiyyatşunaslığın fəlsəfi əsaslarından universitetdə mühazirələr oxuyan bir şəxsiyyət heç vaxt ədəbi çərçivələrə sığışa bilmirdi. Mir Cəlal özü – bütöv bir ədəbi məktəb idi. Onun zəngin və çoxşaxəli yaradıcılığı bu fikri söyləməyə imkan verir. O, ədəbi, elmi və pedoqoji təfəkkürü sayəsində qiymətli irs qoyub getmişdir.

Ərəb, fars və rus dillərini mükəmməl bilən bu görkəmli şəxsiyyətin Azərbaycanın ictimai fikir tarixində özünəməxsus yeri və qiyməti var. Üç dildə divan yaradan klassiklərimizin yolu ilə gedərək, Mir Cəlal da bu dillərdə yaranan elmi, ədəbi-fəlsəfi mənbələri orijinaldan tədqiq etmiş, dili-mizə çevirmiş və universitet tələbələrinə öyrətmişdir.

Onun ölümündən sonra bir neçə dəfə yenidən nəşr edilən elmi əsərlərindən böyük Füzulinin poetik təhlilinə həsr etdiyi «Füzuli sənətkarlığı» kitabı, «Bakıda ədəbi məktəblər» kimi səmballı tədqiqatı bu gün də elmlə, ədəbiyyatla məşğul olanların stolüstü kitablarındandır.

Lakin bunların müqabilində Mir Cəlalı Elmlər Akademiyasına müxbir üzvü seçmədilər, xalq yazıçısı fəxri adını da vermədilər. Etiraf edək ki, Mir Cəlalin adı çəkiləndə, onun fəxri adlardan və elmi titullardan üstünlüyü indi də görünür. Mir Cəlal özü fəxri ədəbi addı və elmi tituldu. Müasirləri və sonraki nəsillər bunu təsdiqləyirlər.

Mir Cəlalin ədiblik, alimlik, müəllimlik fəaliyyəti insanın taleyində əsaslı rol oynamamaq, onu şər qüvvələrin əlindən almaq prinsipi əsasında qurulmuş, bir çox mövcud ədəbi cərəyanların təlimlərindən güclü olmuşdur. Bəlkə də bunun nəticəsiydi ki, yazıçının Amerikada ingilis dilində nəşr olunan hekayələr kitabı bir neçə günün içində satılıb qurtarmış və indi yeni nəşri çapa hazırlanır.

Alber Kamyunun, Jan Pol Sartrin, Ernest Heminqueyin, Simona de Bavuarın, Merlo Pontinin əsərlərilə tərbiyələnmiş Avropa oxucuları Mir Cəlalın insanın taleyindən bəhs edən kitabına qiymət vermişlər. Yazuçı bilirdi ki, yaşıdağı epoxanın, mövcud ictimai-sosial həyatın yazan əlidir.

Bu günlərdə Akademiyanın Ədəbiyyat institutunda gənc tədqiqatçı Nərgiz Arif qızı Paşayeva «İnsan konsepsiyası» (xalq yazuçısı Elçinin yaradıcılığı əsasında) mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etdi.

İllk dəfəydi ki, Azərbaycan ədəbiyyatı Avropa ekzistensializm estetikası tələbləri əsasında geniş və müqayisəli təhlilə cəlb edilir və müasir dünya fəlsəfəsi, filologiyası, estetik fikri kontekstində ümumiləşdirmələr aparılırdı.

Ekzistensializm – şüurun bir sahəsi olan fəlsəfənin elm-dən çox bədii yaradıcılığa daha yaxın olduğu fikrini irəli sürür, eyni zamanda bütün janrlarda (roman, drama, tənqid esesi, jurnalist fəaliyyəti və s.) hər bir insanın şəxsi taleyinə şərīk olmağı, onu yer üzündəki şərdən qorumağı tövsiyə edir.

Dissertant başqa görkəmli yazuçular sırasında Mir Cəlalin da adını çəkdi, haqqında danışdı. Bu, o demək idi ki, Mir Cəlal yaradıcılığı XX əsrən XXI əsrə xoş qədəmlərlə gəlib və qabaqcıl ədəbi hərəkatda fəal iştirak edir.

Dissertant – doktorluq kursusunə, eləcə də ictimai fikir sahiblərinin yiğisidə salona yeni bir ab-hava götirdi.

O, Mir Cəlal ailəsinin beşiyində böyümüş, pərvəriş tapmış, şübhəsiz ki, tanıldığı, sevdiyi ilk yazuçı, ilk alim, ilk müəllim də Mir Cəlal olmuşdu.

Klassiklər dünyaya gələn hər təzə nəsillə yaşıl olurlar, yeni fikrin, yeni dünyagörüşün formallaşmasında – humanizm, insan, xeyir və şər kimi anlayışların dərkində təkcə

tarixi yaddaş kimi yox, həm də cəmiyyətin istiqamətverici dəyərləri kimi yaşayırlar.

Mir Cəlal müəllim ədəbi prosesdən danışanda da, ədəbi gənclik haqqında yazanda da xeyirxah tövsiyələrini verir, ədəbiyyatın yüksək qayəsindən səhbət açır, yazı və yazılıçı mədəniyyətindən bəhs edirdi.

Mir Cəlalin bir neçə nəsl ədəbi gəncliyin yetişməsində böyük xidməti olmuşdur. Nüfuzlu bir yazılıçı kimi gənc qələm dostlarının əsərlərinin çapına da köməklik göstərirdi. İndiki yaşılı yazılıclar bilir ki, bizim gənclik illərimizdə əsər çap etdirmək müşkül məsələydi.

Qəzet, jurnal redaksiyasına gələn gənc şairə, yaxud yazılışa deyirdilər: gərək sən Yaziçilar İttifaqının üzvü olasan ki, əsərini çap edək. O gənc gedirdi Yaziçilar İttifaqına. Orada da deyirdilər: gərək sənin əsərlərin mətbuatda çap olunsun ki, İttifaqa üzv götürək.

Bələ bir paradoks içində qalan gənc istedadlara Mir Cəlal atalıq edir, redaksiyalara zəng vurur, onların üzə çıxmamasına çalışırdı.

İndiki mətbuat bolluğuunda və mürəkkəbi qurumamış yazıların bəzən də cizma-qaraların (hətta mətbuat etikasından uzaq söyüslərin və böhtanlarının) çap edildiyi bir şəraitdə bizim gəncliyin o vaxtkı vəziyyətini və Mir Cəlal kimi yazılıcların yüksək insani keyfiyyətlərini olduğu kimi dərk etmək bəlkə də çətindir. Hələ onu demirəm ki, senzura da ütülənmiş yazılar istəyirdi.

Mir Cəlal ömrünün axırına qədər indiki Bakı Dövlət Universitetində Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının müdürü vəzifəsində işləmişdir. Mən başqa bir yazımızda bu kafedranı «universitet içində universitet» adlandırmışam. Çünkü Azərbaycan filologiyasının bir çox problemləri onun

kafedrasında yalnız praktiki müəllimlik fəaliyyətilə auditoriyalarda təhlil edilmir, həm də elmi nəzəri axtarışlar aparmaq üçün geniş tədqiqata cəlb olunurdu. Bu gün filologiya sahəsində fəaliyyət göstərən alımların əksərinin elmi rəhbəri xeyirxah insan Mir Cəlal Paşayev olmuşdur. Onun kafedrasının üzvləri əsasən hazırlıqlı gənclərdən ibarət idi.

O, ailəsini sevdiyi kimi, tələbələrini də sevirdi. Disertasiyaları o özü oxuyur, qeydlərini, düzəlişlərini edir, müdafiə gününə qədər, ondan sonra da tələbəsini unutmurdu.

İstədiyi tələbələr onun halal süfrəsində çörək kəsiblər, indi də o çörəyi yeyirlər. Püstə xanım (Mir Cəlal müəllim «Gülbəsləyən qız» hekayəsinə ona həsr etmişdi) övladlarına da, tələbələrinə də analıq edirdi.

Mir Cəlal müəllimin tələbəsi, professor İfrat Əliyeva xatırlayı ki: Mir Cəlal müəllim həmişə deyərdi: «Qardaş, yazı yazmaq asandır, ad qoymaq çətin».

Mir Cəlal Yazıçılar İttifaqından aldığı ikiotaqlı evi (bu evə qədər İttifaqdan heç nə almamışdı) aspirantına bağışladı və evləndirmək istədiyi oğluna isə başqasından borc pul götürüb kooperativə yazıldı. Aspiranti məniydim. Bu il düz qırx ildi ki, Mir Cəlal atamın mənə hədiyyə verdiyi evdə yaşayıram.

Moskvada Qorki adına Ədəbiyyat institutunu bitirib ikinci ali təhsil diplomu ilə (birinci diplomu Gəncə Pedaqoji İnstitutunda almışdım) Bakıya qayıtmışdım. İşsiz idim. Təsadüfən görüşdük. İmzamı izləyir, şeirlərimi oxuyurmuş.

- Nə axtarırsan?
- İş.
- İş axtarma, adam axtar, – dedi. – Adam da mən. Gəl universitetin aspiranturasına.

Getdim. Mənim tale yolumu 61-ci ildə belə təyin etdi, o yol məni ucaltdı və Milli Aviasiya Akademiyasının «Humanitar fənlər kafedrası»na gətirdi: kafedra müdürü vəzifəsinə.

Mir Cəlal müəllim elə bil məni izləyir, indi də tək qoymur. Evimdə və kafedrada olan fotoportretilə hər gün görüşürəm. O gözlər yenə deyir: «Nə axtarırsan?» Bu dəfə deyirəm: «Sizi». «Mən yanındayam» – deyir. Düz deyirdi: Axi, Milli Aviasiya Akademiyasının rektoru, müəllimimizin böyük oğlu akademik Arif Mir Cəlal oğludur.

Deməli Mir Cəlal – əbədiyاشardı...

Bakı, 2005

SAĞ OL, PROFESSOR

1

— Mən yaşamaq istəyirəm, həkim! Axı, mən hələ dünyada nə görmüşəm ki?! Mənə həyat verin.

— Sən yaşayacaqsan. Mütləq yaşayacaqsan...

Həkim ilə xəstə arasındaki bu söhbət on ilə yaxın idi ki, davam edirdi.

...Onların hissəsinə Vətən müharibəsi dövründə alman fəstirlərinin basdırıcıları minaları axtarış tapmaq tapşırığı verilmişdi. Bir dəstə əsgər yoldaşları ilə birlikdə ağdaşlı Zal Mirzəyev də qızğın iş aparırdı. Lakin qəflətən partlayan bir mina Zalı bərk yaraladı. Vətən müharibəsindən 9 il keçmiş Zal Vətən müharibəsi əlili oldu! O, bir xəstəxanadan başqasına düşdü. Saysız-hesabsız müalicələr istənilən nəticəni vermirdi. Onun xəstəliyi üzrə adlı-sanlı mütəxəssis olan professor Mirməmməd Cavadzadənin Azərbaycana gələcəyi xəbərini Zal da böyük sevincə qarşılıdı. Ancaq professorla ilk görüşdən o çox mü-

təəssir oldu: axı, o, professora oxşamır? Saçları ağı deyil. Əlin-də çəlik yoxdur. Üz-gözündən gənclik təbəssümü əskik olmur. Məni heç ağsaçlı professorlar müalicə edə bilmədilər. Bu gənc mən yaşdadır ki!..

Elə bu vaxt Cavadzadə Zalın yatdığı çarpayıya yanaşdı. Professor birinci görüşdən sonra onun xəstəlik tarixi ilə tanış olmuşdu. O, özünə xas olan gümrah bir səslə Zalı dindirdi.

– Hə, necəsən cavan oğlan?

– ...

– Niyə dinmirsən? – professor stulunu çəkib, ona bir az da yaxın oturdu.

– Yeni bir cərrahiyə əməliyyatı aparmaq istəyirik. Razısanmı?

– Nə isteyirsiniz edin...

Xəstə bu sözləri çox könülsüz söylədi. Cərrahiyə otaqları Zalı cana götirmişdi. Gənc professor birdən onun gözlərində başqa donda göründü: ağızına nazik tənzif bağlanmış halda, əlin-də biçaq Zalın üstünə əyilir. Tibb bacıları tez-tez ona qayçı, maqqas verir, göstərişlərini yerinə yetirirlər. Zal bu dəfə cərrahiyə stolundan sağ qalxmır. Son dəfə köksünü ötürür...

Qonşu çarpayıdakı xəstələr dinmirdilər. Gözlərini professora dikmişdilər. Ancaq nə isə demək istəyirdilər. Demək istəyirdilər ki, indiyədək 7 dəfə Zalı cərrahiyə stoluna yıxmışlar, yenə də ayağa qaldıra bilməmişlər. Yazıçı nahaq yerə incitməyin...

Professor ayağa qalxdı, vidalaşıb otaqdan çıxdı.

Onlar bir də cərrahiyə otağında görüşdülər. Üç saat çəkən cərrahiyə əməliyyatından sonra Zal gözlərini açıb professora baxdı.

– Çox yaxşı dözdün, – deyə professor onu təriflədi. – Hər şey öz qaydasındadır. Borudan birdəfəlik canın qurtardı.

Zal bu sözü birinci dəfə eşidirdi. Ona həmişə başqa söz de-mişdilər: boru qoyarıq, müvəqqəti...

Yox, o, heç müvəqqəti gülmək, müvəqqəti ağlamaq da is-təmirdi. Müvəqqəti səadət də ona lazım deyildi. O, yaşamaq istəyirdi. Yaşayır da! Onun məktubundan götürdüyüümüz bu cümlələrə də nəzər yetirin:

“Mən 10 il idi ki, heç bir şənliyə, məclisə, dostun, qohu-mun xeyrinə-şərinə gedə bilmirdim. Hamısına həsrət idim. Yalnız indi əsil insan kimi yaşayıram”.

Bəli, Zal gənc professorun şəfali əlləri sayəsində həyata qayıtmışdı.

2

Mirqasimov adına Respublika xəstəxanasının üçüncü mə-rəbəsi! Urologiya kafedrasının müdürü professor Mirməmməd Cavadzadənin işıqlı otağı. Lakin o, hələ öz otağında yoxdur. Cərrahiyə otağındadır. O, gəlincə sizə söhbət edim. Sizi yor-mayacağam. Qətiyyən yormayacağam. Belə bir insanın dünən-ki gününə nəzər salıb heç olmasa bir-iki kəlmə deməmək ol-mur. Qoy onu hamı tanısın.

1927-ci ilin gözəl may ayı! Güllərin, çiçəklərin rayihəsi, çay, limon bağlarının ətri bütün Lənkaranı bürümüşdü. Cavad-zadələrin dəftərinə yeni bir oğlan adı yazıldı: Mirməmməd Cavadzadə! Uşaqların ən kiçiyi, ən göyçəyi! Ailenin ən sevim-lisi!

1933-cü ilin sentyabrında Fatma ana kiçik oğlunun əlindən tutub onu 6 yaşında ikən Lənkəran orta məktəbinin rus şöbə-sinə gətirdi. Ana onda bilmədi ki, oğlu sonra çoxlarının əlindən tutacaq, çoxlarının xilaskarı olacaqdı. Bu adamlar Fatma anaya rəhmət oxuyacaqlar. O, bilmirdi. Heç kəs bilmirdi. Müəllimlər də bilmirdilər. Biz də bilmirdik...

1943-cü ildə Mirməmməd orta məktəbi əla qiymətlə bitirib, ailələrinə təkcə kamal attestatı yox, sevinc də gətirdi. Mühabibənin ağır illəri, bir də sevinc!

Fatma ana sevindiyindən ağlayırdı. Mirməmmədi bağırına basıb ağlayırdı. Ona görə ağlayırdı ki, hələ indiyə kimi balaca Mirməmmədin ayaqları bir təzə ayaqqabı, əyni bir təzə kostyum görməmişdi. Ana qəlbi körəlmüşdi. Dolan bulud boşalmalıydı...

Mirməmməd Azərbaycan Tibb İnstytutunun V kursunda oxuduğu günləri indi də xatırlayır. Bir dəfə sevimli müəllimi professor Mirqasimov onu öz yanına çağırırdı..

— Mirməmməd, oğlum, sən cərahiyyə əməliyatı aparmalısan. Bizə kömək elədiyin, artıq bəsdir. Müstəqil iş görmək vaxtıdır.

Mirməmməd belə bir saatın gələcəyini bilirdi, ancaq bunun tezliklə olacağını heç ağlına da gətirmirdi. O gün kinoya gedəsi idi. Getmədi. O gün sahilə çıxasıydı, çıxmadı...

— Professor... — o, başqa bir söz deyə bilmədi. Professor onu, o da professoru başa düşmüştü.

21 yaşlı gənc cərrahiyyə otağına girdi. İlk dəfə məsuliyyət hissi keçirdi. Kimsə öz taleyini ona tapşırmışdı. Sola və sağa boylandı. Sanki sağda ölüm, solda həyat dayanmışdı! Tələbə Cavadzadə işə başladı. Cərrahiyyə otağından çıxan tibb bacılarının üzü gülürdü. Əməliyyat uğurlu olmuşdu.

M.Cavadzadə institutu bitirir. Aspiranturada saxlamaq istəyirlər, qalmır. Astaraya işə gedir. Bir il də doğma torpağı Lənkəranda həkim işləyir. 15 illik həkimlik təcrübəsi və tibb institutlarında dərs deməklə onillik pedaqoji staj toplayan, zəngin həyat materialına yiyələnən istedadlı həkim 1951-ci ildə ilk

dəfə olaraq Bakıdan Moskvaya yola düşür. 2-ci Moskva Dövlət Tibb İnstitutunun aspiranturasına qəbul olunur. “Sidik yolunda daş” mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək, tibb elmləri namizədi adını alır. M.Cavadzadəyə doktoranturada qalmağı təklif edirlər. Lakin o, yenə həyata, öz döyüş cəbhəsinə qayıdır. Beləliklə, Cavadzadə düz üç il Krim Tibb İnstitutunun klinikasında dosent işləyir. Demək olar ki, o, Krimin bütün şəhərlərində olmuş və onlarca ağır xəstənin harayına çatmışdır. Simferopoldakı Birinci Sovetski xəstəxanasına yetmiş yaşlı Kostaqızov adlı bir kolxozçudan alınan məktubu oxuyaq:

“Mənə göstərdiyi böyük qayğı və xidmət üçün birinci Sovetski xəstəxanasının cərrahı Cavadzadəyə böyük minnətdarlığımı bildirirəm. Mədəm sıradan çıxmışdım. Bundan sonra yaşağımı heç inanmirdim da. İndi özümü tamamilə sağlam hiss edirəm. Cavadzadə mənim xilaskarımdır!..”

Professor Mirməmməd Cavadzadənin adına Kurqan vilayətindən, Kuyevdən, Zaparoyedən, Rostov vilayətindən, Saratovdan, Voronejdən, Minskən, Sofiyadan, Helsinkdən, Varşavadan, Cənubi Saxalindən və s. yerlərdən gələn məktubları, teleqramları, dəvətnamələri oxuyarkən Qorkinin dahiyanə söz-lərini xatırlayırsan. İnsan! Bu ad qürurla səslənir! Bu məkubuların hər birində yaşamaq istəyən, həyatdan doya bilməyən bir insan ürəyi döyünür. Onlara həyat bəxş etmək isə, doğrudan da səadətdir. Gənc alimin çap olunmuş əlli elmi işi, dörd monoqrafiyası və monoqrafiya xarakterli bir necə məqalələri vardır. O, urologiya cərrahiyəsi sahəsində böyük elmi əhəmiyyəti olan bir sıra əsərlərin müəllifidir. Professorun “Polikistoz xəstəliyinə tutulmuş böyrəkdə qanın və limfanın dövranını yaxşılaşdırmaq üçün cərrahiyə əməliyyatı” filmə çəkilmişdir. İndi professor Cavadzadənin bu cərrahiyə metodu bütün dünyada tətbiq edilir.

Həmyerlimiz Krim Tibb İnstitutunda üç il işlədikdən sonra yenidən Moskvaya qayıtmış, “Böyrəkdə polikostoz” mövzusunda yazdığı elmi əsəri müvəffəqiyyətlə müdafiə emiş, tibb elmləri doktoru elmi dərəcəsini almışdır.

Gənc professorun qəlbində yaşayan çoxdankı bir arzu da yerinə yetmişdir. O, doğma Bakıda yeni kafedraya rəhbərlik etməyə başlamışdır. Lakin onun qəlbi böyük arzularla doludur. Professor adəti üzrə, gördüyü işlərdən yox, görəcəyi işlərdən danışmağı daha çox sevir.

– Biz gələcəkdə kafedrada “süni böyrək qoyma” şöbəsi açmaq fikrindəyik. Klinikani yeni, müasir alətlərlə təchiz etmək lazımdır. Bizim yeni eksperiment və kimyəvi laboratoriyalımız olmalıdır. Belə olsa, urologiya xəstəliklərini qorxulu xəstəliklər sırasından çıxara bilərik.

Otuz yaşlı tibb elmləri doktorunun müalicə edib, həyata qaytardığı xəstələr adından ona deyirik: sağ ol, professor!

*“Azərbaycan gəncləri” qəzeti
15 noyabr 1963-cü il*

BİZİM MÜASİRİMİZ

*(İ.P.Kotlyarevskinin anadan olmasının
200 illiyi münasibəti ilə)*

“Maloros ləhcəsi (*Ukrayna dili - N.H.*) üstündə bir yazıçı ilə, təsadüfən, mübahisəm oldu. Ondan xahiş etdim, elə bir şey yazsın ki, ciddi təsirli olsun. O, mənə sübut etmək istədi ki, bu dildə yazmaq mümkün olmaz, ümumiyyətlə, bu dil ona qabil deyil. Mən bu dilin qüdrətinə bələd olduğum üçün, “Marusiya”ni (*povestdir - N.H.*) yazdım və sübut etdim ki, maloros dilindən təsirlənmək olar”.

Bu sözləri 1839-cu ildə, İvan Petroviç Kotlyarevskinin ölümündən bir il sonra Ukraynanın ilk yazarı sayılan Kvitka Osnovyanenko dostlarından birinə göndərdiyi məktubda yazmışdı. Hələ ilk gəncliyində öz xalqını sevən, Poltavada kəndli paltarı geyib bayramlarda, şənliklərdə iştirak edən, xalq nəğmələrini, əfsanələri, atalar sözlərini xalqın öz dilin-

dən götürən Kotlyarevski məşhur əsərlərini dünyanın ən musiqili dillərindən biri olan Ukrayna dilində yazmışdı. O, sübut etmişdir ki, Ukrayna dili yüksək sənət dili, mübarizə dilidir.

Kotlyarevski Ukrayna ədəbiyyatı tarixində “Eneida” burlesk poemasının müəllifi kimi şöhrət tapmışdır. Qədim Roma şairi Vergilinin “Eneida”sına bir sıra variasiyalar yazılmışdır. Tədqiqatçıların fikrincə, Kotlyarevskinin poeması bütün məşhur “Eneida”lardan yaxşı mənada fərqlənir. N.Osipovun və A.Kotelniçeskinin birlikdə yazdıqları poemadan isə hər cəhətcə yüksəkdə dayanır. Bunun sırrını onda görülər ki, Kotlyarevski Vergili poemasının əsiri olmuş, Antik dövr hadisələrini məharətlə XVIII əsr Ukrayna həyatına köçürmüş, troyalıları, karfagenləri, latınları “ukraynalılaşdırılmış”, Ukrayna möişət və ənənəsini koloritli, poetik boyalarla verə bilmüşdir.

Ukrayna “Eneida”sının yazılıması zəruri idimi? Sözsüz. XVIII əsrin ikinci yarısında II Yekaterina tabeliyində olan bütün torpaqlarda olduğu kimi, Ukraynada da təhkimçilik zülmünü artırmışdı. Xalq dilinə, ən qabaqcıl milli ənənəyə belə etinasızlıq yaranmışdı. Əlbəttə, Ukraynanın namuslu oğulları bunlara dözə bilmir, xalqla ünsiyyətə girmək üçün müxtəlif yollar, vasitələr axtarırlılar. Naməlum bir şairin Ukraynaya “hamı ana deyir, amma hamı ona ana gözüylə baxmir” – sözlərini Kotlyarevski də eşitmişdi. Bu dərd onun şair üzrəyində yaşayırıdı. Bəzən Ezop dili ilə, bəzən də öz dili ilə danışaraq ağılı, sözün zahiri yox, daxili, ikinci əsl mənasını başa düşən oxucular axtarırıdı. Bizim Fətəli Axundov da belə məsləhət görürdü: hadisələri başqa ölkəyə köçür, mövcud quruluşu ifşa et. Kotlyarevski Ukrayna “Eneida”-sini yazdı. Xalq şairi başa düşdü. Poemada xalq allahların və çarların əvəzinə Ukrayna mülkədarlarını və əyanlarını,

bışəraf məmurları tanıdı. Əsərin IV nəğməsində yunan hökmdarı öz əyanı ilə söhbətində deyir ki, xəzinəni tapşırmağa adam yoxdur.

Ölkədə hamı rüşvətxor və əyyaşdır. Neptun pul alır, amma bir iş görmür, Feb qızıl toplayır, Zevsin özünə də rüşvət verəndə etiraz etmir. Olimpdə təmiz bir adam qalmayıb.

Bu bənd əsərin sanki nəqəratı kimi səslənir:

*Ancaq axmaq rüşvət almır, biz neyləyək,
yaşamağın qədrini bilirsə kim;
əgər ağılı başındasa, açıq deyim –
atasının dərisini soysun gərək...*

Cənnət və cəhənnəm səhnələrində şair varlılara və yoxsullara bölünən haqsızlıq ölkəsini ictimai-siyasi baxımdan sarkastik gülüşlə tənqid atəşinə tutur. Şair, eyni zamanda, Zaporoye kazaklarının qəhrəmanlığını məhəbbətlə vəsf edir. Zaporoye Seçi Eneyi öz atamını adlandırır. Hər yerdə stollar Ukrayna adətinə bəzənir, divarlarda Ukrayna qəhrəmanı Zalizniyakın, Qarkuşanın, Mamayın portretləri vardır... Şair demək istəyir ki, qədim və şərəfli tarixi olan Ukrayna yaşayır, onun mübarizəsi yaşayır. Deməli, Ukrayna “Eneida”nın yazılmasını zaman özü Kotlyarevskidən tələb etmişdi.

“Eneida” poeması Ukraynanın XVIII əsr möişətinin enşiklopediyası kimi qiymətləndirilir. Ukrayna ədəbiyyatşünasları əsərin yaranma tarixini 1794-cü ildən hesab edir və göstərirlər ki, müəllifin öz dediyinə görə, əsər iyirmi beş ilə başa gəlmişdir. Poema ilk dəfə 1798-ci ildə Peterburqdə “İ.Kotlyarevski tərəfindən maloros dilinə tərcümə edilmiş Eneida” adı ilə çap olunmuş, sonra bir neçə dəfə, ilk VI

hissəli tam nəşri isə şairin ölümündən xeyli sonra 1842-ci ildə Xarkovda çapdan çıxmışdır.

İvan Petroviç Kotlyarevski, sözün əsl mənasında, vətənpərvər şair olmuşdur. O, öz vətənini yalnız qələmlə yox, həm də silahla müdafiə etmişdir. 1812-ci il Vətən müharibəsi zamanı Ukrayna kazaklarından ibarət 5-ci atlı polku təşkil edərək düşmənə qarşı qəhrəmanlıqla vuruşmuşdur.

Kotlyarevski “Eneida” poemasından başqa iki pyes – “Natalka-Poltavka”, “Sehrbaz moskal” və “Knyaz Kurakin haqqında nəğmə” əsərini yazmışdır.

Maksim Qorki Ukrayna yazıçıları ilə görüşündə vətənin düşmənlərini ifşa üçün onlara Kotlyarevskinin poeması kimi əsərlər yazmağı məsləhət görmüşdü.

İvan Petroviç Kotlyarevski 1769-cu il sentyabrın 9-da Ukraynanın Poltava şəhərində anadan olmuşdur. İlk təhsilini dyaçlardan (pravoslavlarda ruhani rütbəsi almayan kilsə xadimi - N.H.) almış, sonra seminariyaya girmiştir. Oranı da yarımcıq qoyub 1796-ci ildə hərbi xidmətə keçmişdir. 1808-ci ildə istefaya çıxaraq, “Kasib dvoryanların tərbiyə evi”ndə nəzarətçi işləmiş, 1816-ci ildə Poltava Dövlət Dram Teatrının direktoru təyin olunmuşdur. Sonralar yazdığı “Natalka-Poltavka” və “Sehrbaz maskal” pyesləri teatrda müvəffəqiyyətlə oynanır.

Görkəmli Ukrayna sənətkarı 1838-ci ildə Poltavada vəfat etmişdir.

*“Ədəbiyyat və incəsənat” qəzeti,
6 sentyabr, 1969*

QIRILMAZ TELLƏRLƏ

Bir məclisdə mənə belə bir sual verdilər:

– Hansı şair sağlığında adı olub, öləndən sonra klassik?

Mən cavab verdim ki, böyük sənətkarların hamısı öz sadəliyi ilə seçiliblər. Fikrimi təsdiq üçün bir neçə ad çəkdim. Cavabımdan razı qalmadılar. Konkret ad istədilər. Axırda özləri dedilər: Svetlov Mixail Arkadyeviç.

Mən razılaşdım. Ona görə ki, bu gözəl sənətkarı şəxsən tanıyırdım. Moskvada M.Qorki adına Ədəbiyyat İnsti-tutunda və ali ədəbiyyat kursunda oxuduğum illərdə Svetlov mənim müəllimim olub.

Əlbəttə, hər şairin, hər müəllimin, ümumiyyətlə, hər kəsin özünə görə bir təbiəti var. Amma unudulmaz təbiətlər də olur. Bizim poeziya üzrə seminarımızı o aparırdı. İçəri girəndə hamımız ayağa qalxardıq. Qalxmayanlar da olardı. Məhəl qoymazdı. Əvvəlcə sınıfə diqqətlə baxar, sonra fikirli əyləşərdi. Ariq, ucaboy, daim fikirli adam idi. Zahirən elə təsir oyada bilərdi ki, o, heç kəsi tanımır, heç kəsə fikir ver-

mir, yadında heç nə qalmır və heç kəs onun diqqətini cəlb etmir. Bu, yalnız zahirən belə idi. Əslində isə, həssas və diq-qətcil, müdrik və zarafatçı idi.

— Oxuyun, görək, kimin təzə şeiri var? — deyə bizə müraciət edərdi.

Növbəti məşğələlərin birində mənim poemamın mü-zakirəsi oldu. Sətri tərcüməsinin bir neçə nüsxəsi seminar iş-tirakçılarına paylanmışdı. Əsər Svetlovun xoşuna gəldi. Poema haqda müsbət rəy söylədi. Məsləhət bildi ki, rus di-linə tərcümə elətdirim.

Sadə, təvazökar olan M.Svetlov, doğrudan da, sağlığında adı idi. Təkcə söhbətləri ilə yox, adicə davranışları ilə də onu tanıyanlar üçün Svetlov nümunə oldu, unudulmaz ol-du. Adilikdən klassikliyə yol keçdi.

Kabarda-Balkar şairi Qaysın Quliyev Svetlovun yaxın dostlarından idi. Bu böyük şair də tamamilə özünəməxsus təbiət sahibi idi. O, türk xalqlarının ədəbiyyatlarını çox gözəl bilir, Əlişir Nəvaini, Füzulini, Vaqifi özünə ustاد sayır, şifahi və yazılı çıxışlarında onların sənətinə daim yüksək qiymət verir. Azərbaycanda onun çoxlu şair və yazıçı dostları vardır. Moskvada M.Qorki adına Ədəbiyyat İnsti-tutunun nəzdindəki ali ədəbiyyat kursunda oxuduğu illərdə hamının hörmətini qazanmışdı. Onu sevirdilər.

Qaysın bəzən yaz-yay aylarında başını ülgüclə dibdən qırxdırır, instituta öz milli geyimlərində gəlirdi. Köynəyinin üstündən belinə gümüş toqqalı kəmər bağlayar, uzunboğaz çəkmə, qalife şalvar geyərdi. Gülüşü, danışığı, davranışları ilə yoldaşlarını cəlb edirdi. Onun ətrafında daim qələm dostları, tələbə yoldaşları olurdu.

Mən institutu bitirəndən sonra Qaysın Quliyevi, demək olar ki, on il görə bilmədim. Lakin onun böyük poetik yara-dıcılığını daim izləyirdim. Şeirlərini N.Tixonov, M.Svetlov,

Y.Kozlovski, N.Qrebnev kimi şairlər tərcümə edir, poetik uğurları barədə mətbuatda yazırdılar.

Qaysını mən “Drujba narodov” jurnalının səhifələrində gördüm. Mənim şeirlərim barədə məqalə yazmışdı. Həmin nömrədə bir silsilə şeirim də verilmişdi.

Qələm dostlarımız haqqında çox yazmaq, çox danışmaq olar. Yaziçilərimiz respublikamızda RSFSR ədəbiyyatı və incəsənəti günlərinin başlanacağını səbirsizliklə gözləyirlər. Heç şübhəsiz, Azərbaycan torpağı böyük federasiyada birləşən Rusiya xalqlarının elçilərini gözəl adət-ənənəsinə layiq qarşılayacaqdır.

*«Azərbaycan gəncləri» qəzeti,
28 sentyabr, 1972*

İSTİ, ŞİRİN XATİRƏLƏR

(*Xarici səfərdən qayıdarkən*)

Yuqoslaviyanın Bosniya-Herseqovina respublikasının paytaxtı Sarayevo ilə Bakı qardaşlaşan şəhərlərdi. İki şəhər arasındaki dostluq, qardaşlıq əlaqələri getdikcə daha da möhkəmlənir. Sarayevo sıx meşəli İqman dağlarının qoyunduda yerləşir. Sərin bulaqları, iti axan dumdurú çayları var. Bosniya çayı da, əslində, nəhəng bir bulaqdır. Onun mənbəyini gördüm: İqman dağlarının ətəyindən qaynayıb tökülür. Yamyəşil meşəlik, geniş qalalar, güllü-çiçəkli çəmənliliklər sanki sənətkar fırçası ilə yaranıbdır.

Sarayevoda çoxlu mədəni, elmi, tədris, sənaye, idman və yaradıcılıq təşkilatı, uca minarələri ilə seçilən məscidlər vardır. "Sarayevo" albomunda oxudum ki, bu ad bir sıra təzkirələrdə hələ 1507-ci ildən çəkilir. Şəhərin adı "Saray oba", "Saray ova" sözlərindən düzəlmüşdür. Burada müxtəlif millətlər yaşayır. Müsəlmanlar və serb-xorvatlar respublika əhalisinin əksəriyyətini təşkil edir.

Poeziya günlərinin axırında iqtisad elmləri doktoru Atif Purivatranın qonaqların şərəfinə düzəltdiyi ziyafətdə maraqlı səhbətimiz oldu. Atif nümayəndə heyəti ilə Bakıda olmuş, yüksək təşkilatların rəhbər işçiləri onu qəbul etmiş, buradan çox razı qayıtmışdır. O öz yoldaşları Camal, David (bizdə olduğu kimi, orada da adamları yalnız adları ilə çağırırlar) ilə Bakıda olduqları günləri xatırlayır, böyük məhəbbətlə danışırırdı. Diqqətlə fikir verəndə gördüm ki, doktor Atif çoxlu Azərbaycan sözü işlədir. Sual verdim, güldü:

- Axi, biz sizin dili yaxşı başa düşürük, - dedi. - Adımız bir, sözlərimiz bir. Sonra o, bir-bir yadına düşən sözləri saymağa başladı... və bildirdi ki, Sarayevə məktəblərində böyük Füzulinin, Xəyyamın şeirlərini tədris edirlər. Xəyyamın rübai'ləri serb-xorvat dilində ayrıca kitab şəklində nəşr edilmişdir. Atif Purivatra həmin kitabdan bir nüsxə mənə bağışladı.

Sarayevə, əslində, gənclər şəhəridir. Gənclər səliqəli və ucaboydular, saçları həddən artıq uzundur, sallaq big saxlayanlar da var.

Şəhərdə, böyük universitet mərkəzi kimi, 20 min tələbə, 170-dən çox kitabxana vardır. Sarayevə şəhərinin küçələri darısqaldır. Bunu axşamlar və səhərlər avtomobilərin seli gələndə daha çox hiss edirən. Şəhərin hansı tərəfinə dönsən, mağazadır. Vitrinlər çox zövq ilə bəzədilib. Bütün mağazanı sanki vitrinlərə sığdırırlar. Həm də, vitrindəki mal-lar hər gün təzələnir, yenidən quraşdırılır. Sarayevə şəhərini ortadan ikiyə bölən Milyatsk çayının sahilində "Bosniya gəncləri" adına böyük muzey binası ucalır. Burada bir küçənin səkisində yerə ayaq izlərinin barelyefi yapıldılmışdır. Həmin bu yerdə 1914-cü il iyun ayının 28-də hələ həddi-buluğa çatmamış Qavrilo Prinsip adlı bir gənc Avstriya vəliəhdii Frans Ferdinandı tapança ilə vurub öldürmüştür.

Tarixçilərin dediyinə görə vəliəhdin öldürülməsi Birinci Dünya müharibəsinin başlanmasına bəhanə olmuşdur. Gənclər təşkilatı Yuqoslaviya xalqlarının birliyi və azadlığı uğrunda mübarizə aparırdı. Sarayevoda danışırlar ki, Qavrilo Prinsip başısağdı, sadə və mehriban bir adam idi. Dindirməsəm dinib-danışmazmış, yaşı çatmadığı üçün ona ölüm cəzası kəsə bilmirlər. Qalan yoldaşları güllələnir. Dar ağacından asılırlar. O özü isə 1918-ci ilə kimi, yəni ölenə kimi həbsxanada qalır.

Yuqoslaviya vətənpərvərləri yadellilərə qarşı mübarizə aparmış, Böyük Vətən Müharibəsi illərində də rəşadət göstərmişlər. Qələbənin 30 illiyini böyük milli bayram kimi qeyd etmişlər. Yuqoslaviya xalqları sovet xalqları ilə ciyin-ciyinə ümumi düşmənə – alman faşizminə qarşı vuruşmuşlar. Bu tarixi dostluğu burada hamı hörmət hissi ilə xatırlayır. Mənbələrdə məlumat verilir ki, hər altıncı sarayevolu Xalq azadlıq hərəkatında iştirak etmişdir. Sarayevo şəhərinə ilk alman bombası 1941-ci ilin aprelində düşmüdü. 1944-cü il aprelin 6-da isə paytaxt faşist qəsbkarlarından azad edilmişdir. Xalq üç il faşizm tapdağı altında ağır nəfəs almışdır. Qələbə gününü xalq hər il təntənə ilə qeyd edir. Bu ilki ənənəvi beynəlxalq poeziya günü də məhz qələbənin 30 ilinə həsr olunmuşdu.

Burada Yaziçılar Cəmiyyətində deyirdilər ki, müharibədə 76 yazıçı həlak olmuş, bir nəfər yazıçı isə Yuqoslaviya xalq qəhrəmanı adını almışdır. 1946-cı ildə təşkil olunmuş Yaziçılar Cəmiyyətinin hazırda 153 üzvü vardır. İlk dəfə idi ki, Beynəlxalq Poeziya günlərinə Bakıdan şair dəvət edilmişdi. Bu, mənim qismətimə düşmüdü.

Yuqoslaviyanı ilk dəfə idi gördüm. Belqradda sovet səfirinin birinci müavini Vasili İvanoviç Kitayevlə tanış oldum. O, uşaq ikən valideynlərini müharibədə itirmiş, uşaq

evində böyümüşdür. İndi iqtisad elmləri namizədidir. O məni səfirliliyin əməkdaşları ilə tanış etdi. Bina şəhərin mərkəzində yerləşir, ətrafında çoxlu qızılıgül kolları əkilmişdir.

Şəhəri gəzməyə çıxdıq. Marşal Tito küçəsi şəhərin mərkəzi prospektidir. Mayın 25-də bütün şəhər əlvan bəzənmişdi. Titonun anadan olmasının 80 illiyini qeyd edirdilər.

Sava ilə Dunay çaylarının kəsişdiyi yerdə böyük bir ərazidə yerləşən "Kalemaqdan" qala-parkına getdik. Görkəmli inqilabçı Curo Cakoviçin (1886-1929) Məzarı və abidəsi də bu parkdadır. Park geniş meşə təsiri bağışlayır. Burada öz milli geyimlərində müxtəlif xalqların nümayəndələrini görmək, onların rəqslerinə tamaşa etmək olar. Hara baxsan, turistidir. Uzun saçlı, sallaq bağlı, üzütlükü xarici gənclər də çoxdur. İbtidai icma quruluşunda yaşayan əcdadlarımızı xatırladırlar.

Amma park əvəzsizdir. Heykəllər, büstlər onu daha da gözəl göstərir. Parkın içində tarixi yerlər də var, bəlkə ona görə də qala-park deyirlər. Parkda ağaçqayın ağacları gördüm, Vasili İvanoviç dedi ki, onlar müharibədə həlak olmuş sovet əsgərlərinin məzarı üstə əkilib.

O günün axşamı təyyarə ilə Sarayevo şəhərinə uçdum.

XIII ənənəvi Beynəlxalq poeziya günlərinə dönyanın bir neçə ölkəsindən görkəmli şairlər dəvət olunmuşdular. Keçmiş Almaniya Demokratik Respublikasından Aksel Şults, Polşadan Yozef Lenart, İraqdan Əbdülvahab-əl-Beyati, Fələstindən Mahmud Dərviş, Başqırdıstanın xalq şairi, SSRİ Dövlət mükafatı laureatı Mustay Kərim və mən; bir də Yuqoslaviyanın öz şairləri... Curo Cakoviç adına Fəhlə universitetinin salonunda poeziya gecəsinin təntənəli açılışı oldu.

Poeziya gecəsi faşizm üzərində qələbənin 30 illiyinə həsr edilmişdi. Müharibə mövzusunda yazılmış şeirlərimizi oxu-

yurduq. Əvvəlcə hər şair haqqında qısaca məlumat verirdilər, sonra həmin şairin şeirinin serb-xorvat dilinə tərcüməsini aktyor ifa edir, axırda hər kəs öz dilində şeir oxuyurdu. Görüşlər canlı keçirdi. Sarayev o gəncləri poeziyanı sevirlər.

Görüşlərdən sonra ədəbiyyat haqqında, müasir poeziyanın vəziyyəti barədə söhbətlər, mübahisələr olurdu. Əlbəttə, dünyanın müxtəlif şairləri ilə görüşmək, onlarla müasir şeir haqqında söhbət edib mühakimə yürütmək hər bir qələm sahibi üçün maraqlıdır, xeyirlidir. Müasir insanı düşündürən elə məsələlər var ki, onlar yalnız poetik dillə deyilən zaman bütün təbəqələr, qəbilələr, xalqlar tərəfindən eşidilir, təsirli olur. Çünkü şairin dili obrazlıdır və bu obrazlar beynə həkk olur, yadda qalır. Tutarlı bir misra zərb-məsələ çevrilir, bu dildən o dilə, bu sərhəddən o sərhədə, bu əsrden o əsrə adlayır: Esxilin, Sofoklun, Şekspirin, Nizaminin, Puşkinin kəlamları kimi. Nazim Hikmətin, Lokanın, Nerudanın poetik nəfəsləri dünyanın bütün xalqlarının ürəyini qızdırıldığı kimi. Təbiidir ki, şair dünyani yalnız inikas etmir, onu olduğu kimi, yaxud ola biləcəyi kimi göstərməklə vəzifəsini bitmiş saymır, həm də o, həyata fəal müdaxilə edir.

Bosniya şairi İzzət Saraylıç dedi ki, Nazim, Lorka, Neruda böyük şair idilər. Dünya xalqlarının azadlıq mübarizəsi onların yaradıcılıqlarında öz həllini tapırkı. Onlar həm də görkəmli siyasi xadim idilər. Bax, bu onların şair taleyi idi...

İ.Saraylıç tərcümə barədə də maraqlı fikirlər söylədi. O dedi ki, tərcümədə ehtiyatlı olmaq lazımdır. Bəzən əsl rəng, boyanitir. Misal üçün, Stefan Rayskoviç, məncə bədbin şairdir, amma rusca tərcümədə nikbin çıxmışdır. Yaxud rumi şairi Mariya Sorosko hələ öz tərcüməcisinə tapmamışdır. Gərək başqa xalqın dilinə hər şairin yox, ən yaxşı şairin

əsərləri tərcümə olunsun. Misal üçün, Çikovanının yaradıcılığı mənə başqa müasir şairlərdən daha xoş təsir bağışlayır.

Mustay Kərim İ.Saraylıçın sözlərini təsdiqlədi və əlavə etdi ki, heç şübhəsiz tərcümə əsil ədəbi yaradılıqdır. Yaxşı şair olmadan yaxşı şairi tərcümə etmək müşkül işdir.

Mən də səhbətə qarışdım. Dedim ki, mən sizi bilmirəm, ancaq bir şeyi müşahidə etmişəm ki, yaxşı şairlər tərcümə ilə az məşğul olurlar. Elə bil ki, özlərini başqa şairlərə həsr etməkdən çəkinirlər. Bizdə, Azərbaycanda görkəmli sənətkarlar var, gözəl tərcümələr etmişlər. Mən burada eşitmışəm ki, Füzulinin şeirlərini məktəbdə tədris edirlər. Bizim klassiklərimizi yaxşı şair tərcümə etsəydi, bu həm ədəbiyyatın, həm də tədrisin xeyrinə olardı.

O günün axşamı mədəniyyət mərkəzi İsgəndəriyyədə şeir gecəsi oldu. Görüş çox səmimi və qonaqpərvərliklə keçdi. Yeni tanışlarımızdan biri Vladimir Çerkəz idi. Rusca danışanda fikirlərini əllərinin köməyi ilə izah edirdi. Büyük Vətən müharibəsi veterانıdır. 1923-cü ildə anadan olmuşdur. Demək olar ki, dünyanın bir çox xalqlarının dillərində əsərləri çıxmışdır. Mustay Kərimlə eyni vaxtda Belqrادın azad edilməsində iştirak edib, bu şəhərə eyni vaxtda daxil olublar. Amma o vaxt bir-birlərini görməyiblər və tanıma-yıblar.

Vladimir Çerkəzin həyat yoldaşı Vida xanım Xalq Azadlıq Ordusunda vuruşmuş, partizan olmuşdur. Vladimir Çerkəz məni evinə dəvət etmişdi, televizoru qurub ailəliklə bir verilişin başlanmasını gözləyirdilər. Vaxt çatanda, diktor elan etdi ki, 30 il əvvəl Xalq Azadlıq Ordusunda olarkən Vladimir Çerkəz briqadanın marşını yazmışdır. İndi həmin mahnını veririk.

Çerkəz özü mavi ekranın qarşısında öz mahnisına qulaq asdı. Bu mahnını nə qədər əsgər oxumuşdur – deyə o

xatırladı. O vaxt mən lap gənc idim. Bəstəkar da hələ not nə olduğunu bilmirdi. Amma bizim bu mahnimiz dillər əzbəri olmuşdu. O vaxt 16-ci briqadada xidmət edirdim...

Yaxından tanış olduğum şair və tərcüməçilərdən biri də Derviş İmamoviç idi. O, başqa dillərlə yanaşı, rus dilini də gözəl bilirdi. Uzun müddət Moskvada yaşamış, Nora adlı rus qızı ilə evlənmişdi. İndi bir oğulları var. Nora xanımla görüşdük. Mədəni, istiqanlı rus qadınıdır. Derviş İmamoviç faşizm ölüm düşərgəsində olub, əsirlilik illərində "Qranit" adlı gözəl bir roman yazmışdır. Orada bu əsər haqqında yaxşı fikirlər söyləyirdilər. D.İmamoviç mənim "Yuxularda yanan şəhər" adlı şeirimi öz tərcüməsində "Osvobojdeniye" qəzetində dərc etdirdi.

Derviş dünyagörmüş adamdır. Uzun müddət müxtəlif ölkələrdə səfirliliklərdə işləyib. Maraqlı söhbətləri var. Məni Blaqoye Paroviç adına məktəbə dəvət etmişdilər: Derviş İmamoviçlə getdim. Həmin məktəb Bakıda Makarenko adına 12 nömrəli internat-məktəblə dostluq əlaqələri yaratmışdır. Bizi mahni ilə qarşılıdlar. Şagirdlər ansambl düzəltmişdilər, musiqinin müşayiəti ilə şeir söyləyirdilər. Yese-ninin "Anama məktub" şeirini oxudular. Mənə dostluq, müharibə, müasir şeir barədə, Bakı haqqında suallar verdilər. Axırda şəkil çəkdirdik.

Mən Yuqoslaviya və İtaliya partizan hərəkatında azərbaycanlıların da qəhrəmanlıq göstərdiyini deyəndə şagirdlər və müəllimlər bunu hərarətlə alqışladılar. Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Mehdi Hüseynzadənin, onun silah dostu Mirdamət Seyidovun adlarını çəkdim, yazıçı İmran Qasımovla Həsən Seyidbəylinin "Uzaq sahillərdə" romanları barədə danışdım. Əsər haqqında müəllimlərin təsəvvürləri var idi, rus və sloven dillərində tərcüməsini oxumuşdular. Dedilər

ki, bizim dostluğumuz faşizmə qarşı ağır döyüş günlərində möhkəmlənmişdir.

Sarayevə şəhər skupşinası sədrinin müavini Miroslav Yanniç dramaturqdur. Mehriban, xoşsifət bir gəncdir. O məni Bakıdan gəldiyim üçün xüsusi olaraq qəbul etdi. Bakı şəhər Soveti ilə yaranmış əlaqələrdən, qardaşlaşan şəhərlərimiz arasındaki dostluq münasibətlərindən danışdı, arzu etdi ki, gələcəkdə əlaqələrimiz daha da inkişaf etsin. Bakıda Sarayevə poeziya günləri keçirək, eləcə də Sarayevə şəhərində Azərbaycan şairlərinin görüşlərini təşkil edək. Poeziya günləri münasibəti ilə xüsusi almanaxlar nəşr olunsun, ədəbi əlaqələrimiz daha da gücləndirilsin.

Sarayevə şəhərində gözəl insanlar var; onlar xoş arzularla, müqəddəs eşqlə yaşayırlar. Təəssüratım çoxdur və bunlar mənim qəlbimdə əziz xatırə kimi yaşayır. Təzə şeirlər üzərində işləyirəm. Ürəyimi qızdırın ən doğma hissələri, qonaqpərvər Sarayevə torpağına məhəbbətimi həmin şeirlərdə verməyə çalışacağam. Bu qeydlərim isə həmin şeirlərə hələlik bir müqəddimə əvəzidir...

«Bakı» qəzeti, 16 iyul 1975

SEVİMLİ ŞAİR

Qədim dövrlərdən tutmuş bizim günlərə qədər şairdən bəhs edilən mənbələrin hamısında söhbət axırda həmişə xalqdan gedib; həmişə şairin yaradıcılığı mənsub olduğu millətin adət-ənənəsi, tarixi mübarizəsi, məişəti zəminində təhlil olunub.

Şairin cəmiyyətdə mövqeyini müəyyən edən bu ictimai rəy onun yaradıcılıq imkanlarını səfərbər edib, tarixi şəxsiyyət kimi qiymətləndirilməsində görkəmli rol oynayıbdi. Yəqin ki, elə buna görə də şairin, sənətkarın yubileyinin keçirilməsi – xalqın müəyyən inkişaf mərhələsində böyük ədəbi-ictimai hadisə olur, əslində isə xalqın öz idealının təntənəsinə çevirilir. Çünkü şairin arxasında oxucu adlandırdığımız böyük xalq ordusu dayanır. Bu mənada şairlik – ictimai vəzifədir, – fikri yerinə düşür. Əlbəttə, söhbət əsl şairdən, əsl sənətkardan gedir.

Altmış yaşını bayram etdiyimiz hörmətli şairimiz B. Vahabzadə müasirlərini düşündürən, narahat edən məsələləri yaddaqalan obrazlarla ifadə etdiyi üçün ürəyə, aqla yol tapan, oxunan, sevilən sənətkarlarımızdır. Şairin misralarındaki ictimai əhəmiyyətə malik sətiraltı mənalar sanki eyni vaxtda həm oxunur, həm də eşidilir. Bu sənətkarlıq xüsusiyəti, bəlkə də üslubu şairin poetik təfəkkür tərzi kimi, sözsüz ki, diqqətəlayiqdir.

"Eşqi günah saymaq özü günahdır" deyən, "Bircə ondan raziyam ki, özümdən naraziyam" deyib hardasa müvəqqəti təsəlli axtaran, "şamın da həyatı yanmağındadır" deyə yaşayışın fəlsəfi məqamları ilə üz-üzə gələn şairi narahat edən məsələlər çoxdur: əlisbası ancaq həkimlərin yazdığı reseptlərdə qalan latinların tarixi taleyi, doğma Azərbaycan dilimizin İranda təqib edilməsi, ərəblərin azadlıq mübarizəsi, azərbaycanlılardan ibarət 416-cı Taqanroq diviziyasının hünəri və sonrakı taleyi, atılmışların faciəli həyatı, Nəsimilərin, Füzulilərin, Sabirlərin arzuları, idealları, yaşıdlıları həyat tərzi və s.

Son bir neçə ildə qəzet səhifələrindən, arxiv mənbələrindən götürdüyü faktlar əsasında yazib-yaratdığı sənədli, ünvanlı şeirlər, poemalar, poetik publisistikaya güclü meyl şairin vətəndaş ürəyinə minnətdarlıq hissi oyadır.

Bəxtiyar Vahabzadə çoxşaxəli qələm sahiblərimizdəndir. Onun yaradıcılığını diqqətlə izləyənlər görürler ki, müəyyən dövrdə o, lirikdi, müəyyən vaxtlarda epik poemalar müəllifidi, sonra bir-birinin ardınca pyeslər yazmaq dövrü başlayır. Müəyyən vaxt da gəlir ki, o, artıq publisist məqalələr yazır, fəlsəfi mühakimələrə keçir, tərcümə ilə məşğul olur və s.

Təbiətdə olduğu kimi, ədəbi-bədii yaradıcılığın özünün də ayrıca fəsilləri olur. Bu təbii yaradıcılıq prosesi mənasında, ictimai əhəmiyyətinə, forma rəngarəngliyinə görə qiy-

mətlidir. Belə olmasaydı, böyük rəssam P.Pikasso yaradıcılığının müəyyən dövrlərində ancaq qırmızı, ancaq yaşıl, ancaq sarı rənglərlə işləməzdi. Görünür, bu, yaşıla, ilhamla, bəlkə də mütaliə ilə bağlı ictimai-psixoloji məqamları.

Yeri gəlmışkən, bir xoş təsadüfü xatırlatmaq istərdim. Nə yaxşı ki, dünyada təsadüflər olur! Kim deyibsə, düz deyib.

Mənim ədəbi taleyim Gəncə torpağı ilə bağlıdır. Orada həyatdan çox erkən gedən və çox istedadlı bəstəkarımız Qəmbər Hüseynli ilə tanış oldum. Sonralar tez-tez görüşdük. Bakıda məni Bəxtiyar Vahabzadə ilə ilk dəfə tanış edən də Qəmbər Hüseynli oldu. Yeni şeirlərimə qulaq asdı, fikir dedi, köməklilik elədi. O vaxtdan mən, yeri düşəndə, yenə eyni hisslə şeirlərimi ona oxuyur, bəzən də rəy üçün göndərirəm. Məni həmişə heyran qoyan budur ki, kitablarımıza səxavətlə müqəddimələr yazan, şeirlərimiz haqqında ürək açıqlığı ilə fikir söyləyən bu ustاد şairin özü şeir oxuyanda doğrudan da elə bil sixılır. Onun təqlid olunmağa layiq bu böyük təbiəti daim ürəyimdə qibtə hissi doğurmuşdur.

Bu gün müasir Azərbaycan şeirini – bu böyük milli mədəniyyətimizi ləyaqətlə təmsil edən, biz oxucularına yeni-ye ni təzə-tər misralar bəxş edən vətənpərvər bir şair ürəyi həmişəki eşq ilə çırpinır. O, oxunur, sevilir, sevir.

*“Ədəbiyyat və incəsənat” qəzeti,
23 avqust, 1985*

NƏĞMƏMİZİN ULDUZU

Özbəkistanda Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti günləri keçirildi. Zeynəb Xanlarovanın konsert afişaları Daşkəndin küçələrini bəzəyirdi. Mən həm nümayəndə heyətinin üzvü, həm də müğənnimizi alqışlayan dinləyicilərdən biri idim. Konsertlərindən aldığım güclü təəssürati, bədii zövqü ona deyə bilməmişdim. Ona deyə bilməmişdim ki, Daşkənddə konsert verən siz idiniz, camaatdan üzr istəyən mən. Şair Bəxtiyar Vahabzadə ilə bir otaqda qalırıldığ. Bəxtiyar müəllimin özbək dostları, mənim tanışlarım, Bakıdan elmi ezamiyyətə gələn, gənc alımlər bize zəng vurub sizin konsertinizə bilet istəyirdilər...

Bəli, SSRİ xalq artisti Zeynəb Xanlarova hər respublikada, hər şəhərdə beləcə sevilir, rəngarəng konsertləri tükənməz zövq mənbəyinə çevrilir. O, Azərbaycanı nəğməyə çevirir, hər yerdə günəşli yurdumuzu, qədim Odlar diyarını vəsf edir. Müğənninin səsindəki məlahət, mahnının psixoloji ruhuna aşılılığı təravət, ifa üslubundakı orijinalliq hər yerdə dinləyicilərin qəlbinə yol tapır. Sevimli sənətkarımı-

zin səsində, ədalarında hər sözün öz rəngi, öz boyası var. Həm də onun ifa etdiyi nəğmə, mətnin özü yenidən doğulmuş olur. Zeynəb Xanlarova hansı xalqın qızı olsaydı, o xalq fəxr etməliydi.

Repertuar hər bir ifaçının sənətkarlıq qüdrətinin, qazandığı nailiyyətlərin özüldür. Zeynəb Xanlarovanın ilhamlı sənəti belə bir zəmindən qanad alıb ənginliklərə uçur. Xalq sənəti tükənməz xəzinədir. Sənətkar belə bir çəsmənin qaynar gözündən nur içir. Onun repertuarı zəngin və rəngarəngdir. Müğənni Azərbaycan xalqının psixologiyasını, poetik fəlsəfi fikrini, kədərini, sevincini, mənəvi təkamülünü, qəlbin harayını, sevginin müqəddəsliyini, hicranın acısını, vüsalın şirinliyini əks etdirən muğamları məharətlə oxuyur. Eyni zamanda təsniflərin ruhundakı, musiqi düzümündəki incəliyi, zərifliyi ustalıqla tamaşaçılara çatdırır. Əgər xalq nəğmələrinin ifasında improvisə istedadını bürüzə verirsə, bəstəkar mahnlarını oxuyarkən psixoloji dərinliyi açmaq bacarığı ilə dinləyicini məftun edir.

Zeynəb Xanlarova sözün həqiqi mənasında müasir müğənnidir. Onun ifa etdiyi nəğmələr respublikamızda gedən böyük ümumxalq hərəkatının gözəl əks-sədasıdır. Mən onu Bakının Lenin sarayında respublika feallar yiğincəqlarına həsr edilmiş təntənələrdə, tarla düşərgələrində, əmək adamlarının yanında görmüşəm. Z.Xanlarova onların şərəfinə nəğmələr oxuyur, onları şəxsən tanıyor, dostluq edir. İlhamla, ürəklə Azərbaycanı, respublikanın qəhrəman əmək adamlarını, müasirlərinin poetik duyğularını nəğmələrdə vəsf edə-edə ümumxalq məhəbbəti qazanmışdır.

Zeynəb xanım ədəbiyyatımızın, klassik və çağdaş şeirimi-zin əvəzsiz təbliğatçısı, geniş mütaliəsi olan sənətkarımızdı.

Əziz bacım, sevimli müğənnim Zeynəb xanım, sizi yüksək mükafat - SSRİ xalq artisti adı almağınız münasibətilə bir daha təbrik edirəm. Məqam düşdürü üçün sizə həsr

etdiyim şeirdən buraya bir neçə bənd əlavə etmək istəyirəm.
Xatırlatmaq istəyirəm ki, bu şeiri bir neçə ay əvvəl Hindistanda sizin mahnilarınız yazılmış vala qulaq asarkən keçirdiyim duyğuların təsiri ilə yazmışam.

*Ürək bu aləmdə
sehrlənirdi,
Bir səs deyirdi ki,
gözünüz aydın.
Bizim verdiyimiz
val hərlənirdi,
Zeynəb oxuyurdu:
"Sən bağışladın!".*

*Məclis bir hörmətlə
qulaq asırdı,
Hörmət də duyurdu
onun səsində.
Zeynəb Hindistana
qədəm basırdı,
Öz milli, mehriban
qiyaſsındə...*

*Başqadır ürəyin eşqi, izzəti,
O öz sevgisinə
əvəz istəməz.
Bizə bu qüruru,
bu şəxsiyyəti
Var olsun a bacım,
bağışlayan kəs.*

*"Komunist" qəzeti,
30 iyul 1980-ci il*

ODDAN KEÇƏNLƏR

Tarix kitabından oxumuşuq ki, ədəbiyyatı cəmiyyətin barometri adlandıranlar və bu ədəbiyyatı yarananlar həyatı bütün ziddiyətiylə, bəzən də bir-birini təkzib edən çalarları ilə verdiklərinə görə çox vaxt təqib olunublar; cəmiyyətdə ab-havanın dəyişdirildiyini sağlıqlarında görmək onların çoxuna qismət olmayıbdı.

Düşünən başlar yaşadıqları dövrдə cəmiyyətdə artıq adamlar kimi nəzərdən düşdüyündən bütlərə pərəstiş, cəmiyyətin özündə durğunluq, beyin müstəmləkəciliyi normal vəziyyət kimi qiymətləndirilibdi. Məntiqimiz, fəlsəfəmiz, tariximiz təhrif edilibdi, hələ demirəm danılıbdi. Esxilin Prometeyin şəxsində “allahlara ilk zərbə” vurduğu vaxtdan sonra biz təzədən yeni Zevslər yaratdıq, ona baş əyməyə başladıq.

Maraqlı və faciəvi tərəfi bir də burasıdır ki, mənəviyyatımız təhqir edildikcə əl calmaq və şuarlar demək adət halını almışdı. Cəmiyyətin bolluğu və gözəl həyatın xoş-

bəxtliyi barədə danışmaq, yaxud “döyüşmək” həmin “qladiatorların” geniş meydani olmuşdur. Mən görkəmlı bir yazıçımızın dilindən eşitmışdım ki, otuz il ədəbiyyatda “bığ sözü” işlənməmişdir. Düşər-düşməzi olardı.

Sonradan görürük: qabağa daha yol yoxdu və arxa uçurumdu. Yenidənqurma dövrünün camaata dediyi əsas fikir budur və çətinlik gərginlikdən səfərbərliyə keçidin vaxt azlığıdır. İnsan aylıb özünə baxır və ötüb-keçənləri xatırlayır: taleyini girov qoyanların taleyinə qəsd olunduğunu, həm də məqsədli qəsdin olduğunu görüb diksinir, özünü və zamanı bağışlamır. İnsan cəmiyyətlə üz-üzə dayanır, vicedan zamanı mühakiməyə başlayır.

Qələm dostum Fikrət Qocanın “Oddan keçənlər” poemasında epik təsvirin təbiiliyi, səmimiyyəti oxucunu cəlb etdikcə dediyim mühakimə daha aydın boyada görünür, bir növ, müttəhimin monoloqu təsiri bağışlayır.

Əsərin qəhrəmanı Tahir həbsxanada yox, azadlığa çıxandan sonra ölürlər. Bu, onun faciəsi idi. Əslində əsərdəki qəhrəmanların hərəsi bir cürə bədbəxt dilər. Müəllif xeyirlə şərin əlbəyaxa mübarizəsində humanist adamların faciəsini rəvan, aydın dillə, yaddaqlanan poetik obrazlarla göstərir. Bu, mənim fikrimcə, qələm dostumun uğuru saıyla bilər.

5 avqust, 1988-ci il

“Ədəbiyyat və incəsənat” qəzeti, №32

ÖZBƏK QƏLƏM DOSTLARIM

Mənim fikrimcə, ədəbiyyatımızın, eləcə də mədəniyyətimizin tarixi kökləri və daha dərin qatlara işləyən qaynaqları xalqımızın öz tarixi qədər qədim və zəngindir. Məhz bu, bir daha geniş imkan verir və məcbur edir ki, bizim müasir əlaqələrimiz barədə daha ətraflı danışaq və düşünək. “Ədəbiyyat və sənət”, eləcə də “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetləri qarşılıqlı əlaqələrimiz, xalqlarımızın bir-birinə daha da yaxınlaşması, tanımıası, sevməsi üçün çox əlverişli ədəbi vasitələrdəndir. Tutarlı deyilən bir fikir qəzet səhifələrindən daha tez eşidilir və yayılır, səfərbəredici olur.

Ötən illər ərzində bizim əlaqələrimiz davam etmişdir. Ədəbiyyat və mədəniyyət xadimləri barədə məqalələr verilmiş, onların öz əsərləri dərc edilmişdir. Oxularımızdan aldığımız çoxlu məktublar qardaş xalqın ədəbiyyatına və mədəniyyətinə razılıq hissətiylə doludur. Bir-birimizi öyrənməyə və nümunə göstərməyə nə qədər yaradıcılıq sahələrimiz vardı. Zəngin folklor qaynaqları, vokal sənətin, tətbiqi-dekorativ sənətlərin müa-

sir vəziyyəti, şəhərsalmanın və memarlığın Şərq üslubu, buların təkrarsız koloriti məsələsi, nəşr və poeziya, ədəbi prosesin özü qəzetlərimiz qarşısında mühüm məsələlər qaldırmaq üçün gözəl imkanlar yaradır. Biz qəzet səhifələrində aktual problemlərin qarşılıqlı həllini qaldırmaqla ictimayyətin geniş diqqətini cəlb edə bilərik. Xəzər problemi, Aral dənizinin taleyi, torpağın eroziyaya uğraması. Ekologiya məsələsi, torpağın kimya ilə zəhərlənməsi, uşaq ölümünün artması kimi problemlər, tariximizin ağ ləkələri bizi eyni şəkildə düşündürür. Xalqlar dosluğunu barədə yalançı tostlar, şit məruzələr, bərabərlik, xoşbəxtlik kimi şüərlər bizi artıq doyuzdurmuşdur. Bizim təbii söhbətə, bəlkə də dərdləşməyə, həm də qəzet səhifələrində dərdləşməyə böyük ehtiyacımız vardır. Mənim fikrimi bilmək istəyirsinizsə, son illərdə keçirdiyimiz yubiley xarakterli ədəbiyyat və incəsənət günlərinən başqa, elə yadda qalan ədəbi hadisə fikrimə gəlmir. Nə qədər Qafur Qulamı və Səməd Vurğunu misal götürüb özümüzə təsəlli verəcəyik ki, ədəbi əlaqələrimiz inkişaf edir. Adlarını çəkdiyim kimi böyük sənətkarın dostluqları bizə nümunə olmalıdır. Maqsud Şeyxzadəni də mən buraya əlavə etmək istəyirəm.

Mən artıq on bir ilə keçir ki, qəzetiň baş redaktoru işləyirəm. Sizin qəzetiň keçmiş redaktoru Ləziz Kayumovla, görkəmli yazıçı və mənim dostum Askad Muxtarla görüşlərimi və yaradıcılıq əlaqələrimizi xatırlayıram. Qəzetiňizin keçmiş redaktorlarından görkəmli yazıçı Adil Yaqubovun keçən il Moskvada SSRİ yazıçılarının plenumundakı hərarətli çıxışı məni də heyran qoymuşdur. Çox qiymətli problemlər qaldırdı, cəsarətli fikirlər söylədi. Onun ordakı çıxışı publisistikanın ən yaxşı nümunələrindəndir. Onun irəli sürdüyü fikirlər, müasir məsələlər təkcə Özbək ədəbiyyatını deyil, ümumilikdə ədəbiyyatı narahat edən məsələlərdi. Bax bu mənada bizim qəzetlər əlaqədar problemlərin birgə həllini tapa bilər.

Bu ilin aprel ayında Moskvada bir aylıq kursda ikən qəzetiñ yeni redaktoru Əhmədcanla tanış oldum. Mənə olduqca xoş təsir bağışladı. Bu gəncin qəlbini yaradıcılıq eşqi ilə doludur. Redaksiyaların nəzdində ədəbiyyat postları yaratmaq, qarşılıqlı səhifələr vermək, ildə bir dəfə Bakıda və Daşkənddə əlaqədar məsələlərlə bağlı “Dəyirmi stol” söhbətləri keçirmək, respublikalarımızdakı yeniliklər barədə geniş publisist yazılar vermək məqsədilə müxbirlər göndərmək, pul mükafatları təsis etmək kimi məsələlər bizi düşündürdü. Əlbəttə, dediklərimizi eləyə bilsək, biz istərdik ki, yaxın gələcəkdə nəinki yalnız iki qəzetimiz arasında, hətta Orta Asiya və Zaqafqaziya ədəbiyyat və incəsənət qəzetlərinin yaradıcılıq məsələlərinə həsr edilmiş geniş ədəbi söhbətini təşkil edək. Bütün bunlar bizim yazıçılar ittifaqlarının ədəbiyyat günləri keçirməsi üçün də gözəl zəmin yaradardı.

Mən əvvəlcədən “Ədəbiyyat və sənət” qəzetiñ redaktoru yazıçı Əhmədcana razılığımı və minnətdarlığını bildirirəm ki, o ilk addım atdı və Moskvadan qayidian kimi qəzetiñ məsul katibi, Azərbaycan nəşrinin gözəl tərcüməçisi Məmmədgülü Bakıya, bizim redaksiyaya bir neçə günlüyə yaradıcılıq ezməyyətinə göndərdi.

Qəzetiñizin bu nömrəsindəki səhifəni Məmmədgülnən bizim qəzetiñ əməkdaşları hazırlamışdır.

Böyük xalqa, onun böyük ədəbiyyatına və mədəniyyətinə daimi məhəbbətimizi və minnətdarlıq hisslərimizi qəbul etməsini özbək oxucusundan xahiş edirik.

Bakı, 26 may 1988

UNUDULMAZ İNSAN

Hörmətli baş redaktor!

Bu günlərdə əlyazmalarımın arasında görkəmli alim Cəfər Xəndan haqqında "Ədəbiyyat və incəsənat" qəzetiñin blank-larında yazılmış məqaləmi gördüm. 1980-ci il mayın 20-si, on beş il əvvəl. Qəzetiñ baş redaktoru mən olduğum vaxtlarda qəzetdə bir silsilə şeirim getdiyinə görə, məqaləm çap edilməyib. O vaxtdan başqa materialllara qarışib qalıbdı. Mən onun bəzi yerlərinə yenidən baxdım və redaktə etdim.

Mümkünsə, pedaqoji fikir tariximizdə xüsusi yeri olan görkəmli alim və şair, ictimai-siyasi xadim Cəfər Xəndanın anadan olmasının 85 illiyi günlərində bu yazımı çap edin.

Hörmətlə: Nəriman Həsənzadə

Cəfər Xəndan müəllimi mən, demək olar ki, on üç yaşından tanırıv və sevirdim. Yəni, şeir yazdığını ilk günlərdən adını eşidib üzünü görmədiyim ilk müəllimim olmuşdu. Sınıf müəllimim onun "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi" kitabını oxumağı tövsiyə edirdi. Şeir yazdım, amma şeirin qayda-qas-

nunlarını, nəzəriyyəsini bilmirdim. Pirli orta məktəbinin yuxarı siniflərində bu kitab əlimə keçdi. Bu kitabla bərabər, ədəbiyyatdan dərs deyən müəllimim Bayram Bayramov şeirə olan həvəsimi daha da alovlandırdı. Şair ürəyi hansı yaşda olur-olsun, həmişə iki kəlmə xoş sözə möhtacdı. H.Zərdabi adına Gəncə Pedaqoji İnstytutunda oxuduğum zaman mən Cəfər müəllimin "nəzəriyyə" kitabından imtahan verdim. Tərcümə ustası kimi qiymətləndirilən və xatirəsi mənim üçün əziz olan gözəl lirik şairimiz Ələkbər Ziyatay Gəncə institutunda "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi"ndən dərs deyirdi.

İnstytutun birinci kursunu bitirib, ikinci kursa keçmişdim. Qiymətlərim yüksək idi, Bakıda oxumaq arzusuna düşmüştüm. Təhsilimi dövlət universitetində davam etdirmək üçün Bakıya gəldim. Birinci dəfə Cəfər müəllimi Yazıçılar İttifaqında kənardan gördüm. Hansı əsərinsə geniş müzakirəsiydi. Fikirliydi. Kənardan salam verdim, salamımı aldı və gördüm ki, eyni açıldı, gülümsədi.

O vaxt universitet Kommunist (indiki İstiqlaliyyət) küçəsi 6-da yerləşirdi. Cəfər müəllim universitetin rektoru idi. Görüşdük. Elə bildim, çoxdankı bir tanışımla, ya da qohumumla əl tuturdum. Bu, məndən ötəri bütöv bir dünya idi. Arzumu bildirdim ki, universitetdə oxumaq üçün gəlmisəm. Təzəcə yazdığını ərizəmi təqdim etdim. Üstünü yazdı ki, etiraz etmirəm. Gəncədə, institutda da mənə demişdilər ki, etiraz etməsələr, səni buraxarıq.

Beləliklə, mən Bakıya gəlib, universitetdə bir kurs aşağı təhsilimi davam etdirdim.

Böyük alim və şair, gözəl insan kimi hamının sevdiyi Cəfər müəllimin mühazirələrinə qulaq asırdım. Çox səlis danişirdi, tələbələrin sualarına o saat cavab verir, heç kəsin sözünü kəsmir, heç kəs də onun sözünü kəsmirdi. Zəng vu-

rulanda xəbərimiz olmurdu. Təəssüflər olsun ki, belə görkəmli müəllimlərimizin, millətin natiq oğullarının səsini, mühazirələrini vaxtında maqnitofon lentinə yazıb saxlamayıblar. İndi auditoriyalarda tələbələr onların mühazirələrinə yenidən qulaq asar, belə şəxsiyyətlərin mənəvi dünyasına daha yaxından bələd olmaq imkanı əldə edərdilər. Həmin mühazirələri maqnitofon lentlərindən köçürüb, nəşr etmək də olardı ki, mənəvi irsimizi düzgün qiymətləndirə bilək. Bunlar dərs vəsaiti kimi, elmi-pedaqoji mühitin müəyyən mərhələsi kimi də, əvəzsiz və təkrarolunmaz milli sərvətimizdi. Belə adamların şəxsində millətin etik-estetik, əxlaqi dəyərləri ali təhsil ocaqlarında təzahür edir, əks-səda verirdi. Məktəb də tərbiyə ocağıdı.

Mən indi Cəfər müəllimdən danışarkən istər-istəməz Azərbaycan universitetini universitet eləyən Mir Cəlal Paşaevi, Məmməd Cəfər Cəfərovu, Mehbalı Qasımovu, Əli Sultanlı, Mehdi Əliyevi, Şəfaət Mehdiyevi, Şixəli Qurbanovu, Əli Fəhmini, dünyasını çox tez dəyişən Firudin Hüseynovu xatırlayıram. Bu filoloqlar, filosoflar, pedaqoqlar, riyaziyyat alımları antik dövr yunan ədəbi, fəlsəfi-estetik fikrindən tutmuş qədim Roma dövrünə, İtaliya intibahına, alman fəlsəfi fikrinə qədər və ondan sonrakı ictimai-sosioloji təfəkkür tarixini mənisəmişdilər. Buna görə də mənimsədə bilirdilər. Bu gün hər hansı bir professor mətbuat səhifələrində hədərən-pədərən yazırsa, o, qətiyyən özünü belə ziyalılarımızın varisi saya bilməz.

Alımlarımızın sırasında yaddaşalan və öz yeri olan ədəbiyyatşunas Əhəd Hüseynov söhbətlərinin birində Cəfər müəllimi xatırlayıb deyirdi ki, bizim dissertasiyaları o, diktə edirdi. Sonra biz makinada yazdırıb aparanda bir də nəzərdən keçirir, əyər-əksiyini düzəldirdi. Biz yorulurduq, o, yorulmaq bilmirdi. Bu sözləri bir unudulmaz insan, o biri unu-

dulmaz insanın haqqında minnətdarlıqla danışırdı. İndi ikisi də haqq dünyasındadır. Allah onlara rəhmət eləsin!

Mən o zaman dərslərarası fikirləşirdim ki, təzə şeirlərim-dən bir neçəsini Cəfər müəllimə oxuyum. Çünkü şeirdən, sə-nətdən çox söhbət edirdi. Özünün də şeir kitablarını oxu-muşdum. Ancaq bir gün (iki ay keçməmiş) onun yanına şeir oxumağa yox, yenə ərizəmin üstünü yazdırmağa getdim. Təzədən Gəncəyə, pedaqoji instituta qayıtmagım barədə xahiş etdim. Səbəbini soruşdu. Dedim Bakıda qalmağa nə ye-rim, nə də imkanım var. Bircə anam var idi, o da Qazaxda, tək-tənha qoyub gəlmışdım. Qalan heç kəsim yoxdu. Bərk tutulmuşdu.

- Axi, indi səni heç bir institut götürməz. İlin ortasıdır. Haraya qayıdırısan? – dedi. Sonra bildirdi ki, şeir yazma-ğımdan da xəbəri var. Mənə bir şeir oxutdu və dedi qayıt-ma. Razılışdım. Lakin bu sevincim çox çəkmədi. Aradan üç-dörd gün keçmiş yenə gəldim ki, qayıtmalıyam. Əvvəl universitetə qəbul edilməyimi xahiş etmişdim, indi də çıxıb getməyimi xahiş edirdim. Nə fikirləşdiyini bilmədim, sonra bir balaca kağız yazıb verdi ki, Gəncədə rektora təqdim edim. Vəziyyətim barədə bir-iki cümlə yazmışdı, xahiş edirdi ki, qayıdanda məni ikinci kursa götürsünlər. Belə də oldu.

Düz deyirlər ki, insan insana isnişir. Bəlkə də bu izah olunmayan insanı bir hissdir.

Mehribanlıq, xoş üz gördüğüm üçün, mən Cəfər müə-limdən heç ayrılməq istəmirdim. Amma ayrılmalıydım. Onun parlaq siması indi də gözümün önündədir: sadə, meh-riban, sözün əsl mənasında, xeyirxah.

Sonralar Cəfər müəllimlə Bakıda bir də görüşdük. Mən institutu bitirmişdim, şeirlərim qəzetlərdə dərc edilirdi. Uni-versitetə gəlməyimi, qayıtmagımı xatırladı. Anamı xəbər al-

di. Artıq onu itirmişdim. Bu güclü hafızəni sonralar Cəfər müəllimin oğlu, tanınmış şair Rəfiq Zəkada gördüm. Qədim və müasir türk–Azərbaycan şeirini əzbərdən deyir. Elə bil onun sinəsi poeziya müntəxəbatıdır. Mən bu qələm dostumzda atasından gəlmə ilahi xeyirxahlığı da gördüm. İstanbuldakı dostlarının dəvətilə mən oğlumla birlikdə ilk dəfə Türkiyəyə gedib müqəddəs yerləri ziyarət elədim. Son illərdə Rəfiq Zəka Xəndan çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının Türkiyədə səriştəli təbliğatçısı kimi də tanınmışdır. Mənim də barəmdə Türkiyədə iri bir məqalə çap etdirmiş və qardaş türk oxucularımızı ədəbi yaradıcılığımla tanış etmişdir.

Yeri gəlmişkən, deyim ki, vaxtilə Cəfər müəllim də o vaxtkı "Ədəbiyyat qəzeti"ndə mənim haqqında yazmışdı. Məqalənin bir yerində "Şeir demək istəyirəm" adlı şeirimdən bir bəndi misal götirirdi. Orada:

*İlham alıb təbiətdən,
şəir demək istəyirəm –*

misraları var idi, tənqid edirdi.

Görüşəndə başımı siğalladı. Çoxlu kitab oxu, klassikləri daha çox. Şairlər az oxuyan olur, - dedi.

Cəfər müəllimin vaxtsız və qəfil ölümü hamımızı kədərləndirdi. Yaxşı insanın dünyadan getməsi böyük boşluq yaradır. İrs zənciri qırılır, ahəng pozulur.

Mən bunu o vaxt da hiss edirdim.

20 may, 1980

*«Azərbaycan» qəzeti,
8 dekabr, 1995*

«NOVRUZ TUT YETİŞİNCƏ SÜRƏR...»

Mən bu məqaləni yazdım vaxt torpaqdan novruzgülləri baş qaldırmışdı, işə getdiyim yolun ağzında badam ağacı ağaçda duvağını geyib gəlin kimi bəzənmişdi. Günün gǔ-norta üstü qarşısında elə bil nəhəng bir çil-çiraq yandırıb qoymuşdular. Havaya "Novruz" ətri səpilmüşdi. Düşünür-düm, görəsən, "Novruz" bayramı dediyimiz ayın-günün bu ən gözəl günləri təbiətin belə oyanması ilə ömrünü bitirmi?!

Bəlkə "Novruz" vaxtilə cəmiyyət haqqında, insan haqqında qanunlar toplusu olmuş, zaman keçdikcə adət, ənənə şəklinə düşmüş, adamların qanına-iliyinə işləmişdir?! Qədim Sparta dövlətində Likurqun tətbiq etdiyi milli qanun-qaydalar, tarixçilərin yazdığını görə, beləcə beş əsr davam etməmişdirmi?! "Novruz" əbədi bir abidədir. Yaxşılıq, xeyir-xahlıq, ədalət abidəsi, insandakı insanlıq şərəfinə qoyulmuş himnin abidəsi.

Hökmdarın vəzir-vəkillərilə bərabər məhkəmə öönüne çıxıb, bağışlanması mümkün olan dustaqları əfv etməsi və

başqa humanist "Novruz" mərasimləri qədimdən insanların birgə yaşayış tərzi, dövlətçilik təfəkkürü barədə təsəvvür yaradır. Eradan əvvəl yaranan və hər gəlişi bayram edilən "Novruz" gecə-gündüzün tarazlığını müəyyən edən belə astronomik məlumatın özü bəzən möcüzə təsiri bağışlayır, geniş elmi axtarışlara sövq edir.

Hələ Antik dövrlərdə, indiki ərazilərimizdə yaşayan Qaf-qaz türklərinin ulu babaları olan albanlarda da günəşə, oda pərəstiş, işığa inam inancları hökm sürmüştür. Bir-birini təkzib edən əks tərəflər arasında gedən əbədi mübarizə Zərdüştün məhz bu torpaqda yaranan "Avesta" əsərindəki bədii obrazların – Xeyirin və Şərin simasında cəmləşmişdi.

Ulu babalarımız təbiət qanunlarını və cəmiyyətdə baş verən bütün ziddiyətləri dərindən başa düşdükleri üçün, "Novruz"u təkcə yazın gəlişilə bağlı təbiətin oyanması kimi, əkinçilik-maldarlıq bayramları kimi deyil, bəlkə milli heysiyətinin yeganə təminatçısı kimi qoruyub saxlamış, təqiblərə və ona atılan böhtanlara qarşı daim mübarizə aparmışdır!?

İranı məğlub edən və sonra da "ən seçmə qoşun hissələrilə Xəzər sahillərinə (Azərbaycana – N.H.) gələn İsgəndər" (Plutark) birinci növbədə "Avesta"nı yandırır, Atəşgədələri dağıdır və milli adət-ənənələri gözdən salır.

İsgəndər: "Atəş gülzərindən məhəbbəti üzdü,
...Atəşə pərəstiş edənlərin tüstüsünü çıxartdı.
Əmr etdi: camaat onun dövründə
... günəşə, aya dalını çevirsin,
... "Zənd" əfsun kitabı suya atılsın,
... dəftərxanalarda dustaq edilsin.
Öz ulu babasının yolunu xalqa göstərdi.
... sonra nədimlərin tədbirilə

Azərabadgan (Azərbaycan - N.H.) tərəfə yönəldi.
Hər yerdə atəş görərkən, fövrən
odu söndürülürdü, "Zəndi" sildirdi".

(Nizami Gəncəvi "İsgəndərnamə", filoloji tərcümə Qəzənfər Əliyevindir).

İsgəndərdən üzü bəri dəfələrlə belə soyqırımına məruz qalan Odlar diyarı Azərbaycan – oda, atəşə, günəşə məhəbbətini yaşada bilmış və özü də yaşamışdır.

Maraqlı bir də odur ki, qədim Roma sərkərdəsi Qney Pompey bizim eradan əvvəl birinci əsrin 66-62-ci illərində Qafqaza böyük ordu yeridib, bizim Kür üstə vuruşduğu vaxtlarda Qafqaz Albaniyası (yaxud, Azərbaycan Albaniyası) ilə müharibə aparsa da, günəşə, aya, oda, mehrə sitayış edən bir torpağın mənəvi paklığı ilə yaxından tanış olur və Zərdüstiliyi qəbul edir.

Fransız alimi Huart yazırkı ki, "Pompeydən başlayaraq Konstantinə qədər mehrə pərəstiş etmək, romalılar, bilxassə, əsgərlər arasında böyük mövqə qazanmışdı. Bu, xristianlığa belə böyük təhlükə yaradırdı" (Bax: Y.V.Çəmənzəminli, Əsərləri, III c.).

Qədim Roma qoşunları Yunanistanı fəth etdikləri zaman da belə bir mənəvi sarsıntı keçirmiş, əsir aldığı xalqın əsiri olmuşdur.

Yeri gəlmışkən onu da deyim ki, bəzi yanlış və tariximizə həqarətlə yazılmış fikirləri rədd etmək naminə, indiyə qədər guya "elmi", guya "obyektiv" olan iddialara məhz elmi yolla cavab verilməlidir. Çünkü tarix bizim olubdu, tarix yanan özgələr. Tarixə düşməyibdi bizim tarixi kədər, bizim tarixi hünər.

"Novruz" bayramı türk mənbələrində: gecə-gündüzün bərabərləşdiyi İlbaşı, Bayram ayı, Bozay, Bozqurd, Leyləyin

gələn günü kimi qeyd edilir. Leyləyin dimdiyində başaq (sünbüл) olsa, il bərəkətli, qamış olsa, il qarışıqlıq olacaq, - deyirlər.

Tonqal qalayanlar isə: "Sarılığımı sənə verim, qırmızılığını mənə ver, – deyib odun üstündən hoppanırlar. Yəni, xəstəliyini verib, sağalmaq istəyir.

Atalar sözlərində: "Qorxma martin qışından, qorx aprelin beşindən", "Martin yağışına, hakimin gülüşünə inanma", "Martin doqquzundan sonra dağlar müsafir olur", "Martin havası kimi bir halda durmaz", "Martin on beşi yaz, on beşi qış" kimi dərin mənalı öyünd-nəsihətlər verilir, fəlsəfi fikirlər söylənir.

Hacileylək gəlir, qaranquşlar eyvanlarda yuva qurur, örpəkli bənövşələr baş qaldırır, qarişqalar yerdən çıxır, təzə cığır salır, özlərindən ağır azuqələrini yuvalarına daşımaga başlayırlar. İnsan da təbiətə baxıb təzə geyinir, əvvəlki əyin-başdan, payız-qış əhvali-ruhiyyəsindən silkinib çıxır.

Təbiətlə cəmiyyət arasında bir təzəlik, gözəllik harmoniyası yaranır. Əl işdən soyumur, ürək arzudan. Bu dəfə "Novruz tut yetişincə sürər..." deyirlər.

Zaman-zaman belə öyrənilən təbiət qanunları və onlardan cəmiyyətin idarə olunmasında nümunə kimi istifadə yolları ulularımızın əvəzsiz, əbədi tövsiyəsidir.

"Həyat" qəzeti, 18 mart, 1995.

ALİMİN XATİRƏSİNƏ TÖHFƏ

“Rüstəm körpüsü” adlı qəzətin təsis edildiyini və onun artıq birinci sayının çapa hazırlanlığını eşidəndə ürəkdən sevindim. Bilirdim ki, Ruqiyyə xanım Qənbər qızı ilahi bir eşqlə sevdiyi və çox vaxtsız itirdiyi həyat yoldaşı Rüstəm Əliyevin xatirəsini əbədiləşdirmək üçün belə bir qəzet buraxmaq istəyir. Halal olsun! – ürəyimdən gələn ilk səs oldu.

Rüstəm Əliyev bu məhəbbətə layiq idi. O, Azərbaycan xalqının yetişdirdiyi Antik və İntibah dövrlərinin alimlərini xatırladan dərin və hərtərəfli biliyə malik sinədəftər bir zəka sahibiydi, beyni bütöv bir mərkəzi kitabxanaxayıdı.

Bir idarədə işləyirdik, ailəvi yaxın idik, birlikdə uzaq səfərlərə çıxmışdıq, çörək kəşmişdik. Biz ona suallar verəndə adətən təmkinlə danışır, inandırır, müxtəlif mənbələrdən gətirdiyi

misalları həmin dillərdə də deyər, sonra izah edərdi. Axırda da qədim şahların həyatından, ya da qatı açılmamış pritçalar danışar, gülər, güldürərdi. Rüstəm mühiti yaradardı.

Bu böyük alim, yazıçı və tərcüməçi bütün yaradıcılığı boyu ədəbi-elmi kəşflərə xidmət etmiş, Rüstəm zirvəsindən fəlsəfi ümumiləşdirmələr aparmışdır.

Qurani-Kərimi tərcümə etmişdi, mənə bəzi parçalarını oxumuşdu. Çap etdirmək istəyirdi, ömrü vəfa vermədi. Akademik Ziya Bünyadovun elmi redaktorluğu və müqəddiməsi ilə nəşr edilən Əbu Bəkr Xosrov əl-Ustadın “Munisnamə” romanını farscadan birbaşa ruscaya çevirmişdi. Nizami Gəncəvinin müəsiri və Azərbaycan nəşrinin böyük bir nümayəndəsini kəşf etdiyinə görə sevinir, fərəhini dostları ilə bölüşürdü. Əsəri bizim türkcəyə çevirmək arzusu ilə yaşayırıdı. Təəssüf ki, əsərin tərcüməsi və XII əsr görkəmli yazıçıımız barəsində mətbuatda istənilən söhbət getmədi.

İranda farsca, Misirdə ərəbcə, ABŞ-da ingiliscə, Moskvada rusca elmi mühazirələr oxuyan, ciddi tədqiqatları və nadir tərcümələri ilə bir çox xalqların elmini və ədəbiyyatını zənginləşdirən bu əvəzsiz insanın dünyasını vaxtsız dəyişməsi millətimiz üçün, müasir tariximiz üçün ağır itki oldu. Rüstəm boşluğu yarandı.

“Rüstəm körpüsü” ifadəsi, yəqin, böyük Şəhriyardan gəlir. Ustad şairimiz Rüstəm müəllimə bir neçə şeir həsr etmişdi; onu Şimali Azərbaycan rəmzi kimi bağırına basmış, “qardaş” çağırmış, ən səmimi hissələrlə dindirmişdi.

Böyük alimin həyat yoldası Ruqiyə xanımı biz bundan qabaq da ədəbiyyatımızın tədqiqatçısı, “Şəhriyar” qəzetiinin redaktoru (baş redaktor Rüstəm Əliyev idi) kimi tanıydıq və ona hörmət edirdik. İndi ərinin yarıda qalan elmi və jurnalistik

işini davam etdirməklə Azərbaycan qadınlığının ən gözəl mənəvi keyfiyyətlərinin varisi kimi çıxış edir.

Mən inanıram ki, indiki qəzet səli içərisində “Rüstəm körpüsü” öz axarını tapacaq, yüksək mətbuat etikası ilə seçiləcək, yadigar tövsiyələr yanar ürəyin işığında aydın görünəcəkdir. Bu, unudulmaz insanın xatırəsinə ən gözəl hörmətdir.

Redaksiyadan: Hörmətli şairimiz Nəriman Həsənzadənin təkidilə yazını olduğu kimi saxladığ.

*“Rüstəm körpüsü” qəzeti,
13 yanvar 1995-ci il*

KALMIK XALQININ BÖYÜK SÖZ USTASI

Bizim müasirimiz olan şair David Kuqultinov sözün həqiqi mənasında kalmik xalqının həyatında tarixi hadisədir. Onun bütün keşməkeşli həyatı, tərcümeyi-halı Sovet dövrü sürgünlərdə dözülməz iztirablara, faciələrə məruz qalan xalqının ensiklopedik salnaməsi kimi olduqca qiymətlidir, iibrətamızdır.

Siyasi təqiblərə, repressiyalara məruz qalan bu gənc şair heç bir günahı olmadan on il xüsusi kamerada dustaq saxlanmış, yalnız Stalinin ölümündən sonra sürgün olan xalqı ilə birlikdə vətəni Elistaya qayıda bilmiş, ədəbi-ictimai fəaliyyətə başlamışdır. Böyük balkar şairi Qaysın Quliyevlə şəxsi dostluğu və qardaşlığı da məhz bu zəmində /o da milli mənsubiyyətinə görə on il sürgün həyatı keçirmişdir/ axıradək davam etmişdir.

Möhkəm iradəli tanıdığım D.Kuqultinov xalqının sür-gündə keçirdiyi işgəncələrdən bəzi epizodları danışanda,

indinin özündə belə səsi qəhərlənir, özünün sürgündə çəkdiyi ağrıları-acıları sanki unudur, həqiqətən başından tüstülər, dumanlar qalxır.

Kalmik xalqının XX əsrde yetişdiriyi böyük söz ustası kimi o, yaratdığı əsərlərə görə, demək olar ki, bütün ədəbi mükafatları almış, adı dünya məqyasında tanınan şairlərlə yanaşı deyilmiş və hansı uzaq-yaxın səfərlərdə olmuşsa, orada RSFSR Yazıçılar İttifaqının katibi kimi böyük bir ədəbi hərəkatı təmsil etmiş, sayca az olan xalqının təəssübünü çəkmişdir.

Biz bir yerdə tələbəlik etmişik. Mərhum xalq şairimiz X.R.Ulutürk, D.Kuqultinov və mən Moskvada M.Qorki adına Ali Ədəbiyyat Kurslarını bitirmişik. Sonradan Davidlə mən M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunun özünü də fərqlənmə diplomu ilə qurtardıq. Onun rus və dünya ədəbiyyatını gözəl bilməsi, müntəzəm mütaliəsi bizə dərs deyən görkəmli alımlərin marağına səbəb olmuşdu. O, institut üç ilə başa vurdı. Onu fəlsəfə müəllimimiz öz mühabizirələrindən azad etmişdi ki, vaxtı olmasa, dərsə gəlməsin. Əslində isə səbəb başqaydı. David çoxlu suallar verir, bir sıra hallarda hörmətli professoru tələbələr qarşısında pərt edirdi. Biz Moskvada hələ institut tələbəsiyikən, ona Elistada xalq şairi fəxri adı verilmişdi.

Bizim ailə dostluğumuz və sonalar şəxsi əlaqələrimiz artıq qırx ildir davam edir. Onun qeyri-adi hafızəsi və ensiklopedik biliyi, bununla belə mehriban xasiyyəti, bəlkə də pak uşaq təbiəti bu illər ərzində məni bu görkəmli şəxsiyyətə bağlamış və beləliklə, hər görüşüm zamanı mənəvi zənginləşmişəm, insan kimi ucalmışam.

Kalmik xalq şairi bir neçə dəfə Azərbaycanın yüksək qonağı olmuş, Bakının, Gəncənin təbiətinə vurulmuş, adamları ilə yaxından görüşüb dost kimi söhbətlər etmişdir. Buradakı qələm dostlarını heç vaxt unutmur, ədəbi mübahisələri, şeir gecələrini məhəbbətlə xatırlayırlar.

Mərhum şair Adil Babayev mənim məsləhətimlə onun «Ağlin mühakiməsi» poemasını dilimizə çevirmiş, ayrıca kitabça halında nəşr etdirmişdi. Əsərin tərcüməsi gözəl alınmışdı, hamımız buna sevinirdik. Axi, bu poema rus və xarici mətbuat səhifələrində yüksək qiymətləndirilir, son dövr poeziyanın ən yaxşı nümunəsi kimi təqdim edildi.

Kalmıq şeiri çox musiqilidir. Mən Moskvada da, Bakıda da Davidin dilindən eşitdiyim /əslində o ifa edirdi/ şeirlərin və məşhur «Anqar» eposundan sinədəftər söylədiyi parça-ların musiqi ritmləri Davidin səsində indi də qulağımdadır. Şərq-Qərb ədəbi-fəlsəfi fikri zəminində yetişib püxtələşən sənətkarın bir xoşbəxtliyi də ondadır ki, öz xalqına sadıqliyi ilə - yəni təkrarsız kalmıq ritmləri, onun poetik çalarları ilə yadda qalır, seçilir, unudulmaz olur.

D.Kuqultınov güclü elmi məntiqi, fəlsəfi ümumiləşdir-mələri, haşiyə və jestlərilə gözəl natiqliyi və olduqca nəcib ürəyiş də həmişə seçilir, ədəbi məclislərin, geniş ictimai tədbirlərin yaraşığı olur.

Dahi rus şairi A.Puşkinin «Я воздвиг памятник» epiqrafi ilə başlayan şeirində «... и друг степей калмык» deyə hə-lə 161 il qabaq onun azsaylı xalqının adını belə hörmət və ehtiramla çəkdiyinə dəfələrlə qürur və minnetdarlıqla da-nışdığının dəfələrlə şahidi olmuşam. O, böyük rus ədəbiyyatının, Puşkin poeziyası bəşəriliyinə və humanizminə hə-mişə yüksək qiymət vermiş, onun dünyəvi ədəbi məktəb olduğunu dəfələrlə vurgulamışdır. Hər bir ədəbi hadisə Da-vid üçün sevinc, ilham qaynağı, mənəvi həyat tərzidir.

Bu yaxınlarda Füzulinin 500 illik yubileyinə dəvət olun-muş yüksək qonaq, dahi Azərbaycan şairinin şeirlərindən misallar çəkir, sivil mədəniyyətin yaradıcıları olan Homer-dən üzü bəri, ən böyük şairlərlə müqayisə edir, üstünlüyü ilə Füzuliyyə verməklə Götenin «Qərb-Şərq» divanına əsas-lanıb fikrini tamamlayırdı.

O, yubiley günlərinə Azərbaycan Respublikasının prezidenti H.Ə.Əliyev cənablarının dəvətilə gəldiyini deyir və bunu xüsusi qiymətləndirirdi: «... я сказал 75 лет говорю, и только что мне лично пригласил Гейдар Алиевич, я поднял свое старые крылья, и взмахнул, но оказывается силы еще была, и полетел в Баку».

D.Kuqultinov deyirdi ki, «... я знаю, что Гейдар Алиев понимает какой тяжелой обстановке находятся Азербайджан, как тяжело людям живущим сейчас, рядовым людям как тяжело. Но не смотря на это он созвал это совещание, пошел на большие затраты, чтобы сохранить главные - важном. Самый важный заключалась в том, что мировой истории роль тюркоязычных культур, развития цивилизации. Вот это белое пятно. Вы стираете, так, и возникает цвета культуры тюркоязычных народов. Вот, в чем величайший суть...».

Mən, yeri gəlmişkən, kalmıq xalq şairi qardaşım David Kuqultinova Azərbaycan haqqında, onun ədəbiyyatı və onun böyük Hizamisi, Həsimisi, Füzulisi, S.Vurğunu haqqında söylədiyi və yazdığı qiymətli fikirlər üçün öz minnətdarlığı bildirir və bu günlərdə qeyd ediləcək 75 illik yubileyi münasibətilə həm şairin özünü, həm də mənəviyyatca bu qədər zəngin olan kalmıq xalqını ürəkdən təbrik edirəm.

**«Bakinskiy raboçiy» qəzeti,
17 fevral 1997-ci il**

GÜLDANLARI GÜLSÜZ QALAN ŞAIRLƏR

Oxudum kitabı, qardaşım, oxudum, səni düşünə-düşünə oxudum. Axı sənin başına gələn qəziyyədən mənim də başıma gəlib. Sözsüz ki, ömrə, günə bəzək olan ömür-gün yoldaşının itkisidir. Keçən il mənə "Qırxnamə, yaxud qırx şeirdən ibarət elegiya" adlı kitabını vermişdin. Qırx gecə-gündüzün qırx şeiri. Bu il isə "İlnamə", yaxud "Səndən ayrı Səninlə". Bir ilin yüz doxsan bir şeiri. Elegiya şeirləri. Mətəm şeirləri.

Sənə qədər ədəbiyyatımızda "Qırxnamə", "İlnamə" adlı şeir kitabları yazan şair yox idi. Xətainin "Dəhnəmə"si vardi. Füzulinin "Şahnamə"si vardi.

"İlnamə"ni varaqlayıram. Bir dəfə oxumuşdum. Sənə məktub yazmaq istəyirəm. Səni danlamaq istəyirəm. Şahdağ boyda kədərini bir qədər unutdurmaq istəyirəm. Sən özünü açıq-aşkar öldürürsən, qardaşım. Dərdə dözmək gərəkdir, tablamaq gərəkdir, qardaşım. Başına gəlmış qəziyyənin 55-ci günü yazdığını "Ay haray!..." adlı qiymətli şeirini oxuyuram.

*Qadınımıdı, getdi tək
Əri qaldı, ay haray
Əldən uçdu kəpənək,
Zəri qaldı, ay haray.*

*Kül oldu, közü yoxdu,
Əksi var, sözü yoxdu.
Yerində özü yoxdu,
Yeri qaldı, ay haray.*

*Anıb qəbiri getdi,
Arzusu diri getdi,
Sevənin biri getdi,
Biri qaldı, ay haray.*

*Qoymadı məhəl mənə,
Uzatmadı əl mənə.
Çatmadı əcal mənə,
Geri qaldı, ay haray.*

*Şüası yox, günə bax
Oldusa da sinədağ.
Vəfasız Şahinə bax,
Diri qaldı, ay haray!*

Şahin Fazıl, bəsdir, haray etmə, ölümü çağırma. Harayın bəsdir, qardaşım. Sən hələ yaşamalısan. Sən hələ çox şeirlər yazmalısan. Sən sanki bilərkədən qısaldırsan ömrünü. Belə etmə, qardaşım. Adlarını kitablarından öyrəndiyim Şahanə qızın var, Ülviiyyə balan var, nəvələrin var. Sən indi onlardan ötrü yaşamalısan. Elmlər doktorusan, "Məcməüş-Şüəra" ədə-

bi məclisinin sədrisən. Sən güclü istedad sahibisən. Mən hə-lə səni Əfqanistandan göndərdiyin dəyərli şeirlərindən tanı-yıram. O vaxtdan sevmişəm, İttifaqın üzvlüyünə zəmanət də vermişəm. İndi "Verin o adamı mənə" adlı növbəti elegiya, növbəti fəğan, növbəti iztirab...

*...Həzz itdi, əfəgan böyüdü,
Hicrana meydan böyüdü.
Aman, qəbristan böyüdü,
Verin o adamı mənə.*

*Qaranlıq çökdü, şamsızam,
Sabahıma inamsızam,
Ay adamlar, adamsızam,
Verin o adamı mənə.*

322-ci gün. "Gülsüz güldan" şeiri. Gülsüz güldan, yəni qadınsız ev, yəni sən demişkən, evdə "soyuq xörək, köhnə göyərti, duzsuz duzqabı, yarımcıq araq şüşəsi, dəmlənməmiş çay, qapaqsız qazan, qazansız qapaq, kirli xalça, süpürül-məmiş döşəmə, cütlənməmiş başmaq, böyrü üstə yixilmiş ütü, ütülənməmiş şalvar, əzik-üzük köynək, qırışmış qalstuk, döşəməyə düşmüş qəzet, dolaba qoyulmamış kitab, çərtilmə-mış qələm, cirilmiş varaq, ağızı açıq qayçı, dişi sıniq daraq, sönmüş kibrıt dənələri, üstünü toz basmış divan, bir sözə, gülsüz güldan" baxır sənə. Sənin təbiətin, sənin xislətin şeirlərindən məlum olur. Sən yara bağlı şairsən, qədirbilənsən. Hətta yarının ölümündən sonra da bilirsən onun qədrini, istə-yırsən xətrini. Əgər belə demək cayızsə, ölündən sonra da yarının "səhhətini" düşünən, qayğısına qalan ərsən. "Qorxu" şeirindəki səmimi hisslərin dediyim bu sözləri təsdiqlə-mirmi?

*Bu gün
havada isti var,
məndə-soyuq.
Soyuqlamışam.
Deyirlər
şəhərdə virus yayılıb...
Zökəm olmuşam...
Bu gün gəlmədim qəbrin üstüna,
çünki
virusun nə vecinə,
qorxdum ki,
zökəmim
keçə
sənə.* (346-ci günün şeiri)

Bu şeirin təfsilata ehtiyacı yoxdu. Amma, "İlnamə"nin 41-ci şeirinə qayitmaq istəyirəm. 4 bəndlilik bir qoşmanın son bəndi:

*Vüsal gəzirsənsə sən fəraq üçün,
Ağla ölü üçün, ağla sağ üçün.
Qəbrimin içində ağlamaq üçün
Gözümün içində yaşı saxlayıram.*

Əzizim Şahin Fazıl! Dayandır göz yaşlarını, qurut gözlərini. Həyat hələ davam edir. Ömür hələ bitməyib. Qalanlara qurban olaq. Hec olmasa gedənlərin xətri üçün yaşayaq. Əgər yaşamasaq "Qırxnamə"lər, "İlnamə"lər yazılmaz. Kaş yazılmayayırlar. Şairin qəlbini yaralanmasaydı, yazılmazdılar. Dərd çəkmək üçün doğulub şairlər, güldanları gülsüz qalan şairlər.

"Prometey" jurnalı, 1998

“ÖLDÜ” SÖZÜNÜ DİLİMDƏ YOX, ÜRƏYİMDƏ İSLƏDİRDİM

Bir insan kimi pərəstiş etdiyim, şeirlərini dilimizə çevirdiyim, arabir də zəngləşib əhval tutduğum Leyla xanımın ölüm xəbərini yanvarın 31-də eşitdim. Bir gün sonra Bakıdakı Gürcüstan səfirliyinə telegram vurub başsağlığı verdim. Leylanın əri gözəl insan və yazıçı Dimitri Qulusaşvili də bir neçə ay bundan qabaq Tibilisidə rəhmətə getmişdi. Evlərində heç kim qalmırıldı. Leyla xanımın qızının ünvanını isə bilmirdim.

Bakıda Gürcüstan səfirliyi təşkil olunanda onlar ikisi də burada işləməyə gəlmışdilər. Leyla xanım səfirliyin birinci katibiydi, Dimitri mətbuat xidmətinin rəhbəri vəsifəsini aparırdı.

Tale ikisini də dostlarına çox gördü.

Leyla Eradze ömrünün ən qaynar, ən mənalı illərini Gürcüstan-Azərbaycan ədəbi-elmi-mədəni əlaqələrinə həsr etmişdi, hər iki xalqın qədim tarixini, bu gününü gözəl bilir, dilimizi, adət-ənənəmizi ürəkdən sevirdi. Böyük təbiət sahibiydi, insan-pərvər idi, Qafqazın təəssübkeşiydi. Yazıçı və şairlərimizin çoxlu kitablarını gürcü dilinə çevirmişdi. Mənim də “Seçilmiş

əsərlər”imin gürcüçəyə tərcüməsi onun ilhamlı qələmindən çıxmışdı. “Nabat xalanın çörəyi” povestimi də ərilə birlikdə tərcümə etmişdi. Məni sevindirmişdi ki, əsər bu il çıxacaq, mətbəəyə göndərilib. Mən də onu “Pompeyin Qafqaza yürüşü” pyesimin tamaşasına dəvət etmişdim. Nikolaz Barataşvilinin şeirlərini də onun xahişiyələ dilimizə çevirmişdim.

Heyf Səndən, Leyla xanım! Taleyin gözü kor olsun, nə tamaşaaya baxa bildin, nə kitabın siqnal nüsxəsini gördün.

Biz, vaxtilə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetiinin redaksiyəsində onu görməyə adət etmişdik. Hər dəfə Tbilisidən Bakıya yolu düşəndə, mərhum şəhid rəfiqəsi Dilarə xanım Əliyeva ilə redaksiyaya baş çəkər, ədəbi əlaqələrə aid yeni materiallar verir, süfrələrimizin qonağı olardı.

Keçən ilin axırlarında biz onun anadan olduğu günü səfirliyin binasında, ərinin ölümündən sonra tək yaşıdagı evdə keçirdik. Fikirli görünürdü. Astadan, bir az da qəmli gürcü mahnisı oxuyurdular. Razılıq eləyirdi ki, Gürcüstan səfirliyi onu xaricə göndərir, müalicəsiylə ciddi məşğul olur.

O, yaşamaq istəyirdi. İstəyirdi bundan sonra da özünü iki müstəqil respublikanın mədəni əlaqələrinə həsr etsin. Leyla Eradze yaşamalıydı. İki qardaş xalqın şair bacısı kimi yaşamalıydı. Buna görə də mən bu kiçik vida sözümüz yazarkən “oldü” sözünü dilimdə yox, ürəyimdə işlədirəm.

**“Ədəbiyyat qəzeti”,
6 fevral 1998-ci il**

KƏRƏCDƏ ŞEİR AXŞAMLARI

Bu günlərdə məni 70 illik yubileyim münasibətilə Tehranin yaxınlığında böyük mədəniyyət mərkəzlərindən biri sayılan (dörd milyon əhalisi var) Kərəc şəhərində Həzrət Əlinin xatirəsinə həsr olunmuş Poeziya simpoziumuna dəvət etmişdilər.

Mən də “Ulduz” jurnalının Baş redaktoru, qələm dostum, şair Ələkbər Salahzadədən xahiş etdim və bərabər yola düşdük.

Yüksək kürsüdən bizi Azərbaycan dilində salamlayır, azərbaycanca şeirlər də oxuyurdular. Fars şairi Şəbabla yaxından tanış olduq. Ərdəbildən, Tehrandan, Təbrizdən, Urmiyadan, Mazandarandan, Marağadan, İslamşəhərdən və b. yerlərdən şairlər gəlmişdilər. Orada görkəmli Azərbaycan şairləri Şahi, Nəcəfi, Bəxtiyar, Saplağ, Aydın Təbrizli, Nazir kimi qələm qardaşlarımızla görüşdük, şeirlər oxuduq. Tanınmış başqa bir şairimiz Ağşın Ağkəmərli (o, bir neçə il qabaq

Tehranda mənim “Seçilmiş əsərlər”imi nəşr etdirmişdi) bizi Kərəcdən Tehrana şam yeməyinə qonaq çağırmışdı. Orada da şeirlər oxundu, o Taylı, bu Taylı Azərbaycan haqqında yaddaqlan söhbətlərimiz oldu.

Kərəc Poeziya Simpoziumunu iki ədəbi məclisin sədri şair Əli Azərşahı Atəş (onu Bakıda da yaxşı tanıırlar) və Bütrətulla Şəbab təşkil etmişdilər. Kərəcdə mədəniyyət işləri üzrə rəis Hacağa Sədri və mədəniyyət xadimi Zakiri onlara yaxından köməklik göstərmişdilər.

Şeir gecəsində Tehran parlamentinin deputatı Kərəcdən seçilmiş Ağayı Seyid Tahir Müsəvi gözəl çıkış etdi, fars və azərbaycanlı şairlərin birgə keçirdikləri ədəbi görüşü alqışladı, ümumiyyətlə Kərəc ədəbi mühitindən razılıq etdi.

Həmin gecədə şair Ələkbər Salahzadə ilə məni şəhərin Fərmandarı Ağayı Şahbazi cənabları və mədəniyyət üzrə rəisi Hacağa Sədri səhnəyə çıxaraq hərarətlə təbrük etdilər.

Kərəcə ilk ayaq basdığını andan rəğbətlə qarşılandıq. İran Astarasından birbaşa Atəş gilin evinə gəldik. Bir az bivaxt idi. Artıq gecə saat on ikiyə işləyirdi (Bakı vaxtı ilə iyirmi dəqiqə fərqi var), Atəşin həyat yoldaşı gözəl Süheyla xanım, qaynatası Ağayı Sabir və qaynanası Afaq xanım, onların qızları, gəlinləri kürəkənləri süfrə açıb bizi xeyli gözləmişdilər.

Bələ qərara gəldik ki, ədəbi görüşlərimiz daimi olsun. Kərəc və Bakı ədəbi mərkəz kimi fəaliyyət göstərsin. Bu fikir hər iki tərəfin ürəyindən oldu. Azərbaycan və fars şairlərinin birgə iştirakı ilə görüşlər keçirilsin, əlamətdar yubileylər, ədəbi hadisələr qarşılıqlı şəkildə qeyd edilsin. Və bu əlaqələr genişlənərək, dini bir, Peyğəmbəri, imamları bir, klassik irsi bir, olan iki qonşu müsəlman dövlətinin mədəni ictimaiyyəsi həyatında əhəmiyyətli rol oynaya bilsin. Artıq İranda azərbaycanlıların sayı 35 milyon həddi keçmişdir. Orada bö-

yük Azərbaycan yaşayır. Kərəc görüşündə iştirak edə bilmə-yən ustad Şəhriyarin varisləri bizim qüdrətli qələm dost-larımız yaşayır. Onların şeirləri vətəndaşlıq hissləri ilə aşıl-aşlılmışdır. Orada Haşim Tərlan yaşayır, Məmmədəli Fərzanə, Hüseyn Düzgün yaşayır. Ağşın Ağkəmərli, Yəhya Seyda ya-shayır. Aydın Təbrizli, Eloğlu, Kərim Sönməz yaşayır, Sa-valan, Ablu Saplağ yaşayır. Cavad Heyət kimi mütəffəkkir yazıçı və cərrah fəaliyyət göstərir. Orada ədəbiyyatımızın güclü bir qolu yaranıb. Bakıya dönərkən Atəşin qadını Sü-heyla xanım Cənublu aşıqlarımızın ləntə yazılmış kasetlərini mənə hədiyyə verdi.

**İran, Kərəc şəhəri,
15 noyabr 2000-ci il**

“Söz” jurnalı, 2000

UNUTSAQ UNUDULARIQ

Yazıcı Ənvər Yusifoğlu mənim həm qonşum olub, həm də yetmişinci illərdə "Azərbaycan" jurnalında bir yerdə işləmişik: mən poeziya şöbəsində, o nəsr şöbəsində. Füzulini həssaslıqla təhlil edər, Səməd Vurğunun şeirlərini əzbərdən deyərdi. Zərif zövqü və insanı özünə cəlbətmə magiyası var idi. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində işlədiyi vaxtlarda təsviri sənətlə məşğul olmuşdu. Rəssamlar İttifaqının və Yazıçılar İttifaqının üzvüydü. O vaxt istedadı və az-çox diqqəti cəlb edən yaradıcılığı olmayanları bu təşkilatların üzvlüyünə götürmürdülər.

Ənvər müəllim nadir istedad sahibiydi. Lakin onda olan bu ilahi vergi tamamilə açıla bilmədi. "Hamballar" kimi əvəzsiz bir hekayənin, "Düşmənimin düşməni" kimi qiymətli bir romanın və başqa yaddaqalan əsərlərin müəllifi mən görürdüm ki, içində qovrula-qovrula qalıb.

Stalin dövrü repressiya qurbanlarından idi. On yeddi il ailəsindən, vətənindən uzaq Sibir çöllərində siyasi dustaq kimi işlətmişdilər. Bir sözün qurbanı olmuşdu, demişdi ki, mən "Mayn Kampf"ı oxumuşam. Çörək kəsdiyi qələm yoldaşı səhərisi gedib "lazımı yerə" məlumat vermişdi ki, o, Hitlerin kitabını oxuyub. Xalq dili üslubunda gözəl əsərlər yazan Ənvər Yusifoğlu "xalq düşməni" kimi həbs edilir və vətənindən didərgin salınır.

Başqaları sonralar "Xalq yazıçısı", "Xalq şairi" diplomları alıb; Ə.Yusifoğlu kimi savadlı, mütaliəçi, millətçi qələm yoldaşlarının dalınca danışır, onları daşqalaq edirdilər, yaxud tamam unudurdular.

Ənvər müəllimin çəkdiyini onun ailəsi də çəkirdi. Ailələr içində təklənirdilər. O, qayıdanandan sonra yenə ürəkaçıqlığı ilə yazıçı, rəssam yoldaşları haqqında məqalələr yazar, öz təbiətinə sadıq qalırırdı. Bununla belə, arada hiss edirdim ki, danışanda ehtiyat edir. Nə isə, sözünü bütöv deməyə çəkinir.

Bir dəfə dedi ki, mən tutulanda Biləcəridə gecələyəsi ol-dum və Cavidlə bir taxtın üstə baş-ayaq yatdıq. Sonralar xahiş elədim ki, bu xatirəsini yazsın çap edək. Onda mən "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin Baş redaktoru vəzifəsində işləyirdim. Zarafatla söz atdı ki, belə getsə, səni bir gün tutacaqlar. Fikirlərini sətiraltı desən də, ağlı başında olan başa düşür.

Canında bu qorxu qalmışdı. Mən təkidlə xahiş etdim ki, Cavidlə bağlı bir şey yazsın. Nəhayət, söz verdi. Yazdı da. Amma çap üçün vermedi. Axşam söz vermişdi, səhərisi eşitdim ki, yazdıqlarını cırıb, tikə-tikə eləyib və həyat yoldaşından xahiş edib ki, aparıb həyətdə zibil yesiyinə atsın. Sonralar yazıçının qızı Nərgiz xanım mənə dedi ki, cırılan

vərəqləri özünün xahişilə gedib təzədən zibil yesiyindən axtarıb tapdıq və bir təhər yapışqanla bərpa edə bildik. Əlyazmalar arxivinə verdik.

Ənvər müəllimin elmi və bədii təfəkkürü aydın idi, təsviri sənətə dair yazdığı məqalələrdə bu özünü daha çox göstərirdi. Mən həmişə onun elmi, ədəbi söhbətlərinə məmənuniyyətlə qulaq asmışam, çox şey öyrənmişəm. Özünü gözə soxan, yaxud müxtəlif tədbirlərdə özünü MK katiblərinə göstərən yazıçılardan deyildi. Əslində belə şeylərdən xoşa da gəlmirdi. Onsuz da ona düşən titul "paylarını" 37-də əlindən alıb bölüşdürmüştülər. İndi sağ olsayıdı, yəqin bu cümlələri yazmağa da razılıq verməzdi. Bir dəfə Aristotelin bir fikrinə münasibətini bildirməyi xahiş etdim: "...Əziz dostlar, heç bir dost yoxdur". Fikri təsdiqlədi: doğru deyir. Sonra əlavə etdi ki, inamsız da yaşamaq olmur.

O, filosof yazıçıydı. Antik dövr fəlsəfi fikrindən və inkişaf etmiş Avropa intibahından misallar çəkirdi. Bunu da bilirdi ki, onun biliyi heç kəsə lazımlı deyil. Çünkü Azərbaycanda bilikdən qabaq mövqe, vəzifə tutmaq lazımdı. "Xalq düşməni" adını üstündən təzəcə götürmüştülər. Təki dəyib-dolaşmasınlar. Ailəsində rahat yaşamağa imkan versinlər.

Müdrik idi, sadə təbiətilə seçilirdi. Ailəsinə sadiq idi. Biz bir blokda yaşayırıq. Yazıçılardan Seyfəddin Dağlı, Əlfi Qasımov, Yaşar Qarayev, Rza Şahvələd, Sabir Səfərov, Süleyman Veliyev, Beydulla Musayev qonşularımız idilər.

Nabat bacı təkcə Ənvər müəllimin həyat yoldaşı yox, həm də yaxın sirdaşı, arxası və köməyiyyidi. Bizim anamız-bacımız idи. Mənim uşaqlarım onların evindən çıxmırdılar. Oğlu Yusif (təəssüf ki, dünyasını çox vaxtsız dəyişdi), qızı

Nərgizlə bir yerdə böyümüslər. Ailə özü insanpərvər, dost-pərvər, qonşupərvər idi.

Ənvər Yusifoğlunun "Düşmənimin düşməni" romanı o vaxt ədəbi mühitdə hadisə kimi qiymətləndirildi, tanınmış tənqidçilər onun əsərinə, ümumi yaradıcılığına yüksək hörmətlə yanaşdılar və yazdılar.

Onun adı həmişə görkəmli yazıçılar sırasında çəkiləcəkdir. Ənvər müəllimin əsərlərinin hər bir nəşri onun xatirəsinə və oxucularına hörmətdi. Bu, həm də onun halal haqqıdır.

Böyük Nizami yazar ki, dünya bir güzgüdü – hansı əməlin sahibisənsə, onu göstərir.

Unutsaq, unudularıq.

22 dekabr 2003

BÖYÜK ƏDƏBİYYATIN VARISI

Azərbaycanın xalq şairi Cabir Novruz təkrarsız bir şair ömrü yaşadı, özündən sonra qiymətli ədəbi irs qoyub getdi və əbədiyyət dediyimiz dünyasına qovuşdu.

İnsanın bəlkə də dərk etdikcə dərkedilməz olan yaşamaq eşqini yaddaşlara elə poetik misralarla həkk etdi ki, “Həyat, sə nə qəribəsən?” sözləri şairin hələ sağlığında bir neçə nəslin dilinin əzbəri oldu, müasirlərinə gözəl əhvalruhiyyə verdi. Uşaqtan böyüyə bütün xalq oxudu, böyük nəğməkar şairin hər misrasından əvəzsiz mənəvi zövq aldı. Cabir şeiri Cabir musiqisini yaratdı. Lakin bu dəfə xalq o mahnını oxuya bilmədi, şairin özünə ünvanladı, “Həyat, sən nə qəribəsən?” sualını verib onun gedişinə təəssüfləndi.

Cabir sevilən, eşidilən, alqışlanan nadir şairlərimizdən idi. Çünkü o özü sevirdi, insanlardakı insanı keyfiyyətləri alqışlayırdı. Şeirlərində olduğu kimi, özü də səmimiyyidi,

səmimiyyət nümanəsiydi. Müşfiqlərin, Cəfər Cabbarlıların ləyaqətli varisiydi, təkcə varisi deyildi, sinədəftər şair həm də birbaşa onları xatırladırıdı. Başdan-ayağa istedad idи. Nə qədər ucadan, gur səslə şeir oxusa da, biz onun “Mirzələrim, müşfiqlərim, vüqarlarım” dediyi sinəsindəki piçiltiləri da eşidir və ürəkdən alqışlayırdıq. “Gözüm görə-görə qocalır anam, düşür barmağından nişan üzüyü” deməklə təkcə səmimi yazmırıdı, şeirimizə səmimiyyət gətirirdi. Anası Qızılgül, qadını Safura, doğulduğu Upa kəndi onun ilham qaynaqlarından idи. “Qərbi Berlin” monoloq poemasında Azərbaycan ağrılarının “episentri” onun ürəyiyyidi. Cabir bəşəri hissələr, duygular şairiydi.

Biz Cabirlə uzaq-yaxın səfərlərdə olmuşuq, bir idarədə işləmişik, şeir gecələrində bir yerdə çıxışlar etmişik, o hər yerdə və hər məqamda özünəxas olan insanı keyfiyyətlərilə seçilirdi. “Şairəm söyləyir yerindən duran, adamın üzündə həya gərəkdi” deyən böyük Müşfiq, sanki Cabirin üzündəki, qəlbindəki, bütün varlığındakı həyanı misal çəkmişdi. Cabir müxtəlif vəzifələrdə işləmişdi, yuxarılarla oturub-durmuşdu və heç bir qüvvə onu başqa səmtə dəyişə bilməmişdi. Həm də buna görə Cabirin belə vaxtsız gedisi hamını yandırdı.

Hələ V əsrədə yaşamış hind şairi və dramaturqu Kalidasın bir kəlamı burada necə də yerinə düşür. Deyirdi ki, sən dünyaya gələndə acı-acı ağlayırdın, ancaq sənin ətrafindakılar sevinərəkdən gülürdülər. İndi həyatını elə yaşı ki, dünyani dəyişəndə sən sevinərəkdən gül, ətrafindakılar isə ağlaşın. Şair Cabir Novruz dünyasını belə dəyişdi.

Mən tale qardaşım Cabirin evində balaca Cabirlə, balaca Safura ilə də görüşdüm. İndi bu ata-ana bir oğlu Vüqarın, o biri oğlu Müşfiqin evində yaşayır, böyüyür. İndi baba Cabir Novruzla, nənə Safura xanım divardakı

şəkillərdən baxır, balaca Cabir Novruzla, balaca Safura evdə qayğısız oynayırlar. Bunlar artıq əmiqizi, əmioğluydalar. Mərhum şairimiz bunları müşahidə etdiyindən, hamımızdan qabaq demişdi ki, “Həyat, sən nə qəribəsən?” Yəni buna görə əvəzedilməzsən Cabir!

Cabirin başqa nəvələri də balaca Cabirə və balaca Safuraya qoşulub evdə qaçıb oynayır, sanki ələ-ayağa dolaşırıllar. Elə bil valideynlərini stresdən, ağır itginin verdiyi qəmdən qurtarmaq istəyirdilər. Həyat, sən nə qəribəsən!

Cabir həyatında ağrılı-acılı günlər görmüş, mürəkkəb şair ömrü yaşamış, həyatdakı mərtəbələri liftlə qalxma-mışdı.

“Bakı” qəzetində ədəbi işçi işləyəndə də, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının katibi, “Ulduz” jurnalının və “Ədəbiyyat qəzeti”nin baş redaktoru vəzifələrində işləyəndə də, Milli Məclisə deputat seçiləndə də pillələri piyada və inamla qalxmışdı. Bu, halal ucalıq idi. Paklıq idi.

Ömrünün son bir neçə ilini Ali Siyasi-İctimai Kollecdə pedaqoji fəaliyyətə həsr etmişdi. Onun elmi mühazirələrində Azərbaycan folkloru yeni məzmun kəsb edirdi, yəni Azərbaycanın qüdrətli bir şairi öz yeni, orijinal fikirlərini söyləyir və tələbələri yeni tədqiqatlara ruhlandıırırdı.

Biz bütün bunlar barədə yarı fikrli, yarı sarsılmış, amma tam hüznlü vəziyyətdə Cabirin yas yerindəki çadırında, soyuq qış günündə görkəmli səhnə ustası, xalq artistimiz hacı Əliabbas Qədirovla danışındıq. O, şairlə yaxın qohum idi. Lakin bu qohumluq, bir növ tay-tuşluğa, sənət dostluğununa, ideya həmrəyliyinə çevrilmişdi. Cabir şeirlərinin ən gözəl ifaçısı böyük bir itkinin göynərtisini çəkir, onun misraları ilə sözünə qüvvət verirdi. Bu dəfə mən onu rolda yox, həyatda, bu qədər yaxından da-

xilən görürdüm. Kövrək bir abidəyə bənzəyir, Cabir de-dikdə özü də Cabirləşirdi.

Unudulmaz şairimiz, 70 illik yubileyini keçirməyə, ömrü vəfa vermedi. Lakin onun vəfali dostları şairin yu-bileyini onsuz keçirdilər: dünyaya göz açdığı Upa kəndin-də də, uzun illər katib işlədiyi Yazıçılar Birliyində də, ana çağırduğu Azərbaycanda da.

Cabir Novruzun səsi, onun yaşıldarının qulağından getməyəcək, o yenə hərarətlə: “Mirzələrim, müşfiqlərim, vüqarlarım” deyə çağıracaq. O yenə “Həyat, sən nə qəri-bəsən” deyib ürəklərdə, dodaqlarda, mavi ekranlarda ya-sayacaq. Bir nəslin səsi, o biri nəslə çatacaq. Çünkü əsil sənətkarlar bir əsrдə doğulsalar da, başqa zamanlarda da müasir olurlar. Çünkü Cabir Novruz böyük ədəbiyyatın, böyük poeziyanın varisi idi.

*“Xalq qəzeti”,
12 mart 2003-ci il*

YERİ ƏBƏDİ BOŞ QALDI...

*Professor Firudin Hüseynovun
xatirəsi*

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrası mənim nəzərimdə demək olar ki, ayrıca bir elm ocağı, bütöv bir universitet idi. Böyük yazıçı və alim professor Mir Cəlal Paşayev kafedra müdirimiz idi. Ətrafına daha çox gəncləri yığır, onların gələcəyi ilə ataevəzi məşğul olurdu. Gənc aspirantlar, elmlər namizədləri də onu bir ağsaqqal kimi istəyirdilər.

Mərhum dostumuz Firudin Hüseynov onların içində səmimiyyi, biliyi, alicənablılığı və mərhəmətli olmayı ilə secilirdi. Olduqca xeyirxah və nəzakətli idi. Qəbul imtahanlarına qalannda, kömək əlini heç kəsdən əsirgəməzdidi. Elə bil kafedrada Firudin adında gənc, istedadlı, elmi biliyinə görə təvazökar və bir az da utancaq peyğəmbər yetişirdi.

Mir Cəlal müəllim, bütün bu insani keyfiyyətlərinə görə onu hamidan çox istəyir, onunla məsləhətləşir, onun çekili sözünü qiymətləndirirdi.

Mir Cəlal müəllimin humorla danışması məşhur idi. Firudin ondan geri qalmazdı. On ciddi sözü humorla deyər, başqasının ürəyini qırmazdı. Üzündə təbəssüm olardı. Allah ona elə səs vermişdi ki, o səsilə də ürəyi oxşayır, arada mehribanlıq, yoldaşlıq ünsiyyəti yaradırdı.

Mən professor Abdulla Abasov və başqa yoldaşlarım aspiranturaya qəbul olanda, Firudun artıq elmlər namizədi idi. Biz ona böyük alim kimi baxırdıq və yanılmırdıq. Üstə məsləhətə gedirdik. O da müəllimi Mir Cəlal kimi, Mirzə Cəlili sinədəftər bilirdi.

Firudin ucadan, qəhqəhə ilə gülməzdi, üzünün təbəssümü kifayət edirdi. Bilirdin ki, deyilən bir söz, yaxud müəllim yoldaşlarının bir zarafatı onun xoşuna gəlib. Həyalı, ismətli, ağır adam idi. Onu kafedrada hamı sevirdi, bütün Universitet sevirdi. Ucaboy, ağbəniz, kürəkli bir azərbaycanlı oğlu idi. Dərin biliyinə, elmi savadına isə danışanda heyran qalmamaq olmurdu. Sadəcə danışındı, qışqırmır, əl-qol atmir, dediyi fikri sübut etməyə çalışmadı, çünki düz danışındı, səmimiyyidi.

Mən də onu çox istəyirdim. Bir şeir ithaf etmişdim. Qiymətləndirir və məni görəndə bir az utanırdı. Üzümə doğma bir adam kimi baxırdı.

Baxışları ilə də danışındı. Firudun mənim nəzərimdə adı və qeyri-adi insan idi. Dediklərimi mənim keçmiş aspirant yoldaşım, əslində isə qardaşım professor Abdulla Abasov təsdiq eləyər. Onlar çox yaxın idilər. Kafedrada tez-tez olurdular, səfərlərə çıxırdılar, yeyib-içirdilər.

Nəhayət, aspiranturani bitirdik. Müdafiə edib elmi dərəcə aldıq. Mir Cəlal müəllim xahiş etdi ki, kafedrada qalım dərs deyim. Mənim də ürəyimdən idi. Belə bir ədəbi mühitdən

ayırılmaq çətin idi. Mən aspiranturam bir il səkkiz aya bitirib, müdafiyyə etdiyimdən, artıq işsiz idim. Bir il iki ay hələ vaxtim qalırdı.

Firudin zarafatla dedi ki, gərək vaxtında müdafiə edərdin, haraya tələsirdin. Bir il iki aylıq aspirant stipendiyən batdı. Amma o doğru deyirdi.

Universitetdən gedəsi oldum. Mədəniyyət Nazirliyinin və Yazıçılar İttifaqının ədəbi orqanı “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetiňə baş redaktor təyin etdirilər. Mir Cəlal müəllim dünyasını dəyişdi. Dünyada bir boşluq yarandı. Firudindən xahiş etdim ki, qəzetimiz üçün Mir Cəlaldan bir xatırə yazsın. Ürəyi istədiyi qədər yazsın. Qəzet iri formatda, səkkiz səhifə çıxırdı. Həftəlik idi. Yazdı. Amma 25 səhfəlik bir material gətirdi. Onun əlyazmasını ixtisar etməmək məqsədiylə razılaşdıq ki, bütövlüklə “Azərbaycan” jurnalında çap olunsun.

Firudindən mən həmişə məqalə istəyirdim. Bilirdim ki, o əsil tədqiqatçı alim kimi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin yaradıcılarından biriydi.

Mir Cəlal müəllimlə şərīkli bir elmi əsər yazmışdılar, “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabını. Nəşriyyatda Mir Cəlala deyiblər ki, həcmi bir az artıqdı, ixtisar edin, ləngiməsin, mətbəəyə göndərək. O da gəlib Firudinə deyib ki, kitab ləngiyir, həcmi bir az artıqdı. Bizim yazdıqlarımıza dəymə, başqa müəlliflərdən bacarsan ixtisar et. Firudin gülür: – Mir Cəlal müəllim, bu kitabın iki müəllifi var, biri sizsiniz, bir mən. Ya gərək, sizdən ixtisar edim, ya da öz məqalələrimdən. Mir Cəlal da güllür. Axır ki, Firudin qaydaya salır və kitab nəşr olunur.

Onların belə zarafatları çox idi.

Firudin müəllim Mir Cəlaldan sonra Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının müdürü seçildi. Mir Cəlalin ruhunu yaşadırdı. Sonra filologiya fakültəsinin dekanı seçildi. Yenə bütün univer-

sitetin rəğbətini qazanmışdı. Bu elm ocağının yetirməsi, bu elm ocağının nüfuzuydu.

Firudin müəllimin qəfil ölümü bizi sarsırdı. Yeri əbədi boş qaldı. Doğrudan da belə insanlar əvəzolunmazdı. Hər kəsin öz taleyi, hər kəsin öz yeri olur.

Biz nə qədər sağıqsa, Firudin də o qədər bizim xatırımızdə, ürəyimizdə yaşayacaqdı. O, vətəninə, xalqına, elmimizə xidmət edirdi. Akademiklər sırasında Firudinun da layiqli yeri görünür.

Bəlkə də təvazökarlığı ucundan öz yerini o başqa bir alımə təklif edərdi. Buna şübhəm yoxdu. Amma Firudin müəllim yenə də Firudin Hüseynov ucalığında qalasıydı. Belə insanlar elmi, fəxri titillərin əsiri olmayıb.

15 sentyabr, 2003

«DAĞIN» İÇİNDƏN FİKİR PÜSKÜRÜRDÜ

Əkrəm Cəfərin nurlu siması indi də gözümün qabağındadı. Aydın diksiyası, dərin biliyi, bununla belə insanlara olduqca səmimi münasibəti var idi. Pafosla, bir az da tez-tez danışırkı. Bu «dağın» içindən fikir püskürürdü. Görkəmli alim, şair, tərcüməçi səkkiz dil bilirdi, məşhur politoloqlardan, bəlkə də birincilərdən biriydi.

Əkrəm Cəfər müəllimlə böyük yazıçı və alim Mir Cəlalın «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi» kafedrasında tanış olmuşdum. Aspiranturada oxuyurdum. Mir Cəlalın kafedrası elmi mərkəz kimi Bakı Dövlət Universitetinin döyünen nəbziyidi. Əkrəm Cəfər kimi müəllimlər onun yanındaydilar. Klassik ədəbiyyatdan, əruzdan dərs deyirdi. O da bu kafedrada bizim üçün bir məktəb idi. Canlı kitabxanaydı – hardan, nədən sual versəydin (əlbəttə, öyrənmək məqsədilə), cavab verirdi, əlavə izah da edirdi. İn-

di təəssüf edirəm ki, başım şeirə qarışlığı üçün, bu ensiklopedik başla ünsiyyətim az olub. Amma mənim qələm qardaşım Xəlil Rza Ulutürk Əkrəm müəllimlə dostluq edirdi. Onun Cavidlə, Müşfiqlə yaxın yaradıcılıq əlaqələrindən, özünün həbs olunmasından, «əruzun allahı» kimi tanınmasından və s. məhəbbətlə danışardı. Mərhum cəngavər şairimiz Xəlil yəqin əruzun sırlarını, bəlkə fars dilini də Əkrəm Cəfərdən öyrənmişdi.

Universitetdə humanitar fənlər üzrə müdafiələr olanda, demək olar ki, əksər yığıncaqlarda Əkrəm Cəfər özünəməxsus odlu-alovlu çıxışlar edər, dissertantlara xeyir-duasını verərdi. Təbii ki, iradlarını da bildirərdi.

Mir Cəlal müəllim Əkrəm müəllimin xətrini istəyirdi, tay-tuş kimi zarafatları da var idi. Mən birinin şahidi oldum. Növbəti bir müdafiədən sonra Mir Cəlal Əkrəm Cəfərə yaxınlaşış dedi: - Əkrəm, səni təbrik edirəm.

Gözlənilməz olduğu üçün, Əkrəm Cəfər təbrikin səbəbini soruşdu.

-Bu dəfə çıkış etmədin.

Bərk gülüşdülər.

Hiss etdim ki, müdafiə heç birini qane etməmişdi.

Hörmətli xalq şairimiz Fikrət Qoca ilə mənim o vaxt, yəni gənc şair vaxtımızda Azərbaycan filarmoneyasında ədəbi görüşümüzü keçirirdilər. Həmin gecəni Əkrəm Cəfər aparırdı. Bizi oxuculara təqdim edir, hər birimiz haqqında mehriban sözlər deyir və şeir oxumaq üçün mikrafona dəvət edirdi. Yəqin bu ustadin öz gəncliyi, gənc şairliyi yadına düşübmüş, bütün gecə çox hərarətli, çox canlı keçdi.

Sonralar o poeziya gecəmiz haqqında unudulmaz Xəlil Rza Ulutürkün yazdığı «Gündəlik»də oxudum. Təfsila-

tiyla, özünəməxsus saflıqla yazmışdı. Bizim oxuduğumuz şeirlərə də, Əkrəm Cəfərin aparıcılıq qabiliyyətinə də qiymət verirdi. Bu «Gündəlik»lə məni şairin xanımı, əsərlərinin naşiri və şərhçisi bir çox ədəbi mükafatlara (ana südü kimi halaldı!) layiq görülən Firəngiz xanım Ulutürk tanış etmişdi.

Azərbaycan ədəbiyyatı korifeylərindən olan Əkrəm Cəfərin xatirəsi hər birimiz üçün əzizdi. Oğlu Sokratla tanışlıqdan sonra bildim ki, əsərlərinin xeyli hissəsi hələ nəşr olunmayıb. Yəqin onları da oğlu çap etdirəcəkdi. Mən Sokratın üzündə atasının tanış çizgilərini, daxilində isə Əkrəm Cəfərin özünü gördüm.

Oğul atanın varisi olsa, nə yaxşı olar.

19.12.04

ADLAR VƏ ADLARI YAŞADANLAR

Teymura bəlkə də Əmir Teymurun adını veriblər. Qədir-bilən xalqımız böyük, tanınmış adamların adlarını yaşıdır, onlara əbədi ömür verir, ölməyə qoymur.

Hələ qədim şumerlər «Gilqameş» eposunda əbədi yaşayışın sırlarını axtarmış, Misirdə ehramlar tikməyi fikirləşmişlər ki, ruhlar qayıdanda, onlar yenidən oyanıb dünyada əbədi yaşasınlar.

Lakin ruhların heç biri qayıtmadı. Bizim xalqımız isə unuda bilmədiyi insanların adlarını beləcə övladlarının adına qoyur və yaşıdır. O doğma adlar nəsil-nəsil Azərbaycan-da çağırılır. Unudulmur.

Adlar sonradan insanı təqib edir, onun taleyinə çevrilir. Bu fikri qədim filosoflar deyib. Və bir çox hallarda doğru çıxbıdı. Teymur – ona verilən ada layiq yaşayır – ən yüksək adlardan birini çox erkən qazanıb: Yaziçı!

Sonra alim! Professor! Baş redaktor!

Əmir Teymur zəmanəsi olmadığı üçün, belə adların hər biri - ləyaqətlə yaşamaqdan ötrü kifayətdir.

Teymur – ulu babalarının varisidir: bizim nüfuzlu ziyanlılar cərgəsində öz mədəniyyəti, çəkisi, zəhmətsevərliyilə seçilir. Yorulmaz tədqiqatçıdır, xeyirxah insandır, mətbuat sahəsində dövlətciliyimizə, milli mənafelərimizə, azərbaycançılığımıza uzun illərdi xidmət edir. Sözün geniş mənasında vətənpərvərdi. Qaçqınçılığı da görüb, sixıntıları da, tərifi də eşidib.

Məlumdur ki, Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə iki il İrəvan quberniyasının Uluxanlı və Baş Noraşen (indiki Şərur) kəndlərində müəllimlik etmişdir.

Böyük ədibin anadan olmasının 100 illik yubileyi münəsibətilə Azərbaycan Yaziçılar İttifaqı 1966-cı ildə Uluxanlıya nümayəndə heyəti göndərmişdi. Bizi (Əli Vəliyev, Novruz Gəncəli və mən) böyük sevincə qarşıladılar. Mən Uluxanlı orta məktəbində Hüseyn müəllimlə və İsmayıл müəllimlə yaxından tanış oldum, biri kimyadan, o biri ədəbiyatdan dərs deyirdi.

Teymur Əhmədov Uluxanlı orta məktəbini qızıl medalla bitirən yeganə şagird olmuş, Azərbaycan Dövlət Universitetini də fərqlənmə diplomu ilə başa vurmuşdur. Teymurun yorulmaz tədqiqatçı alim, səriştəli mətbuat işçisi, daimi mütaliəçi, təvazökar şəxsiyyət olduğunu onu yaxından tanıyanlar bilirlər və təbiidir ki, müəllimləri də fəxr edirlər. Təəssüf ki, Uluxanlı torpaqları indi ermənilərin əlinə keçmişdir. Bu müqəddəs qəm – hamımızın yaralı yerimizdir.

Filologiya elmləri doktoru, professor Teymur müəllim hazırda «Respublika» qəzetiinin baş redaktoru olmaqla, AMEA-nın Ədəbiyyat institutunda Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin müdiridir. Hələ sovet dövründə o şöbənin xəttilə bir neçə cild kitab işıq üzü görmüşdür.

Bu nəşrlər - əslində istiqlalımızdan qabaqkı istiqlal çağırışıydı. Ayrılmış Vətənin ayrılmaz ədəbi səsiydi: milliyyətcə

azərbaycanlı olan İran şahı ilə işgalçi rus çarının bağladıqları ədalətsiz «Türkmənçay» (1828), bundan qabaq isə «Gülüstan» (1813) müqavilələrinə Vahid Azərbaycan xalqının, onun ədəbi-ictimai fikrinin etiraziydi. Bu şöbəyə xalq yazarı akademik Mirzə İbrahimov rəhbərlik edirdi. Mirzə İbrahimovla çiyin-çiyinə verən Teymur Əhmədovun zehni, ağlı, şüuru böyük xalqın böyük ədəbi-tarixi irsi üzərində cəmləşmişdi.

Yadimdadır, Mirzə müəllim yazarlar İttifaqında söhbətlərinin birində Teymur Əhmədovun işgüzarlığından hörmətlə danışır, onun ziyanlığını nümunə gətirirdi. Mərhum xalq yazarı hər adamı tərifləməzdi. Teymura isə heyranlığını bildirirdi.

Mən onda «Azərbaycan» jurnalında poeziya şöbəsinə baxırdım, İttifaqın partiya təşkilatının katibiydim, həm də «Ədəbiyyat fondu»nun direktoru işləyirdim.

Mənim «Azərbaycan» jurnalında işə düzəlməyimi Mirzə İbrahimovdan Teymur xahiş etmişdi. Mirzə müəllim İttifaqın sədriydi. Teymurun bir sözünü iki eləməzdi, bir neçə gündən sonra əmrəm verildi. Bu mehriban insanı qabaqlar necə görmüşdümsə, indi də eləcə xeyirxah, sadə, mötəbər bir dostdur.

Teymurun Azərbaycan yazarlarının məlumat ensiklopediyasını hazırlaması böyük və yaradıcı tədqiqatın nəticəsidir. O, bu dəyərli işi görməklə ədəbiyyatımıza, öz həmkarları olan yazarılara əvəzsiz xidmət göstərmişdir.

Bütün şüurlu ömrünü xalqına, ədəbiyyata, mətbuata həsr eləyən görkəmli bir şəxsiyyətlə arabir zəngləşmək, dost, qardaş deyə çağırmaq, ərkyanaya söz demək elə bilirom, indiki zəmanədə mənim tale qismətimdi. Teymur doğmadır.

26.11.05

ZİYARƏTƏ GEDƏN ZİYARƏTƏ LAYİQ İDİ

Hacı qəlyan çekirdi. Ona yaraşırdı. Təmkinli adam idı, az damışardı, amma sözləri mənalıydı. Yüksək mənəviyyat sahibiydi.

Onun dünyasını dəyişdiyini sonradan bildim və olduqca təəssüfləndim. Hacı Mayila hayifim gəldi. Həqiqətən insandan başqa dünyada heç bir canlı varlıq hayif olmur. Molla Cuma gözəl deyib: «qarışdı torpağa, üz hayif oldu».

Əlyazmalar institutunda işləyirdi. Bütün mədəni irsimizlə ürəyi yüklenmişdi. Füzulinin poetik mətnləri üzərində apardığı elmi işdən xəbərim var idı, sənki «geoloji qazıntılar» aparır, Füzulini Mir Cəlalın “Füzuli sənətkarlığı” əsərindən sonra bizə yenidən tanıdır və sevdirirdi. Füzulinin böyüklüyü sorağında öz böyüklüyünü də tapmışdı. Üz cildində Füzulinin şəkli olan qəzəllər kitabını («Mayılın ünvanı vətəndir») mənə bağışlamışdı. Əsərlərini sənki, Füzuli qarışq hədiyyə vermişdi. Özü eşitsəydi, «əstəgfürullah!» – deyərdi.

Sanki Füzuli Hacı Mayılda qərar tutmuşdu. Klassik poeziya, müasir poeziya, Füzulidən sonraydı. Ortada Hacı özü dayanmışdı.

Füzulidən sonra gələnləri danmırıldı, əksinə ucaldırdı, Füzuli səviyyəsi tələb edirdi. Tələbi sətiraltıydı. Yüksək mədəniyyəti qoymurdu ki, hər şeyi açıq danişsin. Bəzən o «qışqırırdı», ancaq eyhamla. Tələbi eyham idi. Elə cavabı da ehyam idi.

Dünyaya Hacı Mayıl adlı Eyham (siz şair oxuyun) gəldi-getdi.

Bəlkə bu eyhamları, təmkinli cavabları Füzuliləşməyə doğru qəti yolu onun ürəyini çatdatdı.

O, Füzulidən yazsa da, cəmiyyətdə Faust kimi «tək» idi.

Dili – Tanrı ona öz haqqını tələb etmək üçün yox, Füzulinin mətnlərini açmaq, izah üçün vermişdi. Açıda da. Ali Attestasiya Komissiyasına dəvət edib ona müdafiəsiz alimlik elmi dərəcəsi verdilər. Bu, onun tərcüməyi-halında və bizim ədəbi-elmi mühitdə yeganə hadisəydi. Bunu da mənə danışıblar.

Yanımızda, içimizdə, şəhərimizdə görkəmli bir şəxsiyyət yaşayıb-yaradırmış. Xəbərimiz yox imiş (əlbəttə, özümüz nəzərdə tuturam).

Hacı Mayıl Məkkə ziyarəti zamanı müqəddəs daşa əlini sürtəndə dodaqaltı peygəmbərin ruhunu çağırmış, bir anlıq huşunu itirmiş, sonradan ayılmışdı. Mənə bunu da danışdırılar.

Kaş bunu sağlığında deyəydilər, bu görkəmli şairimizi, tədqiqatçı alimi, həyalı bir insanı Bakıda ziyarət edəydik. Çünkü, ziyarətə gedən ziyarətə layiq idi.

*Bakı,
03.02.05*

ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏR, ŞƏXSİ ÜNSİYYƏTLƏR

Böyükağa Qasimzadə ucaboy, qarayanız, nazik bığları olan təmkinli, koloritli bir adam idi. Qara kostyum geyinmişdi.

Yaraşıqda, boy-buxunda yanındakılardan seçilirdi. Görünür, zövqlə geyinməyi xoşlayırmış.

«Azərbaycan» jurnalı indiki Yazıçılar Birliyinin ikinci mərtəbəsində yerləşirdi. Əli Vəliyev baş redaktor otağında ayrıca otururdu. Qalan şöbələrin hamısı bir otaqda idi. Mən jurnalın şöbələrində işləyən Əhəd Hüseynovu, İsa Hüseynovu, Salam Qədirzadəni gördüm və görüşdüm. Böyükağa müəllim poeziya şöbəsinə baxırdı.

Məmməd Arazla birlikdə getmişdik. Məmməd Əli Vəliyevlə gedib görüşdü. Onu tanıyordu. Mən utandığımdan gedə bilmədim. Böyükağa müəllim makinada yazdırıb gətirdiyim şeirləri əvvəlcə səmimiyyətlə vərəqlədi, sonra bir-bir oxumağa başladı. İki şeirimi Əhəd Hüseynova ucadan oxudu. Əhəd müəllim gülümsəyərək məni təbrik

etdi. Başqa şeirləri özü oxudu. Yeddi-səkkiz şeirimi götürdü ki, çap edəcəyik. Sevincimin həddi-hüdudu yox idi.

O vaxtlar mən Gəncədə Pedaqoji institutu bitirib yenice Bakıya gəlmişdim. Gəncədəki tələbəlik illərimdə «Ədəbiyyat qəzeti»ndə ildə bir şeirimiz çap olardı, onlarında əvvəllini, ortasını, axırını ixtisar edib çap eləyərdilər.

Səsimiz-ünümüz bir yana çatmazdı.

Bir gün Gəncədən yiğilib Bakıya, Səməd Vurğunun görüşünə gəlmışdım, bu məsələni də yeri gəlmışkən dedik. İndiki kimi yadımdadır. Qaşlarını çatıb: balina olmaq istəyirsinizsə, okeana gəlin, dedi. Gəncədə o vaxt, nə qədər istedadlı olsaq da irəli getmək çətin idi. Ədəbi-yaradıcı mühit Bakıdaydı.

Mən S. Vurğunun bir neçə il qabaq dediyi sözlərin əhəmiyyətini Böyükəğa Qasızmadə ilə görüşimdə hiss etdim. «Azərbaycan»da bir silsilə şeirlərim çap olundu. Məmməd Arazdan da böyük silsilə seçdi və hamısı çap olundu.

Yaşlı şairləri bilmirəm, Böyükəğa biz gənclərin yaradıcılığına həssas idi, sevinirdi.

Müşfiqdən şeirlər dedi, arada heyfsiləndi. Belə bir misal da çəkdi: neft quyularındaki mancanaqların başını yuxarı-aşağı qaldırıb-endirməsini bəzi yazıçılar torpağa onun hər dəfə salamı kimi mənalandırırlar. Bu, saxtadı. Siz təbii yazın. Yaşadığınız hissləri qələmə alın, Müşfiq kimi, – dedi.

Böyükəğa Qasızmadənin gəncliyi müharibənin ilk ağır illərinə düşmüştü. 1941-45-ci illər sovet-alman müharibəsinin ən ağır qanlı cəbhəsi olan Ukraynaya göndərilmişdi. İlhamının qaynayıb daşlığı vaxtda ona özü boyda tüfəng verdilər ki, get vuruş. Şinelinin ətəyi ayaqlarına dolaşındı, ayağındakı ağır əsgər batinkaları onu əldən salırdı. Səngərdə şeir yazırıdı. Rota komandiriydi. Öz canından əlavə,

tabeliyində olan başqa cavan canları da qırğına verməməliydi. Azərbaycanın istedadlı gəncləri Rusyanın soyuq cəbhə çöllərinə səpələnmişdilər: Ukraynaya, Belarusiya-ya, Leninqrada, Krıma, Sevastopola, Xarkova və s. yerlərə. Böyükəganın dalınca böyük qardaşı Həsən Qasımszadə, İslam Səfərli, Ənvər Məmmədxanlı, Əhməd Cəmil, Zeynal Cabbarzadə, Ənvər Əlibəyli, Qılman Musayev, Hüseyn Abbaszadə və onlarca başqları əsgər şineli geyib ön cəbhələrə, ağır döyüşlərə getmişdilər.

Böyükəga evə yazdığı məktublarının birində yazırıdı:

«...Mən hazırda rota komandiri vəzifəsində çalışıram... Doğrudan da onlar silahlanmış soyğunçu dəstələrindən başqa bir şey deyilmişlər.

Nifrətə layiq olan bu quldurlara qarşı vuruşmalarda körpələrin, dar ağaclarından asılmış vətən qızlarının və ağ saçlı analarının, nəhayət Şevçenko yurdunun; Şevçenko poeziyasının azadlığı uğrunda döyüşməkdən şərəfli bir şey yoxdur. Mən gecə-gündüz bu əqidə ilə çalışır, öz döyüşçülərimi bu ruhda silahlandırır və hərəkət edirəm».

«Ədəbiyyat qəzeti» redaksiya məqaləsində hələ o zaman «...gənc, talantlı şair rota komandırı» Böyükəga Qasımszadənin döyükə məharətindən yazır və bildirirdi ki, «o, gözəl Ukrayna torpağını, böyük Şevçenkonun vətənini azğın faistlərdən azad etməkdə iştirakı ilə fəxr edir».

O həm döyüşürdü, həm də şeirlərilə döyüşlərə çağırırdı.

*...Dərdli anaların qəm şikəstəsi,
Kəndlərin, yurdların min faciəsi,
çayırlar, çəmənlər, çöllər, dərələr,
al qana boyanmış o mənzərələr.
Dostlar, intiqama çağırır bizi,
Ellər! – toplayalım qüvvətimizi.*

Bu misralar cəsur və xeyirxah bir insanın, gözəl şairimizin və məşhur tərcüməçimiz Böyükaga Qasimzadənin «İntiqam» şeirindən götürülmüşdür. Bu əsərdən sonra o, təzəcə doğulan oğlunun adını da İntiqam qoydu.

İntiqam indi tanınmış yazılıçıdır, tərcüməçidir, atası kimi istiqanlıdır, intellekti və təmkini mərhum atasını yadına salır. Onun Respublika televiziyası ilə rus dilində apardığı «Bayatı» verilişləri yadımdadır. Atasının uzun illər işlədiyi «Azərbaycan» jurnalının Baş redaktorudur. Jurnalın mən həm oxucusu, həm müəllifiyəm.

Oğullar görkəmli atalarının yolunu davam etdirirsə, bu milli-mənəvi dəyərlərimizin yaşaması deməkdir.

Milli əxlaqi keyfiyyətləri, təkrarsız insani hissi və duyguları övlad öz övladına, yaxud bir nəsil o biri nəslə ötürə bilirsə, o övlad da, o millət də heç vaxt manqurtlaşa bilməz. Əksinə, ümumbəşər mədəniyyəti sərgisinə kulturoloji sərvətimizi əlavə edər. Və bu, onun mənəvi borcu sayılır.

Mən taleyimə minnətdaram ki, qabağıma həmişə gözəl insanlar çıxmışdır. Böyük yazıçı və alim Mir Cəlal Paşaev məni öz yanına, indiki BDU-nun aspiranturasına, müdürü olduğu Ədəbiyyat tarixi kafedrasına aparmışdı.

Mən əvvəlcə Gəncədə, indiki Dövlət Pedaqoji universitetinin filologiya fakültəsini və sonra Moskvada M.Qorki adına Ədəbiyyat institutunu bitirmişdim.

Mir Cəlal müəllim əyani aspiranturaya daxil olmağıma köməklik göstərdi – «Azərbaycan–Ukrayna ədəbi əlaqələri» mövzusunda elmi işimi təsdiq etdirdi və elmi rəhbərim oldu.

Müdafiədən sonra məni universitetdə saxlamaq istəyirdi. Ata kimi xahişimi nəzərə aldı və bütünlükə yaradıcılıqla məşğul olmağımı müdafiə etdi. Müxtəlif ədəbi orqanlarda və təşkilatlarda yüksək vəzifələrdə işlədim. Əsər-

lərim çıxdı, pyeslərim tamaşaşa qoyuldu, sözlərimə nəğmələr bəstələndi və s. Mir Cəlal müəllimdən bir gün belə ayrı düşməmişdim.

Zaman elə gətirdi ki, o böyük insanı – mənə atalıq eləyən bir varlığı itirdim. İctimai-siyasi quruluş dəyişdi. Mənim işlədiyim Mətbuat və İnformasiya Nazirliyi bağlandı. Kapitalizm şəraitində müstəqillik illərimiz başladı. Bazar iqtisadiyyatı!

Belə bir vaxtda Mir Cəlal müəllimin oğlu akademik Arif Paşayev məni rektoru olduğu Milli Aviasiya Akademiyasına çağırdı və yenicə təşkil etdiyi «Humanitar elmlər kafedrası»nın rəhbərliyini mənə tapşırıdı. Atası Mir Cəlal mənim filologiya elmləri namızədi elmi dərəcəsini almağım üçün şərait yaratmış, Arifin adına aldığı evi mənə bağışlamışdı. Bu il düz 41 ildir həmin evdə Mir Cəlal atamın verdiyi mənzillərdə yaşayıram.

Mir Cəlalin ailəsilə Böyükəga Qasimzadənin ailəsi yaxın olublar – Şuşa yaradıcılıq evində, Şüvəlanda ailəliklə istirahət ediblər, aralarında dostluq münasibətləri yaramıb.

Maraqlı burasıdır ki, Mir Cəlal mənə «Azərbaycan – Ukrayna ədəbi əlaqələri» mövzusunda dissertasiya işini verəndə şair Böyükəga Qasimzadənin, İslam Səfərlinin, Ənvər Məmmədxanlıının adlarını çəkmişdi. Ədəbi əlaqələr «xam torpaqdı» demişdi, geniş tədqiqata möhtacdı.

Sən demə, ədəbi əlaqələr sonalar şəxsi ünsiyətlərə də gətirib çıxardır.

Qalanlara cansağlığı, gedənlərə min rəhmət!

09.03.06

UĞURSUZLUQDA UĞUR AXTARAN YAZICI

Böyük yazıçılardan biri etiraf edirdi ki, mən hekayəni danişanda daha yaxşı alınır, nəinki yazanda. Məlumdur ki, Sokrat heç yazmamışdı. O da deyirdi ki, yazanda fikir axını ləngiyir, danişmaq daha yaxşıdı. Başqa biri bunun əksini də deyə bilər. Əlbəttə, hər yazıçı fərddi. Mədəniyyətlərin də müxtəlifliyini onun özünəməxsusluğunda görürülər.

Hörmətli qələm dostum Xeyrəddin Qocanın həcmə kiçik yazılarını oxuduqca, həyatın istisini, soyuğunu görmüş bir insan canlanır: o birinci növbədə müsahibindən və özündən yüksəkdə durmağı bacaran hazırlıca vabdi. Müdrikdi. Buradakı fəlsəfi ümumiləşdirmələr sadən mürəkkəbə, mürəkkəbdən sadəyə meyllidi. Çünkü müəllif bilir ki, onun oxucuları da müxtəlifdi – hər kəsin müxtəlif dərkətmə qabiliyyəti olur. Buradakı pritçalar, atmacalar, lətifələr, kiçik hekayələr, məişət söhbətləri, düzünə tuşlanmış eyhamlar, humor və tənqid-i-satirik müraciətlər, bəlkə də ismarıclar, bir sözlə, bütün ədəbi janrlara bənzəyən bu yazılar qələm dostumun daimi ədəbi axtarışlarda olduğu-

nu və həyatın, cəmiyyətin müəyyən məqamlarında mənalılar axtardığını, eləcə də mənəvi paklığını göstərən nümunələrdi.

Müəllifin tədqiqat obyekti özüdür; hamıdan və hər kəsdən danışdıqca əslində öz prototipini çəkir, beləliklə də teatr işçilərinin dililə desək, personajlarının birinə çevrilir. Cəmiyyətdə yaşayıb, cəmiyyətdən kənarda qalmır.

Bir nümunə:

«Xeyrəddin Qoca satirik yazıçı olsa da, həyatda çox ciddi adamdı. Lakin heç kimin qəlbinə dəyməyən, incə, səmimi zarafatları, atmacaları hamının xoşuna gəlir.

O, rəhmətlik qaynanası haqqında həmişə hörmətlə danışır.

Amma zarafatından da qalmır. Bir gün yaxın dostunun qayınanası Xeyrəddindən soruşur ki, «qayınanan sağdır?», X.Qoca cavab verir: «Qayınanam sağ olsayıdı, mən çoxdan ölmüşdüm».

Güclü müşahidələri və həssas qəlbi olan X.Qoca oxucusundan da özünü tələb edir və onun həssashişini istəyir ki, işlətdiyi sarkazmlara, sətiraltı mənalara, ifadələrdəki gizli yumora da həmrəy olsun. Buna görə o uğursuzluqda da uğur axtarır; həyatı, insanları sevir, içindəki işığı paylaşmaq istəyir və paylayır da.

Hörmətli yazıçımız X.Qocanın ilhamına qanad verən, onu ədəbi axtarışlara yönəldən humanist hissələrin biri də budur.

22.01.2006

ÖMÜR VƏ TALE YOLU

*«Elmə həsr olunmuş ömür». Görkəmlı geoloq
Tofiq Həsənov haqqında xatirələr kitabını vərəqləyərkən*

Həqiqətən insanın keçdiyi acılı-şirinli ömür yolu sonradan onun taleyini müəyyən eləyən amillərə çevrilir, sanki insan alın yazısını özü yazar, bu da onun bioqrafiyası olur. Yadda qalır, unudulmağa qoymur.

Mən burada tanıdığını, sevdiyim, böyük hörmətə layiq bir insani xatırlayıram.

1961-ci ildən tanıyırdım. İndi artıq o haqq dünyasındadı. Büyük yaziçi və alim Mir Cəlahin ocağında tanış olmuşduq. Aramızda on yaş fərq var idi: o, 21-də, mən 31-də anadan olmuşduq. Ailənin birinci qızı musiqi xadimi Elmira xanımın həyat yoldaşıydı.

– Mir Cəlal müəllim /qayınatasına belə müraciət edirdi/, mən buraya ayaq basdığını birinci gündən Nərimanı bu evdə görmüşəm və hiss etmişəm ki, sizin xətrini istədiyiniz gənc şairlərimizdəndi.

– Düzdü, Tofiq, Nəriman da sənin kimi çox səmimiidi.

- Mir Cəlal, Nərimanı tərifləmə, çörək yeməyəcək. Yenə deyəcək ki, yeyib gəlmışəm. - Bu da Püstə xanimın doğma səsiydi. İndi haqq dünyasındadı. Çörək üstəki söhbətə Mir Cəlal zarafatla ara verdi:

- Aqıl, ayağın ayağıma deyir, o yana elə (arxada qalan xatırələrin istisi hələ də qalır). Aqıl uzunsov süfrə stolun o başında, Mir Cəlal bu başında əyləşmişdilər...

“Xatırələr” kitabını vərəqləyərkən, yaddaşimdakı xatırələri də unuda bilmirdim.

O vaxt nə mənim, nə də Tofiq müəllimin ağlına gələrdi ki, babası haqqında nəfis şəkildə nəşr edilmiş xatırələr kitabının tərtibatçısı nəvəsi Aytac Qasimova olacaqdı. Bax, bu ömür və tale yoldu.

Kitabı mənə hədiyyə göndərən Tofiq müəllimin oğlu Altay Həsənova razılığımı bildirirəm. Bu, mənim üçün böyük hörmət, böyük hədiyyə idi.

Bu kitab Tofiq Həsənov haqqında yazılmış təkcə nəcib hissələr toplusu deyil, bəlkə çağdaş Azərbaycan geologiya-paleontologiya elminin böyük tədqiqatçısının yenidən kəşfididir.

Xatırələrdən öyrənirəm ki, onun Azərbaycanda və dünyadan bir çox ölkələrində apardığı tədqiqat işləri xüsuslu əhəmiyyət daşımış və respublikamızın elmi nüfuzunu artırmışdır.

Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, geologiya-mineralogiya elmləri doktoru, Azərbaycan Paleontologiya Cəmiyyətinin Prezidenti, H.Zərdabi adına Təbiət Tarixi Muzeyinin direktoru, görkəmli pedaqqoq (Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasında uzun illər mühazirələr oxumuşdu).

Ümumiyyətlə bu elm fəadisinin elmi səfərlərinə həsr olunmuş bir xəritə tərtib edilsəydi, məlum olardı ki, Ya-

pon, Şərqi və Cənubi Çin dənizlərindən, Hind okeanından, Şri-Lankadan, Sinqapur və Xabarovsk şəhərlərindən, Amur çayı hövzəsindən, Oxot dənizindən, Cəbəllütarix boğazından İndoneziyaya qədər uzanan regionlardan tutmuş bu məşhur geoloqun ayağı dəyməmiş yer qalmamışdı. Hələ mən Azərbaycanda apardığı fundamental tədqiqatları demirəm.

Akademik Əlizadə yazar ki, Tofiq Həsənovun araşdırmlarından məlum olmuşdur ki, Azərbaycanın Yura ammonitlərinin cins və növlərini Qərbdə Cəbəllütariq boğazından Şərqdə İndoneziyaya qədər en istiqamətində uzanan Aralıq dənizinin Alp qırışıqlıq qurşağının bütün regionlarında rast gəlinir, yəni eynidir. Bu böyük elmi kəşf sayılır.

Yeri gəlmışkən deyim ki, Tofiq müəllimin məşğul olduğu elm sahələri – arxeologiya da, geologiya da, paleontologiya da kulturologiya elmində tədris olunur. Əslində Tofiq Həsənov dünyanın yeraltı mədəniyyət tarixinin tədqiqi ilə məşğul olmuşdu. Bu böyük mədəniyyət xadimi hələ ilk gəncliyində üç il Bakıda tar məktəbinə gedib, oranı əla qiymətlərlə bitirmişdi. O, bəlkə də yeraltı simfonik harmoniyani, müxtəlif epoxaların onun eşitdiyi musiqi sədaları altında öyrənmişdi.

Həyatın çox maraqlı məqamları olur; Tofiq müəllimin xanımı musiqi xadimi Elmira Paşayeva xatirəsində yazar: "...SSRİ məkanında olduğu kimi, Azərbaycanda da faydalı qazıntı yataqları, yeni neft-qaz yataqları aşkar edilirdi.

Hələ gənc yaşılarından bu elmə böyük marağım var idi. Həmişə geoloq olmaq arzusunda idim. Lakin sonralar musiqiyə olan meyl məni bu sahədə təhsilə yönəltdi. Geoloqla ailə qurmağım isə görünür, tale yazısı imiş... Gənc yaşlarında tar çalardı... Simfonik musiqiyə üstünlük ve-

rərdi. Mütaliə etməyi də çox xoşlardı. Ədəbiyyat sahəsin-dəki yeni əsərlərlə mütləq tanış olurdu”.

Tofiq müəllim Mir Cəlal Paşayevin ailəsində hərtərəfli yetişmişdi. Bu ailə təkcə çörəkli ailə olmayıb, həm də tərbiyə ocağı idid. Abır-həya bu evin, bu ailənin təbiətində idi.

Bu ocaqdan böyük yazıçı, alim, fizik, diplomat, dövlət adamı, iş adamı, musiqi xadimi, rus linqvistikasını gözəl bilən pedaqoq çıxmışdır. Tofiq müəllim də onların sırasında. Böyük paleontoloq ahil yaşlarında da həyalıydı.

Bir dəfə yenə Mir Cəlal müəllimgildə görüşmüştü. Tofiq müəllim qapıdan içəri girib adətilə birinci Ustada salam verdi. Mir Cəlal Tofiqə bu dəfə zəndlə baxdı.

- Tofiq, nə gözəl kostyumun var. Sənə necə yaraşır. Tofiq müəllim susdu, təşəkkür etdi. Mənim yanımda oturanda qulağıma dedi ki, beş ildi geyirəm. Köhnəlmışdı, istəyirdim təzəsini alım.

Sonralar deyirdi ki, o kostyumu beş il də geydim.

Mir Cəlal adilikdəki gözəlliyi görmüşdü və göstərmışdı. Tofiq müəllim həqiqətən yaraşıqlı, mehriban, istiqanlı insan idid. Paltar onu yox, o paltarı bəzəyirdi. Xasiyyəti elə idi ki, ilin hər fəslində o öz muhitini yarada bilirdi. Bu da onun yadigar qoyub getdiyi Ömür və Tale yolu idi.

20.08.06

ÜZDƏ OLMAYAN İSTEDAD

Böyük rus tənqidçisi Belinski Puşkinin və Qoqolun əsərlərini oxuyandan sonra demişdi ki, burada rus ruhu var, buradan rus qoxusu gəlir. Bu fikir iki böyük sənətkarın nə qədər milli olduğunu, torpağa, xalqa nə qədər bağlılığını açmaq, müasirlərinə çatdırmaq üçün deyilmişdi. Həqiqətən xalqın iliyindən, südündən-sümüyündən sözü-lüb gələn görkəmli simalar olur ki, onların ilhamı istedadı ilə birlikdə doğulur. Səsi də doğma olur, özü də. Belələrilə görüşəndə insanın qanı durulur, canında bir yüngüllük duyur, əslində elə bir mühit yaranır ki, ruhu təzələyir.

Şair-tərcüməçi Vilayət Rüstəmzadə belələrindən idi; səmimi deyildi, səmimiyyət idi, kinpərvər deyildi, insanpərvər idi, «can» demirdi, canını verirdi, gülmürdü, uğunub gedirdi. Böyük-kicik, ana-bacı yeri bilən kişiydi. Ürək-açan səsilə şeirlərini sinədəftər deməyi var idi. Rus dilini gözəl bilirdi; çıxışları, ədaləri, jestləri yadda qalırdı. Çünkü danışışı təzəydi, ona qulaq asan da təzələnirdi. Türkçü-

lüyü, azərbaycançılığı üstün tutur, həm də buna görə sevilirdi. Balkar Xalq şairi Kaysın Kuliyev, avar Xalq şairi Rəsul Həmzətov, başqırd Xalq şairi Mustay Kərim, kalmık Xalq şairi David Kuqultinov Moskvada M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunda oxuduğumuz illərdə (o aşağı kurslarda idi) onu şair kimi də, insan kimi də sevirdilər. Vilayət Rusyanın görkəmli şair və yazıçıları, bizim institutun rəhbərliyi ilə də beləcə ünsiyyətdə idi. Əlamətdar tədbirlərdə həmişə Vilayət yada düşür, ondan xahiş edirdilər ki, bir söz desin, çıxış etsin. Onu Azərbaycanın Moskvadakı nümayəndəliyinə də dəvət edir, ondan məsləhətlər alırdılar; orada keçirilən icaslarda, ədəbi gecələrdə çıkış edirdi.

Rəsul Həmzətov onu atasının yubileyinə, Dağıstana dəvət etmişdi, qayıdanda da şlyapasını Vilayətə bağışlaşmışdı ki, indiyə qədər mən başıma qoymuşam, indən sonra da sən gəzdir. Bu dərəcədə səmimi və yaxın idilər. Kaysın Kuliyevin evində (Nalçik şəhərində) bir neçə gün qonaq qalmışdı. Azərbaycanda o vaxtlar keçirilən Sovet ədəbiyyatı günlərində o gah Kaysını, gah Rəsulu qarşılayır, gah Mustayla, gah da Davidlə oturub çörək kəsirdi, “Neft Daşları”na bir yerdə gedirdilər.

Vilayət Gürcüstandan Bakıya gələndə hələ heç kəsi şəxsən tanımadı, çox gənc idi. Öz istedadı, bacarığı, istiqanlılığı ilə özünə çoxlu dost-tanış qazandı. SSRİ Xalq artisti İsmayıł Dağıstanının qızı Natella xanımla gözəl ailə qurdı. Qızı Aytənə şeirlər həsr etdi, müxtəlif yerlərdə işlədi, kitabların redaktoru oldu, S.Vurğuna yazılmış şeirlər toplusu nəşr etdirdi. R.Həmzətovdan, D.Kuqultinovdan

və başqalarından elədiyi tərcümələr bədii dəyərilə seçildi. Lakin bunların müqabilində diqqət və qayğı görmədi. Həssas və diqqətcil olduğu üçün ürəyi dözə bilmədi. Vilayət Rüstəmzadə haqdan gəlmışdı, haqqın dərgahına da getdi. Onun içində olan böyük şairi, böyük tərcüməçini, xeyirxah insanı lazımı səviyyəyə qaldırmağa ömrü vəfa etmədi. Bu dünyada Vilayət Rüstəmzadə ədəbi irsini, bir də gözəl ailəsini, nəvələrini qoyub dünyasını dəyişdi. Adı insanlar adətən üzdə olanı görürələr və fikir söyləyirlər. Vilayət üzə çıxınca yer üzündən onu taleyi apardı. Unudulmaz oldu.

Vilayət özünü istədiyi insanlara həsr edən nadir insanlardan idi. Onun hırsınməyi ilə ürəkdən gülməyi bəzən eyni vaxta düşərdi, gərginlik o andaca yoxa çıxardı.

Şair-tərcüməçi Vilayət Rüstəmzadə insanı ucaltmaq, yaşayıb-yaşatmaq üçün dünyaya gəlmışdı. Cəmiyyətin bu qədər çirkin, hiyləgər və xəbis olduğu onun ağlına belə gəlməzdi. Əksinə, o həmişə gülər, sevinər, ürəyini ürəksiz həpəndlərə açardı. Elə buna görə də o ucaydı!

Son günlərdə əlində əsa gördüm.

- Bu nədir, a Vilayət? – soruştum.
- Etibar edib söykəndiyim dayağım, köməyim, – dedi, o dəmdə də əlavə etdi; – Birdən xətrinə dəyər, Nəriman qaşa, özünə götürmə, insanlar içində insan az imiş.

Düz deyirdi. Az olduğu qədər də qiymətli olur. Amma məni qəmləndirib özü gülümsədi, sonra da uğunub getdi. – Nəriman Alməhəmməd oğlu (hərdən kefi duru olanda məni ucadan belə çağırardı), – böyük dediyim insanların yanında özümü çox böyük gördüm. Nəriman qaşa (bu

dəfə belə çağırıdı) bəlkə elə həmişə belə olub? Böyüklərin kiçikliyi, kiçiklərin böyüklüyü sağlığında görünmür. Yenə də güldü, – Böyük budur bax, bu! – Əlindəki çəliyi göstərdi.
– Bunu mən gəzdirirəm, məni də o gəzdirir.

Üzr istədi və qucaqlayıb üzümdən öpdü. Vilayətin filosof olduğunu indiyə qədər bilməmişəm. Eh, biz nəyi vaxtında bilirik ki?..

Özünü gözə soxmayan, gözü-könlü tox, böyük insanları yadına saldı.

Nə üçün o çəliyə böyük dedi? – ona yox, sualı özümə verdim. Beləcə də ayrıldıq. O çəliklə, mən çəliksiz...

18 noyabr 2007-ci il

DƏDƏ ŞƏMSİR

Onun evi Kəlbəcərin isti ocağıydı. O yuvadan həmişə saz səsi gəlmışdı. Ata-baba soykökü də saz havalarına köklənmişdi. Kəlbəcərdə yollar, cıqlılar, izlər... hamısı, dağlar, dərələr də Şəmsir deyirdi. Şəmsir də Kəlbəcər deyirdi. Səməd Vurğunla görüşündən sonra bütün Azərbaycan Şəmsir dedi. Tanındı və sevildi. Şəmsir də Azərbaycan dedi. Sazla Azərbaycan deyən çox idi, çünki Azərbaycan təkcə Şəmsirin deyildi, həm də təkcə Şəmsirin idi. O şirin deyirdi, yanıqlı deyirdi, yavan demirdi: Səməd Vurğunu da, Ceyran bulağını da Azərbaycan deyəndə gözünə qatırdı ki, gözünə işiq gəlsin. Özü də havalanırdı, bizi də havalandırırdı. Yəni birlikdə sevinirdik.

Dədə Şəmsir insanlar içində insanlığı ilə seçilən kişilərdən olub. Onu görəndə «görməyə də» bilərdin. O da səma kimi tutular, bulaq suyu kimi tez bulanardı. Üzə vurmazdı, çalışardı ki, hiss etdirməsin, çalışardı ki, tarazlığını pozma-

sın. Amma həssas olsan – hiss edərdin, görərdin ki, tarazlığı pozulub.

Bir dəfə Yaziçılar İttifaqında onun bu vəziyyətini gördüm və tez özümü yetirdim:

– Xoş gəlibsen, Şəmşir əmi, – dedim. – Nə lazım idi?

Sevindi, sanki gözünə işıq gəldi. Elə bil ki, qəriblikdən qurtuldu. Yaziçılardan kimsə onun sualını cavabsız qoyub yan keçmişdi. Yəqin tanımayıbmış. Şəmşir əmi aşiq qiyafləsindəydi, gərək tanıyaydı.

Eyni açıldı. – Siz Səməd Vurğundan xatırəsiniz, yadigarınız. Sözlərim ürəyini açdı. Mən də yüngülləşdim. Yaziçılar İttifaqı Aşıq Şəmşir üçün müqəddəs bir məbəd, ocaq idi. Burada onun xətrinə dəymək olmazdı. Bu pak insan, buraya bir az da paklaşmağa, saflaşmağa, bəlkə də Səməd Vurğunun hənirtisini duymağa gəlmişdi!?

– Güllü mama necədir? – həyat yoldaşının kefini soruşdum. Bizim tərəflərdə «mama» sözü atanın bacısına deyilir.

– Mərdəkanda sanatoriyadayıq. Məndən küsübdü, – dedi.

– Nə üçün, niyə küsüb? – Sadəlövh bir sual verdim. Zərafatla cavab verdi: – Bir qadına baxmışam, yəqin ona görə.

– Gözəl idimi?

– Yəqin, çox gözəl idi.

– Daha yəqin olmadı ki! Baxıbsınız, o da qadındı, qışqanıb. – Gülüşdük...

«Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin redaksiyasında da görüşümüz oldu. Şeirlərini oxudu. Yanındaca qol çəkib mətbəəyə göndərdim. O vaxt Baş redaktor idim. Dedim S. Vurğundan, Ceyran bulağından, görüşlərinizdən bir xatırə danışın, bizim müxbirlərdən biri yazsın, çap edək. Razılıq verdi. Sonralar nə isə görüşə bilmədik. Vurğuna yazdığını qoşma-

ların birini dedi, bir az da xatirə danişdi. Redaksiyada Aşığın şərəfinə açdığımız çay süfrəsi mənə ziyaflət kimi göründü.

*Baxt məni bu yerə qonaq göndərdi,
gedirəm, yamandı ayrılıq dərdi.
Demə, Səməd Vurğun gəldi-gedərdi,
unutmaz bu oba, bu mahal məni.*

Şairin bu bəndini də Aşığın yadına mən saldım. Bir az qəhərləndi, könlünü aldı – özünün bir bəndini dedim...

Arada, səksən altıncı ilin yayında, ağır xəstə olan həyat yoldaşımı Kəlbəcərə aparmışdım. Həkimlər məsləhət bilmişdilər.

Kəlbəcərdə məni Dədə Şəmşir qarşılamadı; artıq dünyasını dəyişmişdi. Bu dəfə mən qəhərləndim. Onsuz da qəhərliydim. Aşiq Ələsgərin qohumu və böyük varisi Şəmşir kişinin oğlu Qəmbər müəllimin, onun gözəl ailəsinin qonağı oldum. Kəlbəcərin havasına, suyuna bel bağlamışdım. Elə bildirdim xəstəmiz sağalıb qayıdacaq... Kəlbəcər özü getdi! Dədə Şəmşirin ziyarət etdiyim məzarı vandalların əlinə keçdi. Kəlbəcərlə dostlarım, qardaş və bacılarım isti yuvalarından didərgin düşdülər. Ağır elli bir Kəlbəcər bir neçə Kəlbəcərə bölündü, ayrıldı, parçalandı, səsi müxtəlif bölgələrdən gəldi.

Şəmşir Dədənin qızını ermənilər öldürdülər. Mühəribə dövrü yalan məlumatları ilə xalqımızı bihörmət edən AZƏRINFORM yazdı ki, Kəlbəcərdə avtobusda gedən bir evdar qadına da güllə dəymışdır.

Ustad Aşığın ailəsinə başsağlığı verilmədi, Aşiq Şəmşirin qızı olduğunu dandılar. Mən həmin günlərdə yazdığım bir şeirlə təsəlli tapdım.

DƏDƏ ŞƏMŞİR

Aşığın qızını ermənilər öldürdülər

Aşığın oğlu Qəmbər qardaşına

Dandılar adını, ay Dədə Şəmşir!
ata fəryadını, ay Dədə Şəmşir!
Kəlbəcər, İstisu ağladı həzin,
Ağdaban kəndində qara geydilər.
Ölmüşlər qızını öldürüb sənin,
"Bir evdar qadın da ölüb" – dedilər.
Sözü etinasız, soyuq dedilər,
amma özlərinə layiq dedilər.
İzi itirdilər, ay Dədə Şəmşir!
qızı itirdilər, ay Dədə Şəmşir!

Danır fəlakəti gözüyle görən,
susur güllə atan, ay Dədə Şəmşir!
Bərabər tutulur ölen, öldürən,
ağlayan, ağladan, ay Dədə Şəmşir!

Tanrı səbr versin yas iyəsinə,
qorudun paklığı, ay Dədə Şəmşir!
Şairin, aşığın ailəsinə
hani başsağlığı, ay Dədə Şəmşir!

Kəlbəcər tərəflər qanlı bazardı,
millət karixibdi, ay Dədə Şəmşir!
Erməni qonşular mərdimazardı,
"dost" düşmən çıxıbdi, ay Dədə Şəmşir!

Süfrələr başında çörək yemişdim,
indi inləyirəm, ay Dədə Şəmsir!
Bir zaman Qazaxda «kirvə» demişdim,
tövbə eyləyirəm, ay Dədə Şəmsir.

Sənə çatmayacaq bu səs, bu səda,
ruhun ki, duyacaq, ay Dədə Şəmsir.
Sazın uzunluqda qəbrin sussa da,
sazın susmayaq, ay Dədə Şəmsir!

Millətlə gizlənpaç oynamaq olmaz,
Bax, budur heyretim, ay Dədə Şəmsir!
Milyon əl qalxmasa – bir bayraq olmaz,
Mən indi dərk etdim, ay Dədə Şəmsir!
Bax, budur bu dərdim, ay Dədə Şəmsir!

1990

26 oktyabr 2008-ci il

**ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV
XALQIMIZIN MÜTƏFƏKKİR
VƏ ZİYALILARININ XATİRƏSİNİ
HƏMİŞƏ UCA TUTURDU**

Hər bir xalqın, hər bir millətin tarixini, kimliyini yazılı mənbələrlə yanaşı, həmin ərazidəki qədim tikililərlə, milli abidələrlə, muzeylərlə də müəyyənləşdirmək mümkün olur. Yeri gəlmışkən deyim ki, ermənilər sovet hakimiyyəti dönməndən üzü bəri yaxalarını cıra-cıra yüksək çinli məmurların kabinetlərində bütün dünyaya sübut etmək istəyirlər ki, indiki Ermənistən ərazisi, Dağlıq Qarabağ, eləcə də bəzi digər bölgələrimiz guya ermənilərin olubdu. Amma dünya dövlətlərinin gözləri qarşısında tarix və tarixçilər çox şeyi yerbəyer etdi: istər yazılı və şifahi mənbələrlə, istərsə yeraltı və yerüstü tarixi abidələrlə “tanışlıqdan” məlum oldu ki, bu yerlər qədim Oğuz yurdu Azərbaycan torpaqlarıdır... Söhbətdən uzaqlaşmayaq, yaşılı nəslin yaxşı yadındadır: sovet hakimiyyəti qədim tikililərimizi, milli memarlıq abidələrimizi, məscidlərimizi, inanc yerlərimizi də repressiyaya məruz qoymuşdu. Bu tarixi ədalətsizlik nəticəsində keçmişimizin minillik tərcüməyi-halını, qəhrəmanlıq tariximizi özündə yaşıdan qa-

lalarımız, milli memarlıq abidələrimiz, tarixi şəxsiyyətlər tərəfindən ucaldılmış tikililər, mülklər sovet ideologiyasının qurbanı oldu. Səsini çıxaranın səsini kəsdilər, danişanın ağzını yumdular.

Bələ bir zamanda ürəyində Vətən və xalq sevgisi olan ulu öndər Heydər Əliyev “Uzaq sahillərdə”, “Yanar ürək”, “Ul-duzlar sönmür”, “Nəsimi”, “İştintaq” və digər bu kimi milli koloritli filmlərin və bədii əsərlərin yaranmasının təşəbbüsçüsü olmuşdur. Şəxsən Heydər Əliyevin təklifi ilə “Doktor Nərimanov”, “Nəsimi” və “İştintaq” filmləri Dövlət mükafatına layiq görülmüşdü. Sevimli şairimiz B.Vahabzadənin özünün və “Gülüstan” poemasının müdafiəsində əlindən gələni əsirgəməmişdi. Mənim sovet ideologiyasının “çətinlikləri”nə məruz qalan “Nəriman” poemamın “azadlığa” çıxmاسında ulu öndərin əməyi əvəzzız olmuşdur. Heç bilməzdik ki, bu məsələnin üstündən onilliklər ötəndən sonra Tbilisidə Nəriman Nərimanovun ev-muzeyinin açılışında iştirak edəcəyəm.

Ziyali kimi məni sevindirən odur ki, Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan, zəngin dövlətçilik təcrübəsinə malik ulu öndər Heydər Əliyev 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra bir çox sosial-iqtisadi problemlə yanaşı, tarixi yerlərə, uzaq keçmişimizdən söhbət açan abidələrə, qədim tikililərə xüsusi qayğı və diqqət göstərirdi. Milli dövlətçilik prinsiplərində çox mühüm ictimai-siyasi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən söhbət gedərkən müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu və memarı ulu öndər Heydər Əliyev hamının düşüncəsinə və psixologiyasına güclü sirayət edəcək bir uzaqgörənliliklə bəyan etdi ki: “İndi heç kəs, heç nədən qorxmasın. Bələ şeylərdən ötrü heç kəsi cəzalandırmaq mümkün deyildir. Heç kəs müstəqil Azərbaycanın işinə qarışa bilməz. Mən Azərbaycan Prezidenti kimi sizə və

bütün əhalimizə, bütün alımlarımıza, ziyalılarımıza bildirmək istəyirəm ki, Azərbaycanı, onun tarixini, mədəniyyətini, keçmişini dürüst, əsaslı şəkildə sübut edən hər bir əsər bəyəniləcəkdir. Bu barədə heç kəsə nə millətçi damgası vurulacaq, nə də kimsə günahlandırılacaq. Bununla bildirmək istəyirəm ki, indi müstəqil dövlət şəraitində bizim alımlarımızın böyük imkanları var.”

Hadisələrin gərginləşdiyi dövrdə ulu öndər yarımlıdan çox soydaşımız yaşayan qonşu Gürcüstanla əlaqələri yaxşılaşdırmağı, burada azərbaycanlılara məxsus tarixi abidələrə qayğı göstərməyi, xüsusilə böyük ictimai-siyasi xadim Nəriman Nərimanovun, görkəmli yazıçı və dramaturq Cəlil Məmmədquluzadənin Tbilisidəki ev-muzeylərini himayəyə götürməyi o zaman Şəmkir Rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı işləyən Aslan Aslanova tapşırmışdı. Bu tapşırığın o biri üzündə isə həmin ərəfədə erməni daşnaklarının təzyiqindən, terrorundan, milli mənliyinin təhqir olunacağından qorxuya düşən soydaşlarımızın Gürcüstandan Azərbaycana axınının, köçhaköçünün qarşısının alınması dayanırdı. Tbilisinin fəxri vətəndaşı Aslan Aslanov az vaxt ərzində Gürcüstanda bu tapşırığın icra mexanizmini hərkətə gətirə bildi. Şəmkir rayonu Azərbaycan ilə qonşu Gürcüstan sosialist Respublikası arasında dostluq körpüsünün yaradılmasına yeni töhfə verdi. Bu günün prizmasından 1993-1995-ci illərə nəzər salanda görürük ki, o prosesdə Heydər Əliyevin tövsiyələri necə uğurlu nəticələr verib. Ümummilli liderin tapşırığına əsasən Azərbaycan-Gürcüstan əlaqələrinin inkişafına, daha da dərinləşməsinə, qonşu ölkədə yaşayan soydaşlarımızın problemlərinin həllinə və Gürcüstan ərazisində maddi-mənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanmasına xüsusi diqqət və qayğı göstərilib. Nəticədə hər iki böyük şəxsiyyətin vaxtilə yaşadıığı mülk Aslan Aslanov tərəfindən erməni əsilli ev sahiblərin-

dən müəyyən çətinliklərə baxmayaraq, alaraq özəlləşdirilmiş, yüksək səviyyədə təmir edilmiş, otaqlar eksponatlarla, o dövrün məişət və texniki avadanlıqları ilə müasirləşdirilmiş, son olaraq mülklərin girişinə Azərbaycan və gürcü dilində buranın ev-muzeyi olduğunu bildirən lövhə vurulmuşdu.

Bu mənada əvəllər qəzetlərdən oxuduğum, radio və televiziyanın eşitdiyim məlumat məni çox sevindirdi. Vətənpərvər ziyalı Aslan Aslanov ölkə Prezidentinə müraciət edərək Gürçüstandakı bir çox milli-mədəni abidələrimizin Azərbaycanın əbədilik mənəvi pasportuna çevrilməsinə nail olmuşdur. Ölkə Prezidenti bu müraciətə razılıqla dəstək vermişdir. Bundan sonra qədim Tiflis şəhərində xalqımızın böyük ictimai xadimləri və mütəfəkkirləri, ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizdə silinməz izlər qoymuş Nəriman Nərimanovun, eləcə də Cəlil Məmmədquluzadənin ev-muzeyləri respublika Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin mülkiyyətinə verilmişdir.

1993-cü ildən başlayaraq təkcə Tbilisidəki səfali Nəbatat bağında 200 kvadratmetrdən çox ərazi abadlaşdırılıb. Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərinin əbədiyyətə qovuşduğu bu müqəddəs yer indi əsl ziyarətgaha çevrilib. 1970-ci illərdə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə burada qoyulmuş böyük mütəfəkkir Mirzə Fətəli Axundovun büstü bərpa edilib, unudulmaz şairimiz Mirzə Şəfi Vazehin məzarı sahmana salınıb, qəbirüstü abidəsi düzəldilib. 1918-1920-ci illər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucularından olan Fətəli Xan Xoyskinin dağılmış, itib batmaqdə olan məzarı tapılıb, qəbrinin üstü götürülüb, büstü ucaldılıb. Eləcə də görkəmli ziyalı Həsən bəy Ağayevin o vaxtacan heç kimə məlum olmayan məzarı tapılıb, büstü ucaldılıb və axırət evinin ətrafında abadlıq işləri aparılıb.

Bir dəfə həmkarlarımla mədəni-kütləvi tədbirlərdə iştirak etmək üçün şəmkirli ziyalılarla Tbilisiyə gedirdik. Yolda As-

lan Aslanovdan Fətəli Xan Xoyskinin məzarı barədə maraqlandım. Aslan müəllim bir anlıq fikrə gedərək dedi: “1996-cı ilin soyuq qış günlərindən biri idi. Axşam saat doqquz olardı. Mənə məlumat verdilər ki, ağbirçək bir qadın mənimlə təklikdə görüşmək, söz demək istəyir. Həmin qadınla səhbətdən məlum oldu ki, bu müəllimə xalqımız üçün çox böyük əhəmiyyətə malik bir sırrın üstünü açmaq istəyir. Müəllimə illər boyu heç kimə bildirmədiyi Fətəli Xan Xoyskinin dəfn edildiyi yerin harada olduğunu mənə açıqladı və dedi: “O zamanlar Fətəli Xan Xoyskini allahsız adam kimi Şeyx Sənan dağının ətəyindəki qəbiristanlıqda, mənim qardaşımın yanında basdırıldılar.”

Sonra qadın həmin yeri göstərdi. O, “Buradakı ermənilər əgər bilsələr, Xoyskinin qəbrini dağıdarlar, bu məsələni cənab Heydər Əliyevin bilməsi çox vacibdir”, deyə tapıntı barədə Heydər Əliyevə məlumat verməyimi dönə-dönə məndən xahiş etdi.

Həmin gün axşam Şəmkirə qayıtdım və ulu öndər Heydər Əliyevlə əlaqə saxlayıb Gürcüstanla bağlı ümumi məlumat verdim. Sonda ölkə Prezidentinə ağbirçək müəllimənin dediklərini də çatdırdım. Heydər Əliyev dedi: “Bu məsələdən daha kimin xəbəri var?: Cavab verdim ki, məndən başqa sürücümün və daha iki nəfərin.

Heydər Əliyev soruşdu: “Yorulmamışan?” Dедim: xeyr.

Tapşırdı ki, “Elə indi geri qayıdın, orada keşik çəkin. Səhər isə Tbilisi Cümə məscidinin axundunu da götürüb, müsəlman adət-ənənəsi ilə, deputatlarımızın və digər ziyalillarımızın iştirakı ilə Xoyskinin qəbrinin M.F.Axundovun büstünün yanına köçürülməsini təmin edin. F.X.Xoyskiyə xüsusi məhəbbətim olduğu üçün qəbirüstü abidənin açılışında mən özüm iştirak edəcəyəm”.

Ulu öndərin dediyi kimi də etdik.

Ulu öndər 1996-cı il mart ayının 9-da Gürcüstanda olarkən Fətəli Xan Xoyskinin büstünün açılışında şəxsən iştirak etdi.

Tbilisidə, F.X.Xoyskinin qəbirüstü abidəsi ucaldılan ərazidə qədim müsəlman qəbiristanlığında Tiflis ədəbi mühitindən çıxmış, müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyi uğrunda mübarizə aparmış mücahidlərin, ermənilər tərəfindən terror yolu ilə öldürülən, itkin salınan dəyərli insanların, tanınmış elm, mədəniyyət nümayəndələrinin, ictimai-siyasi xadimlərin adları əbədiləşdirilmiş Panteon-qalereya yaradılıb. Bu Panteonu müqəddəsləşdirən ikinci bir cəhət odur ki, ümummilli lider Heydər Əliyevin tapşırığı ilə burada iri mərmər lövhədə “Azərbaycan övladları” yazılmış, dövrünün adlı-sanlı ziyalıları, şəxsiyyətləri kimi tanınan soydaşlarımızın – Əliqulu Qəmküsər, Hüseyn Əfəndi Qayıbov, Eynalı bəy Sultanov, Behbudağa Şahtaxtinski, Nazlı xanım Məmmədquluzadə, Müzəffər Nərimanov (cəmi 26 nəfər) və başqalarının nəşri dəfn edilmişdir. Siyahıda adları əbədiləşdirilənlərə ehtiram əlaməti olaraq ərazidə səliqə-sahman yaradılıb, yaşıllaşdırma işləri aparılıb, dekorativ kollar əkililib, ərazinin abadlaşdırılıb...

Tbilisinin mərkəzində, ana Kürün sağ sahilində böyük mütəkkir M.F.Axundovun iki mərtəbəli möhtəşəm mülkünnün erməni və erməni-qarışq gürcü ailələrindən geri alınması elə-belə məsələ deyildi. Əvvəl-əvvəl mülkdə yaxşıca əsaslı təmir-bərpa işləri aparıldı, mənzillər dövrün məişət əşyaları və eksponatları ilə zənginləşdirildi. Yazıçının adına la-yiq ev-muzeyi yaradıldı. Sonralar bu ünvan gürcüstanlı azərbaycanlıların Mədəniyyət Mərkəzinə çevrildi.

Heydər Əliyevin tapşırığı əsasında burada ayda iki dəfə Azərbaycan və Gürcüstan ziyalılarının iştirakı ilə müxtəlif

tədbirlər keçirilirdi. Bu tədbirlərin bir çoxunda mən də iştirak etmişəm.

1996-cı ilin mart ayında ulu öndər Heydər Əliyevin Gürcüstan Respublikasına rəsmi səfəri dostluq əlaqələrinin müasir tələblər səviyyəsində inkişafı üçün yeni perspektivlər açdı. Gürcüstan-Azərbaycan dostluğunun tarixinə dövlət səviyyəsində yeni-yeni səhifələr əlavə olundu. Bu səfər sadə insanlar, xüsusilə azərbaycanlılarla gürcülər arasında çox iliq münasibət, xoş bir ovqat yaratdı. Şəmkir ziyahlarının təşəbbüsü ilə ədəbiyyat, mədəniyyət və incəsənət ustalarının geniş auditoriyalı görüşləri təşkil olundu, yubileyləri keçirildi. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Tbilisidə teatr truppası yaradıldı, respublikanın əməkdar mədəniyyət işçisi İftixar Piriyev isə truppenin rəhbəri təyin olundu. Milli təəssübkeşimiz olan “Gürcüstan” qəzeti yenidən fəaliyyətə başladı. Redaksiyaya xeyli qəzet kağızı, kompüter dəsti, digər avadanlıq verildi. Şəmkirlilər redaksiya əməkdaşlarının maliyyə xərclərini öz üzərlərinə götürdülər.

Şərqi böyük siyasetçilərindən hesab olunan yazıçı, həkim, ictimai-siyasi xadim Nəriman Nəcəf oğlu Nərimanov Tiflisdə anadan olub. Nərimanovun doğulub boy-başa çatlığı binanı Kərbəlayı Allahverdi şəhərin qədim müsəlman məhəlləsi hesab olunan ərazisində oğlu Nəcəf üçün tikdirib... Sovet hakimiyyəti qurulanda, repressiya maşını işə düşəndə, daha dəqiq desək, 1929-1930-cu illərdə bu mülkün yiyləri hərə bir yana dağılıb, mülk əldən-ələ keçib... Bu tarixi tikilinin, eləcə də Cəlil Məmmədquluzadənin (“Qeyrət” mətbəəsi də burada yerləşir) ev-muzeyinin Azərbaycan Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin mülkiyyətinə keçirilməsi tarixi bir hadisədir.

Müstəqillik dövründə Gürcüstan-Azərbaycan dostluğunun əsası ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu illərdə

qoyulub. Sevindirici haldir ki, mehriban qonşuluq, milli həmrəylik və tarix dostluq əlaqələrinə söykənən münasibətlər bu gün daha qlobal formada davam etdirilir.

Məhz bunlara görədir ki, ədəbi aləmdə böyük nüfuz sahibi, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri Anar Aslan Aslanova ünvanlandığı məktubda yazır: “O illərdə Şəmkir –Gürçüstanla Azərbaycanı birləşdirən dostluq körpüsünə çevrilmişdi. Bu işlərin görülməsində vətənpərvər və qeyrətli bir ziyalı kimi sizin əməyiniz danılmazdır. Siz o illərdə gürcü ziyalılarını da darda qoymur, onlara öz köməyinizi əsirgəmir-diniz.

Əzizimiz Aslan müəllim, mən və həmkarlarım bilirik ki, Heydər Əliyevin böyük səyi, uzaqgörənliyi və sizin kimi fə-dakar insanların zəhməti sayəsində 1993-cü ildən sonra Gür-cüstandakı soydaşlarımızın Azərbaycana köçünün qarşısı alındı və soydaşlarımız tarixən yaşıdlıqları torpaqlarımızdan perik düşmədilər.

Əziz dostumuz, bir daha bütün yazıçılarımız və ziyalılara-mız adından sizə, bu nəcib və xeyirxah işinizə görə dərin minnətdarlığımızı bildiririk. Çox sağ olun!”

Abdulla Şaiqin 120 illik yubileyi günlərində iştirak etmək üçün onun oğlu, peygəmbər təbiətli insan kimi tanıdığum unudulmaz Kamal Talibzadə ilə birlikdə Bakıdan Gürcüstan'a, Sarvan kəndinə mən də getməli oldum. Yolda, yəni Şəmkirdə Aslan müəllimin qonağı olduq. Aslan müəllim ulu öndər Heydər Əliyevin nə qədər böyük türkçü və türkə məhəbbətli olduğundan söz açdı. Dedi ki, 1969-cu ildə Heydər Əliyev hakimiyyətə gələndə atam Əli Aslanovu vəzifədə irəli çəkib rayon icraiyyə komitəsinin sədri təyin edir. Aradan bir-iki il keçdikdən sonra 1971-ci ildə babamın dəfn olunduğu qəbrin fotosəklini çəkərək Mərkəzi Komitəyə göndərmişdilər ki, Əli Aslanov pantürkistdir... O, türkçüdür! Məsələnin

məğzində isə başqa şey dururdu. 1964-cü ildə babam rəhmətə gedəndə oğluna vəsiyyət etmişdi ki, qəbir daşının üzərində ay-ulduz şəkilini həkk etdirərsən. Atam da atasının vəsiyyətinə əmlə etmişdi. Bundan istifadə edən bədxahlar müxtəlif ünvanlara məktublar yazırıldılar. Ona görə atamı məşər ayağına çəkirdilər, məcbur edirdilər ki, ay-ulduzu silsin, ya da qəbir daşını dəyişsin. Atam da buna etiraz edirdi. Məsələyə o vaxtkı Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi də qarışmışdı. Buna görə atam Əli Aslanovu təcili Mərkəzi Komitəyə çağırıldılar. Məsələdən MK-nın katibi Kozlov da xəbərdar idi. Atama demişdilər ki, gedib atanın başdaşını uçurmalısan, yoxsa pantürkist kimi işdən qovulacaqsan.

Atam isə ay-ulduzun silinməsinə və qəbir daşının dəyişdirilməsinə heç cürə razı deyildi.

Bu zaman təşkilat şöbəsinin müdürü bu barədə MK-nin birinci katibi Heydər Əliyevə məlumat verir. Heydər Əliyev atamı qəbul edib bir neçə dəqiqə səhbət edir. Atamdan soruştur ki, bu hadisə necə olub? Atam da məsələni olduğu kimi danışır və atası gilin 1918-ci ildə Ermənistandan deportasiya olunmaları və türklərin bu çətin günlərdə onları necə xilas etmələri barədə məlumat verir.

Heydər Əliyev bildirir ki, əgər sən işdən qovulmaqdan qorxsayıdın, gedib baş-daşını uçurtsayıdın, onsuz da səni bir neçə aydan sonra işdən azad edəcəkdir. Sən ki, mərhum atana qarşı bu cür kişilik etdin, mən səni işdən azad etmirəm və heç nədən çəkinmədən get işlə!

Şöbə müdürü də tapşırıq verir ki, Əli Aslanov işləyəcək və göstəriş verir ki, bu söz-səhbətə son qoyulsun.

Aslan müəllim onu da xatırlatdı ki, o çətin dövrdə Heydər Əliyev məni Şəmkirə icra hakimiyyətinin başçısı təyin edəndə bu səhbəti mənə xatırlatdı və soruşdu ki, atan bunları sənə deyibmi? Dedim, bəli, hamısını bilirom. Çox sağ olun!

Kamal Talibzadə dedi ki: bu fakt qarşısında, Heydər Əliyevin türkə, türkçülüyə qoyduğu böyük hörmətə baş əyirəm, bunları mən bilmirdim, dedi.

2007-ci ilin may ayında Tbilisidə Heydər Əliyevin büstünün təntənəli açılış mərasimində Gürcüstan Prezidenti Mixail Saakaşvili çıxışında demişdir: “Regionumuzun geosiyasatı məhz Heydər Əliyevin qərarından sonra dəyişdi... Heydər Əliyev müasir Azərbaycan dövlətinin banisi, müasir Azərbaycan millətinin atasıdır. Six birləşmiş Azərbaycan, dost Azərbaycan, uğurlu Azərbaycan isə Gürcüstanın özünün daxilində integrasiya və müvəffəqiyyətin, ümumi gələcəyimizin rəhnidir”

Sevindirici haldır ki, Azərbaycan və gürcü xalqları arasında mehriban qonşuluq və qardaşlıq əlaqələrinin qorunub saxlanılmasında və möhkəmlənməsində ulu öndərin əvəzsiz xidmətlərini yüksək qiymətləndirən Gürcüstan Prezidenti Mixail Saakaşvilinin fərmanı ilə Tbilisi Azərbaycan Dövlət Dram Teatrına bu günlərdə ümummilli lider Heydər Əliyevin adı verilmişdir.

Ümumiyyətlə, hansı ölkədə, hansı şəhərdə olursa-olsun, xalqımızın unudulmuş və ya unutdurulmuş tarixi şəxsiyyətlərini axtarmaq-aramaq, soydaşlarımızın milli mənəviyyatlarını, tapdanmış hüquqlarını bərpa etmək, tarixin repressiya olunmuş illərinə, aylarına bərəət qazandırmaq, kimsəsizə, xəstəyə, əlilə, ümidsizə ümidi olmaq ilk nöbədə müstəqil Azərbaycan dövlətinin keçmişü üçün böyük ehtiram, bu günü və gələcəyi üçün şərəf və fəxarətdir, millət üçün başucalığıdır.

Heydər Əliyev uzaqgörənliyi nəticəsində bərpa olunmuş tarixi abidələrimizin, yaradılmış muzeylərimizin xalqımızın mülkiyyətinə çevrilməsi hamımızı sevindirir. Bu baxımdan Milli Məclisin deputati, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti

Mehriban xanım Əliyevanın Heydər Əliyev irsinə sadıq olaraq Mirzə Şəfi Vazehin, Mirzə Fətəli Axundovun, Fətəli xan Xoyskinin qəbirüstü abidələrinin yenidən qurulması və orada xiyabanın yaradılması barədə irəli sürdüyü təşəbbüs təqdirəlayiqdir. Heydər Əliyev Fondunun yaxından köməyi və qayğısı sayəsində azərbaycanlılar yaşayan bölgələrdə bəzi kənd məktəblərinin təmiri davam etdirilir. Yollar abadlaşdırılır, körpülər salınır, bəzi kəndlərə su xətti çəkilir, bəzi kəndlərdə isə qaz problemi aradan qaldırılır. Gürcüstanlı orta məktəb şagirdlərinə hər il Azərbaycan dilində yüzlərlə dərslik, kompüter və avadanlıq göndərilir. Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlı gənclərin yeni əsrin müasir, savadlı və hərtərəfli övladları olmaları üçün lazımi qayğı göstərilir. Fondun rəhbərliyi adındannümayəndələr, millət vəkilləri tez-tez bölgələrdə olur, soydaşlarımızın sosial qayğıları və digər problemləri ilə maraqlanırlar.

Bu gün müstəqil dövlət kimi Gürcüstan-Azərbaycan əməkdaşlığı, mədəni əlaqələri, hər iki xalqın əsrlərdən üzü bəri gələn dostluğu, qardaşlığı, ən başlıcası ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi kursu, uzaqgörənliyi uğurla davam etdirilir.

*“Azərbaycan” qəzeti,
12.12.2008*

UNUDULMAMAQ YAŞAMAQDI

Əzizim Eldarın xatırəsinə

Böyük yazıçı Mir Cəlalla bizim aramızda olan səmimi insani münasibətlər, təkcə müəllim – tələbə (mən aspiranturada oxuduğum illərdə elmi rəhbərim olmuşdu) çərçivəsində qalmırdı, şairliyinə inandığı gənclə ustad yazıçı dostluğuna çevrilmişdi. 60 illik yubileyinə şeir ithaf etmişdim. Mir Cəlal nadir insanlardan idi.

Yubiley ilində, böyük ailəsilə birlikdə mən də Şəmkirə – Mir Cəlalin kürəkəni Eldargilə getmişdim. Böyük ədibin yubileyini kürəkəni öz ailəsində, el-obasında da qeyd etmək istəyirdi. Mir Cəlal da vaxt ayırib qudalarıgilə gəlmişdi. Eldar sevinirdi.

Eldar Ədibə xanımın həyat yoldaşiydi. Mir Cəlal da, Püstə xanım da kürəkənlərinə oğul gözüylə baxırdılar.

Eldar müəllim təbiəti etibarilə azdanışan idi. Hər deyilən sözə tez-tələsik cavab verməzdi. Üzdənə təbəssüm olardı. Hə-

mişə kefimi-halımı soruşardı. Qayğıkes idi, həssas idи. Heç vaxt, heç kəsin yanında özünü kimdənsə artıq tutmazdı. Təvazökar idi. Bu xasiyyəti onun daxilən nə qədər zəngin olduğunu göstərirdi.

Mənim yubileyim (70 illiyim) ərəfəsində görüşmüştü. Bilgəhdəki bağ evlərində Püstə xanım idi. Eldar, bir də mən. Bir qohumları da gəldi. Piano çaldı, Eldar rəhməlik mənim şərəfimə xoş sözlər dedi. Yubileyini bax, bu bağ evində başlayırıq. Gəl, indi də oynayaq. Əlini qaldırı və məni qucaqladı.

Süfrə açıldı. Üç şorba gətirdilər. Püstə xanım asta, mülayim səsilə dedi Nəriman, özüm qulluq eləyerdim, plov bişirərdim. Qızlar yoxdu, çətinlik çəkirəm. Mən razılıq eləməyə söz tapmadım. Belə məqamda hamının işlətdiyi sözləri təkrar etdim. Sizin bişirdiyiniz xörəkləri çox yemişəm, Püstə xanım. Heç qoyarammı Siz indi zəhmət çəkəsiniz?! Siz müqəddəsiniz. Siz Mir Cəlalın yadigarısınız.

Nə yaxşı bu sözləri dedim. Xoşuna gəlmişdi. Gülmüşəyirdi.

Eldar müəllimin qohumu süfrədən sonra da pianoda gözəl havalar çaldı. Oxudu da. Yediyimiz o şorbalar necə dadlıydı. Ziyaafətləri az görməmişəm. İnsan bəzən adicə pendir–çörəyin də xiffətini çəkir. Təki onu istədiyin adamnan yeyəsən. Adətən az danışan Eldar açılmışdı. Gülfürdü, zarafat edirdi.

— Sənin 70 illik yubileyini bağdan başladıq. Səmimiyyid Eldar, onu heç belə zarafatçıl görməmişdim.

Bir az sonra 70 illik yubileyimi dərs dediyim Milli Aviasiya Akademiyasında təntənə ilə keçirdilər. Rektorumuz, hamımızın əzizimiz akademik Arif Mir Cəlal oğlu Paşayev məni təbrik elədi. Məclisi özü aparırdı. Püstə xanımı da dəvət emişdim. Coxlu şəkil çəkdirdik. Püstə xanımın da, Eldarın da mehriban simaları mənə şəkillərdə yadigar qaldı. Yəqin o unudulmaz görüşlər doğma bacım kimi xətrini istədiyim – Ədibə xanımın da yadında olar.

Oğlumla Püstə xanımın ziyarətinə getmişdik. Təsadüf elə gətirmişdi ki, Hafiz müəllim də Amerikadan gəlmışdı (Azərbaycanın ABŞ-da səlahiyyətli səfiriyydi) Bakıdaydı. Süfrə arxasında şəkil çəkdirdik. Arif müəllim də, mərhum Aqil də evdəydlər. Hamımız Püstə xanımın başına yiğmişdiqu. Mir Cəlalsız günləri id. Eldar dedi ki, özümü yaxşı hiss etmirəm, istəmirəm şəkildə xəstəhal görünüm. Ona görə həmin şəkildə (evdə, yanımızda olsa belə) Eldar aramızda yoxdu.

Eldar qeyb oldu. Gördüyüüm evdə-eşikdə görünməz oldu. Əlbəttə, Ədibə xanım kimi həssas bir insan üçün bu yoxluq ağır idi. Amma Eldar həyat yoldaşını tək qoyub getmədi. Gözəl, ağıllı-kamallı övladlar qoydu yadigar. Eldar indi balalarının yaddaşında, nəvələrinin gülüşündə, Ədibə xanımın söhbətlərində yaşayır. Bir də onu istəyənlərin xatirələrində. Belə insanlar unudulmur. Unudulmamaq – yaşamaqdı.

11 may, 2009

YAXŞILAR AZALIR

1990-cı ildə mən Ali Sovetin deputatı seçiləndə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin Baş redaktoru vəzifəsində işləyirdim. İş elə gətirdi ki, redaktorluqdan gedəsi oldum. Bu, başqa bir mövzunun söhbəti olduğu üçün, burada yeri gəlmışkən xatırladım. Həmin günlərdə Yaziçılar İttifaqının plenumunda elan etdilər ki, məni başqa bir iş yerinə – Mətbuat Komitəsi (sonradan Mətbuat və İnformasiya Nazirliyi oldu) sədrinin birlinci müavini vəzifəsinə göndərirənlər. Bu isə Prezidentin səlahiyyətində idi.

Respublikanın Baş prokuroru mərhum İsmət Qayıbov Ali Sovetin əlaqədar iclaslarında iştirak edirdi. Görüşəndə, vəziyyətimlə maraqlandı. Bir molla deputat lazımı səs yiğə bilmədiyi üçün (biz eyni seçki dairəsindən deputatlığa namizəd idik), məni və oğlumu hədələmişdi. Baş prokuror bilirdi. Amma mən artıq üçüncü ay idi ki, işləmirdim. Vəziyyəti olduğu kimi, ona danışdım. Sabahı günü, onun iş otağında görüşdük. Mətbuat Komitəsinin sədri Rəşid Mahmudov zəng vurdu. Xahiş etdi ki, mənim yeni təyinatımla maraqlansın. Sonra mən ona zəng vuranda dedi Rəşid Mahmudovla bir dəfə də danışmışam.

Bir neçə gündən sonra Rəşid müəllim məni qəbul etdi. Onun tanınmış mətbuat və partiya işçisi olduğunu bilirdim, bu sahədə görkəmli nüfuz sahibiydi.

Kollegianın iclasını çağırmışdı, mənim yeni təyinatla bağlı əmrimi oxudu, Qurani-Kərimdən bir surəni misal gətirdi, xeyir-dua verdi. Hiss elədim ki, mənim onun müavini vəzifəsinə gəlməyim, ürəyindəndi. Komitənin bu qeyri-adi kollegiya iclası gözəl bir mərasim kimi mənim yadımda qaldı.

Rəşid müəllim insanpərvər, millətsevər, vətənpərvər bir ziylayıdı. Müavini işlədiyim müddətdə onun ucadan danışlığını eşitmədim. Mürəkkəb məsələləri, asanlıqla həll edə bilirdi. Bəlkə də bunun birinci səbəbi oydu ki, tabeliyində olanları axıra qədər dinləməyi bacarırdı. Səbirliydi. Təmkinliydi. Poliqrafçılarla və nəşriyyatçılara həssas yanaşındı. Təvazökar idi. Onun haqqından tərifli sözlər deyəndə, araya bir səhbət salıb, zarafat-la güldərdi və səni də güldürərdi. Kiminsə, işçiləri nəzərdə tuturam, xətrinə dəyirdisə, sonradan bir məqam tapıb könlünü alırdı. Mən onun vəzifədə Sədrliyindən daha çox, insanlığını gördüm. Çalışırdı ki, Komitənin özündə, yaxud nəşriyyatlarda ona rast gələnlərdən qabaq, birinci salam versin.

Zaqatalada rayon partiya komitəsinin birinci katibi işləyirdi. Bəstəkar Ramiz Mirışlini, şair Ramiz Məmmədzadəni və məni qələm dostumuz Məmməd Murad (İkinci katib vəzifə-sindəydi) ailəliklə Zaqatalaya dəvət etmişdi. Rəşid müəllimin qonaqpərvərliyini, insani keyfiyyətlərini bir daha gördük. Əvvəlki səmimiyyətilə bizim səhbətlərə qulaq asır, ürəklə deyib-gülür, ailəsilə bizi tamış edirdi.

Ağır xəstə yatırdı. Eşitmişdim ki, uzun müddətdir gözlərini müalicə elətdirir və heç bir nəticə vermir.

Telefonda astadan səsini eşitdim. – Nəriman, necəsən? – deyirdi.

- Yaxşıyam, Rəşid müəllim. Səhhətiniz necədir? Bir az ümidsiz danişdi. Təsəlli verməyi ona rəva görmədim.

- Nə yaxşı, Rəşid müəllim?

Sanki o, mənim bu sualımı gözləyirdi.

Özünəxas olan nəzakələ yenə astadan danişdi.

- Oğlum Bəhruz, hardansa, bir fikrə düşüb. Haqqımda, məni tanıyan dostların-yoldaşların fikirlərini toplayıb bir kitab buraxmaq istəyir. Sənə özüm zəng eləyirəm. Vaxtın, imkanın olsa, yenə bax...

Onun sıxıla-sıxıla dediyi sözlər məni utandırdı. Hiss elədim ki, mən onu unutmuşam. Arada yanına dəyə bilməmişəm. Bəlkə də görüşsəydik, bizim söhbətlərimiz ömrünü bir az da uzadardı? O qədər mənasız işlərə (mənasız adamlara da) vaxt ayırıq ki, axırda ürəyimizin mələr səsinə belə qulaq asa bilmirik.

Rəşid müəllim vətənini sevirdi, millətini sevirdi. Axıra qədər də ona xidmət etdi. Belə adamlar dünyasını dəyişəndə, sanki dünyanın tarazlığı da dəyişir. Tərəzinin gözü əyilir. Yəni yaxşılardan azalır. Amma Rəşid gedir, Bəhruz qalır yerində. Bəlkə dünyanın qanuna uyğunluğu budur? Tarazlığı elə budur?

27 sentyabr, 2009

ƏZABLI YOLLARDAN KEÇƏN HƏYAT HEKAYƏTİ

...Mirzə İbrahimov kimi şəxsiyyətlər hər xalqın tarixi yadداşında, ədəbi təleyində nadir adamlar kimi dərin izlər qoyub gedirlər və ictimai fikrin müəyyən məqamlarında onların yeri daha aydın görünür. Cəmiyyətin aparıcı qüvvələri olduqları bir daha sübuta yetirilir.

O bir yazıçı olaraq, həmişə biz gənclərə nümunə idi, örnək idi. "Yazıcının bir əsas vəzifəsi var, o da yazmaqdı" deyirdi. O taylı-bu taylı Azərbaycanın dəyanətli oğlu idi... Bütün yaradıcılığında bölmənmiş Azərbaycan yox, bütöv Azərbaycan idealından bəhs edirdi. Millilik və bəşərilik əsərlərinin leytmotiviyydi. Çünkü humanist idi, insanpərəst və millətpərəst idi...

Mirzə İbrahimov SSRİ Ali Sovetinin deputatı olduğu vaxt iclas salonunun yüksək kürsüsündən Antik dövrün müdrik-lərindən misal çəkərək, azərbaycanlıların qənimi və qisasçı, SOV. İKP-nin Baş katibi Mıaxıl Qorbaçovun üzünə demişdir

ki, Allah adamı bədbəxt etmək istəyəndə, onun ağlını əlindən alır. Uzaqgörənliliklə deyilmişdi.

Mən bu sözləri ona görə yazıram ki, bu unudulmaz insanla on ilə yaxın bir müddətdə eyni təşkilatda işləmişəm. Buna görə qələm dostum, filologiya elmləri doktoru, professor Teymur Əhmədova minnətdaram. O, Mirzə müəllimlə Elmlər Akademiyasında bir şöbədə işləyirdi. Həm də “Azərbaycan” jurnalında şöbə müdürüydü. Mənim ittifaqa getməyimə o səbəb oldu. Mirzə müəllimdən xahiş etmişdi, o da sözünü yerə salmamışdı. Gənc şair kimi yaradıcılığımı da hörməti var idi. Məni “Azərbaycan” jurnalı redaksiyasına, poeziya şöbəsinə işə götürmüdü.

...Bir dəfə SSRİ Yaziçılar İttifaqının sədri Nikolay Tixonov Moskvadan bizim ittifaqa, Mirzə müəllimə zəng vurmuşdu. Deyirdi ki, Mirzə Əjdəroviç (telefondan səsini eşidirdim), sizi təbrik edirəm. Yuxarılarda yüksək səviyyədə növbəti müzakirədən sonra Nəsimi türkmənlərin yox, Azərbaycanın böyük şairi kimi qəbul edildi. Siz də bunu sübut edirdiniz. Bir daha təbrik etdi. Mirzə müəllim o qədər sevinmişdi ki, məni də təbrik etdi. Və dedi ki, qabağa düşüb bizim klassikləri Moskvada öz adlarına çıxırlar.

Şah İsmayıł Xətai məsələsində də belə olmuşdu. Türk-mənələr öz şairləri kimi kitab da buraxmışdır. Mirzə müəllim deyirdi, biz qardaş xalqıq, amma gərək, problemlərə elmi və tarixi yanaşılsın.

Mirzə müəllimin ədəbi görüşlərində dəfələrlə iştirak və çıxış etmişəm. O böyük insana və yazıçıya Cənubi Azərbaycanın rəmzi kimi baxırdım...

Yaziçinin istəkli qızı, sevimli bəstəkarımız bu günlərdə mənə dedi ki, atam bir gün sizin “Sən məni yad et” şeirinizi gətirdi ki, Sevda, şeir xoşuma gəlir, bəlkə musiqi bəstəleyəsən. Bu mahnı ustadımızın xahişilə yarandı və bu gün də bəstəkarın nəğməsi efirdə, ekranda oxunur...

...Mirzə müəllimi ilk dəfə hələ Gəncə Dövlət Pedaqoji İnstitutunun ikinci kursunda, 1951-ci ildə filologiya fakültəsin-də oxuduğum illərdə görmüşdüm. Bizim institutda təntənəli görüşü keçirildi. O vaxt ürəyimdən keçirirdim ki, görəsən bu böyük sənətkarı yaxından görəcəyəmmi, yaxından salam verəcəyəmmi? Sonra tale elə gətirdi ki, bir yerdə işləyəsi olduq. Mənim əsərlərim barədə dəyərli sözlərimi yadigar qoyub getdi. İndi mən onun haqqında xatırə yazıram.

Düz deyirlər ki, dünya dərkədilməzdi. Yəni dərk edildikcə, dərkədilməzliyə gedib çıxır. Mirzə müəllim də dünya kimi bəzən dərkolunmaz idi. Amma bir şeyi dərk edirdim ki, belə sənətkarlar sağlığında da, sonra da əlçatmaz olurlar...

*“Azərbaycan müəllimi” qəzeti,
7 oktyabr 2011-ci il*

İSTEDADIN İŞİĞİ VƏ İSTİSİ

Hörmətli Hacan müəllim, Siznlə çoxdan görüşmək arzusunda idim. Adınızı eşitmışdım, şeirlərinizi oxumuşdum.

Tale elə gətirdi ki, Sizin və mənim dostum böyük rəssam Zahid Şəmirlinin yasında görüşəsi olduq. Bu, ikinci görüşümüz idi. Birinci dəfə də ayaqüstü mənim dostum, iş adamı Qaraxan müəllimin anasının yasında görüşdük.

Xeyirdə görüşək deyə-deyə görüşlərimiz yaslara düşürdü. Əlbəttə, Sizin şeirləriniz barədə heç bir söz deyə bilmirdim.

Nəhayət, üçüncü görüşümüz çay dəstgahı arxasında oldu. Görkəmli kardioloq həkim, hazırda Amerikada yaşayan Fərzənə xanımla birlikdə Sizin şeirlərə qulaq asdıq. Özünüz yeni kitabınızdan oxuyurdunuz. Aramla, təmkinlə. Emosiyadan uzaq.

Bəri başdan deyim ki, Siz çox gözəl şairsiniz. Yaradıcılığınızda fəlsəfi ümumiləşdirmələr güclüdür. Sizin şeir və poemalarınızı oxuduqca xalqımızın böyük şairi mərhum Bəxtiyar

müəllimin (Bəxtiyar Vahabzadə) yaradıcılıq üslubu yadına düşürdü.

Yaradıcılığınızla tanış olduqdan sonra Sizin çox istedadlı şair olduğunuzu heç bir şübhəm qalmadı. Mən bu istedadın işığında işıqlandım və istisində isindim.

— Yaşadığım ömrün çoxunu özümlə dialoqa həsr etmişəm — deyə yazarınız. — Həyatımın çoxu iki “mən” arasında söhbətlərdə keçib. Bunlar çox güman ki, ağlımla hisslerimin danışıqlarıdır...

Bu, həqiqətən belədir. Bir şeirinizi misal götirmək istəyirəm. Bu şeiriniz çox qiymətli əsərlərinizdəndir. Desəm ki, mən Sizi bu şeirlə tanıdım və sevdim, inanın.

*Tük ürpədən səsəm, ünəm,
Təqvimdə ən ağır günəm.
Yol üstə yolsuz köçgünəm,
Yüküm köçümdən asılı.*

*Xirdalandım dənə-dənə,
Yol qalmadı məndən mənə.
İçim nəhəng bir məngənə,
Çölmə içimdən asılı.*

*Zaman meyar, hökmü qəti,
Nədir onun qənaəti?!
Yüz ölçünün zəmanəti,
Bircə biçimdən asılı.*

*Yüz fikir – şirin, ya acı,
Ödəməz bir ehtiyacı.
Hər başlangıç – yolayıcı,
Hər şey seçimdən asılı...*

Bütöv bir insan ömrünün keşməkeşli həyatı buraya köcürürlüb. İztirablar və stresslər, mühakimələr və insan həyatının qanuna uyğunluqları. Hər başlangıçın yolayıcı olduğunu xatırladan insanın seçim qarşısında olduğunu deyirsiniz və bəlkə də hər kəsin taleyini özünə tapşırıb, “Hər şeyin seçimdən asılı olduğu” qərarına gəlirsiniz.

İnsanın özünə inam yaratmaqla Siz onu yaşamağa, yaratmağa, həyatın ən gərgin anlarında belə, ondan zövq almağa səsləyirsiniz.

Bu şeir çağırışdı, qışqırıq deyil. Çağırışlar belə sakit deyiləndə eşidilir. Siz bunu daha gözəl bilirsiniz, çünkü bu kitabda artıq püxtələşmiş müdrik bir şair üslubu görürəm. Siz, hörmətli Hacan müəllim, müasir şeirimizin tanınmış, görkəmli nümayəndələrinin sırasında dayanmağa layiq qələm sahibisiniz. Amma mən Sizi ekranlarda, qəzet, jurnal səhifələrində, görüşlərdə ya az görmüşəm, ya da heç görməmişəm.

Sizi oxucular tanımalıdi, oxumalıdi, sevməlidi:

*Meşə olmaq, orman olmaq istədim
Bir talanın mənzərəsi olmadım, - deyirsiniz.*

Yaxud :

*İlk məktubum könlümün ilk məhbusu,
Ünvanına göndərəsi olmadım.*

Eləcə də :

*Əlim, qolum bu budağa çatsa da,
Bu meyvəni mən dərəsi olmadım.-*

kimi qiymətli poetik fikirlər söyləyirsiniz.

“Məni öz əlimdən qurtar ilahi”, “Ay canım”, mərhum Eldar Baxışın xatirəsinə həsr etdiyiniz “Sənə”, “Ağladı”, “Piçılıtlar”, “Yüküm köçümdən asılı”, “Ağac”, “Xudafərin” kimi

şəirlərinizi, ümumiyyətlə bütün yazılarınızı məmənuniyyətlə oxudum. Sizə minnətdaram.

“Dərd örnəyi – Vətən” və “Yurdum-yuvam...” poemalarınız vətəndaşlıq ehtirası ilə yazılmışdır. Müasirlərimiz üçün nəzərdə tutduğunuz ictimai ruh çox güclüdür. Bu əsərlər klassik poema janımızın vətənimizin dərdlərini əks etdirən bu gənkü müasir formasıdır. “Qəlbi para-para, sinəsi şan-şan” olan Azərbaycanın başına gətirilən oyunlar, bütövlük halal haqqı ikən ərazilərinin çox hissəsi işğal altında olan, əhalisi isə öz doğma torpaqlarında yurddan-yurda qovularaq qaçqın, didərgin düşən ulu bir məmləkətin ağrı-acıları ürək yanğısı ilə qələmə alınmışdır. Dövrün və cəmiyyətin təzadalarını əks etdirən “Dərd örnəyi – Vətən” poemanızda əsərin öz adına tam uyğun olaraq təcavüzə məruz qalmış vətənimizin düçər olduğu vəziyyəti poetik dillə necə dəqiqliklə ifadə edirsiniz:

*Keçmiş qaytarmaq mümkün olarmı,
Uduzduq məqamı, verdik fırṣəti.
Görən bizim kimi ayrı xalq varmı –
Çəkir Vətənində Vətən həsrəti.*

Bu bircə bəndlə lap yaralı yerimizə toxunmusunuz. Bəli, həqiqətən bu gün Azərbaycan xalqının vətəndə vətən həsrəti şəkmək kimi sağalması çətin olan ağır bir dərdi var.

“Yurdum-yuvam...” poemanızda sanki bütöv Azərbaycanın dərd xəritəsini çəkmisiniz, zaman-zaman əldən gedən torpaqlarımızın, hazırda bizə məxsus olmayan qədim yurd yerlərimizin indiki aqibətini necə var, olduğu kimi dəqiq göstərmisiniz. Bu poemada cənubi Azərbaycan haqqında bəhs edərkən orada yaşayan güneyli soydaşlarımızın durumu barədə onların öz dili ilə deyirsiniz:

*Yaşamayıb sürünmüşük,
Ömr etmişik buyruq altda.
Birləşməyib yumruq kimi,
Birləşmişik yumruq altda.*

Və yaxud:

*Yurdsuzların sarayı yox,
Çadırı, dəyəsi olar.
Qulların lideri olmaz,
Ağası, yiyyəsi olar.*

Qərbi Azərbaycanın təsvirində isə belə qeyd edirsiniz:

*At bizim, qonşular at çapan oldu,
Xan adı dəyişdi Stepan oldu.
Kim itirən oldu, kim tapan oldu?
Qoy deyim, həmişə bizik itirən,
Bu yol bizi hara aparır görən?!*

Əlbəttə, bunlar hamısı çox düşündürücü və ibrətamızdır...
Sizin qələminizdən başqa cür də çıxmamalıdır.

Əsərlərinizdə türkçülük, turançılıq ana xətt təşkil edir. Bu da təbiidir. Bu özünüdərkdir, özünəqayıcıdır. Türkün yolu məşriqdən məğribə qədər uzanıb gedir. Bu bizim yolumuzdur, hamımız bu yoluñ yolcusuyuq. XXI əsr türk dünyası əsri adlandırılanlar heç də yanılmırlar. XXI əsr ərəfəsində türkün zaman-zaman keçdiyi yoluñ üzərində birdən-birə neçə-neçə türkdilli müstəqil dövlətlərin yaranması buna əyani sübutdur. Bütün bunlar sizin qələminizdə öz əksini tapmışdır:

*Doğu, batı arasında,
türkün yolu – öz yolumdu.*

*Mən ki, türkün bir qoluyam,
türk də mənim bir qolumdu.
Türkün həyat monoloqu –
ya ölümdü, ya olumdu!
Kim bilmirsə suyu axıb,
otu bitməz Əfəndim!*

*Ulu türkün həyatında,
ən parlaq bir gün olacaq,
Türk dünyası birləşəcək,
bu birlik mümkün olacaq.
Dünyanın əvvəli türkün,
sonu da türkün olacaq!
Bu həqiqət sübutunu
çox gözlətməz Əfəndim!*

Siz sözə qarşı çox diqqətlisiniz. Şeir diliniz qüsursuz və rəvandır. Klassik ədəbiyyatınızın ənənələrinə sadıqsınız. Şeirlərinizin birində qeyd edirsiniz: “Kimdir sözün bal arısı, odur hamidan varlısı”. Həqiqətən, sözün bal arısı olmaq, sözdən bal çəkmək hər bir şair üçün böyük şərəfdır.

Mən Sizi Azərbaycan Respublikasının Gürcüstanda fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri kimi tanıyırdım, indi isə şeirlərinizi oxuyandan sonra gözəl şairimiz kimi tanıdım və sevdim.

Şairlik də səfirlilikdir. Davam edin.

Bakı,
22 sentyabr, 2012

“525-ci qəzet”, 29 iyun 2013

QAZAXDAN BAKIYA HƏYƏCAN

(Yol boyu düşüncələr)

Səhər saat 8-də Bakıdan Qazaxa yola düşməliyik. Əvvəlcə şair Aslan Kəmərlinin büstünün açılışında, sonra da həmişə olduğu kimi, sərhədyanı yerlərə gedib əsgərlərlə görüşməliydik. Qazax Xeyriyyə Cəmiyyətinin tapşırığı beləydi.

Həmişə belə səfərlər zamanı ister-istəməz bizim Qırıq Kəsəmənli Mehralı kişinin bir kəlamını xatırlayıram: "Boğazı olan - yola azuqə götürməlidir". Xeyriyyə cəmiyyəti bizi daha da yaxınlaşdırır, cœurk kəsirik, yol yoldaşı oluruq. Əsgər mövqelərinə bir yerdə gedib-gəlirik. Ağır günlərin, qorxulu saatların dostu kimi mülki paltarda əsgərlik eləməyə başlayırıq. İndiki vaxtda bundan da şərəfli bir şey varmı? Səmimi sözümüzdü. Bəzən mənə elə gəlir ki, Xeyriyyə cəmiyyətində görüşü müzdən sonra Bakıdan yox, Qazaxdan Qazaxa yola düşürəm.

Cəmiyyətin yaradıcısı mərhum Aslan Kəmərlinin həlak olduğu gündən artıq bir il keçirdi. Oxuduğu məktəbə adı veril-

miş, məktəbin həyətində uca postament üstə büstü qoyulmuş, tər çiçəklərlə bəzədilmişdi.

Salam verdim, Aslan salamımı almadı. Lal durub üzümə baxırdı. Donmuşdu. Elə bil Bakıdan Qazaxa heykəl olmağa gəlmışdı. On il ayaq döydüyü, sevib-sevildiyi məktəbin qapılarını açıb içəri girməmişdi, onun həyətindəcə daşa dönmüşdü. Mənim daşa dönməyimdən isə heç kəsin xəbəri yox idi.

Aslan cəbhədə əsgərlərlə görüşüb qayıtdığı yerdə, yanında qələm dostu Valeh Şıxlı və gənc hüquqsunas Fikrət Nəsibovla birlikdə avtomobil qəzası zamanı həlak olmuşdu. Səngərdən yazdığı reportajı qəzetə göndərə bilməmişdi. 1984-cü ildə Kəmərli torpaqlarından 5 min kvadratmetr meşəli, bağlı-bağlı, çeşməli-sulu yerləri ermənilərə bağışlamışdır. Aslan onda haray qoparırdı. İndi məzarın yansın, ay Aslan! Ürəyi buzların bundan nə xəbəri!

Kəmərli təkcə Qazağın yox, dünyanın ən gözəl axar-baxarlı yerlərindəndi. Bunu namərd qonşularımız bizdən yaxşı bilirmiş. Hər gün gördüyüümüz bu gözəllik bize adı görünür-müş, Aslan! Gözlərdən gəlsin bu ermənilərin, çörək itirənlərin. Kəmərlilərin süfrəsində nə qədər yeyib-içiblər. Bunu bizə Kəmərlinin ağsaqqalı İbrahim kişi Orucov danışındı. Büttün bölgədə böyük hörmət-izzət sahibi olan bu əsilli-nəsilli ağsaqqalın evində çörək kəsməyən erməni qonşusu yox imiş. Sonra İbrahim kişini girov aparırlar. Bu da millətin mənəviyyatı! Gizlincə qaçıb canını qurtara bilir. O vaxtdan da canında ağır, üzücü sizilti qalır, bu güclü stresdən bir ildir müalicə olunur. O da Aslan Kəmərli kimi mərd ürəkli torpaq oğludur.

*Oğlundan-qızından yarışa Vətən,
Qumunda gül bitər, daşında çiçək.*

Xeyriyyə cəmiyyəti şairin bu sözlərini abidəsinin üstə yazmışdı. Mən bu sözlərin təbiiliyinə inandım. Şair öz amalına özü örnək olmuşdur. Ayaqları altda səpələnmiş güllərin,

çiçeklərin ətrini yox, onun öz nəfəsini duymaq olurdu. Adama elə gəlirdi ki, Aslanın sinəsi qalxıb-enir. Bu sinənin döytünləri qələm dostlarım Şəmşad Rzanın, Barat Vüsəlin heykəl öündə oxuduqları təsirli şeirlərdə idi. Tarixçi Teymur Bünyadovun, jurnalist Oqtay Cəfərovun, heykəlin müəllifi İbrahim Aşurovun, rəssam Qafar Sarıvəllinin şairin qardaşının, müəllimlərinin, şeir deyən şairlərin nəfəsində duyulurdu.

Xeyriyyə cəmiyyətinin sədri Vidadi Bayramov vətəndaş şairin həzurunda şəhidləri sükutla yad etməyi təklif edirdi. Mənim yadımıma ilk şəhidimiz – 1990-ci ilin yanvarında anadan olan 1990-ci il martın 24-də isə ermənilərin benzin töküb yandırıldığı 2 aylıq körpəmiz düşürdü. Kəmərlidən bir az aralı, indi yandırılıb küle döndərilən Bağanış-Ayrımda dünyaya yenicə göz açmışdı. Adıgözəlov Hafız Ramiz oğlu! Ağstafa-Qazax camaati müharibə başlayandan bəri ağızından süd iyi gələn Hafızdən şair Aslan Kəmərliyə qədər döyük yolу keçib, bundan sonra da keçəcəkdir. Hər bir qazaxının bu iztirablarla dolu olan mərdanə ürəyi təcavüzkara qisas deyir. Məhz buna görə də evdə işıqsız oturur, yandırmağa odunu yoxdur, meyvə ağaclarını kəsir, qaz gəlmir, havalar soyuq keçir, çörək talonla verilir, oğul-uşaqlarının yolunu gözləyir. Bu, sözün həqiqi mənasında Qazax-Ağstafa bölgələrində camaatla ordunun həmrəyliyidir. Belə camaatı ayırib-əzmək, torpağını əlindən almaq niyyətinə düşən qaniçən yanılır.

Ərinin ölümündən sonra böyük bir ailəyə başçılıq edən, doqquz oğul, üç qız böyüdən mamam oğlunun arvadı türk qızı Dalçınar bibim evində indi sonbeşiyi Ramizlə yaşayırırdı. Yenicə evlənmişdi, evdə hamilə gəlini qoyub cəbhəyə gedəsi olmuşdu. Ağbirçək anası, cavan yoldaşı, məni Bakıdan gələn böyük oğlanları Elmanı, Vidadını görüb həm sevindilər, həm də sevincdən kövrəldilər. Ana oğluna, onun əsgər yoldaşına isti corab toxuyurdu. Şər qarışib göz-gözü görməyənəcən dəmir iynələr onun əlindən yerə düşmürdü. Biz qaranlıq otaqda şirin söhbət edir, gecədən keçənəcən yatmırıq. Mən əsl

müharibə şəraitini burda, "arxada" gördüm, cəbhədə yox. Biz Bakıya qayıdanda ana əlinə bir vedrə, gəlin bir qazan dolu su götürmüdü. Dalımızca səpdilər. Gözlərim doldu. Mən heç vaxt o qadını belə kövrək, belə dözümlü görməmişdim. Darıxma, Dalçınar bibi, darıxma Gülüstan bacım, biz müharibədə qalib gələcəyik. Tezliyi-gecliyi var. Ramiz də qayıdır gələcək, evinizdə işığınız da, ocağınız da yanacaq. Kəsdirdiyiniz ağacların yerinə Ramiz təzə meyvə ağacları əkəcək, ayrırlanda da dalımızca bir vedrə, bir qazan su yox, bircə stəkan su səpəcəksiniz. O günü mən görürəm. Darıxmayın, sizə canım qurban, darıxmayın! Biz də Bakıda çalışırıq ki, müharibə tez qurtarsın. Ramizə, onun cəbhədaşlarına Qazax Xeyriyyə Cəmiyyəti əlindən gələni əsirgəmir.

Təkcə bu ilin 3-4 ayı ərzində Ağdam qaçqınlarına kömək üçün Bərdəyə ümumi dəyəri 450 min rubl olan çay, qənd, ayaqqabı, çarpayı, döşək, adyal, qadın paltarı göndərilmişdir. Qazax-Ağstafa bölgəsində döyüşən əsgərlərimizə 536 cüt ayaqqabı, 150 dəst paltar, 100 ədəd adyal, 100 ədəd döşəküzü, 100 ədəd balışüzü, 300 kq kartof yola salınmış, noyabrin əvvəllərində akkumulyatorlar üçün 1,5 ton sulfat turşusu, 300 ədəd döşək, 270 ədəd çarpayı, 300 ədəd balış, şəhid ailələri üçün 102 cüt qadın çəkməsi, müxtəlif növ ərzaq, dəftərxana ləvazimati və s. aparılmışdır. Göndərilən malların cəmi dəyəri 15 milyon rubl miqdardadır. Bu vətənpərvərlik işində fəal iştirak edən Sayad Yolçuyevin, İsa Cəfərovun, Puşkin Əhmədovun, Bayram Bayramovun, Sabir Hacıyevin, Mirzəli Musayevin, Xaqani Nəbiyevin, Vilayət Mərdəliyevin, Bəhruz Əliyevin, Eldar İsmayılovun, Vəqif Nağıyevin, Məmməd Namazovun, Deputat Tağıyevin və Dursun Mustafayevin adlarını, soyadlarını minnətdarlıq hissili çəkirəm. Bu da cəbhədir, bu da döyüşdür. Milli Məclisin üzvlərindən Şirin Hacıkərimov, Kamran Rəhimov, Yaşar Əliyev və Kamal Tapdıqov Qazax bölgəsinə yaxından köməklik göstərirler.

Mən burada bəzi rəqəmləri ona görə qeyd elədim ki, qoy bu yardım hansı ünvana göndərilibsə, oxusunlar. Bəlkə əyər-əskik gəlib çatıb. Ara-bərədə deyirdilər ki, filan batalyondan 68 ton kartof yoxa çıxıb (yəni, satılıb), filan qədər ayaqqabı oğurlanıb, mal bazarında əsgər paltarı və botinkaları satılır, filan batalyondan neçə döşəküzü yoxa çıxıb... Ayıb deyilmi, hansı ağacın köküնə balta çalırsınız?! Müharibə gedən bir bölgədə belə də biganəlik, talançılıq olarmı?! Xalq ayağa qallı-xıb, nəyi var orduya göndərir, burda da "itir"?! Oğrular, möhtəkirlər nə üçün cəzalandırılmırlar, nə üçün ölçü götürülmür? Nəyi gözləyirlər, bəs deyilmi? Bundan da ağır günümüzmü olacaq?! Nəhayət, ayılın ey yuxulu müasirlərim! Görün, müharibə başlanandan bəri Qazax-Ağstafa bölgələrinin hüznlü tərcümeyi-halı, qısa tarixçəsi nə deyir?!

Qazaxda -

müharibə qurbanları - 41 nəfər,
şəhidlər - 101 nəfər,
ağır yaralananlar - 30 nəfər,
yaralılar - 105 nəfər,
bölgənin öz köçkünləri - 6.047 nəfər,
Ermənistən qaçqınları - 576 nəfər.
Kəlbəcər qaçqınları - 24 nəfər,
Orta Asiyadan gələn qaçqınlar - 287 nəfər,
Ağdamdan, Şuşadan, Zəngilandan gələn qaçqınlar - 6 nəfər,
qaçqınların ümumi sayı - 6.940 nəfər,
şəhidlərin 70 nəfəri subay, 31 nəfəri evli olub, onların 60 körpəsi yetim qalıb.

Ağstafada -

müharibə qurbanları – 8 nəfər,
şəhidlər – 69 nəfər,
ağır yaralananlar – 57 nəfər,
itkin düşənlər – 4 nəfər.
qaçqınlar – 333 ailə və s. və i. a.

Qələm dostum Nemət Veysəlin Füzuli bölgəsindən bütün Azərbaycana odlu çağrışı, harayı hələ indi də qulağımda səslənir. İmdada çağrıırkı, imdada! "Azərbaycan Ordusu" qəzeti-nin səhifələrində bu publisist yazıcıının sətirləri Füzuli kəndləri kimi od tutub yanırı.

İndi Qazaxda bazara bomba düşür, qədim Sınıq körpü təhlükədədir, Damcılı bulağı, Qələmçə top ağızındadı. Xəstə-xanalar, doğum evləri, məktəblər erməni faşistlərinin nişan-gahıdır. Ağstafaya "Qrad" yağışı ələnir, Kürün körpüsünü bombalamaq isteyirlər. Hər iki bölgədə daldalanmağa yer yoxdu, daldalanmaq haqqında fikirləşən də olmamalıdır. Yerimizə-yurdumuza, evimizə nə vaxt qayıdacağıq – budur camaatin fikrindən keçən, yuxusunu haram eləyən.

"Azərbaycan" qəzeti bir az bundan qabaq itkin düşənlərimizin siyahısını çap edirdi, adamlarımız gözümüzün qabağında yoxa çıxmışdı. Nə yaxşı ki, onların adları, soyadları indi yazılib (təsəlliyə bax!) bir yerdə qalır. İki əsrə yaxın bir müddətdə millətin nə qədər oğlu-qızı həlak olub, itkin düşüb. Heç onların siyahısını tutan olubmu?! Xalqımızın qanına susamış general P.D.Sisianovu Bakıda qətlə yetirən Cənubi Azərbaycandan olan qəhrəman qardaşımız İbrahim bəyin adını hamı tanıyır mı?! Yüz ildə onun haqqında çoxmu yazılib, adı, həyatı dərsliklərə düşübmü?!

Tədqiqatçılar yazırlar ki, 1826-1828-cı illərdə Azərbaycanda yerləşən rus qoşunlarını yemləmək üçün təkcə Qazax mahalından 2.500 baş heyvan göndərilib. İldə min kisə yarma, 12 min kisə suxarı, 4 min kisə arpa, ətlik üçün 4 min baş

heyvan aparılıb. Bəs bütün Azərbaycan bölgələrindən, görəsən, nə qədər gedibdi?! Bəs sonrakı illərdə, Sovet hakimiyyəti işğalı dövründə nə qədər olub?! Doğru deyiblər ki, öz ordusunu yemləməyən xalq düşmən ordusunu yemləyəcək. Cənab möhtəkirlər, talançılar, sizin mənsub olduğunuz millət, torpaq, xalq, insan cinsi varmı?!

Qazax torpağının nə üstü, nə də altı tədqiq olunub, tariximizin ən zəngin səhifələrilə doludur. Burada indi Qazax müəllimlər seminariyasının ənənələrini yada salır, onun ab-havasını udmağa başlayırlar. İslığı, odu-ocağı olmayan bir yerdə, müharibə şəraitində Qazax Pedaqoji İnstитutu (Gəncə Pedaqoji İnstитutunun filialı) təşkil eləyiblər. Bu, fədakarlıqdır. Biz onun direktoru gənc alim Isa Veysovla da görüşdük. İnstитuta dəvət etdi. Tələbələrlə görüşümüz unudulmaz oldu. Bizə deyəndə ki, tələbə qızlarımız isti corab toxuyub əsgərlərimizə göndərir-lər, üstə də öz adlarını toxuyurlar, ürəyimiz tel-tel oldu. "Yolunuzu gözləyirik", "Qazağı qoruyun", "Bizi yad əllərə verməyin", "Mərd dayanın" kimi tapşırıqlar verirlər. Bu, əsgərlərin yeni hərbi andı kimi səslənirdi.

Həmin gün vertolyotumuzun vurulan günü idi, noyabrın 20-si. Həmin gün ermənilər Rusiya prezidentinin səlahiyyətli nümayəndəsi Vladimir Kazimirov da bizim torpaqda atəşə tutmuşdular. Onu müşayiət edən Qazax və Ağstafa icra hakimiyyəti başçılarının həyatı təhlükə altındaydı. Onları təsadüf xilas edib.

İnşaat Mühəndisləri İnstитutunun professoru Həsən Nəbiyev belə məsələlərin siyasi tərəfini çox gözəl açırdı. Ağstafa - Qazax bölgələrində onu əsgərlər yaxşı tanıırlar, dəfələrlə birlikdə görüşlərinə getmişik. Xeyriyyə cəmiyyəti məsləhət şurasının üzvüdür. Bu məşhur riyaziyyatçının ürəyi çoxlu qısa, duzlu hekayətlərlə də doludur. Bu dəfə o Kəmərlidə çörək kəsdiyimiz bir evdə mənim üçün olduqca xoş olan bir söhbət elədi. Deyirdi 7-8 il idi ki, bir riyazi teorem üzərində işləyirdim, amma həlli alınmadı. Həsən müəllim televizoru qurur və

görür ki, mən şeir oxuyuram. Deyirdi eynəyi çıxardıb qulaq asdım. Mənim təzə yazdığını bayatları eşidəndə, özünün de-diyi kimi, bərk tutulur, yenidən teorem üstə işləmək həvəsinə düşür və bir çətin sualın səkkiz il axtardığı cavabını tezliklə tapır.

Hörmətli professor mənə minnətdarlıq edir, bunun səbəbini bayatılarda gördü. Mən onu təbrik elədim. Qazaxda yazdığını yeni bayatları çapa verəcəyəm. Qoy onun açdığı riyaziyyat qıflarına mənim bayatılarım da ehtiyat açar olsun.

Yol boyu yaram qövr eləyir, ürəyim döyüñürdü. Elə bilirdim yüyənsiz qaçan bir at nallı ayaqları ilə sinəmi içəridən döyür.

*“Azərbaycan” qəzeti,
14 dekabr, 1993*

ATATÜRK YURDU

*Yurdumun səndən, ilahi, budurancaq əməli:
Dəyməsin məbədinin köksünə naməhrəm əli.*
Mehmet Akif ƏRSOY

Mən Türkiyəni ilk dəfə gördüm, buna görə də onu gəzmək, seyr etmək həvəsim sonsuz idi. İstanbul universitetinin bir professoru məni oğlumla birlikdə dəvət etmişdi. Onu tanımadım, görməmişdim, şair dostum Rəfiq Zəka bizi qiyabi tanış etmişdi. İstanbulda görüşdük. Mən Atatürk yurdunu ilk dəfə yox, onuncu dəfə də görsəydim, yenə ona belə sonsuz maraqla tamaşa eləyərdim. Əlbəttə, Türkiyəni gəzmək hər bir türkün təbii arzusudur və burada qeyri-adi heç bir şey yoxdur. Amma bu marağın başqa tərəfi, yəni başqa bir səbəbi var; uzun müddət "daşnak-kommunistlərin fitnəkar siyasəti" (N.Nərimanov) nəticəsində Türkiyəni, türkləri o qədər pisləyiblər, "pantürkist", - deyə o qədər istedadlı oğlanlarımızı tu-

tub həbs eləyiblər, qanunsuz-məhkəməsiz güllələyiblər ki, camaatda nifret yaratmaq əvəzinə, rəğbet hissi oyadıblar.

Vaxtilə ikrah hissilə deyilən "türk deyilsən ki?!", "çağırlı-mamış qonaq tatardan pisdir" kimi qeyri-insani rəylər yaratdılara, xalqları bir-birinə qarşı qoyub, onları bir-birindən irzikdir-dilər, bununla bərabər "xalqlar dostluğu", "beynəlmiləlçilik", "bərabərlik" sözlərini də gözümüzdən saldılar.

Münasibət o qədər pis idi ki, türk adını çəkmək belə, sanki siyasi səhv kimi səslənirdi; guya türklüyünə görə bu millətin yer üzündə yaşamaq haqqı yox imiş. Kral Lir demişkən: atlar, itlər, sıçovullar yaşaya bilər, mənim Kordeliyam isə yox! - Beynəlxalq erməni mafiyasının güclü təbliğatı SSRİ-də yaşayan xalqları belə çasdırmışdı.

Hələ özümüz də bir sıra əsərlərimizdə (!) bəzən türk şivəsini lağla qoyduq, xalqın dilinə, ləhcəsinə, adət-ənənəsinə istehza elədik. Sosializm idi, əcəb xalqlar dostluğu bayrağı qaldırmışdıq!

Orasını da deyim ki, mən Türkiyəni Türkiyədə yox, Sərp deyilən sərhəd boyunda, Batumdan o tərəfdə gördüm. Elə birinci addımda hiss etdim ki, bura Türkiyədir. Polis komissarı xarici pasportlarımızı qeydə aldıqdan sonra bizə, xoş gəldiniz, - deyib böyük türk şairi Mehmet Akif Ərsoyun divarda şüşənin altda asılmış "İstiqlal marşı" şeirini göstərdi, bir bəndini əzbərdən söylədi.

Türkiyə mənim üçün həmin "İstiqlal marşı" şeirindən başladı.

Səhərisi Akademik teatrın artistlərini sərhəddə qarşılayan rahat "İkarusla" Qara dənizin gözəl sahili boyu İstanbula yola düşdü.

Ötən gecə Türkiyə gömrükxanasında gecələmişdik, polis rəisi Nadir bəy, gömrükxana işçisi Əli bəy (adlarını sonra öyrənmişdik) bizə gözəl çay dəmlədilər, bizim xatirimizə, demək olar ki, bütün gecəni oyaq qaldılar. Mən, oğlum Nazim, teatrşunas Atababa Hacıbabayev (o, Mədəniyyət Nazirliyi tə-

rəfindən müxbir kimi ezam edilmişdi, "Ədəbiyyat və incəsənət"in nümayəndəsi idi, teatrla birlikdə getməliydi), Bakı Dövlət Universitetinin tələbəsi Əkbər, onun anası və dayısı onlardan razılıq hissilə ayrılmışdıq. Gömrükxanada qanlı yanvar hadisələrini, qaćqınların vəziyyətini, erməni mafiyasının törətdikləri fitnə-fəsadları ürək ağrısı ilə soruşur, kədərimizə şərik olurdular. Mən sonrakı günlərdə gördüm ki, bütün Türkiyə qanlı yanvar faciəsindən sarsılmışdır.

Adam gördüyü münasibətləri istər-istəməz müqayisə edir, tərəzinin gözünə qoyur və sonra qiymət verir. Biz də belə elədik. Bizim sovet gömrükxanasının işçiləri elə bil daş idilər, hissiz-duyğusuz! Onların buz baxışları adamın ürəyini üşdürdü.

Aktyorlarım da narazı qalmışdılar. Bizim gömrükxana zabitlərindən biri aktyorları qaralılmışdı, elə bil səhnə ustalarını deyil, tamamilə təsadüfi adamları yoxlayırdı, özü-özündən şübhəliydi. Kimləri yoxladığını o, yaxşı bilirdi, çünki SSRİ xalq deputati Həsən Turabov başda olmaqla, qastrola gedən aktyorların siyahısı qarşısında idi.

Yoxlamaq olar və lazımdı, gömrükxana da sərhəddə elə buna görə təşkil edilib, amma sovet gömrükxana işçilərinin öz vətəndaşlarına belə düşmən nəzəri bizi təhqir edirdi. Aktyorlar sərhəddə salamlamağa gələn vali, Türkiyə folklor ansabının üzvləri, bir-bir "müstəntiq yoxlamasından" salamat çıxan aktyorların özləri də bəlkə altı-səkkiz saat ayaq üstdə gözləyəsi oldular.

Axırda məlum oldu ki, aktyorları, tamaşa üçün nəzərdə tutmuş dekorasiya taxtalarını, rəsmləri belə "ciddi" yoxlayan bir erməni zabiti idi, ən yaxşı sənətkarlarımıza gözdən salmaq, ləkələmək isteyirmiş.

Ustadına əhsən!

Azərbaycan aktyorları öz ləyaqətlərini qoruyaraq, erməni zabitindən (qayıdanbaş dedilər ki, onu cəzalandıraraq buradan başqa yerə göndəriblər) şikayət yazmadılar. Amma çox nahaq! Türkiyəyə, ordan da Bakıya ürəklərində gizli bir niskil aparıb

götirdilər. Sevinclərini isə onları hərarətlə qarşılıyan, alqışlayan, üstlərinə gül-çiçək səpən türkiyəli tamaşaçılarla bülüştülər.

Mən Atatürk Türkiyəsində bir Azərbaycan Türkiyəsi də gördüm - bu, ilk təəssüratım idi. İstanbulda, Ankarada olmağımı baxmayaraq, elə bil heç Azərbaycandan çıxmamışdım, sadəcə olaraq, Bakıdan Gəncəyə, Qazağa, Şəkiyə getmişdim - "dili, dini, adəti və ədəbiyyatı bir" (M.Ə.Rəsulzadə) olan doğma xalqımın içindəydim, bir az şivə fərqi var idi, sözlərinin tələffüzü, vurğusu, bir də bəzi ayrı sözlər. Bunları da tezliklə öyrənib xalqla sərbəst şəkildə danışmaq olardı.

İstanbulda yazarlar birliyində telefonla danışan bir qələm dostumuzun sözlərinə qulaq asırdım: buyurun, oldu, tamam, təbii, sağ olun..."

- Bu, bizim Azərbaycandır, əfəndim. - Məşhur romanlar, publisist kitablar müəllifi hörmətli yazıçı bacımız Sevinc Çokum və həyat yoldaşı Rüfət bəy də mənim heyvətimi duymuşdular.

- Biz də Bakıya gələndə eyni hissələri keçiririk, - dedilər və hamımız məmnuniyyətlə gülmüşədik. Bu, izah olunmayan, bəlkə də izaha ehtiyacı olmayan hissələr idi.

Sevinc xanım bundan qabaq Azərbaycanda olmuşdur, qanlı yanvar hadisələri bu qadının ürəyində ağır əks-səda vermişdi. Bakıda isə müxtəlif adamlarla görüşmüş, bizim "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti redaksiyasında da olmuşdur. Qayıdanan sonra "Türkiyə" qəzetində 16 nömrə dalbadal böyük reportajla çıxış edərək, "Can Azərbaycan!" - silsilə məqalelərinə belə başlıq vermişdi, qəzetləri Bakıdakı həmkarlarına da göndərmişdi.

Rüfət bəy və Sevinc Çokum mənə və mənim dostlarımı Mərmərə dənizinin sahilində gözəl ziyyafət verdilər. Öz maşınlarında İstanbulun yarısını gəzdirib, Mərmərə dənizi, İstanbul boğazı, Qara dəniz sahillərinə keçdikcə o yerlər barədə izahat verir, bütün Türkiyəni göstərə bilmədiklərinə təəssüflənirdilər.

Sevinc Çöküm Rüfət bəyin ilk gənclik yoldaşı olub, çox mehriban ailə həyatı yaşayırlar. Bir-birilə elə ehtiramla danışırlar ki, elə bil bu saat, sənin yanindaca təzə tanış olublar.

Yazarlar birliyində ikisi də yanaşı əyləşmişdi. Rüfət bəy dedi ki, sabah tezdən Sevinc xanim təyyarə ilə ucasıdır.

- Tək uçur? - mən elə-belə sual verdim.

- Yox, əfəndim, tək haraya uçur, nə ixtiyarı var, mən apar-malıyam, - deyəndə ikisi də gülümsədi, mənə də olduqca xoş oldu.

Üç il bundan əvvəl itirdiyim qadınımı xatırladım. Türkiyəni görmək arzusu ilə yaşayırıdı. Sonuncu cərrahiyyə əməliyyatına gedəndə dedim ki, buradan qaydan kimi, səni Türkiyəyə aparacağam, sevindi, gülümsədi. Qayıdır üzümə baxdı, - Nəriman, mütləq gedərik. - dedi, - Heç yerə yox, ancaq Türkiyəyə apar, niyə ürəyim oraları isteyir, bilmirəm.

Mən də bilmirdim.

Türk şairi İbrahim Bozyel bizdə qonaq olanda deyirdi ki, elə bil bizə əsl türk qadını xidmət eləyir. İbrahim Bozyel Türkiyədə buraxdırıldığı kitabında Sara haqqında iki səhifədən çox yazmışdı, minnətdarlığını bildirirdi. Gətirib göstərdim, özü haqqında olan yeri bir neçə dəfə oxudu, o da türk şairinə razılıq elədi.

Mən vədimə əməl eləyə bilmədim, dünyadan köcdü.

Oğluma deyirdim: Nazim, ananın əvəzinə də Mərmərə dənizinə bax, onun ruhu bizimlədir.

Sevinc xanim şəkil çəkdirməyimizi təklif elədi.

Mən bir şeyi də müşahidə edirdim, elə bil qanlı yanvar hadisələri bizi bir-birimizə daha yaxınlaşdırmışdı, yəni yer altda yatan şəhidlər yer üstündəkiləri oyatmışdı. Türkiyə yazıçı və jurnalistlərinin mətbuatda və televiziyyada tez-tez çıxışları Azərbaycan xalqına böyük təsəlliyydi. Dünya Azərbaycan hadisələri haqqında düzgün məlumatı ancaq Türkiyə mətbuatından, televiziyyasından ala bilərdi.

İstanbulda tanış olduğum Səlcuq Səttar bəy Coşqunun evində qonaq ikən (əslİ İrəvanlıdır. 1893-cü ildən bəri azərbaycanlıların mərhələ-mərhələ Ermənistandan qovulduqlarını, çəkdikləri olmazın əzab-əziyyətləri ürək yanğısı ilə nəql edirdi) televiziyyada türk jurnalisti Mehmet Ali Birandın videoreportajına baxdım və dözə bilməyib kövrəldim. Bakı faciələrini çox təsirlili müəllif mətni müşayiət edirdi.

Səttar bəy Azərbaycan xalqının böyük oğlu Əhməd bəy Ağaoğlunu yaxşı tanıydı. Əhməd bəy Ağaoğlu Atatürkün ən yaxın silahdaşlarından biri olub, - deyirdi. - Baş məsləhətçisi idi. Parisin Sorbon universitetində təhsil alıb Türkiyəyə qayıtmışdı. İngilislər sonralar onu da türklərlə bərabər Malta adasına sürgün etdilər. 1921-ci ildə Cümhuriyyət qurulandan sonra o, yenidən qayıtdı. Türkiyə parlamentində ilk millət vəkili oldu, doktorluq elmi dərəcəsi alıb universitetdə dərs deyirdi.

Səttar bəy deyirdi ki, Türkiyədə birpartiyalılıq sistemindən çıxarılmışlığı keçmək üçün Atatürk Əhməd bəy Ağaoğlu ilə birlikdə mübarizə aparmışdır. O, burada "Tənin" adlı qəzet də buraxmışdır.

Zəngin tərcüməyi-halı olan bu görkəmli şəxsiyyət haqqında Səttar bəy xüsusi maraqla söhbət açırdı, onun böyük qızı Təzər xanım 1935-ci ildə Türkiyə Cümhuriyyətində ilk qadın millət vəkili seçilmişdi, - deyirdi. - Əhməd bəy Ağaoğlunun kiçik oğlu isə Türkiyə parlamentində on il millət vəkili olub, nazir vəzifələrində işləyib, axırıncı iş yeri isə baş nazirin müavini vəzifəsi idi.

Səttar bəyin özü kimi, oğlu Səlcuq da vəkil işləyir. İstanbulda universitet bitiribdi. Səttar bəy Ələkbər Sabirin satiralarından bir neçəsini sinədəftər dedi, məni heyran qoydu. Onun həyat yoldaşı Ordubaddandı. Qayınanası hələ 1903-cü ildə Türkiyəyə gələrkən özü ilə Ordubad meyvələrinin şitillərini, bir sırə tərəvəz toxumlarını da gətiribmiş. Onlar indi də o meyvələrin və tərəvəzlərin toxumunu əkib becərir, süfrəyə

qoyulan göy-göyərtini də öz həyətlərindən dərib gətirmişdir. İstanbulda bir Ordubad məişəti yaşayır.

Bakıdakı qanlı yanvar faciəsindən sonra Türkiyənin 71 şəhərində nümayişlər keçirilib, bütün came və məscidlərdə dua oxunub yas tutulubdu, - bunu da Səttar bəy dedi.

Yerevanda erməni faşist qoşunlarının yarandığını və azərbaycanlıları qırmaq niyyətlərini, torpaqlarımızın tutulduğunu, evlərin talan edildiğini, körpələrimizin üstünə benzin töküb yandırıqlarını bizim dilimizdən eşidəndə Türkiyədə hiddətlənir, qəzəblərini gizlədə bilmirdilər.

Mən deyəndə ki, Ermənistən xarici ölkələrdən pul alır, silah və muzdlu əsgərlər gətirir, sərhəd rayonlarımıza istədiyi vaxt hücum edir, adamlarımızı qırırlar. Azərbaycanın Mərkəzə müraciətləri cavabsız qalır, ölkə prezidenti susur və s., bütün bunların beynəlxalq hüquq normalarına zidd olduğunu, cinayət xarakterini açıb göstərildilər.

İstanbulun və Ankaranın böyük salonlarında türk tamaşaçıları sevimli xalq yazıçımız İlyas Əfəndiyevin "Bizim qəribə taleyi-miz" və "Sevgililərin cəhənnəmdə vüsali" pyeslərinə heyranlıqla baxır, yanvar faciəsindən sonra bir təsəlli kimi qarşılayırdılar. Heç bir tərcümə lazımlı deyildi, aktyorlar bəzi sözləri dəyişməklə əsərin tamaşaçılara daha anlaşıqlı olmasına çalışırdılar.

Birinci əsərində mənəviyyat məsələlərini açıb göstərən sənətkar "Sevgililərin cəhənnəmdə vüsali" pyesində 37-ci il repressiyası zəminində yaddaşalan peripetiyalardan yaratmış, bütün dövrün özünü kolliziyada göstərməklə əsrin xəstə nəbzini bir logman həssaslığı ilə tuta bilmışdır. Onun bədii lövhələrdə açdığı siyasi-ictimai düyünlər insan taleylə oynayan diktatorların ifşasına yönəldilmiş ittiham aktı kimi səslənirdi.

Azərbaycan teatrının bütöv bir mədəni hadisəyə dönen bu qastrol tamaşaları bir neçə gündə həm teatrın özü, həm də aktyorlar barədə yüksək fikir yaratdı. Bütün zalda, eyvanlarda və səhnənin özündə belə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üç rəngli bayraqları yellənir, gözümüzü və ürəyimizi oxşayırdı.

Mərahim Fərzəlibəylinin rejissorluq işi yaratdığı təzadlarla da yadda qalırdı: divarda Stalinin "mehriban" portreti, səhnənin hər iki tərəfində isə iri açılmış gözlərin insanları təqib etməsi və həbsxana işgəncələri təsirli idi. Aktyorların düzgün seçilməsi də müəllif amalının tam şəkildə açılmasına xidmət edirdi: aktyorlar həm ifaçıydılar, həm yaradıcı, həm rəqqas və rəqqasə, həm də müğənniyidilər (xüsusi hazırlaşmışdılar), bir sözlə, hər aktyor öz rolunun müəllifiydi. Məncə, bu əsas şərtlərdən biriydi.

Səhnə ustalarımızın oyunlarına Bakıda tamaşa etmişdim. Türkiyədə də məmənuniyyətlə baxdım. Yaşar Nurini, Əlabbas Qədirovu, Səyavuş Aslanı, Amaliya Pənahovanı, Ramiz Məlikovu, Kamal Xudaverdiyevi, Bürcəli Əsgərovu, Firəngiz Mütəllimovanı, Şükufə Yusifovanı, Füzuli Hüseynovu, Bəsti Cəfərovani, Məlahət Abbasovanı və başqlarını təbrik elədim, uğurlarına sevindiyimi bildirdim.

Xalq artisti Həsən Turabovla, bəstəkar Emin Sabitoğlu ilə, kinorejissor Oqtay Mirqasimovla, İncəsənət İnstitutunun professoru Timurçin Əfəndiyevlə, filologiya elmləri doktoru, professor Kamal Abdullayevlə, teatrşünas Atababa Hacıbabayevlə və Ədalət Vəliyevlə yol yoldaşı oldum, çörək kəsdik.

Mənə elə gəlir ki, Ədalət Vəliyev Akademik Teatrda güclü təşkilatlılıq bacarığına malik mədəniyyət işçisidir. Bunu Türkiyədə də deyirdilər, aktyorlar da etiraf edirdi. Teatrın qastrolu ərəfəsində o, dəfələrlə Türkiyəyə gedib-gəlmış, bir ayağı İstanbulda, biri Ankarada Azərbaycan teatrının yüksək qastrol səfəri üçün gözəl zəmin hazırlamışdı. Türkiyə mətbuatını səfərbər etmişdi. Və bütün bu işgüzarlıq onun insanı keyfiyyəti ilə birləşmişdir.

Bir detal: Ankarada vida gecəsində "Sevgililərin cəhənə-nəmdə vüsəh"na çoxlu tamaşaçı gəlmişdi. Aşağılarda və yuxarı lojalarda artıq yer qalmamışdı. Mən foyedə gəzinirdim. Birdən Timurçin Əfəndiyevin tələsik qaçıdığını gördüm, tamaşa başlanırdı. Kimsə onu saxladı:

- Haraya?

- Atamın tamaşasında mənə yer yoxdur!

Mən gedib bu "şikayətinə" görə onun əlini sıxdım, təbrik elədim. Timurçın bəy həssasdı. İkimiz də güldük.

- Təki tamaşalarda bizə yer tapılmasın, - özü dedi.

"Atabəylər"dən tanındığım aktyorlarla bərabər, başqalarını da bu səfərdə tanıdım və sevdim. Mənim yeni "Pompeyin Qaf-qaza yürüşü" pyesimin teatrda nə vaxt tamaşaya qoyulacağı barədə də suallar verirdilər. Bədii Şuranın əsəri qəbul etdiyi vaxtdan artıq üç il keçibdi, mən də söhbətlərimin birində teatrın bədii rəhbəri Həsən Turabova müraciət etdim. O, heç vaxt əsərin tamaşaya qoyulmasına etiraz etməyib; amma yenə söhbət üstə gəldi, yenə rejissor tapmaq lazımdı...

İstanbulun və Ankaranın böyük salonlarında qürur hissi ilə baxdıǵım tamaşalarımızdan əlavə, əslində, Türkiyənin özü də mənim üçün nəhəng bir teatr idi. Mən tamaşaçı idim.

Türkiyədə görüşdürüüm, ünsiyyət bağladıǵım qələmداşlarımın, yazarların söhbətini yazsaydım, qalın bir kitab alıñardı. Təəssüf olsun ki, zaman, imkan, vaxt məsələsi, hadisələrin bir-birini əvəz eləməsi, araya ayrı işlərin düşməsi buna manəcilik törədir.

Latin qrafikasını ilk dəfə yazımıza gətirən Şah İsmayıll Xətai haqqında İsveç aliminin tədqiqatı barədə Stokholmda yaşayan azərbaycanlı Sayınqalı Heydərin söhbəti, İstanbul universitetinin türk fakültəsini bitirən Əmir bəyin, biologiya fakültəsini bitirən Əli bəyin, təbrizli Məhəmmədin köçüb Bakıda yaşamaq arzuları, Gəray bəyin, onun qızı İşilin ağılli düşüncələri, ağsaqqal Rza kişinin müdrik kəlamları, mənim həmyerlim (atası qazaxlıydı) Sevilay bacının, onun gül balaları Törənin, Göyçənin və lap körpə qız balası Özənin gülüşləri yaddan çıxarmı?

Samsun şəhərində görüşdürüüm qələm dostum Zeynalabdın Makasın Qaçaq Kərəm haqqında yeni tədqiqatı ilə bağlı dedikləri, şəhərin dağüstü yerində axşamüstü aşağı Qara Dənizə ba-

xarkən eynilə Bakının bulvar sahilini xatırlatması indi də bütün təfərrüati ilə gözümüzün önündədir.

Bir detal: Bir çinarın altda fikirli dayanmışdım, ürəyimdə şeir misraları dolaşırıdı. Ortayaşlı kişi yanaşdı.

- Bəy əfəndim, çox fikirli görünyorsunuz? Nə olub sizə, allah dadınıza çatsın. Ben kömək edə biliyorum sizə?

- Bəy əfəndim, mən araba (avtomobilə deyirlər) arıyorum, yaşadığım hotelə getməliyəm. Bakudanam (Türklər belə deyirlər). Azəri türkü.

- Bəy əfəndim, ben aparıyorum sizi.

- Kaç lirə verməliyəm?

- Allah rızasına, bəy əfəndim. Heç bir şey istemiyorum.

Biz beləcə təsadüfən tanış olduq, Mehmet Yurd tutar. Keçmiş qəzetçi, indisi parça istehsalı sahəsində böyük ticarətçi.

Məni otelden qabaq xahiş edib evinə aparır, qəhvə içirik, ailəsilə tanış edir, Azərbaycandan olduğumu xüsusi vurgu ilə deyir. "Qurani-Kərim" kitabı bağışlayır, sonra məni bir də evlərinə qonaq dəvət edir. Lakin iş elə gətirdi ki, gedə bilmədim.

Türk ürəyinin saflığı, mənəvi gözəlliyi, insan humanizmi təsadüfi bir görüşdə də özünü göstərir.

Türkiyədəki ziyahıların, aydınlarının bir arzusu var idi - biz nə vaxt latin qrafikasına qayıdacaqıq, nə vaxt iki qardaş xalq bir-birinin yazdığını öz dilində oxuya biləcəkdik?! Bunu mən də istəyirəm.

Bir haşıyə çıxacağam.

M.Füzulinin anadan olmasının 400 illiyini qeyd edirdilər. Akademianın köhnə binası kimi tanınan "İsmailiyyə" də iclas idi. Türkiyədən gəlmüş professor Agah Sirri Ləvənd də, böyük türk şairi Nazim Hikmət də rəyasət heyətində əyləşmişdilər. Biri o birinin salamını almamışdı. Bu o vaxt idi ki, Nazim Hikmeti kommunist olduğuna görə vətəndaşlıqdan çıxarmışdilar.

Nazim kürsüyə qalxanda birinci sözü bu oldu: Əleykümə salam, ustad!

"Salam verdim, rüşvət deyildir, deyə almadılar!" - deyən Füzulinin salamını türk şairi Nazim Hikmət 400 il sonra alırdı. Əlbəttə, bunun rəmzi mənası var idi. Agah Sırrı Nizimin salamını almamışdı.

- Əleykümə salam, ustad! - Nazim Hikmət ikinci dəfə də təkrar etdi. Bunu da dedi ki, tarix hökmədarların adı ilə yox, böyük sənətkarların adı ilə xalqın yaddaşında qalır. Bunun da rəmzi mənası aydın idi.

Səhərisi biz Agah Sırrı ilə təyyarə meydanında görüşdük, maestro Niyazi bəy onu Moskvaya yola salırdı, yəqin ordan da Türkiyəyə ucasıydı.

Biz də Moskvaya qayıdırıq, o vaxt institutda oxuyurduq: Xəlil Rza və mən. Maestro bizi tanış elədi və Agah Sırrı xahiş elədi ki, şeir oxuyaq. Əvvəlcə Xəlil Rza oxudu, özünəməxsus pafosla iki gözəl şeir söylədi, sonra da mən oxudum.

Xəlil Rza indi həbsdədi, əlbəttə, bu, mənə olduqca pis təsir edir. Onu deyim ki, istedadına və zəhmətkeşliyinə pərəstiş elədiyim bu coşğun şairimiz öz yaşıdları və ümumiyyətlə, müasir şairlərimiz arasında dünya xalqları ədəbiyyatından hamıdan çox şeir kitabı tərcümə eləyib və onların hamısını nəşr etdiribdi. Hələ Nizaminin yubileyi günlərinə o, böyük şairimizin poemalarını farscadan birbaşa elədiyi tərcümələri tamamlamalıydı. Şairin 850 illiyinə xüsusilə hazırlaşırdı. O, bədii tərcüməyə əhəmiyyət verir və xalqlar arasında əlaqələrin genişlənməsində özü böyük rol oynayırı.

Ola bilsin ki, o, hardasa qızığın danışıbdı, bu, onun qaynar təbiətindən gəlir. Belə bir sənətkarı həbsdə, müttəhim, yazılırında və çıxışlarında xalqları qırğına çağırın Z.Balayani, S.Kaputikyanı isə deputat kürsüsündə əyləşdirəndə ədalət tərəzisinin gözü çox əyilir, inam itir.

Agah Sırrı də deyirdi ki, biz inandıq, əlaqələrimiz pozulmasın deyə, siz keçəndən sonra, biz də Türkiyədə əski ərəb qrafikasını latin qrafikası ilə əvəz elədik. Sonra siz kirilə keçiniz, əlaqələrimiz kəsildi.

Mən bu barədə Moskvada görüşəndə Nazim Hikmətə danışdım. O, belə dedi:

- Azəri türkləri latin əlifbasını kirilə dəyişməklə Türkiyə irticalarına böyük xidmət göstərdilər.

Səbəbini soruşdum.

- Sizin mətbuat vasitəsilə Türkiyəyə inqilabi ruh gedirdi, - dedi.

Mən İstanbulda Nazim Hikməti xatırlayanda gördüm redaksiya işçiləri bir-birinin üzünə baxır, Nazim Hikməti bir kommunist kimi bağışlaya bilmirdilər, böyük şair kimi isə qəbul edirdilər. Bununla belə, mənim böyük şairlə bağlı söhbətlərimə xüsusi maraq göstərdilər, maqnitofon gətirib səsimi lentə köçürdülər.

Nazim Hikmət hələ o vaxt təəssüf hissилə bildirdi ki, siz gərək latin qrafikasını sonradan dəyişdirməyəydiniz.

İstanbulda Türk Dünyası Araşdırmları Vəqfinin sədri Turan bəy Yazqan da latin əlifbasına qayıtmagımızı, həm də əlifbanın türk variantını götürməyimizi məsləhət görürdü. Bu əlifba Türkiyə vasitəsilə dünya miqyasına daha tez çıxmamız üçün böyük pəncərə, qapı rolinu oynayacaqdır, - deyirdi.

Ankarada Turan bəy Yazqanla, Xəlil bəy Açıqgözlə nahar-dan qabaq uzanan söhbətimiz bu barədə idi.

Ankaradan Sərpə, yəni Türk - Sovet sərhədinə qayıdarkən avtobusda gecə yarısı dilçi professor Kamal Abdullayevlə dilçi, yazıçı-tərcüməçi Xəlil bəy Açıqgözün dialoqu da latin qrafikasına, Türkiyə türklərinin və Azəri türklərinin tələffüzündə bəzi orfoepiya fərqlərinin təhlilinə həsr olunmuşdu. Mən də onlara qoşulmuşdum.

İstanbulda Nihad bəy Çətinqaya da latına qayıtmagımızı tamamilə müdafiə edirdi. O, "Azərbaycan türkləri" dərgisinin və "Xəzər" qəzetinin sahibidir.

Azərbaycan Türkləri Kültür və Dayanışma Dərnəyində, Nihad bəyin işlədiyi otaqda Atatürkün, M.Ə.Rəsulzadənin, S.Vurğunun və başqalarının portretləri asılmışdı. Yazı masası-

nin üstə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağı və Türkiyə Cümhuriyyətinin ay-uledzulu bayrağı qoyulmuşdu.

Nihad bəy gecə-gündüz bu balaca otağında iş başındadır, yuxusuz gecələr keçirir, Azərbaycanla bağlı xəbərləri, məlumatları almaq üçün çox vaxt telefaksın yanından el çəkmir. Azərbaycan aktyorlarını o, Sərpə gəlib Türkiyə sərhədində qarşılımışdı. Dəfələrlə Azərbaycanda olub, Türkiyədə də Azərbaycanın elçisi, otağı da bizim konsulxana kimi məşhurdur. Turan bəy Yazqana xüsusi ehtiram göstərir, bu, biz azəri türkləri üçün də bir örnek təsiri bağışlayırdı.

Turan bəy Yazqan Türkiyə ictimaiyyətinin böyük nüfuzu nu qazanmış görkəmli şəxsiyyətlərdəndi. İstanbulda, Ankarada da bunun şahidi oldum. O, öz xanımı ilə birlikdə teatrın akt-yorlarını doğma balası kimi əzizləyir, müxtəlif səviyyəli görüşlərdə teatrlarımızı hərarətə təqdim edir, çıxışları, məsləhətləri və tövsiyələri həmişə minnətdarlıq hissilə qarşılanırı. Bu adam, sözün əsl mənasında, pak idi, ilahi bir təbiətə malik idi.

Bir məclisdə bəstəkar Emin Sabitoğlu:

- Siz danışdıqca, mən elə bil Atatürkün səsini eşidirdim, - deyə onu yüksək qiymətləndirəndə ürəyimizdən oldu.

Orada maraqlı bir söhbət də oldu: Bir hüquqi vətəndaşlıq var, - deyirdilər, - bir də ictimai. - Yəni, soykökünə əsaslanan vətəndaşlıq. Bu mənada hər bir türk yaşadığı yerdən asılı olmayaraq türk ölkəsinin vətəndaşı ola bilər. Misal üçün, yəhudilər-də belədir. ABŞ-da yaşayan hər bir yəhudü məzuniyyətinin yarısını mütləq gedib İsraildə keçirir ki, ona maddi yardım etsin.

Türkiyə xaricində yaşayan türklərin konstitusiyasını yazmaq barədə fikir də səsləndi.

İlyas Əfəndiyevin dramaturgiyası bəşəri hisslər üstündə qurulduğundan, türk tamaşaçılara da doğma oldu. İstanbulun Asiya və Avropanı birləşdirən asma körpüsü kimi, Azərbaycan teatrı da iki tamaşasıyla Türkiyə və Azərbaycan arasında möhkəm ədəbi körpü rolunu oynadı. Mən bunu tamamilə mübali-

ğəsiz dediyim üçün böyük qələm dostumu açıq ürəklə, səmi-miyyətlə təbrik edib, onun sevincinə şərīk olmaq istəyirəm.

Bu mötəbər adamlar biz Azərbaycan türkləri ilə ikiyə bö-lünmüş bir candılar. Turan bəy Vəqfındə Atatürkün, M.Ə.Rə-sulzadənin və B.Vahabzadənin portretlərini görüb sevindim, təşəkkürümü bildirdim.

Nihad bəyin otağında Əlirza bəy Turan M.Ə.Rəsulzadə ilə birlikdə uzun müddət işlədiyindən danışdı. Əlaqələrimizin ge-nişlənməsi onu olduqca sevindirirdi.

Əlirza bəy Azərbaycanın həbs olunan oğullarının nə vaxt buraxılıcaqları ilə də maraqlandı və onlara kömək yapmağı xahiş elədi.

Türkiyədəki ziyalıları sünni, şıə məsələsi ciddi bir problem kimi narahat edir. Bu ziyankar siyaset, əslində, vətəndaş müharibəsi kimi, vaxtile nə qədər günahsız qanların tökülmə-sinə bais olmuş, türkü türkə qırdırılmışdır.

Mən təbiötən yumşaq adamam, yəni pislik istəsəm belə əlimdən gəlməz, bacarmaram, amma həyatimdə bircə saatlıq mənə baş nazir vəzifəsi, yaxud prezidentlik nəsib olsayıdı, hə-min saatda sünni, şıə söhbətini salanları türk torpaqlarından dünyanın elə ucqar yerlərinə sürgün elətdirərdim ki, bir də on-ların səsi qulağımı gəlməsin.

Onsuz da türkləri ayrı-ayrı ölkələrdə ayrı-seçkilik salıb tə-qib edirlər; sünñü-şıəliyi bir yana qalsın, məhz türklüyünə gö-rə nəzərdən salıb pisikdirirlər, öldürürlər, asırlar.

İrandan Azərbaycan türkləri, İraqdan kərküklü qardaşları-mız təqiblərdən canlarını qurtarıb (qurtara bilsə) Türkiyəyə, dünyanın başqa ölkələrinə pənah gətirirlər.

Mən İstanbulda, Ankarada nə qədər təbrizli, ərdəbilli ilə, Tehrandan qaçan azərbaycanlılarla görüşüb söhbət elədim. Onlardan öyrəndim ki, İranda olduğu kimi, İraqda da türk di-lində danışmaq yasaqdı, türkcə allahın salamını belə verib-al-maq yasaqdı.

Əstəğfürullah, ey islamın mömin bəndələri! Məhəmməd peyğəmbər müqəddəs Quranında türkcə danışmağı qadağan edirdi?! Türkler də islam deyilmə?! Sizin islam pərdəsi altında irqçi siyasetiniz aydın görünmürmü?

İstanbulda, Nihad bəyin otağında ikən Nyu-Yorkdan zəng oldu. "Türkiyə" qəzetiinin müxbiri Əhməd Əlibəy Arslan idi. Bizi telefonda görüşdürdülər, bir-birimizi tanımasaq da, çox mehriban danışdıq, onun söhbətlərindən sonra "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetiinin Nyu-York müxbiri olmasını xahiş elədim.

Əhməd Əlibəy Arslan öz zəngin kitabxanasını dövlət möhürü ilə təsdiqlədib milli Azərbaycan hökumətinin hesabına keçirmişdir. Onun dediyinə görə indi Pentaqonda Amerika zabitləri Azərbaycan dilini öyrənirlər, Nyu-Yorkda yaşayan azərbaycanlılar qanlı yanvar hadisələri münasibətilə etiraz nümayishi keçirmişlər və s. Bir gün sonra mən İstanbulda Nyu-Yorkdan telefaksla göndərilmiş məktub aldım.

"Möhtərəm əfəndim Nəriman bəy!"

Sizin mənə telefonda "Ədəbiyyat və incəsənət" in Birləşmiş Ştatlar müxbirliyi barədə etdiyiniz təklifi, elindən, dilindən və baba, doğma diyarından itkin düşmüş bir Azərbaycan "yetimi" kimi, fəxrlə qəbul edirəm. Mənə ödəməyiniz lazımlı bilinən maaş məsələsinə gəldikdə, o, asan bir işdir, bir o qədər də əhəmiyyətli olmasın gərək. Mənim maaşımı siz bir yerdə tutun, səbəbinə gəlincə, mənim maaşımı Azərbaycan Cümhuriyyətinin öz milli pulu olan "Azərbaycan lirası" ilə, albət, bir gün ödəyərsiniz. Azərbaycan babalarının şəhid düşdürüyü müqəddəs Baki torpağından bircə ovuc torpaq belə mənə ömür boyu ödənən maaş kimi bəsimdir.

Ürəyi sakinləri ilə bir yerdə döyünen Amerika Birləşmiş Ştatlar müxbiriniz:

Əhməd Əli Arslan, elmlər doktoru,
3 may 1990. Virciniya, ABŞ".

Mən Əhməd Əlibəy Arslanın bu məktubunu Bakıya qayıdandan sonra qəzetişimizdə çap (25 may nömrəsində) etdirdim. Bu günlərdə Nyu-York müxbirimizdən yeni bir məktub almışam, şadam ki, əlaqələrimiz davam edir.

İstanbuldan Ankaraya avtobusla bir gecəlik yoldu, axşam oturursan, səhər tezdən ordasan. Asiya və Avropanı bir asma körpü ilə birləşdirən səkkiz-doqquz milyonluq İstanbuldan sonra əhalisi üç milyon olan paytaxt şəhəri Ankara mənə bir az sakit göründü; burada sanki İstanbuldakı ticarət işgüzarlığı yoxdu, dediklərinə görə, burada kübar ailələr və dövlət məmurları daha çoxdu. Amma təfavüti yox idi, Türkiyənin hər bir bucağı bizə əziz idi.

* * *

Bir detal: Türkiyə gömrükxanasında polis komissarı pasportlarımıizi qeydə alırıdı. Əkbərin anası gələ bilməmişdi, başqa bir otaqda istirahət edirdi, yorulmuşdu. Oğlu pasportu komissara uzatdı və:

- Bəy əfəndim, benim annəm yorulduğu üçün gələ bilmədi. Pasportunu göndərdi. Mənə inanarsınızmı?

Komissar başını çox mənalı qaldırdı və Əkbərin üzünə baxdı.

- Əfəndim, sizə də inanmayaq, bəs kimə inanaq?! - dedi və pasporta möhür vurdu.

Təbiidir ki, Ankarada birinci olaraq Məmməd Əmin Rəsulzadənin məzarını ziyarət etdim, bu günbəz paytaxt şəhərinin içində, "Əsri qəbiristan" deyilən yerdədir.

Günbəzdə şair Kərim Yaycılının beyti:

Yaşatmazdı qəlblərdə ümidsizlik və məlal,
Onun məfkurəsiydi haqq, müsavat, istiqlal.

Daşda yazı: "Məmməd Əmin Rəsulzadə Azərbaycan Şurayı rəisi".

"İstiqlal bəyannaməsi"ndən:

1. Bu gündən etibarən Azərbaycan xalqı hakimiyyət hüququna malikdir.
2. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin şəkli - idarəsi Xalq Cümhuriyyətidir.

Daşda yazı: "İnsanlara hürriyyət, millətlərə istiqlal!"

M.Ə.RƏSULZADƏ.

"Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz!"

M.Ə.RƏSULZADƏ.

Yenə daşda yazı: 31.1.1884. 6.III.1955.

Böyük azərbaycanlı əzabkeşin həyatının əvvəli və axırı!
Beşiyi Bakıda, məzarı Ankarada.

Qardaş türk xalqına minnətdarıq.

Ankarada, təəssüf ki, gün yarım qalası oldum, amma Azərbaycan Kültür Dərnəyinin rəisi M.Kəngərli ilə, Cəmil bəylə, Əhməd bəylə görüşə bildim. Onlar məni, oğlumu və Atabəbanı nahara dəvət etdilər. Gənclərin üzündə bir mehribanlıq, doğmaliq gördüm. Onların çoxu litseydə, kollecdə və universitetdə oxuyurdular. Azərbaycana aid çoxlu suallar verirdilər, Bakını, Azərbaycanı görmək arzusu ilə yaşayırdılar. Həmin görüşdə Cəmil bəy, Əhməd bəy M.Ə.Rəsulzadə ilə bağlı xatirələrindən danışdılar, mən suallara cavab verdim və təzə yazdım şeirlərdən oxudum.

Mehmet bəy Kəngərlinin xatirələrindən:

Emin bəy (Rəsulzadəni belə çağırırdı) universitetin xəstəxanasında keçindi. Prostat vəzindən cərrahiyə əməliyyati aparılmışdı idi, şəkəri olduğu üçün birdən koma oldu. Axır nəfəsində üç dəfə "Azərbaycan, Azərbaycan, Azərbaycan!" - deyib gözlərini əbədi yumdu.

Biz onu heç vaxt unutmamışıq, unuda bilmərik, Azərbaycan xalqının yetirdiyi nadir oğullardandı.

Emin bəyə - Çəmənəzəminli Avropadan niyə qayıtdı? - sualını vermişdim. - O, çox kasib idi, - dedi. Bir dəfə Çəmənəzəminli Avropada olanda məktub yazmışdı ki, çox sixıntıdayam. Mənim iki rus qızılım var idi, birini göndərdim ona.

Mehmet bəy ixtisasca həkimdir, gözəl ailə sahibidir.

Bu dəyərli adamlar demək olar ki, Bakıda unudulublar, onların XX əsrin əvvəllərinə aid Azərbaycan tarixilə bağlı qiyamətli fikirləri, xatirələri var (bəzilərini mənim xahişimlə deyiblər, yazmışam) istifadə edilməlidir, onlar dəvət olunmalı şəxsiyyətlərdilər.

Xalqımızın ən qədim dövrlərindən bu günə qədər etnoqrafik tarixini geniş tədqiq edən və icicildlik kitabının üçüncü nəşrini bu günlərdə buraxdırın böyük alim, elmlər doktoru Abdulxalıq bəy Cay məmnuniyyətlə gəlib Azərbaycanı səyahət etmək arzusundadır.

Bələ mənəviyyat adamları Türkiyədə az deyil. Amma gəlməyə imkanları yoxdu.

Türkiyədə ikən hörmətli aktyorumuz Ramiz Məlikovla birlikdə məni Qarsa dəvət etmişdilər, gedəsiydim. Amma Ankarada: tanımadığınız adamlar dəvət edib, haraya gedirsiniz?! - deyib nə isə həvəsimi söndürdülər. Sonra Bakıya qayıdanda yol boyu ürəyimdə bir təəssüf hissi dil açdı:

- Məni Türkiyəyə uşaq da dəvət etsəydi, qaçıb gedərdim, - deyirdim.

Türkiyə - Qara dəniz, Mərmərə dənizi, İstanbul boğazı, Egey dənizi beşiyində lövbər salan nəhəng bir gəmiyə bənzəyir; o, XX əsrin sonu adlı bir sahilə yan alır, oradan da XXI əsrə istiqamət götürüb.

Səni görüb, sevdim səni! "Babək" deyilən sahil başında Füzuli babamın heykəlini sənə tapşırıram, Türkiyə!

Rəsulzadənin üstü yazılı günbəzini sənə tapşırıram, Türkiyə, böyük məmləkət!

İstanbul-Ankara-Bakı.

"Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 8 iyun, 1990.

BİRLİK – ANDIMIZDIR

Azadlıq meydanından xalqı birliyə çağrırdılar, televiziyanın mavi ekranından xalqı birliyə səslədilər; məkrli düşmənin Azərbaycanın sərhəd rayonlarına qəfildən hücum edib fəlakətlər törətdiyi bir vaxtda bu çağırışları xalqın manifesti, andı kimi qiymətləndiririk. Bu çağrış ocağa, qılınca, başında namusla gəzdirdiyi papaşa and içib at belinə qalxan qəhrəman babalarımızdan bizə yadigarıdır. Birliyi bacarmayan xalq ayrı-ayrılıqda məhv olmağa məhkumdur. Bu da bizə babalarımızın tövsiyəsi olmuş, müxtəlif zamanların təcrübəsindən çıxmış tarixi bir həqiqətdir.

Qədim Romada azadlıq qəhrəmanı Spartakin məğlubiyyətə uğramasının birinci səbəblərindən bəlkə də əsası başçıların araslarında baş verən ayrışękilik olmuşdur. Kras da, Pompey də bundan çox məharətlə istifadə edə bildilər. Böyük Babək xəyanətin qurbanı oldu və sairə.

Daha gizlətmək vaxtı deyil ki, Azərbaycan xalqı, onun torpağı və taleyi nişan alınmış, hədəfə götürülmüşdür: Moskva televiziyasının verdiyi xəbərlər Azərbaycanda baş verən hadisələri birtərəfli və yalnız izah etməkdə, Sovet ictimayıyyətini aldatmaqdə davam edir. Bütün bir xalqın etiraz səsini eşitmək istəməyənlər ehtirasların daha da qızışmasına səbəb olur, adamları cinayət törətməyə təhrik edirlər. Sanki məsuliyyət hissi onlara aid deyildir.

Erməni ziyalılarının fitnə-fəsad törətməyə həvəskar olan ən ziyan kar ünsürleri Azərbaycanda yaşayan və sayca az olan xalqlar arasında narazılıq və düşmənçilik yaratmaq niyyəti ilə müxtəlif yollara əl atır, əllərinə keçən fakt və mənbələri saxtalasdır: bir torpaqda yurd-yuva salıb duz-çörək kəsən, qapı və gor qonşuları olan ailələri və qəbirşanlıqları şəriklə olaq azərbaycanlıları kürdlərdən və ləzgilərdən, tatarlardan və yengiloylardan, talışlardan və lahiçlardan ayırib təkləmək itəyirlər.

Adını ziyalı qoyan bu intiriqanlar Stalinin şəxsiyyətinə pərəstiş dövründə mərhumiyyətlərə məruz qalan Azərbaycan xalqının ən müqəddəs hissələrini belə təhqir edir, guya insan hüquqlarının müdafiəsi uğrunda çıxış edirlər.

1949-cu ildə və ondan sonra 1989-cu ildə yarım milyondan artıq azərbaycanlısı Ermənistandakı öz ata-baba torpaqlarından mərhələ-mərhələ təhqir edib qovan erməni millətçiləri hansı insan hüquqlarından danışa bilərlər və ağılı başında olan bir kəs onlara inana bilərmi?

Tarix elmləri doktoru Vartan Qiriqoryan qatı millətçilik batəqlığına yuvarlanan “Kommunist” qəzetinin (rusca, Yerevanda çıxır) səhifələrində “Vokruk sveta” jurnalının (№7, 1989) xüsusi müxbiri Murad Acıyevin məqaləsindən misallar çəkib xalqımızın ünvanına hər cür böhtanlar işlətməklə öz çirkin simasını nümayiş etdirir.

Burda V.Qiriqoryandan və M.Acıyevdən bir neçə misal çəkib göstərmək istəyirəm ki, bəlkə də eyni, yəni bizə yad mövqedən yazılmış hər iki məqalədəki fikirlərin bir-birini necə təkzib etdiyini oxucu görsün, şəntaja yox, öz gözünə, öz ağlına, öz mühakiməsinə inansın.

V.Qiriqoryan yazır: "...Ancaq “beynəlmiləlçi” (?) Azərbaycanda bir nəfər də olsun talış yoxdur"

M.Acıyev yazır: "Talış dilində danışıblar, indi də Azərbaycanın dörd rayonunda danışırlar".

V.Qiriqoryan yazır: "Talışlar həmişə oturaq olublar. Amma azərbaycanlılar, məlum olduğu, kimi köçəri (?) tayfaların nəslidir".

M.Acıyev yazır: "Bu iki xalq əsrlərlə bir yerdə yaşayır. Onların mədəniyyətində, adət-ənənəsində də, xarici görüşlərində də olduqca çoxlu ümumi cəhətlər vardır. Hətta pirləri də ümumidir".

V.Qiriqoryan yazır: "Azərbaycan qadınları başdan ayağa çadrada örtülü gəzirdilər, talış qadınları isə hətta xanlıqlar dövründə də çadra örtməyiylər".

M.Acıyev yazır: "Talış xanlığından savayı qadınlar bütün Şərqdə (Vartan Şərq qadınlarını Azərbaycan qadınları kimi qəbul edir) çadra örtürdü.

V.Qiriqoryan yazır: "Bu məsələ (kürd məsələsi) kürdlər və başqa xalqların nümayəndələri (yəqin millətçi ermənilər nəzərdə tutulur) tərəfindən qaldırılmışdır, ancaq azərbaycanlılardan saymazyanalıq və təhqirlərdən başqa bir şey eşidilmədi".

M.Acıyev yazır: "...Adı dəftərdən silinməyən xalq yenidən bizim ölkəmizin millətləri lügətində öz yerini tutdu. Hələlik olmasa da, talışlar uşaqlarını öz doğma dillərində oxutmaq hu-

ququ qazandılar, öz ana dillərində qəzet və kitab oxumaq hüququ qazanırlar”.

Yeri gəlmişkən, onu da deyim ki, dilçi alımların tədqiqatlarında göstərilir ki, talişlər öz folklorunu uzun müddət azərbaycanca yaradıblar.

Vartan Qiriqoryan riyakarcasına böhtanlarına davam edib yazar ki, Talişli Mirhaşım müəllim taliş dilində danışlığına və taliş dili fonetikasının tədqiqinə görə Azərbaycan Daxili İşlər Xalq Komissarlığı tərəfindən xalq düşməni kimi həbs edilmişdir.

Görəsən, Cavidi, Müşviqi, Cavadı, Mümtazı və onlarca oğul və qızlarımızı o vaxt Azərbaycan Daxili İşlər Xalq Komissarlığı taliş dili üstəmi tutmuşdu, yoxsa, bu, ümumi Stalin repressiyası fəlakətinin nəticələri idi?!

Böhtançı hamısını gözəl bilir. Yox, cənab Vartan! Murad Acıyevin məqaləsindən gətirdiyim misallarla yanaşı, orda elə şübhəli eyhamlar da gördüm ki, bunun üstündə Azərbaycan xalqını ittiham etməyə heç bir əsas yoxdur. Biz sizin dediklərinizin yarısını erməni xalqı haqqında yazsaydım, yəqin Siyasi Büronu da, ABŞ senatını da ayağa qaldırardınız. Görəsən, insan hüquqlarını müdafiəyə qalxan, yenidənqurmanı və aşkarlığı özünə qalxan edən millətçi “Kommunist” qəzeti nə üçün Cənubi Azərbaycanda yaşayan və öz ana dili, məktəbi, qəzeti yasaq edilən 20 milyondan artıq azərbaycanının hüquqsuzluğundan danışmir. Yox, danişa bilməzdiniz! Çünkü qeyri-səmimisiniz, çünkü düşmən ürəyiniz var. Qonşuluqda da qeyri-səmimisiniz. Azərbaycanı aldatdıqca təhqir edirsiz, təhqir etdikcə aldadırırsınız: “Səhər” qəzətinin sonuncu nömrəsindən bir misal gətirmək istəyirəm. “Ümumiyyətlə, respublikamız Ermənistana 450.983 min manatlıq məhsul göndərir və ordan 116.654 min manatlıq məhsul alır. Göründüyü kimi, fərq Azərbaycanın zə-

rərinə 334.339 min manatdır". Qəzet sonra mənalı ümumiləşdirir ki, "...bəlkə, Ermənistan bu vəsait hesabına ürəklənib Dağlıq Qarabağın plan-büccə məsələlərini öz boynuna götürmək fikrinə düşüb?"

Azərbaycanın Türkiyə və İranla təzəcə yaranmaqdə olan mədəni əlaqələri yenidənqurmanın, demokratianın, aşkarlığın yeni bəhrələrindəndir. Ermənistanın "Kommunist" qəzeti bunu da Azərbaycanda pantürkizm, yaxud islamın təzahürü kimi qiymətləndirir.

Azərbaycanın özü boyda bir daş düşüb sizin başınıza, altından çıxa bilmirsiniz ki, görəsiniz ki, yenidənqurma xalqları bir-birinə vuruşdurmaq deyil, yaxınlaşdırmaq məqsədi güdür. Bizim pak və namuslu xalqımız erməni millətçiləri kimi qatarlarda və təyyarələrdə tikinti materialları adı ilə silah götirmirlər. Belə şey bizlərdə qadağan edilib. Gizlin iş tutmaq xəyanətdir, buna görə də Azərbaycan xalqı aşkarlıq epoxasını öz qəlbinin səsi kimi qəbul edib. Qoy bunu da deyim ki, vaxtı ilə Ermənistən milisi Y.Gerensi həbs edib çörək maşınında aparıb gülələyəndə də gizli xəyanətə əl atmışdı. Görünür, gizlində iş görmək, namərdlik eləmək məsələlərində erməni millətçilərinin böyük təcrübəsi vardır. Bu, millətçi "Daşnaksütyun" partiyasının ana xəttidir.

Azərbaycanın suveren hüquqlarını tapdalayıb, ona hər cürə böhtanlar atıb dünya ictimaiyyətini çəşdirandan sonra indi də evimizin içinə soxulursunuz. Ermənistandan bütün xalqları zorla, iftira ilə qovdunuz, monorespublika yaratdınız, Azərbaycanın əraziləri hesabına Ermənistəni böyütdünüz. Daha bəsdir, yetər. Hələ SSRİ xalq deputatı Q.Poqosyan Xankəndində (Stepanakertdə) işləyərkən Yerevanda çıxan həmin məkrli "Kommunist" qəzetiinə müsahibə vermişdir ki, gərək ermənilər xüs-

si tapşırıqla, yəni Azərbaycan xalqını gözdən salmaq üçün ayrı-ayrı regionlara, respublikalara, nəhayət xarici ölkələrə getsin, güclü təbliğat işi aparsın, vərəqələr yaysın və s. nəhayət, elan olunmamış müharibənin, qırğınların müəllifləri oldunuz.

Azərbaycan adlı qədim torpaqda yaşayıb-yaradan talişlar, kürdlər, ləzgilər, tatlar və başqa xalqlar görkəmli şəxsiyyətlər yetirmiş və bundan sonra da yetirəcəklər. Biz hamımız belə adamlarla fəxr edirik. Bu, birinci növbədə, bizim insanlıq borcumuz və xalqımızın zənginliyini, qədim ənənəsini ifadə edən, respublikamızın indiki ağır günlərində bu ellərin, obaların nəbzi bir vuracaq birliyini həmişə olduğu kimi qorumaq andımız olacaqdır.

*“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti,
2 fevral, 1990.*

PARİS DƏFTƏRİ

Bakıda yanvarın 19-dan 20-nə keçən qanlı gecənin mən nə şahidlərindən ola bildim, nə də şəhidlərindən. Həmin gecə, bəlkə də həmin anlarda Parisdə ağır bir yuxu gördüm, ağır xəbəri isə səhər-səhər eşitdim. Paris televiziyası şəhərimizə soxulan ağır tankları göstərir, Bakı hadisələri barədə həyəcanlı xəbərlər verirdi.

İlk məlumatı mənə tərcüməcimiz verdi. Bakıda fəlakət idi, tanklar dinc əhalinin üstə yeridilmişdi: uşaqlar, qadınlar, qocalar ağır təkərlər altda qalmışdı, avtomat güləlləri camaatin üstə, evlərə, pəncərələrə atılmışdı...

Bütöv sevindiyim yadına gəlmir. Sevincim həmişə yarımcıq olub. Bu dəfə də belə oldu. Fransaya çoxdan getmək arzusundaydım: bəşər mədəniyyətinin bu besiyini görmək, Paris-Notrdam kilsəsinə, Luvr muzeyinə, Eyfel qülləsinə, Sena çayına baxmaq, Azərbaycandan inqilabin əlindən qaçıb fransızlara pənah gətirən, artıq öleni ölen, qalanı isə ixtiyar yaşlarını-

da olan azərbaycanlılarla görüşmək, qayıdanbaş onların haqqında rahat bir vaxtda nə isə bir şey yazmaq fikrindəydim.

Parisə Moskvadakı Azərbaycan Nümayəndəliyinin mehmanxanasından yola düşdüğüm üçün, qayıdanda yenə oraya döndüm. Nümayəndəliyin binasını tanımadım. Qapı-pəncərə qırılmışdı, divarlarda güllə yerləri aydın görünürdü. Milis işçiləri keşik çəkirdilər, guya təzədən qoruyurdular. Axı, nümayəndəliklər beynəlxalq qanunlara görə toxunulmazdır. Paris televiziyası xəbər vermişdi ki, Azərbaycan Nümayəndəliyi 52 nəfər naməlum şəxs tərəfindən tarmar edilmişdi (Moskvada naməlum?!?) Gözlərimlə gördüm.

Bakı aeroportunda məni əli avtomatlı əsgərlər qarşılıdı.

Yolların ortasına, kənarlarına qırmızı qərənfillər səpilmişdi - soruştum bunlar nədir? - dedilər adamlar harada şəhid olub-larsa, oralara qırmızı qərənfillər səpilib.

Maşınlar həmin yerlərdən sürətini yavaşdırıb keçir, insanlar sükütlə addımlayırlı, - yer yas içinde nəfəs alırlı.

Tanıdığım adamları tanıya bilmirdim. Üzləri, baxışları dəyişmişdi. Hamı elə bil birdən-birə qocalmışdı, sinixmişdi, pismişdi. Şəhid gənclərin şəxsində öz gələcəyini itirən xalq üstəlik də vahiməli idi. Amma heç kəs qürurunu, heysiyyətini itirməmişdi. İnsanlar daha ağıllı, daha müdrik, yetkin görünürdü. Sanki millət sarsılıb ayılmışdı, özü özünü dərk etmək səviyyəsinə yüksəlmişdi.

Salamat qalan cavanlar və yaşılı kişilər üzütlükü gəzir, qızlar və qadınlar başlarına qara yaylıq örtür, divarlarda və eyvallarda qara bayraqlar yellənirdi. İki milyonluq şəhərdə bəlkə də iki yüz adam görünmürdü. Elə bil hansı bir rejissorsa Bakıda - möğlüb bir şəhərin portretini çəkmək üçün böyük hazırlıq işləri görmüşdü.

Xalqımızın qara bayramına gəlib çatdım, Dağüstü parkda, şəhidlərin xatirəsi önündə baş əydim. Nitqim tutuldu, donдум. Nə vaxt donum açılacaq məndən soruşmayıñ.

Nə qədər qızlarımız ərə getməmişdi, nə qədər qızlarımız nişanlı idi; nə qədər gənclərimiz şəhid oldu. Torpağın altı üstündən daha şərəfli oldu.

Başın sağ olsun, Vətən!
Başını uca tut, anam Azərbaycan!

* * *

Parisdə məni cənublu azərbaycanlı qardaşlarımıla tanış elədilər; qaldığım oteldə balaca bir süfrə açıb çay qoydum, Bakıdan gətirdiyim ev paxlavasına dəvət elədim, çay içdik. Onlardan birinin adı Bəhmən idi, o birininki Davud. Mehriban, istiqanlı, millətcənli, Avropa təhsili görmüş, dərindüşüncəli ziyanlılar. Bəlkə onların haqqında sonralar daha geniş yazdım, Parisdə olduğum günlər barədə də, sözüm çoxdur, amma indi onların söhbətini xatırlayıram, elə işlər var ki, isti-isti deyilməlidir.

Azərbaycanlı ziyalılarımın yaşayışı, Fransa televiziya vərilişləri, Bakı hadisələri barədə suallar verdim. Onlar yerli-yataqlı danişdılardı, məlum oldu ki, Parisdə də Azərbaycan hadisələri barədə birtərəfli məlumatlar gedir. Əlaqələr zəifdir, Bakıdan heç bir xəbər-ətər gəlmir. Xaricə gedənlərimiz özləri ilə kasetlər aparmır, lentlər götürmür, kitablar, sənədlər demək olar ki, yox dərəcəsindədir. Əgər bunlar onların əllərinə düşsəydi, Paris televiziyası və mətbuatı vasitəsilə dünya ictimaiyyətini xəbərdar edə bilərdilər. Xahiş etdilər ki, qayıdanda belə məsələlərlə ciddi məşğul olum. Erməni mafiyası burada camati aldadıb və çasdırıbdı. Mən Qarabağla bağlı əsl vəziyyəti, torpağımızın hissə-hissə əldən getməsini, millətimizin ayaqlar altında qalmasını danışdıqca onlar təəssüflənir, ləng tərpəndiyimiz üçün məni də, özlərini də qınayırdılar. İlk görüşümüz belə oldu.

Yanvarın 19-da günortaüstü artıq Parisdə idim. Şarl de Qoll aeroportundan Parisin özünə 25 kilometr yol var idi, bir taksi tutub gəlməsdik. Paris şəhərinin orijinallığı, ideal təmizliyi, şüşə kimi yollarının səliqə-sahmanı, şəhərin dağ havası (Parisin özündə fabrik-zavod yoxdur), adamlarının astadan danışması, insani münasibətləri məni mat qoymuşdu. Aeroport vağzalında tam sakinlik idi, elə bil o boyda təyyarədən 200 adam buraya gəlməmişdi, üstü və yanları şüşə örtüklə bağlanmış eskalatorlar işləyir, hər kəs sakitcə işinə, evinə çıxıb gedirdi. On dəqiqə müddətinə bütün vağzal boşalmışdı. Belə şeylərə adət eləmədiyim üçün tez-tez yanimdakı tərcüməçiyə uşaq kimi suallar verirdim. Hər yan təmizlik idi - sən demə təmizlik - istirahət imiş, əsəblərin müalicəsi imiş, ürəklə işlədi-lən gözəl bir musiqi imiş.

Bəhmənlə Davud mənə qulaq asır, amma susurdular. Sən demə, onlar Paris televiziyanın və radiosunun verilişlərinə qulaq asıb, fransız dilini bildikləri üçün, Bakı hadisələrindən xəbərdar olublar. Mənə də danışdırılar. İndi də mən susası oldum. Onlar bir şeydən razılıq eləyirdilər ki, Bakıdan Fransaya gələn bizim azərbaycanlı ziyalılar burada müsahibə verib, əsl həqiqəti deyirlər, bu düzgün məlumat ictimai fikir yaradır. Bakının fəryadını dünya fransız televiziyası ilə eşidir. Belə çıxışlar nə qədər çox olsa, yerli camaatı o qədər səfərbər etmək olar.

SSRİ xalq deputati, yazıçı Rüstəm İbrahimbəyov mənim gəlmişimdən bir neçə gün qabaq Parisdə olub, yanvarın 15-də fransız televiziyası ilə çıxış edib Qarabağın tarixindən və oraya erməni ekstremistlərinin gizli silah daşımalarından danışıbdı. Üç saat sonra televiziyanın həmin programı ilə erməni müğənnisi Aznaur Rüstəmin dediklərini təkzib edib. Müxbir ondan soruştub ki, Rüstəmlə diskusiya aparmaq üçün görüşmək istərdinizmi. Aznaur deyib ki, hələ vaxtum yoxdur, qoy bir az gözləsin. Rüstəm görüşə razılıq vermişdi. Amma gözləməyə vaxtı yox idi. Yaradıcılıq ezamiyyətindən qayıtmalı idi.

Təbrizli həmyerlilərim deyirdilər ki, Rüstəm İbrahimbəyov üç başqa qəzetə də müsahibə vermişdir: "Lö Mont", "La krua", "Liberasyon".

Mən Rüstəmlə Moskvada Azərbaycan Nümayəndəliyində görüşdüm, deyilənləri təsdiqlədi. O, nümayəndəliyin nəzdində Bakı hadisələrinin təhqiqatı ilə məşğul olacaq komissiyanın çox gərgin keçən ilk iclasında iştirak edirdi.

Yeri gəlmışkən. Bəhmən Bəraziş Güney Azərbaycanın Şəbüstər vilayətindəndir. 1957-ci ildə anadan olub. Parisdə universitet bitirib. Elektrik mühəndisi diplomu alıb. Hal-hazırda böyük şirkətlərin birində işləyir, hörmət, nüfuz sahibidir. Hələ evli deyil. Fransız, ingilis, alman, fars dillərini gözəl bilir. Daha çox Zərdüşt fəlsəfəsi ilə maraqlanır; bir fransız aliminin Zərdüşt haqqında yazdığı qalın kitabdan mənə tərcümələr etdi. Həmin alim qədim Afinada Platon fəlsəfəsinin yaranmasını bilavasitə Zərdüştlə bağlayır və sübut edir. Bakıda baş verən hadisələri müntəzəm izləyir, dünya mətbuatını oxuyur. Səmimi və millət təəssübü çəkəndir. Beethoven, Çaykovski, Raxmaninov musiqisini sevir və gözəl təhlil edir. Kompüterlə işləyir.

Davud Bəhmənin sözünü davam etdirdi:

- Həmin günü, yəni yanvarın 15-də Şirin Məlikovanın (Fransada yaşayan məşhur türkoloq İren Məlikovanın qızıdır - N.H.) televiziyanın beşinci programı ilə çıxışı oldu. Qarabağ məsələsində azərbaycanlıların mövqeyini izah etdi. Milliyətçi azərbaycanlı olan müəlliflərin çıkışları indi fransız tamaşaçısını razı salır, düzgün məlumat aldıqları üçün həmin çıkışları dəfələrlə təkrar edirlər. Şirin Məlikova televiziyanın beşinci programı ilə ikinci dəfə də danışdı.

Davud deyirdi ki, Azərbaycan EA-nın prezidenti akademik Eldar Salayevi mən Parisdə görə bilmədim, o, yanvarın 17-də televiziya ilə Ermənistandan məcburi köçürüldən azərbaycanlıların ağır vəziyyəti barədə geniş məlumat verdi. Akademik Eldar Salayev bundan əvvəl "Sandi tayms" qəzetinin müxbirinə də müsahibə vermişdi. Bir gün ondan sonra, yenə Azə-

baycana aid veriliş oldu, bu dəfə fransız jurnalisti Jil Rabin Sumqayıtin dözülməz ekoloji vəziyyəti barədə televiziya tamaşaçılara reportaj verdi.

Dünyanın ən odlu nöqtəsi olan Bakı Fransa mətbuatının və televiziyasının əsas aparıcı mövzularından idi; Əfqanistan, Livan sanki unudulmuşdu. Paris televiziyası son xəbərlər verilişlərində (Fransa vaxtı ilə saat 8-də, Bakı vaxtı ilə saat 11-də) Moskva televiziyasının "Zaman" programının eyni ilə, yəni diktoru ilə bərabər təqdim edir, qırmızı ulduzun böyründə tank şəklində faciəli hadisələrin emblemi kimi göstərirdi.

Yeri gəlmışkən. Davud Sədaqət 1950-ci ildə Təbrizdə anadan olub. Parisdə universitet qurtarıb, mühəndisdir. Kompüter üzrə çox gözəl mütəxəssisdir. Fransız qızı ilə evlənib, lakin taleyi elə gətirib ki, sonradan ayrıliblar. 3-4 yaşında bir oğlu var. On ildən artıqdır Parisdə yaşayır. Bəhmənlə möhkəm dostdular. Evində bizim tərəfin müğənnilərinin səsi yazılmış çoxlu valları var. Novruz bayramı günlərində Təbrizdə şəkilli buraxılmış dəvətnamələrin üstə şair Ə.Vahidin şeirini mənə göstərdi və ucadan oxudu.

Davudu Bəhmən əvəz elədi. Ümmül Banu (Banin) xanımı zəng vurdum, - dedi. - Parisin ən nüfuzlu qəzetlərinin birində məqaləsi çıxmışdı. Razılığımı bildirdim. 1918-ci ilin mart ayında daşnaksütyun partiyasının rəhbərliyi ilə Bakıda azərbaycanlıların kütləvi qırğınışının şahidi olmuşdur.

Məqaləsi qəzətdə çıxan günü Banu xanımı 20-dən çox fransız zəng vurub heyrətini bildirib. Və birinci dəfə belə məlumat eşitdiklərini deyiblər. Azərbaycanlıların kütləvi qırğınış onları dəhşətə gətirib.

Bizim bağışlanmaz günahımızdır ki, xarici mətbuat səhifələrində az çıxış edirik, yaxud heç etmirik, tariximizin geniş təbliği ilə əslində məşğul olmuruz. Bu sahədəki fəaliyyətimiz biabırçı vəziyyətdədir. Bu vacib məsələnin əhəmiyyətini o vaxt dərk edirik ki, artıq gec olur. Başqaları isə çox fəaldır.

Banu xanımın məqaləsi çıxan günü Fransanın Lion şəhərində yerləşən erməni radiostansiyasından telefonla öz narazılıqlarını bildiriblər və soruşublar ki, məqalədəki faktları haradan götürübsünüz? Əgər düzdürsə, biz də burada efirə verək. Əlbəttə, bu istehzani Banu xanım gözəl başa düşürdü. Cəvabında deyibdi ki, əvvələ 1918-ci ilin martında özüm Bakıda olmuşam, azərbaycanlıların qırğını öz gözlərimlə görmüşəm, faktlara qalanda isə onları erməni və rus mənbələrindən götürmüşəm, vaxtilə özünüz yazıbsınız.

Gözəl cavab veribdi. Kişi qızı kimi.

Hələ 1923-cü ildə Nəriman Nərimanov Stalinə, surətini isə Trotskiyə və Rıkova göndərdiyi məktubunda yazırkı ki, 1918-ci il hadisələri üçün Sovet hakimiyyəti cavab verməlidir. Amma cavab əvəzinə Sovet hakimiyyəti onun ürəyini partladıb öldürdü. Sağ qalsayıdı da yəqin ki, Stalin "sapı özümüzdən olan" baltalarla boynunu vurdurasıydı.

Xatirələr sinəmizdən baş qaldırıldıqca söhbətimiz şirinləşir, özümüz də hiss etmədən torpaq, millət təessübkeşliyi selində axıb gedirik. İki yerə parçalanmış bir millətin acı taleyinə tərəf çıxan, onun qəlb ağrlarını eşidən, ac-susuz ölməyə qoymayan qədim və inqilabçı bir xalqa - Floberləri, Balzakları, Hüqolları, Janna d'Arkları yetirən bir millət öz dərin azərbaycanlı min-nətdarlığımı bildirmək isteyirəm. İndinin özündə də Cənubi Azərbaycandan buraya millətin nə qədər oğlu-qızı qaçıb gəlmiş, pənah gətirmişdir. Parisdə qeydəalma yoxdur, yaşayış sərbəstdir.

Parisdə gözəl bir azərbaycanlı qızı da yaşayır - Hayidə Bornak. Gəncdir. Təbriz gözəlidir. O da Fransa televiziyanının birinci programı ilə çıkış edərək Bakıdakı vəziyyəti, xalqımızın matəm əhval-ruhiyyəsini fransızlara, onların öz dillərində çatdırmışdır. Sonra onun bu çıkışısı radio ilə verilmişdir. O qız azərbaycanlıların haqlı tələbləri, Ermənistandan zorla köçürürlən 200 min azərbaycanının dözülməz vəziyyəti barədə də ətraflı danışmışdır.

Yeri gəlmışkən. Hayidə Bornak Təbrizdə anadan olub. Tehranın Politexnik İnstitutunun 3-cü kursundan xaric edilib. Ondan tələb ediblər ki, çadra örtsün və televiziya ilə çıxış eləsin ki, bundan sonra (yəni, Xomeyni inqilabından sonra) əxlaqsızlıq, pozğunluq eleməyəcəkdir. Qız deyib, axı, mən heç vaxt əxlaqsız olmamışam, pak azərbaycanlı qızıyam?! Lakin qaraguruh təkid edəndə o, institutu atıb Tehrandan qaçası olmuşdur.

Yeddi ildir ki, atası, anası və qardaşı ilə birlikdə Parisdə yaşayır. Başqa millətlərdən olan adamlara fransızcadan dərs deyir.

Hayidənin arzusu olub ki, Bakının neft və kimya institutunda təhsilini davam etdirsin. Amma o qızı burada qayğı göstərən, himayə duran olmayıb. Bunu mənə ürək ağrısı ilə deyirdi.

Hayidənin qohumları Bakıda yaşayır, özü də Bakıda nişanlanıb. Tehranda politexnik institutunu bitirən mühəndis qardaşı Cəmşid Bornak da Bakıda bir qızla nişanlanıb. Mən Bakıya qayıdanda onun Parisə dəvətnaməsini (vizasını) gətirib o qızı, gənc bacımıza təqdim etdim, xoşbəxtlik arzuladım.

Yanvarın 19-da qaldığım oteldə radionu elə-belə qurdalandım, gördüm nə isə son xəbərlərə bənzər bir veriliş gedir. Qarabağ, Timuçin Hacıbəyli sözlərini çətinliklə başa düşə bildim. Sonra musiqi verdilər. Bir az keçdi yenə Qarabağ, Timuçin Hacıbəyli! Müəllif özü oxuyurdu, səsdə doğmaliq duydum, qanım çəkirdi.

Səhərisi Parisdə işləyən həmyerlimiz Ramiz Abutalibova zəng vurdum, görüşdük. Ondan soruşanda dedi ki, fransız radiosunun ("Frans info") verilişlərində Timuçin Hacıbəyli (Ceyhun bəy Hacıbəylinin oğlu, Üzeyir Hacıbəylinin qardaşı oğlu) ilə olan müsahibə bir gündə beş dəfə təkrar edilib. Qarabağ haqqında, onun tarixi barədə fransız dinləyicilərinə məzmunlu məlumat verirdi. Mənim xahişimlə Ramiz müəllim onun yaşadığı Nissa şəhərinə telefonla zəng elədi. Timuçin bəyə Azərbaycandan salam yetirdim, təşəkkürümü bildirdim.

Onun tövsiyəsi bu oldu ki, aranızda birləşmə olsun, xalqın sözü bir olanda onun iradəsi qırılmaz olur.

Məhrumiyyətlərə məruz qalan Azərbaycan xalqı iyirminci əsrin axırlarında çox məkrli bir düşmənlə - erməni mafiyası ilə qarşılaşmışdır. Azərbaycan xalqı öz torpağında qətl edilir, təqib olunur, ittiham edilir, didərgin salınır. Moskvanın mərkəzi televiziyası, dünya mətbuatı Azərbaycan hadisələrini əsasən erməni ekstremistlərinin istədiyi kimi verir, dünya ictimai fikrini çasdırır. Mən bu barədə Parisin ən böyük "Qalimar" nəşriyyatının baş redaktoru məşhur yazıçı Roje Qrinye və "Humanite dimans" ("Humanite" qəzetiinin istirahət günü buraxılan nömrəsi belə adlanır) qəzetiinin böyük müxbiri ilə səhbətimdə də, müsahibədə də dedim. Onlar mənim fikrimi təsdiqlədilər ki, Parisdə və bütün Fransada güclü, varlı ermənilər işgüzar dairələrdə nüfuz qazanıb və güclü iş aparır. Hələ əsrin əvvəllərindən, daşnakşüyün partiyasının güclü təşkilatı burada fəaliyyət göstərir.

Biz hər dəfə "erməni ekstremizmi", yaxud "erməni mafiyası" deməklə bu məsələyə yenə sadəlövhcəsinə yanaşsaq və onun üstdən ötüb keçsək, yenə də böyük və tarixi səhvə yol verəcəyik, necə ki, indiyə qədər yol vermişik. Bu elə hiyləgər və uzunmüddətli programı, xüsusi hazırlıq görmüş adamları olan bütöv və müasir təchizatlı institutlardır ki, daim ərazi və başqa siyasi tələbləri ilə xalqları fəlakətə çəkir, onlar arasında şübhə toxumu səpir, aravuran rolunu oynayır. Beləliklə də mənfur niyyətlərinə nail olmağa çalışırlar.

Ümumiyyətlə, ekstremizmin hansı variantı və variasiyası olursa-olsun heç bir xalqın xeyrinə olmamış və ola da bilməz; bunu mən demirəm, tarixin min bir sinağından çıxan acı təcrübələri göstərir. Vətənpərvərlik, millət təəssübü çəkmək, xalqını sevmək, torpağa bağlılıq isə heç vaxt başqa məsələ ilə qarışdırılmamalıdır.

Bizim itaətkar partiya və sovet rəhbərlərimizin siyasi kərafəhmliyi üzündən (onlar xalqın alicənablılığından və hörmətin-

dən hədsiz dərəcədə sui-istifadə edirlər) son bir neçə ildə, əvvəl Gədəbəydən, sonra Sədərəkdən, sonra Kəlbəcərdən, sonra Kəmərlidən və b. və i.a. rayonlardan yer ala-alə ermənilərin dişləri qana batdı, sonra Dağlıq Qarabağımızı tələb etdilər, indi də bütün instansiyalarda təkidlə Naxçıvan məsələsini qoyur, dünya radiolarından, mətbuatından haray salırlar, xalqları bir-birinə qarşı qızışdırırlar.

"Erməni ekstremizmi" adlanın təhlükəli düşmən cəbhəsinə qarşı daha ciddi mübarizə aparılmasa, get-gedə o, dünya miqyasında daha güclü və daha yırtıcı bir qüvvəyə çevrilməklə yenidənqurmanın özüllərini kökündən sarsıda bilər.

Bunu da, yeri gəlmışkən, demək olar ki, "erməni ekstremizmi" və mafiyası bütün dövrlərdə özünü güclü dövlətlərin dostu, yaxını, vassalı kimi qələmə versə də, əslində, onların düşməni olmuş, qonşu xalqların ərazisinə təcavüz niyyəti ilə öz torpaqlarının azlığını bayraq etmiş, məqam düşəndə isə bütün iyrinc maskasını yırtmışdır; yəni rəzillikdən əzazilliyyə bir-cə addım atmışdır. Tarixdən də bizə məlumdur ki, əvvəller Pont hökmdarı Mitridatın qızına evlənib ona arxalanan ikinci Tiqrən işgalçı Pompey legionerləri gələn kimi, onunla vuruşmaq əvəzinə, gedib tacını Roma sərkərdəsinin ayaqları altına atmış (əvvəl ona düşmən cəbhədə olmuşdur), qayınatasının kəsilmiş başını gətirənə isə xüsusi pul mükafatı ayırmışdır. Erməni ekstremizmi indi dünya səhnəsində Azərbaycan xalqının (məhz xalqının) qənimi rolunu oynayır; bütün bir xalqın ərazisini tələb edir, tarixini danır, həm də bunu bütün imkanlarından istifadə yolu ilə həyasızcasına edir.

Bakıdakı son hadisələr buna misal ola bilər.

Bu ekstremizmin mənəvi düşkünüyü özünü bir də onda göstərdi ki, matəm paltarına bürünən bir xalqa, yüz illərlə qonşuluq elədiyi bir torpağa, adı başsağlığı belə göndərmədi; halbuki 7 dekabr zəlzələsi gününün səhərisi bir təyyarə gənc, subay və təzəcə evlənən, nişanlanan azərbaycanlı oğlanları özlərini fəlakət yerinə çatdıranda həlak oldular: 78 qapı bağ-

landı, 78 ocaq söndü. Onda da biz erməni ekstremizminin insana xas olmayan dəhşətli sifətini tanıdıq.

Bəhmən stolun üstə qoyduğum kitablara baxırdı.

- Ay Nəriman, (o məni belə çağırırdı), öz kitabı varmı?

- Var, Bəhmən bəy, ancaq bilmirəm sənə necə bağışlayım.

Dərdimiz birdimi, beşdimi, ondumu... Əlifbamız, hürufatımız ayrıdı, oxuya bilməzsən. Mənhus Stalin repressiyası dövründə nəinki millətimiz didərgin düşdü, əlifbamız dəyişdi, adımız, familimiz dəyişdi, özgələşdik, Bəhmən bəy, "oviç" olduq, "ov" olduq, mənim əzizim. Olmayanları tutdular. Hərəyə bir "yarlıq" yapışdırıldılar, içimizdən çoxluca xainlər, danosbazlar, evyixanlar yetişdi. Bir nəsil o biri nəslə oxuya bilmir. Əski, latin, kiril əlifbaları bir-birini əvəz etdi. İndi kiril əlifbasına görə bir sıra mənbələrdə bizi əlifbasi, dili, mədəniyyəti sovet hakimiyyəti illərində yaranan xalqlar sırasına qatırlar, tariximizi danırlar. Mən kitabımı sənə necə bağışlayım, sənə qurban, oxuya bilməyəcəksən, axı.

Əlifbanı - bir növ böyük, mədəni şəhərlərə gedən relslərə bənzətmək olar, bizim mədəniyyət qatarımız o relslərin üstüylə gedib elm, mədəniyyət məbədlərinə çatmalıydı. Bizi özümüzükülər aldatdılar, biz də uşaq kimi sevindik.

Bəhmən bəy bir neçə dil bilirdi. Kiril əlifbasını da öyrənəcəyinə söz verdi, mənə böyük minnət qoydu. Bakıda təzəcə çıxan kitabımı məmnuniyyətlə bağışladım.

Yanvarın 21-də axşamüstü Məhəmmədəli Tacəhməd oğlu ilə birlikdə (o da təbrizlidir, Parisdə universitet bitirib, mühəndisdir) "Le Nuvel Observater" adlı qalın jurnalın əsas müxbiri Pyer Blanše ilə görüşdük.

Parisdə elə xudmani yerlər var ki (bir növ bizim çayxanalar kimi), kim istəsə gedib orada görüşə bilər, bir çaynik çayı, ya-xud qəhvəni qabağına qoyub səhərə qədər istədiyi adamla səhbət eləyə bilər. Heç kəs gəlib ona söz deyə bilməz ki, dur çıx, qapını bağlayıram və s. Bu xudmani yerlər Balzak dövründən, bəlkə də ondan qabaq beləcə işləyir. Fransız jurnalisti

Pyer Blanş Bakıda olub və ötən ilin noyabrında öz jurnallarında obyektiv bir məqalə dərc etdirmişdir. Özü bilet alıb Moskvaya, oradan da Bakıya gəlib. Sonra Şuşada, Ağdamda olub. Adamlarla görüşüb. Hadisə yerindən olduqca təsirli məqalə ilə çıxış edib. Xarici jurnalistlərin Azərbaycana gəlməsi (heç olmasa, qoy görsünlər) heç də bizim əleyhimizə deyil, onlar əsl həqiqəti yazıb çap etdirmək istəyirlər.

Pyer Blanş məndən Bakıdakı hadisələr barədə aldığı müsahibəni jurnallarının növbəti nömrəsində (yanvarın 25-də) çap etdirəndən sonra Fransa televiziyanının müxbiri onun ünvanına tənqidli fikir söyləyib, narazılığını bildiribdi - guya mənim məlumatım düzgün deyil. Bu barədə Hayidə Bornak danışdı, o özü televiziyyaya qulaq asıb. Parisdə erməni ekstremitət təbliğatının çox güclü olduğunu təkrarən dedi. Sonra həyəcanla Ramiz Abutalibova bildirdi ki, Bakıda çıxan qəzətin Baş redaktoru Nəriman Həsənzadə adlı bir nəfərdi. O, harada qalırsa, yerini dəyişməlidir. Yoxsa, ermənilər onu elə bu gecə öldürə bilərlər. Mən gülümsədim və özüm o həyəcanlı qızla tanış oldum. Dərindən nəfəs aldı. Düz deyirəm, - dedi. Hamımızın əvəzinə o ehtiyat edirdi.

Bundan sonra Bəhmən və Davudun təkidilə mən iki gecə Paris mehmanxanasına qayıtmadım. Qayıdanda öyrəndim ki, pasportum mehmanxanadan "yoxa çıxıb".

Yanvarın 28-də Parisdə müsəlmanların Bakı qırğınlarına həsr olunmuş nümayişlərinə Fransa hökuməti icazə verməmişdi. Bu xəbəri də Hayidə Bornak verdi.

Ramiz Abutalibovun evində Londondan yenicə qayıtmış qələm dostum Seyran Səxavətlə və onun başqa dörd nəfər yol yoldaşı ilə görüşdüm. Onlar Bakıda böyük bir kooperativ təşkil ediblər və İngiltərə ilə mədəni-iqtisadi əlaqə yaradıblar. Orada öyrəndim ki, Seyran da bir gün sonra televiziyanın birinci programı ilə Bakı hadisələrilə bağlı danışasıdır.

Hadisələrdən biri də bu oldu ki, (mən ona doğrudan da hadisə kimi baxıram) hörmətli Ramiz müəllim mənə Əhməd

Təbrizlinin fransız dilində nəşr edilən bir kitabını bağışladı. Qarabağ haqqında, onun tarixi, mədəniyyəti, əhalisinin mənşəyi, demoqrafik quruluşu barədə görkəmli adamların qiymətli fikirlərilə zəngindir (Əhməd Təbrizli. "Dağılıq Qarabağın tarixi və ona aid olan sənədlər". Strasburq - Fransa, 1989, Azərbaycan kültür cəmiyyətinin nəşri). Həmyerlimiz Əhməd Təbrizlinin bu kitabı mərhum Məmməd Əmin Rəsulzadənin ölümündən sonra Avropada Azərbaycana aid buraxılan ilk ic-timai-siyasi, publisist kitabdır.

SON SÖZ ƏVƏZİ

Görkəmli rus şairi Aleksey Markovla televiziya verilişlərinə bərabər baxırdıq. Bakıda tankları göstərdilər, avtomatlı əsgərləri göstərdilər, bir anlıq bize elə gəldi ki, Azərbaycan SSR-in ərazisinə yad, işgalçı qoşunlar doldular. Tankların lülələri dinc əhalinin üstə tuşlandı, avtomatlardan alov saçıldı, sonra ölenlərin qeyri-dəqiq sayını dedilər. Aşağı düşüb tərcüməciden soruşdum, gəlib uşaq kimi hönkürüb ağladım. A. Markov bərk dilxor olmuşdu, mənə təsəlli verirdi. Mənəvi əzab çəkdiyini gördüm. Öz-özümüz ittiham edirdim: mən bu saat xalqımın içində olmalıydım, təsadüfə bax ki, taleyim məni buraya sürükləyib gətirdi. Silahsız adamlar tanklarla üz-üzə gələndə, qohumlar, tanışlar, dostlar bəs məni soruşmayacaqlarmı, nə üçün bizimlə bir yerdə deyilsən?! – deməyəcəklərmi! İki il bundan əvvəl Moskva yazıçılar təşkilatına müraciət etmişdim. Nəhayət, mənə bizim Bakı yazıçılar ittifaqına zəng elədilər ki, Moskvaya getməlisən, dəvət gəlibdi, oradan da Parisə. Yanvarın 17-nə bilet aldım, tezdən uçdum.

Bakı təyyarə vağzalında iki minə yaxın naxçıvanlı öz evlərinə vaxtında uça bilməmişdi. Mən mülki təyyarə idarəsinin rəisi Vaqif Sadıxlıdan telefonda xahiş etdim ki, bəlkə Naxçı-

vana uçan təyyarələrin və reyslərin sayını artırınsın. Uşaqlar, qocalar, şikəstlər var idi. Bir cavan mənə yaxınlaşış yoldaşının hamilə olduğunu, onun ağır vəziyyətini dedi, təcili yola salınması üçün xahiş etdi. Hamısının əlində bilet var idi. Vafif Sadıxlı cavab verdi ki, artıq təyyarə də yoxdur, reys də. Dedim, axı, camaat qapıların ağızını kəsib təyyarələrin uçmasına icazə vermir. Camaat cana gəlib, başqa çıxış yolları yoxdur, deyə belə edirlər. On beş gündür Bakı aeroportunda ac-susuz, yuxusuz gözləyirlər. Naxçıvana gedən qatar, dəmir yolunu erməni ekstremistləri daşıtdığı üçün geri qayıdır. 700 sərnişin təyyarə ilə uçmaq üçün aeroporta sığınacaq gətirib. O, camaati sakitləşdirmək üçün milis müavini (rəis qaçıb gizlənmişdi, onu axtarıb tapa bilmədik, çağırtdırdıq gəlmədi) Ayaz Əliyev operativ işə başladı. Mən elan elədim ki, daha Moskvaya uçası deyiləm. A.Əliyevin köməkliyi ilə Naxçıvana təcili zənglər edildi, təyyarələrin uçuş vaxtını müavin öz nəzarəti altına aldı. Və nəhayət, iki reyslə uçan adamları yola sala bildik. Bu hələ işin başlanğııcı idi. Belə fövqəladə vəziyyətlərdə idarə rəhbərləri gərək acıq eləməsin, hiddətlənməsin, qayğı göstərsin. Ona zəng vuran hər kimsə kömək eləmək niyyətindədirse, ona da təşəkkür etsin. Bütün bunların nəticəsi idi ki, camaat ayaq altında qalmışdı. Amma təyyarə vağzalında yarıyüxulu, yarıac camaatımızdan gördüğüm nəzakət, yüksək əxlaq tərbiyəsi məni yenə heyran qoydu. Onu da deyim ki, mən hər dəfə bu xalqda bir dahilik, qeyri-adi bir hissiyyat görmüşəm. Bircə məqamı burada misal gətirmək istəyirəm. Milis işçiləri qapıları bağlamışdılar, açmirdılar ki, camaat o saat doluşacaq içəri, qanun-qayda pozulacaq və s. Amma yanılırlılar. Mən xahiş etdim, açdılar. Heç kəs içəriyə bir addım qoymadı, heç kəs yerindən tərpənmədi.

Görün bu bürokratlar öz xalqının heysiyyətini necə təhqir edir, onu necə də tərbiyəsiz, mədəniyyətsiz qələminə verirlər! Xalqı ittihad etməyə, böhtan atmağa, mərdi qova-qova namərd etməyə hazır olan namərdlər beləcə başqalarını da inan-

dirə bilirlər, milləti gözdən salırlar. Başqa xalqlara yaltaqlanıb, öz xalqına hörməti, izzəti unudurlar. Bəs deyilmi, cənab vəzifə sahibləri! Bu qədər həyat dərsləri sizə aid deyilmi! Niyə axırımızı əvvəlcədən görə bilmirsiniz; telefon zənglərimizə əhəmiyyət vermirsiniz, salamımızı almirsınız, özünüz gəlib xalqın vəziyyətindən xəbər tutmursunuz.

Belə təhqirlərə, məhrumiyyətlərə sinə gərən qəhrəman xalqımın oğulları məni xaricə özü yola saldı, bir neçə gənc təkid etdi, uğur dilədi, biz öpüşüb ayrıldıq. Onların xeyir-duasıyla getdim. Qayıdanda Şəhidlər qəbiristanlığında özümü dirlər arasında yox, qəbirlər sırasında hiss etdim. Mənim bundan sonra yaşamağımın, şeir yazmağımın mənası varmı? - deyə düşündüm.

*“Ədəbiyyat və incəsənət”,
9 fevral 1990, №4*

* * *

“Ədəbiyyat və incəsənət”in keçən nömrələrindən birində (bax: 9 fevral 1990) məlumat verdiyimiz kimi, Azərbaycan hadisələri, Bakıda fəvqəladə vəziyyətin elan edilməsi, müxtəlif növ hərbi qoşun hissələrinin şəhərə soxulub dinc əhaliyə atəş aćması, uydurma Dağlıq Qarabağ kolliziyası, Naxçıvan tərəflərdə Sovet-İran sərhədinin pozulması halları və s. kimi məsələlər - mərkəzi və dünya mətbuatı səhifələrində birtərəfli, ziddiyətli, bir çox hallarda isə Azərbaycan xalqına düşmən cəbhədən işıqlandırıldığına görə ictimai fikri çasdırır, düzgün olmayan təsəvvürlər nəticəsində xalqımızın öz suveren hüquqları, ərazisi uğrunda apardığı mübarizəsi saxtalışdırılır, hətta ittiham edilir.

Təkcə azərbaycanlılar üçün deyil, həm də SSRİ-də yaşayış xalqlar üçün bu boğucu atmosferin yaranması birinci növbədə dünya miqyasında xüsusi ssenari üzrə son illərdə "parlaq" fealiyyət göstərən erməni mafiyasının (bu il yüz illiyini qeyd etməyə hazırlaşdıqları daşnakşüyün partiyasının rəhbərlərilə) bilavasitə əməllərinin bəhrəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Mən qulaq asdığım radio verilişlərində, oxuduğum qəzet və jurnallarda görürəm ki, dünyanın elə bir nöqtəsi yoxdur ki, orada erməni şovinistlərinin xəyanətkar bir nümayəndəsi olmasın və o, Azərbaycan xalqının ünvanına böhtan, iftira yağıdırmasın; tariximizə, ərazimizə, adət-ənənəmizə şərikdir çıxmاسın, hər dəfə də təhlükəli bir tələb irəli sürüb dünyada "tək", "kimsəsiz" olmaları barədə hiyləgərcəsinə fəryad qoparmasın.

Millət mənim olduğu üçün, mən də onunam, onu yaxşı tanıyıram - ürəyinin saflığından sadəlövhüyü də var, istiqanlı, mehriban üzə, xoş bir sözə inanındı, dost, qonaq üçün özünü öldürür - ən yaxşı ipək yorğan-döşəyini də ona verir, sonuncu toyuğunu da kəsir. Qapısına vaxtlı-vaxtsız gələn tanımadığı adəmi allah qonağı sayıb ona ürəyini açır və s. Gərək bunlar unudulmayıyadı.

Yeri gəlmışkən, onu deyim ki, "Le Obser" jurnalının böyük müxbiri Pyer Blanše məndən müsahibə aldığı zaman dedi, bəs necə oldu ki, ziyalılarınız Bakı hadisəlerinin qabağını ala bilmədi? Mən vəziyyəti olduğu kimi ona danışdım: o bildirdi ki, hadisələrlə özü də bir az tanışdı. Keçən ilin noyabrında redaksiyanın tapşırığı ilə Bakıda olmuş, Ağdamı, Şuşanı da görmüşdür. Qayıdanbaş aldığı müsahibələr əsasında məqalə ilə çıxış etmişdir. Lakin bizim qabaqcıl yaradıcı ziyalıların çıxışları erməni mafiyasının bütün dünyada təşkil etdiyi fəlakətlərin qabağını ala bilmədi. Biz buna hazır deyildik, ağlımızə gəlməzdi ki, onların düzəldikləri kolliziyaların belə peripetiyaları alına bilərdi; sonda da bizim mərkəzi və yerli mətbuatda, televiziyada xalqa həmişə düzgün məlumat verilmir; jurnalistlərin, fo-

tomüxbirlərin hadisə yerindən hazırladıqları materialları senzura əksər hallarda buraxmır. Ermənistan mətbuatında isə bizim xalqın əleyhinə hər cür böhtan və uydurmalar dərc edilməkdə davam edir. Bütün bunlar xalqı qıcıqlandırır. Xalq dediyimiz bu fenomen, bu yenilməz ilahi qüvvə daha Stalin dövrünün müti kütłəsi deyil, bizim zavod-fabrik fəhlələri, kənd zəhmətkeşləri ali, orta təhsilli adamlardı, institut, universitet tələbələridi. Buna görə də yuxarıların dalbadal xalqa müraciətləri və verdikləri fərmanlar haqlı olaraq təsisiz qalırıldı. Xalqı ittiham etmək nəinki düzgün deyil, mən deyərdim ki, uçuruma yuvarlatmaqdı. Xalqdan çıxıb xalqı bəyənməmək olmaz. Biz nöqsanı özümüzdə yox, özgəsində axtarmaq kimi yanlış xasiyyətə adət etdiyimizdən, hələ əsl həqiqəti danmaq inersiyasından xilas ola bilməmişik.

Olmasın əzab-əziyyətlərə düşər olan xalq ağıl, öyüd verən, hirslenib tribunalarda özündən çıxan, sinəsinə döyən və özünü müdrik göstərməyə çalışan natiqlərə daha inana bilmir. Görə-görə gəlmış, görə-görə də gedir. Onun öz mühakiməsini, öz təkliflərini eşitmək lazımdır.

Sonra Pyer Blanş ile razılaşdıq ki, mən onu Bakıya dəvət edim və o, rahat bir vaxtda gəlib hamısını öz gözlərilə, olduğu kimi görsün. Onun böyük sələfi A.Düma hələ 1861-ci ildə Bakıda olarkən azərbaycanlıların yüksək mənəviyyatına heyran qalmışdır. Azərbaycan xalqı başqa qonşuları kimi deyil, yəni "...fikrini, niyyət və duyğularını gizli saxlayan, hiyləgər, kələkbaz..." yox. "Azərbaycanlı ilə bir şey barədə sövdələşəndə ondan imzalanmış sənəd tələb etməyə ehtiyac yoxdur. Söz verdi, qurtardı".

Pyer Blanş Azərbaycanda olduğu saatları bir də mehribanlıqla xatırladı.

İndi təzə "rus qaçqınları" ifadəsi peyda olub. Erməni mafiyası buna da nail oldu. Amma mən eşitmışəm ki, bir şəhərdə fövqəladə vəziyyət elan edilərkən (Bakıya namərdiliklə gəldi-

lər) zabit ailələrinin təhlükəsizliyi naminə həmin saatda onlar şəhərdən köçürürlərlər. Rus zabit ailələri belə hərbi beynəlxalq qanuna əsasən Bakıdan çıxarılmışdır. Bəs nə üçün adını “qaçqın” qoyub yerli, bakılı rus camaatinin adından danışırlar?! Bununla da Azərbaycan xalqına böhtan atırlar, xalqı ittiham edirlər?! Erməni mafiyasının əlinə gözəl girəvə düşübdü, istədiyi qədər hallandırı bilər, hallandırır da. Bakılı rus ailələrinin son günlərdəki çıxışları mənim dediklərimi təsdiq edir. Xalqlar arasına nifaq salmaq üçün ekstremist qüvvələr xüsusi fəaliyyət göstərir, arada Azərbaycan xalqı əzab çekəsi olur. Bir-birinin ardınca hər gün çıxış edən azərbaycanlılara tövbə elətdirirlər ki, deyin biz qədimdən dostuq, qardaşlıq, heç kəsi qovlamamışlıq, tarixən bir yerdə yaşamışlıq və s. İnsanı da öz evinin içində bu dərəcədə mütiləşdirmək olarmı?!

Doğrudanmı hələ yas içində olan, şəhidlərinin qırxi çıxmayan bir millətin öz dilində yalvarışından böyük rus xalqı zövq ala bilər, yaxud yerli rus ailələri bundan razı qalar?

Aşkarlığı, demokratiyanı, yenidənqurmanı, plüralizmi hələ dünən var səsimizlə elan etmədikmi?!

Suallar yolayıcı kimi qabağımızı kəsir, yeni suallar, yeni yolayıcıları əmələ gətirir. Yenə rus xalqı adından “Literatur-naya Rossiya”da deyilir ki, “bizim də səbr kasamız dola bilər”, yəni sizi məhv eləyə bilərik; mərkəzi televiziyanın verilişlərində aparıcı tələb edir ki, Azərbaycana super qdlyanlar göndərilməlidir, yəni həbslər edilməlidir və s. Xalqları bir-birinə qarşı beləcə qızışdırırlar.

Gərək ki, yanvarın 16-da Moskva televiziyası bir film göstəirdi: “Sveti qranata”. Sayat Novanın həyatına həsr edilmişdi. Bir az qabaq isə “Zamann” programı Bakımı, Azərbaycanı gözdən salan məlumatlar vermişdi. Filmdə xəncər, günahsız töküllən erməni qanı və s. nümayiş etdirilirdi. Əksinə oldu: filmdə (rejissor təxəyyülündə) ermənilərin, həyatda isə azərbaycanlıların qanı töküldü. Mafianın da istəyi bu idi. SSRİ Ali Soveti-

nin üçüncü sessiyasında rəyasət heyəti günahsız qırğınların xatirəsini bir dəqiqəlik sükutla yad etməyi "unutdu", azərbaycanlı deputat yerindən qalxıb bunu icazəsiz elan etdi. Qəribə kolлизiyadır, Azərbaycan faciosu! Bədii əsərdə yazılsayıdı, bəlkə də inandırıcı çıxmazdı, həyatın məntiqi isə çox sərtdir.

Mərkəzi televiziya, kütləvi informasiya vasitələri xalqlar arasında ehtirasları qızışdıraraq belə vəziyyətlər yaratdır. Bütün bunlara son qoyulmalıdır. Zəngin mədəniyyəti, dünəni və bu günü olan Azərbaycan xalqını qaniçən, vandal, vəhşi qələminə verməyə çalışan mətbuat orqanları və onların erməni hamiləri (bir neçəsi SSRİ xalq deputatıdır) barı öz xalqları qarşısında xəcalət çəksinlər.

Fransanın paytaxtı Paris çoxmilyonlu (əhalisi gərək ki, on-on iki milyondur) şəhər olduğundan, demək olar ki, hamı xəritə ilə hərəkət edir. Cibdə gəzdirmək üçün tərtib edilən və bir neçə dəfə çox münasib qatlanan bu xəritələrdə həm böyük Parisin, həm də ayrı-ayrı yaşayış yerlərinin obyektləri (metrolar, küçələr, meydanlar, Sena çayının sahili boyu yerlər və s.) göstərilmişdir. Mən də Parisdə qaldığım otelin kiçicik xəritəsilə gəzirdim. Mənim Bakıdan, Azərbaycandan olduğumu bilən sadə fransızlar, hətta polis işçiləri belə mənə təsəlli verir, nərazılıqla başlarını bulayırdılar. Polis işçilərini ona görə xatırladım ki, zirehli maşınların Bakıya soxulmasını və atəş açmalarını öz otelimdəki televiziya ekranında görəndən sonra (həyatimdə belə sarsıntı keçirməmişdim) yanvarın iyirmisi günü, Moskvada verilən xarici qırmızı pasportumu əlimdəki balaca çanta ilə birlikkə "itirdim". Mənə elə gəldirdi ki, Bakıda ucdan-tutma hamını qırıblar. Qorxudan bu dərdi içimdə gizli saxlayırdım. Bütün günü hıçqırıq məndən əl çəkmədi. Bəhmənə telefon nömrəsi verib xahiş elədim ki, Bakıya zəng vursun. İki gün Bakını ala bilmədi. Yçüncü günü qızım özü Parisə, Ramiz müəllimin telefonunu öyrənib, onun ailəsinə zəng vurdu.

Pasportumun mehmanxanadan oğurlanması ilə bağlı Paris şəhəri Polis Komissarlığı bir vəsiqə verdi və mən doğma Bakımıza - balalarımın yanına qayıdış, heç olmasa millətimin yasına şərik ola bildim.

Törədilən bu ağır tarixi kədər heç vaxt unudulan deyil.

Mənim də “Paris dəftəri”m “Azərbaycan yarası”na çevrildi. Zaman bizim hər birimizdən daha təmkinli, daha ağıllı olmağı tələb edir. Daha səhv eləməyə ixtiyarımız yoxdur, bir-birimizə təsəlli verməyə sözümüz də yoxdu. Şəhidlər xiyabanı bizi yetkinliyə çağırır.

*“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti,
2 mart, 1990.*

İRAN GÜNDƏLİYİ *

"Lalə" parkı Tehranın ən gözəl, bəlkə də ən səfali istirahət yerlərindən biridi. Şəhərin mərkəzində salınıbdı. Kənardan baxanda qalın meşəlikdi, qoynunda olanda açıqlıq və genişlik. Uca çinar ağacları bunu belə göstərir. Tehranın yaraşlıq memarlıq abidələrindən olan "Lalə" hoteli də parka bitişik tikilmişdir. 12 mərtəbəli nazik, uca bina çinarlarla "çıyin-çıyinə" dayanır, biri-birinə yaraşlıq verirlər.

İran İslam İnqilabının 14-cü ildönümünü bayram eləmək üçün buraya 54 ölkədən 250-dən çox qonaq dəvət edilmişdi. Hotelin qabağı, bəlkə də bütün ətrafi cavan polis işçilərilə əhatə olunmuşdu. Qonaqların təhlükəsizliyini qoruyurdular. Tehran, həqiqətən, gəlin kimi bəzədilmişdi, milli bayram əhval-ruhiyyəsi hər addımda hiss olunurdu.

* Mətbuatda "İran dəftəri" adı ilə çap edilmişdir.

İranda nəzərimi birinci çəkən adamların həssaslığı, biri-birilə mədəni ünsiyyəti, sadəcə olaraq, Şərqi istiqanlılığı oldu. Bunun əsas səbəbini mən İran ədəbiyyatında görürəm və bu barədə axırıncı ziyafət gecəsində dedim. Bunu Firdovsidən Şəhriyara kimi şairlərin xidməti kimi qiymətləndirdim.

Vaxtilə İrandan bizə "pənah" gətirən bacı-qardaşlarımız Sədiddən, Hafizdən, Xəyyamdan, Füzulidən, Nizamidən misallar gətirirdilər, bizim savadlı bədbəxtlər isə Marksdan, Lendindən. Həyatımız necəydisə, mənəviyyatımız da eləydi. Özümüz özümüzə nəinki yad idik, hətta qənim olmuşduq. "Yeni əxlaq", "yeni ənənə", "yeni mədəniyyət" yaradırdılar. Milləti məhv eləməyin birinci şərti, sən demə, adət-ənənəni lağla qoymaq imiş. Nənə-babalarımızın müqəddəs adətləri "feodalizm qalığı" olmuşdu. Rusfason müğənnilərimiz "yenilikçi", "novator" idilər. Şeirdə də beləydi. Qəzəl, qoşma yazmaq bəsitlik sayılırdı. Gərək imperiya şairi Mayakovskini yamsılayaydın.

İran İslam Respublikasının mədəniyyət naziri cənab Laricanı ilə səhbətim zamanı ürəyimdən keçən hisslerin bəziləri də elə bunlar idi.

Milli bayramda iştirak etmək üçün səkkiz nəfər dəvət olunmuşduq. Akademik Ziya Bünyadov, akademik Musa Rüstəmov, professor Ağamusa Axundov, "Xalq qəzeti"nin baş redaktoru Tofiq Rüstəmov, "Səhər" qəzetinin baş redaktoru Məzahir Süleymanzadə, "İslam dünyası" qəzetinin baş redaktoru Babaxan Böyükkişiyyev, "Azərkətab"ın baş direktoru Rauf Məmmədzadə və bu səhbətin yiyəsi.

Bakıya qayıdan sonra T.Rüstəmovun, M.Süleymanzadənin, B.Böyükkişiyyevin publisist qələmlə yazdıqları səfər qeydlərini minnətdarlıqla oxuyub, yenidən o günləri yaşadım.

Cənab Laricanı bəstəboy, qarasaqqal, aydın simalı və təmkinlə danışan cavan adamdı. Yzündəki təbii təbəssüm hörmət hissi oyadırdı.

Görüşümüz "Lalə" hotelində, cənab Şerdustun qərargahında oldu. O, bütün bu böyük tədbirin rəhbəri idi. Amma bizə diqqətini heç vaxt əskik etmirdi. Əksinə, biz ondan üzr isteyib, öz işlərini qaydaya salmasını xahiş edirdik. O, tərcüməcimiz idi. Cənab Laricani, Şerdust, Rauf Məmmədzadə və mənim aramda olan mükalimələr zamanı, təbiidir ki, mədəni əlaqələrimizin daha da genişlənməsindən danişdiq. Son vaxtlar Bakıda "Vəhdət" adlı güclü bir mətbəənin təşkili ilə bağlı müqavilənin imzalanması, şəhərimizdə "Şəhriyar" qəzetiinin nəşri (görkəmli iranşunas tədqiqatçı, professor Rüstəm Əliyevin baş redaktorluğu ilə çıxır), "Nizami adlı yeni bir məcmuənin nəşri barədəki tədbirlər, Bakı ziyahları ilə geniş yaradıcılıq əlaqələri saxlayan Ağayı Səməd Bəşirinin rəhbərlik etdiyi "Əlhuda" nəşriyyatının böyük kitab mağazası, ustad Şəhriyarın əsərlərinin, İran klassik ədəbiyyatının nəşri, Şəhriyar mərasimləri və Nizami yubileylerinin şəriki keçirilməsi kimi böyük tədbirlər əlaqələrimizin geniş miqyas aldığını göstərir. Siyasi xadimlərin gediş-gəlişi bu işin daha da qaydaya salınmasına böyük imkanlar yaradır.

Eşitmışdım ki, İran İslam Respublikasının banisi İmam Xomeyni qəzəllər yazmış. Amma ölenə qədər heç kəsə bildirməyib. Bir necəsinə qulaq asmişdim, sətri tərcüməsini də demişdilər. Böyük Füzulimizin güclü təsirini gördüm. Sonra dedilər ki, Xomeyni İraqda, Nəcəfdə təhsil almış, Füzulinin tədqiqatçıları, böyük mütəfəkkir Şərq alımları ona dərs demişlər. Yəni, bu təsirin qaynaqları da məlum idi. Bunlar cənab Laricanidə olduqca böyük maraq doğurdu. Özünə xas təbiiliklə təşəkkürünü bildirdi. Qüdrətli fars poeziyası Azərbaycanda həmişə sevilmiş və oxunmuşdur. Onun yaradıcılarının adlarını analar öz uşaqlarına qoyub, həmin adlarla çağırmışlar. İndi bizdə nə qədər Firdovsi, Xəyyam, Sədi, Hafız var. Amma heç biri şair deyil. Bizim millətin balalarıdır. Mən dedim ki, fars dili

Azərbaycanda geniş tədris edilir. Yəqin Füzulinin, Nizaminin, Saibin, Şəhriyarın anadili də İranda geniş tədris ediləcəkdir.

Söhbətimiz doğrudan da qarşılıqlı hörmətlə keçdi. Cənab Laricani axırda Şerdusta müraciətlə bir şeyə həsəd apardığını bildirdi: - Sən türk dilində çox gözəl, çox rəvan danışırsan, - dedi. Şerdust farsca da elə belə, şirin, rəvan danışındı.

Mən bir daha yəqin elədim ki, xalqlar və dövlətlər arasında yaxınlıq, gediş-gəliş əlaqəsi ayrı-ayrı vəzifə sahiblərinin şəxsi keyfiyyətlərindən çox asılıdı.

Cənab Şerdust bizi çay süfrəsinə dəvət etmişdi. Söhbətimiz Azərbaycandan idi. Proqrama görə Məşhədə yola düşəsiydi. Amma bizim nümayəndələrin, demək olar, hamısı o müqəddəs yeri görmüşdü. Təkcə professor Ağamusa Axundov görməmişdi. İsfahana getmək təklifini Məzahir Süleymanzadə verdi.

İsfahan Tehrandan "Boinq" təyyarəsilə 50 dəqiqəlik yoldu. Olduqca genişlikdi. Gözün işlədikcə bax, düzərlər uzanıb gedir, səhra bitmək bilmir. Əsl aran yeridi. Bələdçi deyirdi ki, İsfahanın 3 milyon yarı� əhalisi var, şəhərin özündə milyon yarı� yaşayır. Ustad Nizami vaxtilə "o bəzəkli nazənin şəhər" deyə İsfahanı heyranlıqla qələmə almışdı. İsfahan 1597-ci ildə İran imperatorluğunun paytaxtı olub.

Aeroportdan şəhərcən yol boyu adda-budda günbəzlər görünürdü. Bələdçi məlumat verirdi ki, vaxtilə hər bir günbəz bir neçə min göyərçin tuturmuş. İndi göz işlədikcə uzanan aran yeri vaxtilə bostan sahələri imiş. Dirrik yeri. Goyərçinlər azotəvəzi yeri təbii gübrələyirmiş. Şərqiñ heç bir yerində (bəlkə də məhz göyərçin peyininə görə) İsfahan qarpızı-yemişi kimi dadlı nemət olmazmış. Deməli, bu saysız-hesabsız günbəzlər bostanlar üçün tikilibmiş. İndi burada da o təbii göyərçin gübrəsi əvəzinə torpağa kimyəvi maddələr verir, onu haldan salırlar.

Yayda İsfahanın şərqində 40 dərəcə isti olduğunu dedilər. Yağış az yağır, quraqlıq olur. Amma maraqlı bir şey da danışdır. Şəhərin kənarından bir çay axır. Bizim dilimizə tərcümədə "Doğan", "Artan" çay adını daşıyır. Onu riyazi yolla yedi yerə bölüb, şəhərin içərilərinə doğru axıdıblar. İndi şəhər elə bil suyun içində üzür. Axşam üstü, demək olar ki, bütün şəhər əhli həmin çayın sahilinə gəlib istirahət edir, əylənir, balaca gəmilərdə gəzintiyə çıxırlar. Bayram günləri olduğundan şəhərin ağacları sarı, ağ, yaşıl rəngə boyanmış lampalar-dan bar gətirmişdi. Budaqlarını əyib "qırırdı".

Bu dəfə mənim xahişimlə dahi Azərbaycan şairi Saib Təbrizinin məzarını ziyarət etdik, eyvanın qabağında şəkil çəkdir-dik. Öz dövründə yüksək poetik uğurlar əldə edən şair "...qə-zəldə yeni bir şivə yaratmışdır və buna görə ona qəzəl başçısı adı vermişlər" (M.Tərbiyət). Büyük şairin məzəri XVII əsrəndən indiyə kimi qorunub saxlanıb, üstü götürülüb, ayrıca bir sahə ayrılibdi. İranda şeirə-sənətə, şairə həmişə böyük hörmət-eh-tiram olubdur.

İsfahanda bizə Zərdüst dövründən qalma atəşgahların xə-rabələrini göstərdilər. Atəşgahlar uca dağların lap zirəsində ti-kilmişdi. Nizami Gəncəvi "İsgəndərnamə" əsərində yazar ki, İsgəndər Daranı məğlub edəndən sonra İrandakı atəşgahları dağıdır, "Avesta"ni da yandırtırdı.

Nizami sonra göstərir ki, İsgəndər "Adərabadkan" (Azərbaycan - N.H.) tərəfə yönəldi. Hər yerdə atəş görərkən... odu söndürüdü, "Zənd"i sildirirdi...".

"Orada xəzinələri gizlində saxlayırdılar, onlara heç kəsin əli çatmazdı. Varisi olmayan varlılar öz malını atəşgaha qoyardılar". "İsgəndər bu binaları xarab etdikcə, xəzinə su kimi axırdı..." Atəşgahlarda gözəl qızlar da saxlanılmış. "Zənd" əf-sunundan məst olan qızların "bütün işləri işvə və qəmzə imiş, gah əfsanə deyərmişlər, gah da əfsun oxuyarmışlar..."

İsfahanda möcüzələr çox idi. Bir şamla qızdırılan böyük hamam, silkələyəndə dibindən tərpənən məscid minarəsi. İngilislər hər ikisinin sırrını öyrənmək məqsədilə əl gəzdirmiş və tarazlığı pozmuşlar. İndi yalnız məscidin minarəsi silkələnəndə özülündən tərpənirdi. Bu məscidi Çingiz xanın nəvələri tikdirmişdilər.

Bizi gəzdirən avtobus bir xristian kilsəsinin qarşısında dayandı. Dəvət etdilər ki, qonaqlar düşüb baxsınlar. Düzü, qəfil-dən bildik ki, bura erməni kilsəsidi. Qabağında da şürə yazmışdilar. Bayaqdan bəri heyranlıqla ziyarət etdiyimiz və edəcəyimiz tarixi yerlərə baxmaq həvəsimiz birdən-birə söndü. Sən demə, hələ XVII əsrin əvvəllərində Şah Abbas İsfahanda bir erməni qəsəbəsi saldırıbmış. "İran tarixi" kitabında bunu belə izah edirlər ki, Şah Abbas Mərkəzi İran əhalisinin sayını artırmaq məqsədilə Şirvandan, Şərqi Gürcüstandan və Şərqi Ermənistandan kəndliləri və sənətkarları ailələri ilə birlikdə buraya köçürüb gətirtmişdir. O vaxt təkcə Kaxetiyadan 100 minə qədər gürcü İранa köçürülmüşdü. Gürcülərin xalq qiyamına həsr olunmuş "Georgi Saakadze" filmi bu hadisələrdən bəhs edirdi.

Erməni kommersantları şahın gizli əks-kəşfiyyatında İranın xarici ipək ticarəti sahəsində xüsusi fəaliyyət göstərirlərmiş.

Biz etiraz əlaməti olaraq avtobusdan yerə düşmədik, narazı qaldığımızı bələdçiyyə də bildirdik.

Aeroportda əyləşib təyyarənin uçmasını gözləyirdik. Televiziyyada, təsadüfən, Tofiq Rüstəmovun çıxışını gördük. O, Azərbaycandakı vəziyyətlə bağlı müxbirlə səhbət edirdi. Biz 50 dəqiqədən sonra yenə də Tehranda idik. Səhbətimiz İsfahan, onun təkrarsız memarlıq abidələrindən, qonaqpərvər insanlarından idi. Bir də, böyük Saib Təbrizinin qəzəlindən bir misranı təkrar edirdik:

...Nə yaxşı gün olar o gün bir də İsfahana gedəm.

İranın hökumət qəzeti "Ettelaat"da mənim müsahibəmi və şəklimi vermişdilər. Həmin səhifədə Babaxan Büyükkışiyevin də çıxışı və şəkli var idi. İkimiz də İslam inqilabının 14-cü il-döñümü barədə ürək sözlərimizi demişdik və erməni təcavüzünün törətdikləri faciələrdən söhbət açmışdıq. Mətbuat İранa gələn qonaqlarla çox həssaslıqla maraqlanır, onların çıxışlarını, rəylərini dərc edirdi.

Məni o gün Azərbaycan Respublikasının Tehrandakı səfirliyinə İranın baş cerrahi, əzizimiz doktor Cavad Heyət apardı. İranda olduğumu eşidib zəng vurmuşdu. Bakıdakı dostlarını xəbər aldı, müharibə ilə bağlı çoxlu suallar verdi. Sonra razılaşdıq ki, səfirliyə gedib Nəsib bəylə görüşək.

Nəsib bəy Tehrana göndərilən ilk fövqəladə və səlahiyyətli səfirimizdir. Onun 1918-1920-ci illər Azərbaycan Demokratik Respublikası ilə bağlı ilk elmi tədqiqatlarını "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində işlədiyim vaxtlarda dərc etmişəm. Onlar oxucuların dərin rəğbətini qazanmışdı, ilk məlumatlar idi. Bu istedadlı gənc alim əvvəllər də İranda tərcüməçi kimi iki il işləmişdi. İran tarixini və fars dilini gözəl bilir. Təvazökar və siyasi mühakiməyə malik gənclərimizdəndi...

Cavad Heyət maşını saxlayıb bir binanın qülləsində Respublikamızın üçrəngli bayrağını nişan verdi. "Bir kərə yüksələn bayraq, bir daha enməz" aforizmi yadımıza düşdü. İkimiz də təkrar etdik. Sonradan yazdığınış şeirin ilk misraları elə oradaca ürəyimdən keçdi: "Səni qaldıranacan can verdik, nə qədər can..."

Nəsib bəy səfirliyin problemlərindən qısaca danışdı və qaydanbaş dostlarına salam çatdırmağımı xahiş etdi.

Cavad Heyət bir az narahat idi. "Keyhan" qəzetində onu "pantürkçü" adlandırmışdılar. Özünün baş redaktoru olduğu "Varlıq" məcmuəsində rus imperiyasının təqib etdiyi və di-

dərgin saldığı Almaz İldirim haqqında gözəl bir məqalə yazmışdı. Şairin Vətən həsrətlə şeirlərini misal gətirirdi.

Bunları Nəsib bəyə deyəndə o gülümşədi: - Oxumuşam, - dedi, - "Varlığı" da oxumuşam, "Keyhani" da. - Kimsə zəng vurdu, ara kəsildi.

Biz həmin günün ikinci yarısı yaralı əsgərlərimizlə görüşdük. Məni xəstəxanaya aparan maşının sükanı arxasında səfirliyin ikinci katibi, gənc diplomat Səməd bəy Bayramzadə əyləşmişdi. Tehranda maşın həddən artıq çoxdu. Böyrü-başı əzilməmiş maşın isə çox azdı. O, sağ-salamat gəldi və mənimlə yol boyu şirin səhbətlər də elədi. Tehranda Azərbaycan səfirliyinin ilk bina daşlarını qoyanlardan biri olan bu gəncin səhbəti olduqca maraqlı və yeni idi.

Xalq artisti Alim Qasımovu xəstəxanada yaralılarımız qarşısında oxuyan gördük, başımızla salamlışib əyləşdik. Sonra Alim bəyin həmkarı Cabir adlı bir gənc də gözəl müğam oxudu, İranın tanınmış müğənnisi Əsədzadə də səsini Alimin, Cabirin səsinə qatıb zəngulələr vurdu. Hamımız alqısladıq. Cəbhəçilərdən biri xahiş etdi ki, oyun havası çalsınlar. Qalxıb oynadı. Gözümüz doldu. Yanımda əyləşən həkimlərdən Hacı Davud və Hacı Şamil (hər ikisi türk həkimləri idilər) narahat olmuşdular ki, ciyərlərindən qəlpələri yenicə çıxarmışıq.

Mən öz çıxışında onlara xeyir-dua verdim, həkimlərə razılığımı bildirdim, İran hökumətinin bu qayğısını xalqımızın unutmayacağıni dedim. "Bütün millətlərə" kitabı oynayan yaralı əsgərə yadigar bağışladım və axırda çoxlu şəkillər çəkdirdik.

Cənab Şerdust bir il bundan qabaq tanıyırdım. O da nəşriyyatçıdır. Tehranda "Əlhüda" nəşriyyatının baş direktoru işləyir. İran İslam Respublikası maarif nazirinin də müavinidir. Təbrizdə anadan olub. İran İslam İnqilabının yubiley günlərinə məni cənab Şerdust dəvət etmişdi. Bu yaxınlarda Bakıda fars

poeziyasının qaynaqları mövzusunda müvəffəqiyətlə disser-tasiya müdafiə edib, alimlik elmi dərəcəsi almışdır.

İlk tanışlığımız zamanı ona öz kitabımı bağışlamışdım. Bir müddət keçəndən sonra Bakıda Ağayı Səməd Bəşəri yanına gəlmişdi, iş yerinə. Böyük Şəhriyarin "Heydərbabaya salam" poemasının öz səsilə yazılmış kaseti və ustadan əlyazması olan şeirlər kitabını bağışladı. - Şerdust Tehrandan göndərib, - dedi.

Doğma sazımızın həzin sədaları altında şair arada izahat verə-verə poemasını oxuyurdu. Bu əsər indi mənim stolüstü kitabım, təbrizli qardaş-bacılarımın isə "Quran" kitabıdır. Bu o poemadır ki, təbrizli qız-gəlinlər ipək parça üstə ipək saplarla onu beyt-beyt, bənd-bənd köçürür, toxuyurlar, şəkiləvəzi çərçivələrə salır, evlərinin divarından asırlar. Böyük Şəhriyar qəlbinin bütün ağrısını-acısını bizim türk dilinin Təbriz şivəsində, yəni anası ilə necə danışındısa, eləcə də qələmə almışdı. Bulağın gözü açılmışdı. "Mənim də bir adım gəlsin dilizə" deyə torpağa, elə-obaya sıqınmış, qayğısız uşaqlığına, soykökünə qayıtmışdı.

Ağayı Şerdustla hər görüşümdə istər-istəməz Şəhriyarı xatırlayıram, bu nəcib insana ürəyimdə həmişə bir razılıq hissi baş qaldırır. Sonralar mən də istədim ki, bizim nəşriyyatlar belə "oxuyan kitablar" buraxınsınlar. Amerika nəşriyyatlarında bu təcrübədən istifadə edirlər və çoxlu gəlir götürürlər. Yəni, əsər kasetə yazılır, müəllifin, yaxud aktyorun səsi də oxucu üçün yadigar qalırırdı. Nə isə, baş tutmadı. Baha çıxdı. Hər halda, az tirajla bəzi müəllifləri biz də beləcə nəşr edib, hədiyyə kitablari kimi yaya bilərik.

Günortaüstü Məzahir Süleymanzadə, Rauf Məmmədzadə, Babaxan Böyükkişiyev və mən "Əlhüda" nəşriyyatının kitab mağazalarında olduq. Kitabların kiril əlifbasında olması o qədər də oxucu yiğə bilmir. Tarixi romanları, respublikanın bu gününə, tarixinə həsr olunmuş sənədli materialları, xəritələri

daha çox istəyirdilər. "Azərkitab"ın baş direktoru Rauf Məmmədzadə mağazının müdürü və satıcı ilə yeni göndəriləcək kitablar barədə, bu ilin yayında Tehranda açılacaq Azərbaycan kitab sərgisi barədə işgüzar səhbətlər edirdilər.

"Əlhüda" nəşriyyatı İranın ən böyük və məşhur nəşriyyatlarındandır. Onun MDB ölkələrində, ABŞ-da, İngiltərədə, Fransada, Almaniyada, Misirdə kitab mağazaları fəaliyyət göstərir.

Tehranda bizim ədəbiyyatımızın, poeziyamızın nümunələri yaranır. Qələm dostları Sönməzin, Savalanın, Saplağın, Eloqlunun, Azərşahi Atəşin, Ağşın Ağkəmərlinin, Fərzanənin, Əsgər Fərdinin, Rza Paşazadənin, Kəriminin, Solmazın, Ərğəvanın yazılarını əlimə keçən kimi məmnuniyyətlə oxuyuram. Onların bəziləri Təbrizdə yaşayıb yaradırlar. Tehranda kino sənəti sahəsində çalışan Ağayı Əli Sədəddin kimi istedadlı gənclər də Bakıda özünə çoxlu dostlar qazanmışdır. Onu mənimlə hörmətli qələm dostum Piruz Dilənçi tanış etmişdi.

İranın baş cərrahı, gözəl ədib və dilçi alim Cavad Heyət "Varlıq" məmuəsinin ətrafında ən yaxşı ədəbi qüvvələri birləşdiribdi. Həm İranda, həm də Türkiyədə, həm də bizim bu taydakı Azərbaycanda ədəbi-elmi fikri müntəzəm şəkildə izləyir, bizi onlara, onları bizə təqdim edir. Bu, yeganə məcmuədir.

Parisdəki həkimlər assosiasiyası rəyasət heyətinin üzvü doktor Cavad Heyət İranda ilk dəfə ürək köçürülməsi sahəsində uğurlu cərrahiyə əməliyyatları aparmış şəxsiyyətdir. Bu böyük alimin Türkiyədə, İranda, Bakıda, Parisdə və digər ölkələrdə çoxlu kitabları nəşr olunmuşdur.

Səhər yeməyindən sonra bizi İmam Xomeyninin oğlu Höccətülislam Seyid Əhmədin görüşünə apardılar. Ailəsilə birlikdə vaxtilə atasının yaşadığı evdə qalırdı. Çox gəncdi, ağbənizli, uocaboyludur, ciyinə şabalıdı rəngdə əba salmışdı. Başında ağ çalma var idi. İslam İnqilabına aid məzmunlu çıxış etdikdən

sonra, yaşadığı evin ikinci mərtəbəsində qonaqların bir qrupunu qəbul etdi. Astadan, təmkinlə danışırı.

Mən icazə istəyib, əvvəlcə inqilabın yubiley günlərini təbrik etdim, sonra da hər gün onlarla şəhidlər verdiyimizi dedim: Seyid Əhmədin yanında Misirin, İordaniyanın, Əfqanistanın, Argentinanın, Avstriyanın, Seneqalın, Zambiyaın və başqa ölkələrin nümayəndələri əyləşmişdilər. Dediklərimi bir türk oğlu tərcümə edirdi.

Seyid Əhməd məni hörmətlə dinlədi. Birinci sözü bu oldu ki, biz qardaşıq. Sonra dedi ki, inqilab ona görə inqilab olur ki, onun şəhidləri olur. Seyid Əhməd İranın da şəhidlər verdiyini, xalq mübarizəsinin son qələbəyə qədər davam etdiriləcəyini bildirdi, siyasi-ictimai məsələləri qısaca şərh etdi.

- İnşallah, müharibə qurtarar, dedi. - Xalqlarımız sevinər. Biz sizin tərəfinizdəyik.

İran İslam Respublikasının rəhbəri Ayətulla Seyid Əli Xameneyinin görüşünə getdik. Səhnədə sadəcə bir stol qoyulmuşdu, onun da üstə mikrofon. Ayətulla Xameneyi gəlib kresloda əyləşdi, sol əli ilə qonaqları salamladı, hamı xalı döşənmiş yerde bardaş qurub əyləşəndən sonra çıxışını başladı. Ayətulla İslam inqilabının nə demək olduğunu izah etdi, onun Şərqi və bütün müsəlman dünyasında əhəmiyyətindən danışdı. Ayətulla öz azadlığı, müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparan xalqlardan Bosniya - Hərsoqovinani, Tacikistani, Fələstini misal gətirib, onların haqq işini alqışlayırdı. Ancaq bir dəfə də olsun, Azərbaycanın adını çəkmədi.

Çıxışından sonra bizi qəbul etməliydi. Ayətullanın qəbul otağında Rusiya Federasiyasının Ali Soveti Millətlər Sovetinin sədri deputat Ramazan Abdullətipovla salamlaşdıq. Mən salam verdim və salam aldım. Yanında Rusiya parlament nümayəndələri də var idi. Oradaca bildirdim ki, "Vesti" və "Ostankino" verilişləri Azərbaycan haqqında düzgün məlumat vermir, er-

məni təcavüzünün tərəfində çıxış edir. Televiziya verilişləri erməni və ermənipərəst adamların əlinə keçib. Azərbaycanın millət vəkili kimi bu məsələyə Rusiya parlamentində baxılmasını xahiş etdim. O da şikayət elədi ki, Rusiya televiziyası bizim parlament xəbərlərini də düzgün işıqlandırırmır. Cavabından narazı qaldığımı bildirdim və dəvət olunduğumuz otağa keçdik. Ayətulla Xameneyi bir az bundan qabaq bu otaqda yeddi nəfər gəncin kəbinini kəsirdi. İldə bir dəfə, inqilabın yubileyi günlərində belə mərasim olur. Məlum oldu ki, o özünü pis hiss edir, gələ bilməyəcək.

Başqa bir təntənəli məclisdə bizim adımızdan Babaxan Böyükkişiyev çıxış etdi. Olduqca səmimi qarşılandı. O, uca kürsüdən rus-erməni hərbi birləşmələrinin gənc Azərbaycan Respublikasının başına açdığı xəyanətlərdən misallarla danışdı. Hörmətli professor Ağamusa müəllim, Məzahir Süleymanzadə və mən qabaqda əyləşib bardaş qurmuşduq. Mərasimin axırında camaata şam yeməyi gətirdilər. Lakin biz yerdə otura-otura süfrədə çörək yeməyi öyrəşmədiyimiz üçün dedik ki, bir az bundan qabaq şam eləmişik.

Yenə bizdən əl çəkmir, şam yeməyimizi avtobusa belə getirmək isteyirdilər. Hədsiz qonaqpərvərlik bizi daha da utandırdı. Biz birtəhər inandıra bildik ki, toxuq və o gecə ac yatası olduq. Ağamusa müəllim siqar çəkir, birini də mənə təklif edirdi.

Səhərisi Məzahir Süleymanzadəni, Rauf Məmmədzadəni və Babaxan Böyükkişiyevi Təbrizə yola salıb qayıtdım. Mən Təbrizi bir il qabaq gördüğüm üçün Tehranda qalası oldum. Keçən dəfə B.Vahabzadə, R.Əliyev, Q.Qasimzadə, C.Novruzla birlikdə Təbrizdə olduğumuzdan, ustad Şəhriyarın məqbərəsini, evini ziyarətimizdən, oğlu və qızları ilə görüşlərimizdən danışdım və xahiş etdim ki, mənim əvəzimdən də Ustadın məqbərəsini ziyarət etsinlər. Təbrizə həmin gün bərk qar yağı-

mışdı. Tehranda isə axşamlar göy guruldayır, yağış yağır, səhərisi gün çıxırdı. Yaz havasıydı.

Qum şəhərində bütün İranda məşhur olan görkəmli bir kitabxanaçının təşkil etdiyi əlyazmalar fondunda olduq, kitabxana rəflərinə baxdıq. Vəsiyyət edibmiş ki, öləndə kitabxananın içində, qapının girəcəyində basdırınsınlar. Hər kim buraya gələcəksə, qoy o qəbrin üstdən addayıb keçsin. Kitaba, xalqın qədim mədəniyyətinə böyük məhəbbət oyadan bu görkəmli adamin qəbri kitabxananın içində, qapının ağızında şüşə bir örtüklə hifz olunur. Qumlular onun xatirəsini həmişə yad edir, bu kitab məbədinə müqəddəs yer kimi, məscid kimi, şah sarayı kimi, bəlkə ondan da artıq baxırlar. İranda "müqəddəs kəlam", "müqəddəs kitab", "müqəddəs məzar", "müqəddəs yer" sözlərini tez-tez eşidirdik. Bu, xalqın öz milli sərvətlərinə qiyamət vermək bacarığından irəli gəlir, müqəddəsləşdirməyi bacarırlar. Ülviləşdirirlər. Beləliklə, özləri də böyüyür, bir damlada bir dərya tutumu görülərlər. Var-dövlətini kitab mədəniyyətimizə həsr edən Salman Mümtaz hələ də unudulmuş qalır. Bilmirəm, nə üçün hələ indiyədək Əlyazmalar İnstytutuna, ya-xud kitabxanaya onun adı verilmir!

Nəhayət, fevralın 11-i, 22 Bəhmən günü Azadlıq meydانında keçirilən el şənliyi gəlib çatdı. Bəlkə də sözün həqiqi mənasında şəhər meydana axıb tökülmüşdü. Biz qonaqları tribunanın lojalarında əyləşdirdilər. Bir az sonra İran İslam Respublikasının Prezidenti Cənab Haşimi Rəfsəncani şəxsi vertoloytu ilə gəlib Meydanın kənarında yerə endi və onun üçün ayrılmış lojaya keçdi.

Meydanda şəhidlərin uşaqları üç sıradə yaşıl, qırmızı, ağ paltar geymişdilər. Böyük orkestrin müşaiyətilə onlar əllərin-dəki balaca saçaqlı bayraqları yellədir və and içirdilər. Prezident inqilabın yubileyi münasibətilə Meydana yiğişanları, şəhid uşaqlarını təbrik edib, İranın müstəqilliyi naminə yeni və-

zifolerdən danişdi. Bununla da təntənəli görüş sona çatdı. Həmin günlərdə radioda, televiziyyada və mətbuatda inqilabın həsr olunmuş materiallar verilir, şah rejiminə qarşı döyüslərdən sənədli filmlər göstərilirdi.

Cənab Şerdustun rəhbərlik etdiyi bu böyük dövlət tədbirində bizə xüsusi qayğı göstərən gənclərin hərəsi bir cürə səmimiliyi və istiqanlılığı ilə yadımızda qaldı: Möhsün Hafizizəfər, Ağayı Bayatı, Ağayı Əlirza, Ağayı Hicazi, Ağayı Rza Davud, Ağayı Səccad, Ağayı Hüseyn xan. Onların hamısı İraq - İran müharibəsinin iştirakçıları idilər. Hələ bəzilərinin bədənində qəlpə var idi. Mənə elə gəlir, onlar Azərbaycana erməni təcavüzünü gözəl bilsidilər.

Əlbəttə, gərgin məqamlar da olurdu. Bir söhbət zamanı mənə dedilər ki, sizin prezidentiniz Əbülfəz Elçibəy İranı xəritədən pozmaq istəyir. Dedim, kim deyir? Ümumi eșitdiyini bildirdi. Başa salırdım ki, Elçibəy nəinki bizim ilk milli prezidentimizdi, həm də xalq hərəkatının başçısıdı. Xalq tərəfindən də, ordu tərəfindən də sevilir. Özü də şərqsünas alimdi. Mən onu təqib illərindən tanıyıram. Onun səmimiyyətlə dediyi sözləri tərsinə yozub yaymaq hər iki ölkənin ziddinədir. Əksinə, parlament spikerinin İранa səfərindən sonra siyasi iqlim istiləşir. İranın Azərbaycandakı və Azərbaycanın İrandakı səfirlikləri bu məsəleyə xüsusi əhəmiyyət verirlər. Azərbaycanda bir sıra nazirliklər və komitə rəhbərləri əlaqələrimizin daha da genişlənməsinə çalışırlar.

Əlifba barədə deyirdilər. Yenə izah etməyə çalışırdım ki, 70 ildə Sovet hakimiyyəti bizim əlifbamızı dəyişdi. Soykökümüzü, familyamızı dəyişdi, milli mənsubiyyətimizi dəyişdi və s. Rus imperiyası Nizamisi, Füzulisi olan bir xalqı yalnız Sovet hakimiyyəti illərində əlifba mədəniyyəti qazanan xalqlar sırasına qatmışdı. Mədəniyyət tariximiz 1920-ci ildən bu yana hesablanır. Heç onda etiraz eləyən yox idi. Ərəb qrafikası, fars

dili bizim təhsil ocaqlarında geniş tədris edilir. Bizim arzumuz odur ki, İranın böyük şəhərlərində, Təbriz universitetində türk dili, türk ədəbiyyatı tədris edilsin. Biz gedib dərs deyək. İran alımları gəlib bizdə dərs desinlər. Bunun nəyi pisdi?

Buna bənzər söhbətlərimiz qətiyyən inqilab bayramı günlərində səmimiyyətimizə xələl gətirmirdi. Bəlkə də biz bu söhbətləri eləməsəydik, səmimi olmazdıq.

Yuxarıda dediyim kimi, 54 ölkədən islam inqilabının yubileyini təbrikə qonaqlar, dostlar dəvət edilmişdilər. Biz də onların arasında. Qonşuluqda - biz onların ən yaxını, tarixdə - biz onların ən qədimiydik.

Tehran - Bakı.

"Ədəbiyyat qəzeti", mart 1993

... CAN, AZƏRBAYCAN -

(*BİZ YAŞA! - DEDİKÇƏ SƏN QIRILIRSAN...*)

Azərbaycan xalqının soyqırımına çalışan erməni hərbçiləri həqiqətən quduzlaşıblar. Artıq döyüşlər Ağdamda gedir. Belə bir vaxtda təbiidir ki, bütün fəlayyətimizi müharibə rejimi şəraitinə uyğunlaşdırmałyıq, yalnız müharibə havası ilə nəfəs almalyıq. Yalan məlumat, etinasızlıq, hadisələrin gedişində gecikmək, yaxud tələsmək milli faciələrə gətirib çıxara bilər: çıxarırdı.

Qədim Midiya imperiyası yalan bir məlumatın qurbanı olmadımı?!

Azərbaycanda artıq beş ilə yaxındır müharibə gedir, yalan məlumatlar (istər televiziya məlumatı olsun, istərsə də rəsmi dövlət məlumatı), müəmmalı vəziyyətlər xalqı çasdırmışdır. Necə olur, Xocalıdan ratsiya ilə məlumat verilir ki, ermənilər hücum hazırlaşır, silahımız yoxdur, maşın göndərin qocaları, uşaqları, qadınları arxaya göndərək. Ratsiya alanlar arxayı edirlər ki, gözləyin; bir, ya iki saatə vertolyot, maşın göndəririk. Düz dörd gün bu ümid vermək oyunu davam edir. Necə olur, Xocalı qırğının dan sonra belə, iki adam həlak olub, -

deyə rəsmi adamlar Bakıya məlumat verirlər. Yaxud, xüsusi raketlə vurulan vertolyotun dağa toxunub qəzaya uğradığını deyirlər?! Həm də özümüzükü deyir, erməni demir. Belə suallar bizi nəinki narahat edir, bəlkə başımızdan tüstü çıxardır. Hərbi səhra məhkəməsi, hərbi prokurorluq, hərbi texnika və ərzaq təchizatı komitəsi və s. vacib hərbi mexanizmlər yaradılmalıdır ki, bu məsələlər araşdırılsın. Nizam-intizam olmayan yerdə qələbədən danışmaq olarmı?!

İnsan cildində olan vəhşi erməni quldurlarının seçmə oğullarımızı, namuslu qız və gəlinlərimizi qətlə yetirməsi müasir tariximizin ən qanlı səhifələri kimi içimizdə qövr edir. Düşmən məkrəlidir, arxalıdır, varlıdır. Azərbaycan türklərinin qanına susamışdır. Günahsız dinc əhali milli mənsubiyətinə görə Müstəqil Dövlətlər Birliyinin gözü qarşısında öldürülür, gözü çıxarılır, qulağı-dili kəsilir, diri-dirisi boğazlanır və tikə-tikə doğranırlar. Bundan o yana yol yoxdur.

1990-ci il yanvar faciəsi zamanı da Azərbaycan xalqına eynilə belə divan tutulmuşdu. Gecə yarısı Bakıya soxulan işgalçı sovet qoşunları onda da eynilə milləti qırmış, meytłerimizin gözünü çıxarmış, tanklarla, BTR-lərlə üstündən keçmişdir, evləri, ailələri avtomat atəşinə tutmuşdur. Kinolentləri tutuştursaq, görərik ki, meytłerimizin başına eyni olmazın oyunlar açılmışdır. Onda da Moskva televiziyası və mətbuatı yalan məlumat vermiş, qırılan, əzilən xalqı "vəhşi" adlandırmışdır. 1918-ci ildə də cəllad Andronik azərbaycanlıları bu şəkildə amansızlıqla qırmış, hamilə qadınların qarnını xəncərlə deşmiş, analarımızın kürəklərinə qaynar samovar bağlatmışdı. Düşmənin avtoqrafi eynidir. Daha heç şübhə yeri qalmamışdır ki, məxfi rus-erməni hərbi ittifaqı biz Azərbaycan türklərinin soyqırımı, onların dilikə desək, genosidini, zaman-zaman, uzunmüddətli program əsasında təşkil edir.

Belə bir vaxtda Türkiyənin, İranın, Amerika Birləşmiş Ştatlarının Xocalı faciəsi ilə bağlı xalqımızın ağır taleyindən, yer üzündən silinmək təhlükəsindən narahat olması, bu hərbi

ittifaqın icraçılarını narazı salmışdır: guya Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (?) daxili işlərinə qarışırlar. Qırğıın programını rahat yerinə yetirməyə maneçilik töredirlər.

Əvvəla, rus-erməni hərbi ittifaqı nə vaxtdan MDB-ni təmsil edir?! Və bunların daxili işləri nədir?! İkinci də, indiki halda insan hüquqlarının müdafiəçiləri olduqlarını Rusiya imperiyası kimi sözdə yox, işdə göstərməyə çalışan, xalqlara texniki-tibbi-iqtisadi yardım göstərən bu dövlətlər deyil, məhz Azərbaycana qarşı yönəldilmiş bu hərbi ittifaq bizim daxili işlərimizə qarışır və xristian-müsəlman, xristian-islam məsələlərini ortaya ataraq, hər vasitə ilə xalqlar arasında daim nifaq salmağa cəhd göstərir. Moskva televiziyası ilə tez-tez səslənən qərəzli verilişlərin, güclənməkdə olan mətbuat böhtanlarının məqsədi bu deyilsə, bəs nədir?!

Bu günlərdəki Ağdam faciəsi də eynilə uzunmüddətli program əsasında hazırlanmışdır və bu eynilə 1918-ci il Azərbaycan faciələrini xatırladır, çünki eyni ssenarıdır.

O vaxt Türkiyə hökuməti qardaşlıq borcunu yerinə yetirərkən millətin soyqırımının qarşısını aldı, amma indi təəssüflə qeyd etmək istəyirəm ki, Türkiyə NATO üzrə müttəfiqləri ilə toqquşmadan ehtiyat etdi (Süleyman Dəmirəl bu cürə əsaslanır), bizi soyqırımdan qorumaq üçün kömək əli uzatmaqdan çəkindi. Əvvəllər gözəl bəyanatlar verdilər, biz rəsmi müraciət edəndə isə, etiraz etdilər.

Müstəqil Azərbaycan Respublikası, əslində, təkbaşına, həm də rus ordusundan baha qiymətə satın aldığı silahlarla vurmuşursa, Rusiyada olan bütün erməni əsgər və zabitlər Ermənistana gətirilib, Rusiya həbsxanalarında yatan bütün erməni dustaqları buraxılıb və onların hamısı nizami erməni ordusunun sıralarında Qarabağ cəbhəsində ən yeni silahlarla (rus və xarici) bizə qarşı vuruşurlar.

Biz MDB-dən çıxan günün səhərisi BMT-yə, NATO-ya rəsmi müraciət etməliyik ki, müsavatın qanlı taleyi xalqımızı

izləməsin. İmperiya növbəti 11-ci ordusunu üstümüzə yeridib cavanları və qocaları qanına qəltən etməsin.

Ermənilərlə qədim qonşuluğumuzdan və mehribanlığımızdan ağızdolusu danışın xalqı aldatmaq daha yetər! Ermənilər daim gizli düşmənlərimiz olublar; çörəyimizi yeyib üzümüzə gülməklə yerlərini şirin salıblar. Əslində isə, çoxları içimizdə böyük imperiyanın casusları olublar. Bunu təkzib olunmaz sənədlər sübut edir. Balaca bir imkan olan kimi, türklərin soyqırımıni təşkil ediblər. Necə ki, indi bizi qırıllar və dünyaya özlərinin qırılması barədə yalan məlumat yayırlar. Budur həyasız erməni şovinizminin iç üzü.

Bizim ifrat beynəlmiləlciliyimiz bəzən ikrəh hissi doğurur. İndi soyqırımına məruz qalan nənələrimiz, ata-babalarımız ermənilərlə mehriban olmayı, qonşuluğumuzu unutmamağı tövsiyə edirdilər. Ermənilər o qonşuları və o adamları vəhşicəsinə qırıldılar ki, onlar ermənilərə əliaçiq, dilişirin idilər, mehriban idilər, süfrələrində çörək vermişdilər, rəhimdil idilər. Görünür, bu ermənilər vəhşilərin döşündən süd əmiblər. Moskvada oxuduğum illerdə bir erməni tələbə yoldaşım deyirdi ki, biz üç nəfər erməni bir yerə düşən kimi, bir az içmişiksə, deyirik "gedək hərəmiz bir türk öldürək".

Heç kəsdən gizlin deyil ki, Malibəyli və Xocalı faciəsi Le-von Ter-Petrosyanın gizli Moskva görüşündən sonra baş verdi. Erməni prezidenti indi Qarabağın dağlıq hissəsini demək olar ki, tutduqdan sonra Müstəqil Dövlətlər Birliyinin qoşunlarını çağırır və bu, sabitliyi yarada bilər deyir. Yeltsinin adından da danışaraq bildirir ki, o, "Mavi dəbilqələrin" Qarabağa göndərilməsini istəyirdi.

L.Ter-Petrosyan üçlüyün başqa bir fikrini də açıqlamışdır: biz də, yəni Müstəqil Dövlətlər Birliyi Amerikanın İraqı bom-balamaq üçün yaratdığı 8 Avropa dövləti birliyinin qoşunlarına bənzər qoşun birləşmələrini yaratmalıyıq. Yəni, Qarabağ ermənilərə verilsin. Yəni, MDB-yə daxil olan ölkələrdən biri (birinci növbədə müsəlman ölkələri) baş qaldıran kimi, bu jan-

darm onu yatızdırsın. Əcəb müstəqillikdir, əcəb dövlətlər birliyidir?!

Ermənistan prezidenti 366-cı polkun Xocalı qırğınında iştirak etdiyini də danır. Həmin polkdan qaçan rus əsgərləri isə başqa söz deyir. Moskva qəzetləri prezidenti təkzib edirlər.

Azərbaycan xalqı indi yeni bir qüvvə ilə ayağa qalxmışdır. Siz bundan qorxmalısınız, cənab prezident!

Mən bu fikrə şərikəm ki, BMT-nin, Türkiyənin, İranın, ABŞ-ın və Ukraynanın iştirakı ilə Bakıda beynəlxalq siyasi konfrans çağırılsın və bütün bu məsələlər orada açılsın.

Lakin ən dəhşətli kolliziya budur ki, xəstəxanalarımız ağır yaralılarla dolu olduğu bir vaxtda, Bakıda, bir növ, əmin-amanlıqdır. Çoxu öz alış-verişindədir. Restoranlarda musiqi, yeyib-içmək və ziyafətlər, əyləncəli verilişlər davam edir. Xarici avtomobillərdə yellənən harınlımız xarici siqnallar verə-verə yel kimi ötüb keçirlər. Dövlət Avtomobil Müfəttişliyi isə əlinə keçən idarə maşınlarının nömrələrini açdırır. Öyrənin, görün, son vaxtlar nə qədər professional sürücünün vəsiqəsi əlindən alımb. Şəhərdə qayda-qanun yaratmaq çətinidir. Əgər bu məqsəd güdülürsə, mən bunu alqışlayıram. Amma qayda-qanun təkcə professionallar hesabına yaradıla bilməz.

Başqa bir fəlakətə də çox etinasız olmuşuq. Adlarını dəyişdirib azərbaycanlı soyadı ilə yaşayan və idarələrdə işləyən ermənilərin sayı get-gedə artır. Bunu hamı danışsa da, pasport idarələri başlı-başına buraxıblar. Gərək ayrıca bir komissiya yaradılsın, bir sıra nazirliklərdə və idarələrdə işləyən bu "azərbaycanlı"ların kimliyi öyrənilsin. Hərçənd mən bu barədə vaxtilə demişdim, təəssüf ki, qulaqardına verdilər.

İndi məlum olur ki, Yerevan erməniləri Bakıda yaşayan ermənilərlə müxtəlif vasitələrlə əlaqə saxlayır. Onlar özlərini Bakı ermənisi kimi qələmə verir. Bunları bir-birindən necə seçəsən?!

Yeri gəlmışkən, bir-iki misal çəkmək istəyirəm: Vartanova Liza Muşakovna evini sənədləşdirib Süleymanova Dilbərə etibar etmişdir. Süleymanova Dilbər isə erməni qızıdır. Anjela - Levçenko Elvira olmuşdur. Surenyan - sonradan Çernov şəklinə düşmüştür. Karena - adını Kəmale yazdırır, həkimxanada Eldar Qorinin, yəni Krakasyan Eduardın yanında işə düzəlib və s.

Bu adamlar xəstəxanalarda, uşaqlar doğum evlərində şəfqət bacısı və baş həkim vəzifələrində işləyirlər. Bu məsələləri öyrənən adamlarımızın dediyinə görə, həmin şəfqət bacıları sağlamlıq diversiyası işlərilə məşğul olurlar.

Başqa bir xəstəxanada yatan litvalı bir qızın yanına 2106 markalı "Jiquli" ilə hər gün üç nəfər erməni diğası, gəlib gedmiş. Bu barədə MTN-ə məlumat versələr də, əhəmiyyətsiz qalmışdır.

Xalqımızın bu günü və sabahı da bu şəkildə təhlükə qarşısındadır. Əbülfəz Elçibəyin televiziya ilə çıxışında dediyi kimi, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyini iki yerə bölüb, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat idarələrinə çevirsələr, bəlkə bir nəticə əldə etmək olar. Heç kəs məsuliyyət daşımir. Belə də ölkə olarmı, elə bil dövləti yad əllər idarə edir!

Son günlərdə yenicə təşkil edilmiş gömrücxana işçilərinin fəaliyyətindən razı qaldığımı, onlara minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm. Vətəndaş qeyrətilə işləməyə başlayıblar.

Bakının hər küçəsində, hər döngəsində yağışdan sonra qalxan göbələk kimi, komisyon mağazaları açılır, dükənlər təmir edilir. Özləri istehsal etmirlər, alıb-satırlar, deye bahalıq həddini aşmışdır. İstanbulda ucuz qiymətə satılan dəri gödəkcənin qiyməti bu mağazalarda 20.000 manatdır. Kimi soyursunuz?! Dükənləri sizə verirlər ki, özünüz istehsal edin, ucuzluq olsun. Siz isə əksinə! Elə bil beş il vuruşan xalqın bu soyğunçu möhtəkirlərə dəxli yoxdur. 30 azərbaycanlı kəndinin, bir sıra tarixi mərkəzlərin yerlə yekسان edildiyi, Qarabağın dağlıq hissəsində demək olar ki, bütün ərazimizin qəsb olunduğu, Ağdam, Şuşa

mərmi atəşinə tutulduğu bir vaxtda kolxoz bazarlarında da al-verçilər günün günorta vaxtı camaatı soyurlar. Bu vətənsizlərə çatmir ki, belə getsə, erməni mərmiləri sabah onların da başına düşə bilər.

Görün, tək bircə Malibəyli kəndindən erməni soyğunçularına xalqın nə qədər var-dövleti qalıb, hələ dağilan ev-eşikləri, imarətləri demirəm. 75 sovxozi maşını, 34 xüsusi minik avtomobili, 4 motosiklet, 2 təcili yardım maşını, 10 minə yaxın qədim və təzə Qarabağ xalısı, 15 minə qədər kilim, fərş, 15 minə qədər palaz, 20 mindən artıq toyuq, qaz, hinduşka, ördək, 2.000-dən artıq qaramal, 3 minə qədər qoyun-keçi, 50-yə yaxın at, 1.800 hektar sahədə payızlıq arpa, buğda, 35 ədəd tikinti maşını, 40 daşkəsən maşın, 80 avtobus, gözəl meşələr və s. və s. itkilərimiz.

Malibəylidən Havva Məmmədovanın yanında qalanlar hələlik bunlar idi. Bakının 173 nömrəli orta məktəbini (əvvəllər Malibəyli orta məktəbini hamiliyə götürmüdü) direktoru Svetlana Məmmədova ilə söhbət zamanı bu qeydləri götürdüm. Bu məktəb Zaqulba pansionatında yerləşdirilən Malibəyli qaçqınlara yardım aparmışdı.

Malibəylilərlə söhbətdə məni yandıran çox şey oldu.

1918-ci ilin qəzetləri yazırlar ki, türk qoşunları Azərbaycana gələndən sonra Gəncədəki erməni ağsaqqalları Nazirlər Kabinetinin sədri Xoyskiyə və Nuru paşa teleqram vurub onları təbrik etmiş və xahiş etmişlər ki, Bakıda yaşayan erməniləri başa salmaq üçün oraya nümayəndə heyətinin getməsinə icazə versinlər. Bəli, belə hiyləgərlikləri və bacarıqları ilə istədiklərinə nail olurlar. Onları heç bir qoşun sərkərdəsi qıra bilməzdi.

Azərbaycanda prezident üsulu özünü doğrultmadı, rüşvət, möhtəkirlik həddini aşdı. Sərhədlərimizin toxunulmazlığı, "Dövlət sərhədi haqqında" qanun icrasız qaldı, Milli Şuranın qəbul etdiyi qanunlar yerinə yetirilmədi. Ölkədə baş verən ağır

hadisələr çevik və ciddi müzakirə edilib ölçü götürülmür. Körəupsiya yayılıb.

Ağdaşın maarif müdürü Nəzir Nəzirov 1990-cı il yanvar faciəsi zamanı partiya biletini tonqalda yandırığına görə partiya üzvülüyündən kənar edilib, uzun müddət işsiz qaldıqdan sonra, nəhayət "Həyat" qəzeti ona öz redaksiyasında yer verib-di. O indi də yerinə qayıda bilmir. İnsan taleyinə belə biganəlik hardan gəlir?! Görəsən, insanlar niyə belə daşurəkli olub-lar?! Böyük şairimizin ürəyini yaralayan dərdlərdən biri də məhz bu deyildimi?!

Cəlilabad bölgəsindən Nigar adında ali təhsilli bir qızı orta məktəbdən qovublar. Çünkü xalqın haqq işini müdafiə etmişdi.

Jurnalistlərdən biri vaxtilə Sabirabadda erməni danalarının oğurlanması üstə ən yaxşı adamlarımızı ləkələyib, tutdurmaq istəmişdir...

Bakı həbsxanalarında dustaq yatan hərbi mütəxəssislərimiz Azərbaycanlı gənclərdə nöqsan axtarmağın özü, indi nöqsan sayılmalıdır.

Ermənilərlə dava-dalaş üstə tutulan Azərbaycan gənclərinin ailələri isə daha ağır vəziyyətdə yaşıyırlar. Onların işlərinə müstəqil Azərbaycan Respublikasının qanunları əsasında yenidən baxılmalıdır. Mən bu barədə respublika Ali Məhkəməsinə yazılı müraciət də etmişəm. Təəssüf ki, məsələ ləng gedir.

Qarabağın dağlıq hissəsindən Bakıya çoxlu yeni qaçqın tökülib gəlmişdir. Ağır problemdir. Bizim soyqırımıza başlayanların Bakıda yaşayan can-ciyərləri bu barədə ciddi düşünsələr, yaxşı olardı. Bizim başqa çıxış yolumuz yoxdur. Ermənilər azərbaycanlıları hər yerdə sixışdırmışlar. Çox şeydən də xəbərimiz yoxdur. Millətin bu ağır gündənə Bakıdakı 4-cü ordu maaşı hardan alır, ordunu kim yemləyir və ordu kimə xidmət edir?! General parlamentə dəvət edilib məlumat verməlidir. Biz onun səsini eşitməliyik. Bu, bizim qanuni haqqımızdır.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının orden və medallarının təsis edilməsi və əsgər ailələrinə ərzaq və b. məsələlərdə imtiyaz verilməsi haqqında parlament fərman qəbul etməlidir.

Bütün bunlar üçün ciddi əməli tədbirlər görülməli, ciddi nəzarət olmalıdır.

Mən bir həqiqətə inanıram: bir erməni müsibəti deyilən gün də gələcək. Gərək təcavüzkar bunu unutmasın. Cinayət, cinayətkar unudulmur və cavabsız qalmır. Makedoniyalı İşkəndər Yunanistanın və Makedoniyanın qisasını Daradan aldı. İmperiya dağıldı. Rus imperiyası da beləcə dağılır. Ermənilər bu dağılan, çürüyən imperiyaya arxalanıb dünyaya öz vəhşiliyini, gücünü nümayiş etdirirsə, öz millətinin gələcək faciəsini hazırlayırlar.

«Həyat» qəzeti, 14 mart, 1992

*Mənim
romantikam
və həyatın reallığı*

YAZICI MİR CƏLALIN AİLƏ ÜZVLƏRİLƏ XATIRƏ SÖHBƏTİ

Atam çox vaxt ciddi sözü zarafatla deyərdi.
Hafiz Paşayev

Böyük insan, yaziçi və alim Mir Cəlal Paşayevin 90 illik yubileyi ərəfəsində (1998-ci ildə tamam olur) onun ailəsilə bir də görüşmək, təkrarsız insanı bir də hörmətlə xatırlamaq məqsədilə diktafonumu da götürüb (qəzetçilikdən qalma adətimdi) uzun illər halal süfrəsində çörək kəsdiyim, ömürlük bağlandığım bir evə qədəm basirdım. Məni ən çox sevindirən bu idi ki, yenə həmin qapını üzümə müəlliminin həyat yoldaşı Püstə xanım açır, həmişəki kimi gülərzlə, mehribanlıqla qarşılayırdı. Bir az da ərkyana danlayırdı ki, hardasan, niyə gec-gec gəlirsən.

Aspirantı olduğum illərdə və ondan sonra da Mir Cəlal mənim mənəvi dayağım olmuş, oğlanlarından seçməmişdi. Əslində bütün aspirantlarına qayğılaşlıyi var idi. Mənə rəğbəti cox idi. Bunu ailəsi də gördü, aspirantları da.

Bir anda ürəyimdən nələr keçmədi! Püstə xanım məni müştuluqladı: Hafiz də gəlib, – dedi. Əlbəttə, sevindim. Hafiz ABŞ-da Azərbaycanın səlahiyyətli səfiridir. Yəqin öz işi ilə əlaqədar gəlib, amma yerinə düşüb.

Geniş otaqlarda hər şey Mir Cəlal müəllimin vaxtında olduğu kimi, eləcə yerli-yerindəydi. Yenə iri zəngli saat qonaq otağının baş tərəfində, iri süfrəli çörək stolu ortadaydı. Eynən açılan qapıların pərdələri dəyişsə də, yenə həmin səliqə-sahmandaydı. Büllur qabları parlayan servantı da yerindən tərpətməmişdilər. Divarda Mirzə Cəlilin, Mir Cəlalin oğlanlarının portretləri, bir tərəfdə isə, ayrıca iri bir çərçivədə ayaq üstə əlini uzun köynəyinin üstündən bağladığı kəndir kəmərinə keçirmiş Lev Tolstoyun ayaqyalın şəkli eləcə dururdu. Püstə xanım ərinin ev mühitini, ailə ocağının istisini qoruyub saxlayırdı.

Cay süfrəsi arxasına keçdik. Böyük insanı, əvəzsiz ailə başçısını xatırladıq. Sağlığında əsl qiymətini ala bilməyən (görünür, böyük sənətkarların eksəriyyətinin taleyi belə, oxşar olur) yazıçı haqqında ilk dəfə deyilən fikirlər orjinallığı və səmimiliyi ilə məni heyran qoyurdu. Biz yazıçıları görüşlərdə görmüşdük, kürsülərdə eşitmışdik. Ailə mühitindən o qədər də xəberimiz olmayıb.

Hüseyin Cavid təbiətli bu insan öz arvadı, oğlanları və qızları, nəvələri və qohumları tərəfindən optik şüşələr altında böyüdülmədən, həyatda və ailədə olduğu kimi təqdim olunurdu. Müdrilikliyi, daxili paklığı, hazırlıcabılığı, ailəcanlığı onu bir çox yaşıdlarından necə də fərqləndirirdi.

Mir Cəlal müəllimsiz keçən söhbətdə həyat yoldaşı **Püstə xanım**, oğlanları – Azərbaycan EA-nın akademiki **Arif Paşaev**, ABŞ-da Azərbaycan Respublikasının səlahiyyətli səfiri prof. **Hafiz Paşaev**, inzibati işçi **Aqil Paşaev**; qızları – musiqişunas alim **Elmira Paşaeva**, BDU-nun kafedra

müdiri, rus dili mütəxəssisi **Ədibə xanım Paşayeva**, bacanağı – tanınmış tədqiqatçı **Cümşüd Muradov**, baldızı **Rəna xanım Muradova**, kürəkənləri – prof. **Tofiq Həsənov**, milli təhlükəsizlik orqanları işçisi **Eldar Qasımov**; nəvələri – müsiqişünas-alim **Aytəkin xanım Həsənova**, inzibati işçi **Altay Həsənov** iştirak edirdilər.

* * *

Nəriman. Püstə xanım, bu axşam mən sizi, müəlliminin ocağını yenidən ziyarət edirəm. Tələbəsinə uzaq yoldan ziyarətə gələn bir müəllimi də xatırlayıram. İstanbulda cərrah işləyən 93 yaşlı Xalid Ziya bəy ötən ilin axırında Cənubi Azərbaycanın cərrahı, alimi və yazıçısı Cavad Heyətin Bakıda keçirilən yubiley gecəsində iştirak etmək üçün gəlmışdı. Yetmiş yaşlı tələbə 93 yaşlı müəllimini səhnədə necə qucaqladı, necə əllərini öpdü, sözə ifadə edə bilmirəm. Heyf, xalqımızın gözəl ənənələri elə bil ki, unudulur. Böyükler “kiçiklik” edə bilmir deyə, kiçiklər “böyüklük” edirlər. Nizami demiş : Ay yeri elə işıqlatdı ki, gecə gündüz olmaq iddiasına düşdü. Belə bir vəziyyət əmələ gəlib.

İndi mənə elə gəlir ki, Mir Cəlalin da, bu evin mərhum gəlini Aida xanımın da, Sara xanımın da ruhları buradadır. Bu ocaqda, bu axşam bizim dünyamızla ruhlar dünyasının görüşüdür. Bu gün mart ayının on yeddisidir, iki-üç gündən sonra Novruz bayramımız daxil olur. Bu ərəfədə Allah bizi görüşdürürsə, bəlkə rəmzi mənə daşıyır?!

Mir Cəlalin gəncliyini necə xatırlayırsınız?

Püstə xanım. Ariq, ucaboy oğlan idi. 25 yaşına təzəcə girmişdi. Mən on doqquz yaşında idim. İlk görüşümüz “Komunist” qəzetinin redaksiyasında oldu (soviet dövrü çıxan

qəzet – N.H). O vaxt mən indiki Neft-Kimya Akademiyasının birinci kursunda oxuyurdum. İmtahanları əla qiymətlərlə verib qurtarmışdım. Dedilər ki, redaksiyada makinaçı axtarırlar. Mən də makinaçı kursunu bitirmişdim. Yay idi. Getdim redaksiyaya, məni işə götürdülər. Mir Cəlal da sonra qəzətdə işləməyə gəldi.

Məcid adlı bir dostu var idi, yanına göndərmişdi, tanış olmaq istəyirdi. Mən əvvəl razı olmadım. Sonra könlümü aldı. 1932-ci il idi. Nişanlandıq. Kəbin kəsdirməyə gedəndə rəhmətlik Mikayıl Müşfiq bizi yolda rast gəldi. Mir Cəlal dedi ki, gedək bizimlə. O da bizə qoşuldu. Kəbinimizi də onun iştirakı ilə kəsdilər. Sevinirdi, bizi döñə-döñə təbrik edirdi. Sonra Mir Cəlal mənə dedi ki, o da Dilbər adlı bir qızı sevir. Dilbər doğrudan da gözəl qız idi. Şəklini böyüdüb, indiki Nizami muzeyinin altda, vitrinə vurmuşdular. Saçları üzünə tökülmüşdü. Gedib biz qızlar da baxırdıq.

N. Bəs toyunuz?

Püstə xanım. Toyumuz bir il sonra oldu. 1933-cü ildə. Rəhmətlik Qurban Pirimov, Cabbar Qaryagdioglu, Zülfü Adıgözəlov toyumuzda iştirak edirdilər. İçərişəhərdə balaca bir evimiz var idi.

N. Mir Cəlalin yazıçı dostlarından kimi xatırlayırsınız.

Püstə xanım. Hüseyn Cavid əfəndi Mir Cəlalin xətrini çox istəyirdi. Bizə gəlib-gedərdi. Mir Cəlala deyirdi ki, zəhmət çəkib əsər yazırsan, elə adamlardan yaz ki, dəyərli olsunlar. Bizi teatra öz lojasına dəvət edib yanımızda otururdu. Səməd Vurğunun, Həmid Araslinin, Süleyman Rəhimovun ailələri ilə yaxın olmuşuq.

N. İlk ailə sevinciniz yəqin İçərişəhərdəki balaca evinizdə olub. İlk övladınız dünyaya gələndə.

Püstə xanım. Arif elə balaca evimizdə oldu. Anam Gözəl xanım məni xəstəxanaya getməyə qoymadı. Qorxurdu.

Arifin adını da qonşuluqdakı Ağa Nəcəf həkim qoydu. Bizim ailəyə yaxın idi, bizi çox köməyi dəyirdi. 1934-cü il idi.

1935-ci ildə Qubaya getdik. Mir Cəlal qiyabiçi tələbələrə dərs deyirdi. Müəllimlərə orda ev vermişdir. Heydər Hüseynovun evlə üzvbəüz düşmüşdü. Qonşuyduq. Həmid Arası, Məmmədibrahim İbrahimbəyov da orada dərs deyirdilər. İbrahimbəyovun arvadı Fatma xanım Arifin xətrini çox istəyirdi. Allah sonra ona da iki oğul verdi. Maqsudu, Rüstəmi (*Maqsud, Rüstəm İbrahimbəyov qardaşları* – N.H.)

N. Deyirsiniz, redaksiyada makinaçı işləyirdiniz. Mir Cəlalin hansı əsərini yazıbsınız?

Püstə xanım. İlk oxucusuydum. Əvvəller kiçik həcmli hekayələrini yazardım. Sonralar məni əziyyətə salmamaq üçün yazmağa hec nə vermirdi.

N. Mir Cəlal müəllim nədənsə bir az yaşlı görünürdü. Bir dəfə səbəbini soruştum, 37-ci ili xatırlatdı. Bunu açıqlamazsınız?

Püstə xanım. Sarsıntı keçirirdi. Evimin dalından keçən maşınlardan biri dayanan kimi deyirdi gəldilər, yol çantamı hazırla. Deyirdim axı, sən kimə pislik edibsən? Deyirdi, məsələ pislikdə deyil. Dünən bir yaxşı, saf adamla səhbət edirdik, axşam tutub aparıblar. Ağına-bozuna baxan yoxdu. Mir Cəlali “Kommunist” qəzetində tənqid eləmişdir, adı MK-nin qərarına da düşmüdü.

N. Gənclərə münasibətdən nə deyə bilərsiniz? Bütün həyatını, elə ailəsini də tələbələrinə, aspirantlarına həsr etmişdi. Biri mən. Evdə Sizin rahatlığını yox idi.

Püstə xanım. Sən ailəmizin üzvüsən. Mir Cəlal səni çox istəyirdi. Həmişə tələbələrinə, aspirantlarına kömək edərdi. Universitetə rayondan gələn uşaqlara bəzən kostyum alır, ciblərinə pul qoyurdu.

N. Mən müdafiə edəndən sonra (bir il səkkiz aya müdafiə etmişdim, özü elmi rəhbərim idi) qəzətdə elan çıxmışdım. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasına bir müəllim yeri verilirdi. Mənə dedi ki, o yeri sənə ayrımışaq. Sənədlərini hazırla, gətir. Mən söz versəm də, müsabiqədə iştirak etməkdən imtina etdim. O vaxt rəhmətlik akademik Faiq Bağırzadə rektor idi. Məni bərk danladı. Dedi sənə bundan sonra saat hesabı da dərs verməyəcəm. Mən o zamanlar iri bir əsər üzərində işləyirdim. Mir Cəlal müəllimin mənə bu əsl atalıq hissələrini qiymətləndirə bilməmişdim.

N. Püstə xanım, uşaqlarınıza münasibətiniz?

Püstə xanım. Mənim bu vaxta gəlib çıxmağımı usaqlarım səbəb olub. Elə oturub-durublar ki, başımı həmişə uca eləyiblər. Məktəbdə əlaçı olublar, müəllimləri məni həmişə təbrik edib, ev tərbiyələrindən razı qalıblar.

Arif onilliyi yenicə qurtarmışdı. Atası istəyirdi ki, gedib Moskvada oxusun, gözü açılsın. 17 yaşında uşağın uzağa getməsindən qorxurdum. Sonra onu yola saldıq, dalınca da həmişə sovqat göndərirdim. Nəhayət, oxudu gəldi. Gözükönlü seçdiyi qızla evləndi, ondan da iki qızı oldu. İndi o qızları da gözəl ailə qurublar, gözəl də uşaqları var. Allah canlarını sağ eləsin, xoşbəxtirlər. Ancaq özü tek qaldı (kövrəlir). Aida xanım dünyasını tez dəyişdi. Elə sən də Sara xanımı tez itirdin (*könlünü alıram* – N.H.).

...Elmira xanımı musiqi məktəbinə qoymuşduq, müəllimləri həmişə razılıq edirdi.

N. Elmira xanımın səsi, Ədibə xanımın da gözləri eynilə sizinkidir. Bəs hansı daha çox təbiət etibarılə Sizə oxşayır?

Püstə xanım. İkisi də. Hərəsində özümü bir cürə görü-rəm.

N. Təbiidir. Hafız müəllim necə? Sizin qucağınızda yatan dünənki körpə, indi Müstəqil Azərbaycanın ABŞ-da səlahiyyətli səfəridir.

Hafız (zarafatla). Mən Gözəl xanımın (ana nənəsinə deyir) qucağında yatmışam.

Püstə xanım. Hafizi ABŞ-a təyin edəndə, narahat oldum. Uzaqdı, dedim. Sonra da xeyir-dua verib yola saldım.

N. Hafız müəllim səfir getməzdən qabaq mənimlə də gəlib görüşdü. Çox həssasdı. Günlərin bir günü Vaşinqtondan məktub aldım. Sonra özü zəng elədi, telefonla danişdiqu. Ona həsr etdiyim “Səfirə məktub” poemamı oxumuşdu. Qiymətləndirirdi.

Püstə xanım. Bu əsər mənim də xoşuma gəlib.

N. Mir Cəlal müəllimin şəxsi xasiyyətləri barədə nə deyə bilərsiniz?

Püstə xanım. Uşaqların cibinə məndən xəlvət pul qoyardı. Guya mən ögey anayam. Uşaqları pula öyrətmə, deyərdim.

N. Mən hər dəfə sizə gələndə gördüm ki, Mir Cəlal müəllim keçib bütün otaqlarda işıqları yandırır. Siz heç irad tutmurduuz?

Püstə xanım. İşığı çox sevirdi. Evdə bir işiq yanma-yanda darıxardı. Bəzən nərdivanı divara söykəyib qalxardı ki, sənən lampanı təzəsilə dəyişsin. Sonradan gəlib süfrədə əyləşib çörəyini yeyərdi. Onun bu xasiyyətini yaxşı müşahidə edibsən.

N. Arif müəllim, siz nə deyə bilərsiniz? Evin boyük oğlusunuz?

Arif. Atam həmişə bizi tərifləyərdi. Boynumuza qoyardı ki, təriflədiyi kimi olaq. Biz də buna əməl edirdik. Bu, pedaqoji tərbiyə yolu idi. Atam zahirən adı görünə də, daxilən çox məğrur idi və heç kəsin yanına özünü sindirib xahişə

getməzdi. Gedib desəydiłər ki, ay Mir Cəlal müəllim, filan-kəsdən xahiş et, filan işi düzəltsin, müraciət edənin də xətinə dəymirdi, ama xahişə də getmirdi. Deyirdi ki, özün bu işi həll edə bilərsən, bu daha düzgün yoldur və s.

N. Rəhmətlik mənə görə xahişə getmişdi, Arif müəllim. Bir axşam, bəlkə də söz vaxtına çəkər, Mir Cəlal müəllim məni də özüylə götürüb dedi ki, gedək Mehdi Hüseyngilə. Evləri çox da uzaq deyildi. Dəniz sahililə gəzə-gəzə getdik. İndiki kimi yadımdadır, Mehdi Hüseyn “VEF-90” spidolası ilə “Amerikanın səsi” verilişinə qulaq asırdı. Bizi həyat yoldaşı Fatma xanım qarşılıdı. Çay gətirdi. Bir az söhbətdən sonra Mir Cəlal müəllim dedi ki, Mehdi, bir xahişə gəlmışəm, Nəriman Həsənzadəni yəqin taniyırsan. Gənc, istedadlı şairdi. Mehdi müəllim dedi ki, yaxşı tanıyıram, “Nəriman” poemasından çıxan parçaları oxuyuram, əsər haqqında yazmaq fikrim də var. Amma qoy bitirsin. Mir Cəlal müəllimə bu söhbət xoş gəldi. Dedi Mehdi, Nərimanın evi yoxdur, kirayə qalır. Yaziçılar İttifaqı həmin vaxt yazıçılara ev bölüşdürdü. Mehdi müəllim dedi ki, Nərimana da ev verəcəyik, indi yox, gələn dəfə. Mir Cəlal etiraz etdi: - Mehdi, mənim oğlum Arifə ayırdığınız evi verin Nərimana, Arifin adını siyahidan pozun. Mehdi Hüseyn eynəyini düzəldib Mir Cəlalın üzünə baxdı. – Mən bu xahiş üçün gəlmışəm, Mehdi. – Mir Cəlal müəllim sözünü çox qəti dedi. Və mənim adımı yazdırıdı.

Mən indi də, qardaşım Arif müəllim, sizə verilən o evdə yaşayıram. Sonradan eşitdim ki, Mir Cəlal müəllim pul verib sizin üçün kooperativ ev tikdirir. O, nadir təbiət idi.

Püstə xanım. Mir Cəlal gündüzdən mənə demişdi ki, Nərimanı çağırımişam, gəlsin bizə. Evi yoxdu. Gedib Mehdi-dən xahiş edəcəyəm, Nərimana köməklilik etsin.

Arif. Atam Mehdi Hüseynin müdrikliyinə, böyüklüyünə inanırdı. Bilirdi ki, Yaziçılar İttifaqının Mehdi Hüseyn kimi rəhbəri onun hər sözünü yerinə yetirə bilər. Atam da Mehdi Hüseynin hörmətini saxlayırdı. Sizi istəyirdi atam, sizdə o, gələcəyi görürdü. İstedadınıza inanırdı. Heyfi gəlirdi, istəmirdi ki, məişət məsələləri istedadınızı məhv etsin.

N. Mir Cəlal müəllim həqiqətən peyğəmbər təbiətli insan idi. Xeyirxahlıq onun canında, qanındaydı. Bir dəfə mənim yanımda kafedradan Yazıçılar İttifaqına zəng vurmuşdu. Telefonda xeyli danışdırılar, nəhayət, Mehdi Hüseyni razı saldı ki, müasir Azərbaycan ədəbiyyatından Universitet tələbələrinə xüsusi kurs oxusun. Sonra baş tutmadı, Mehdi müəllim vaxtını bölgə bilmədiyi üçün üzr istəmişdi.

Buna bənzər təkliflə o, rəhmətlik Vəli Məmmədova da müraciət etmişdi.

Mir Cəlal müəllim insanpərvər idi. İstedadlı adamların qədrini bilirdi.

Ədibə. Atam başqa bir qapiya da xahiş etmişdi. Mədəniyyət Nazirliyindən xahiş etmişdi ki, mənim qızımı vəzifədən azad et. Elmiranı musiqi məktəbinə direktor təyin etmişdilər. Gəlib atamdan xahiş etmişdi ki, çətinlik çəkirəm, nazirdən xahiş et, məni müdirlikdən çıxartsın. Belə də oldu.

Elmira. O vaxt məni qorxutmuşdular ki, məktəbdə müdir olma, elə işlər törədə bilərlər ki, sonra səni dolaşdırırlar. Mən də ehtiyat edib, atamdan xahiş etdim ki, işdən çıxarıdırırsın. Paxıl adamların qurmasıydı.

Tofiq. Mir Cəlal müəllimin gözəl bir xasiyyəti var idi. O, insani ucaldırıdı, sindirmirdi. Beş il geydiyim bir kostyu-mu əsynimdə görüb bir dəfə dedi ki, mübarək, Tofiq! Dedim, çoxdan geyirəm, köhnədir. Dedi ki, yox, çox gözəl yaraşır, yaxşıdı. Sonradan özüm də deyirdim ki, əsynimdə yaxşı gör-sənirsə, qoy hələ bir az da geyim.

Arif. Hafız yaxşı rəssamdı, Nəriman müəllim. Bizim Fizika institutunda Hafızın rəsm sərgiləri olub. Çəkdiyi portretlərdə adamların xarakterini ştrixlərlə çox gözəl açır. Fiziklər həmişə onun portretlərinə heyran olublar. Bizim instituta gələn qonaqların da bəzən portretlərini çəkirdi, onlar da özlərini yenidən tanıydılar. Hafız əslində hərtərəfli istedaddır. Bəlkə də təsadüfi deyil ki, indi respublikamızı ABŞ-da təmsil edir.

N. Hafız müəllim EA-nın Fizika institutunda işləyəndə mənim də görüşümü keçirmişdi. Şeirə, sənətə çox bağlıdır, ədəbi mühiti xüsusilə sevir. Amma az danışındı. Bəzən adam da darıxır ki, Hafız müəllim nə vaxt dinəcək. Bəlkə də bu ona aid olan keyfiyyətdi.

Hafız. Danışmağı öyrənmişəm, daha professional olmuşam. Atamla bağlı bir-iki epizod danışmaq istəyirəm. Bir dəfə Nəriman müəllimin uşaqlarının hamısı, Ədibə xanımdan savayı, dəqiq elmlər sahəsinə gediblər? Atam bir dəfə soruşdu ki, oxumağa hara gedəcəksən? Dədim fizikaya. Sevindi. Dedi, XX əsr elmi-texniki inqilab əsriddir. Yoxsa, getdin universitetə, oxudun, oldun mən, sonra?! Hiss etdim ki, atam məni daha da həvəsləndirir.

Atam elmi əsərlərin dilinə də, bədii əsərlərdə olduğu kimi, yüksək səviyyə tələb edirdi. Bəzən dissertasiyalara qulaq asar, dilinə, cümlələrə hey irad tutardı. Balam, bu əseri adam dilində yazın, Azərbaycan dilinin gözəlliyi onun sadəliyindədir, – deyərdi.

Bizim evə alımlar, yazıçılar gəlirdilər. Atama hekayələrini, şeirlərini oxuyurdular. Bəyənməyəndə, yazısından xoş gəlməyəndə, deyirdi ki, süfrədən şirniyyatı götür. Fikrini yayındırmaq istəyirdi. Bir dəfə dedi ki, bir qanun kəşf eləmişəm: xalqın avamlığı şairlərin sayı ilə tərs mütənasibdir.

Mən Amerikaya birinci dəfə 1975-ci ildə getmişəm, bir il qalıb qayıtdım. Xəstəydi. Məni yataq otağına çağırıldı, dedi danış görüm necəydi? Sərr kimi soruşdu. Mən də elə danışdım ki, onda əsl Amerika barədə düzgün təsəvvür yaransın. Sonra dedi, bax burda danışdın, daha başqa yerdə belə danışma.

Amerikada bu yaxınlarda bir universitetdə görüş zamanı mənə sual verəndə ki, kommunist rejimi zamanı sizdə vəziyyət necəydi? – Onda bu epizodu danışdım. Yəni sovet vaxtı o qorxu ki, var idi, hələ qalırdı. Yaşlı adamlar adı şeyləri də danışmağa da ehtiyat edirdilər.

N. Hafız müəllim, eşitmişəm Amerikada Mir Cəlalın həkayələri dərc edilib. Əgər belədisə, çox sağ olun. Elə bilirom Amerika oxucuları üçün maraqlı olur.

Hafız. İki xarakterik hekayəsi artıq çap olunub. Amerikada keçmiş Azərbaycan həyat tərzini anlamaq üçün aydın təsəvvür yaranır. “İclas qurusu” və “Anket Anketov”. İkisini də bəyəniblər.

N. Mən sonralar eşitdim ki, Mir Cəlal müəllimin İranda xeyli qohumu var. Siz onlarla deyəsən görüşmüsünüz.

Hafız. Sovet dövrünün xüsusiyyəti idi ki, hər şeyi gizlətsinlər. Atam bizə danışmazdı atası kimdi, qardaşları kimdi, harda olub. Mir Cəlalın atası onu uşaqlıqda Gəncəyə gətirmişdi. Özləri Təbrizdən otuz km. aralı bir Əndəbil kəndi var, ordandılar. 1992-ci ildə mən İrana gedəndə, həmin kəndi görmək istədim, məlum oldu ki, təbrizlilər oranı yaxşı tanımlılar. Sufiyan yolunda, Mərənd tərəfdədir, o yol onların kəndində qurtarır. Qohumları indi də yaşayır. Böyük qardaşı Ağa Mir Xəlil indi də sağıdır, atamdan iki yaşı böyükdür. Doxsan yaşındadır. İndi Tehranin yaxınlığında Kərəc deyilən şəhərdə olur. İki oğlu Amerikadadır. İki əmim oğlu ilə orada

görüşmüşəm. Əndəbildə bir məktəb var, orada Mir Cəlalın da şəkillərini divara vurublar.

Aqil. Təhsil sistemində on bir illik tətbiq etmişdilər. Mən istəyirdim on illiyi bitirib, instituta gedim. Bunun üçün nazir müavini icazə verməliydi. Getdim qəbuluna, yarı� gün qapısında gözlədim, qayıtdım. Pərt olmuşdum. Atam dedi: hamını qapında gör, heç kimin qapısına getmə.

Bu da yadımdadır ki, sahildə tut ağaclarını başı aşağı əkmişdilər. Budaqları yuxarı yox, aşağı bitmişdi. Mir Cəlal müəllim deyirdi ki, adamların başına oyun açdıqları bəs deyil, indi də ağacların başına oyun açırlar.

N. Mir Cəlal müəllim ağacların, otların və güllərin adlarını, onların xasiyyətlərini gözəl bilirdi. Bir dəfə sahilboyu gedirdik, mənə suallar verdi, cavab verə bilmirdim.

Aqil. Bir gün bərk külək əsirdi. Kimsə Allah rəhmətinə getmişdi. Dedi haraya gedirsen? Dedim yasa. Kişi fikrə getdi və dedi: Adam da belə havada ölər?!

Hafız. Anam əvvəllər yas yerlərinə çox gedərdi. Atam işdən evə gələndə Püstə xanımı evdə tapmirdi. Soruşanda deyirdik ki, yasdadır. Bir dəfə də anam yasdan evə çox gec qayıtdı. Mir Cəlal dedi: Püstə xanım öləni diriltməsə, evə gəlməz.

Yadımdadır, oturub televiziyaya baxırdıq. Çarlı Çaplinin ölümünü göstərirdilər. Qızım uşaqq səmimiyyətilə dedi ki, Püstə xanum onun yasına da gedəcəksən?! – Bərk gülüştük.

N. Mərhum Firidun Hüseynov çox gözəl insan idi. Mir Cəlal müəllimin də öz yetirməsiydi. Ali məktəb tələbələri üçün “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabı yazmışdılər. Nəşriyyatda Firiduna deyiblər ki, kitabın həcmini bir az azaltsın. O da bunu Mir Cəlala deyir. – Firidun, qardaşımsan (həmişə belə müraciət edirdi), öz məqalənlə mənim məqaləmə dəymə, o birilərindən ixtisar et. Firidun da deyirdi ki,

kitabın müəllifi elə ikimizik. Deyir, onda ixtisar etmə, apar ver.

Yaxşı adamlar irəli çəkəndə – onlar ad, mükafat alanda deyərdi: “Ana südü kimi halaldır”. Universitetdə dissertasiya müdafiəsindən sonra Mir Cəlal müəllim mərhum Əkrəm Cəfərə (araları deyəsən bir az sərin idi) dedi ki, səni təbrik edirəm. Əkrəm Cəfər müəllim sevindi və təbrikin səbəbini soruşdu: Nəyə görə, Mir Cəlal müəllim? O da dedi, bu dəfə çıxış etmədiyinə görə.

Ədibə. İri həcmli əsərlər yazan bir yazıçıya əmək qəhrəmanı adı vermişdilər. Atam dedi ki, gərək onun oxucusuna da əmək qəhrəmanı adı verilsin.

Hafız. Fəxri adlarla bağlı atamdan soruştular ki, Sizə nə əcəb xalq yazıçısı adı vermirlər? Dedi: mən antixalq deyiləm ki?!

Jurnalların birində poema çap olunmuşdu. Müəllifi yaxşı tanıldığı üçün, əsər haqqında Mir Cəlalın fikrini soruştular. Qısaca dedi: özü daha yaxşı təsir bağışlayır.

Atam çox vaxt ciddi sözü zaraftla deyərdi.

Arif. Şair Atif Zeynalli ilə görüşəndə (Elmlər Akademiyasında işləyirdi) soruştur ki, bekarxanada nə var, nə yox? Bir kəlmə sözlə fikrini və münasibətini bildirirdi.

Aqıl. Qardaşı Mir Xəlil İrandakı inqilabdan sonra qaçıb Bakıya pənah gətirmişdi. Bizzət oturmuşdu, çoxlu maraqlı söhbətlər eləyirdi. Atam onun gözləmədiyi halda gülmüşədi və dedi: Mir Xəlil, camaatın hamısını didərgin saldinız. İndi də oturub xatirə danışırsan. Əmim susdu.

Hafız. Hələ yenidənqurma məsələsi çıxmamışdı. Ölkənin günü-gündən pişləşməsini hiss edirdi. Yadımdadı, işdən gəlib televiziyyaya baxır və tez-tez deyirdi: əshi, ölkənin axırı nə olacaq?

N. Püstə xanım, Mir Cəlal müəllimin hansı xörəkdən xoşu gəlirdi?

Püstə xanım. Dovğanı xoşlayırdı.

Hafız. Evdə konyak olardı. Özü içməzdi, amma bir qonaq gələndə ortaya qoyardı. Özü də antialkoqol təbliğat aparırdı. Bir dəfə qonaq dedi ki, Mir Cəlal müəllim, bütün bu antialkoqol təbliğata baxmayaraq, içəcəyəm.

Aqil. Birinci sinifə gedirdim. Mənə iki yüz manat verdi ki, orda ac qalma, tənəffüs də bir şey al, ye. Gördüm tənəffüs də hamı bir manat çıxarır. Mən də iki dənə yüzlüyü çıxartdım. Xirdalayan olmadı. Sabah da belə oldu, o biri gün də. Axırı dedim, ata, iki yüz manat sənin, mənə bir manat ver ki, özümə bir bulka alıb yeyim, tənəffüs də ac qalmayım.

Hafız. Uşaqlara pul verirdi.

Arif. Əliaçiq idi.

Ədibə. Deyirdi ki, axırıncı beşliyi ağayana xərclə, Allah yetirəcək.

Arif. Atam riyaziyyatı da yaxşı bilirdi. Məktəbdə çətin məsələ, misal veriləndə, mən həll edə bilmirdim. Atam köməyə çatırdı.

Elmira. Atamın yazılıçı olması da maraqlıdır. Deyirdi ki, gördüm hamı hekayə yazır, oxuyurdum. Bir gün mən də başladım yazmağa, oxucular bəyəndi. Oldum yazılıçı.

Arif. Atamda yaxşı mənada şöhrət hissi də var idi. Dostlarından, tanışlarından, ümumiyyətlə kimdənsə geri qalmamaq hissi. Akademiyada on səkkiz il işlənmişdi. Orada Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsini də atam təşkil edib. Bir dəfə deyirdi ki, maaş alanda gördüm Heydər Hüseynovun maaşını mənimkindən çoxdur. Səbəbini soruştum. Dedilər o elmlər namizədidir, sən yox. O vaxtlar müdafiələr belə kütləvi şəkil almamışdı. Öyrənir ki, müdafiəni necə eləmək olar. “Füzuli

sənətkarlığı” əsərini çap etdirmişdi. Həmin kitabı bir həftəyə müdafiə edib, olur elmlər namizədi.

Atam ilk elmlər doktorlarındandır. “Azərbaycanda ədəbi məktəblər” əsərinə görə doktorluq dərəcəsi almışdır. Ümumittifaq Attestasiya Komissiyası o vaxt Moskvada idi. Biz də indiki 28 May küçəsində yaşayirdıq. Atam danişirdi ki, bir gün gördüm qapının ağızında bir vərəq var. Sən demə, doktorluğumu təsdiq eləyiylər, göndəriblər ev ünvanımıza. O da düşüb yerə, ayaq altına. Təsadüfən özümə rast gəldi, götürdüm.

Ədibə. Özünün arzusuydu ki, doktorluq dissertasiyası olan “Azərbaycanda ədəbi məktəblər” əsəri ayrıca kitab şəklində çıxsın.

Atam təhsili Azərbaycan dilində almışdı. Moskvaya, başqa yerlərə göndərdiyi məktubları (tercüməçilər V. Vasilievskayaya, İ. Peçenevə və b.) mənə verirdi ki, rusca yazım. Sonra elə düzəlişlər edirdi ki, heyran qalırdım. Artıq sözləri, cümlələrin uzunluğunu və s. o saat tuturdu. Sonra özü rusca düzəldirdi. Məntiqi yaxşı bilirdi.

Arif. Akademiyada işlədiyi vaxt o, şöbə müdürüydi. Amma hərdən evə tez qaçırdı. Heydər Hüseynov bir iclasda deyir ki, Mir Cəlal əgər bizdən çox bilirsə, gəlsin bizi öyrətsin, bizdən az bilirsə, gəlsin bizdən öyrənsin. Atam demişdi ki, gedin deyin, biz bərabər bilirik.

Hafız. Atam akademik fəxri adını almaq üçün işlərini təqdim etmişdi. Seçilməyəndə demişdi ki, ordakılar lotopotularmış, mən elə bilirdim alımlərdi. Şəfaət müəllim (Şəfaət Mehdiyev – N.H.) onu başa salmağa çalışırdı ki, gərək özünü təbliğ eləyeydin, səs yiğaydin və s. Mir Cəlal cavab verir: elm adamı səs dalınca qaçmaz.

Arif. Atam bir dəfə qəbul imtahanlarına qalmışdı. Ədəbiyyatdan imtahan götürdü. Bir tələbənin cavabından çox

xoşu gəlir. Ona deyir ki, səni bu başdan qəbul elədim universitetə. Tələbə də arxayın çıxıb gedir rayona və o biri imtahanlara gəlmir. Məsələ açılanda, tələbə pis vəziyyətdə qalır. O vaxt universitetin rəhbəri rəhmətlik Mehdi Əliyev idi. Mir Cəlalın nüfuzuna hörmət bəslədiyindən rektor o tələbəyə qalan iki predmetdən də imtahan təşkil edir və universitetə qəbul edir.

Ədibə. Mir Cəlal bəzən sözü düzünə yox, dolayısıyla deyirdi ki, insanın qəbinə dəyməsin. O vaxt gödək geyinmək dəbdə idi. Mənə irad tutub dedi ki, Ədibə, parça çatmayıb ki, donun belə gödək çıxıb?!

Aytəkin. Mən babamın ölümündə özümü bir az günahkar sayıram. Həmişə deyərdi, gəl söhbət edək. Mən də qaçardım ki, vaxtım yoxdu.

Turist kimi Macaristana getmişdim. Yuxuda gördüm ki, məni çağırır. Deyir gəl, yanımda otur. Dedim nədir, baba? Dedi gəl, sonra məni axtaracaqsınız.

Yuxudan ayıldım, yanındakı qızlara yuxumu danişdım, dedilər bir hədiyyə al. Babama bir qələm hədiyyə aldım.

Bakiya qayıdanda qucaqlaşış öpüşdük. Ağladım. Gördüyüüm yuxudan düz bir ay sonra, sentyabrın axırlarında babam öldü. Sonralar doğrudan da onu axtarırdım, tapa bilmirdim. Amma on il sonra xəstəxanada tapdım. Babamın əsərlərini oxuyanda.

Altay. Babam öləndə mənim on yeddi yaşım var idi. O vaxt şərqsünslığa gedib oxumaq dəbdə idi. Amma babam dedi ki, bir şeyi tam öyrən, sonra başqa şeyləri də öyrənərsən. Elə də elədim. Gedib filologiyaya girdim. Babam onda kafedra müdürüydü. Univrsitetə, onun kafedrasına qürurla, fəxrlə gedib-gəlirdim. Bu sevincim cəmi bir il çəkdi. Babamı itirdim.

Mən bağı sevmirdim, babam isə çox sevirdi. Ağacları öz əli ilə əkirdi. Avtobusla gedib-gəlirdi.

Hafız. Çox bağ-bağ deyirdi, amma bir gecə qalırdı və qaçırdı. Deyirdi ki, ən rahat yer evdir.

Aqıl. Deyirdi, bağ ona görə lazımdır ki, evin qədrini biləsən.

Hafız. Əvvəllər universitetdə iş xahişlə aşırıdı. Qohumlar, dostlar gəlirdi ki, xahiş etdirsinlər.

O da qalmışdı neyləsin.

Arif. İki cür at var deyirdi. Biri gecə-gündüz ot daşıyar. Biri də var ki, köhlən at kimi saxlarlar. Bir dəfə çıxardarlar, köhlən kimi görünər, gedər. Atam bir qəzetçini o ata bənzədirdi ki, hər gün, gecə-gündüz işləyir.

Tofiq. Universitetdə Mir Cəlal müəllimin kafedrası qədər elmi kadr hazırlayan 2-ci bir kafedra yox idi. Çünkü o özündən arxayın idi, rəqibindən qorxmurdu, heç kim onun yerini tuta bilməzdi.

Hafız. Bir qəddar müəllim tələbəsini kəsir. Mir Cəlal imtahan təşkil edir və özü də müəllimlə birlikdə imtahan götürür. Müəllim qiymət vermək istəməyəndə, Mir Cəlal sual verir ki, tələbə bir görkəmli sovet şairinin adını desin. O da Səməd Vurğunun adını çəkir. Bu ki, gözəl bilir, – deyib ona qiymət verir.

Aytəkin. Babam həmişə stolun başında oturardı. Süfrəyə nə qoyulurdusa, deyirdi, sağ ol Püstə xanım. Süfrədə həmişə göy-göyərti və limon olardı. Babam “lumu” deyərdi. Duz əvəzinə xörəyə də limon işlədərdi.

Sentyabrın axırlarıydı. Elə bil bir qüvvə mənə dedi ki, get babangilə. Onsuz da həmişə gedirdim. Amma bu dəfə məni bir qüvvə itələyirdi. Qohumlarım da babagilə gəldi. Təcili yardım çağırmışdır. Gecə yarısı gəlib çıxdı. Babam ilk dəfə dedi ki, ürəyim ağrıyrı.

Babam infarkt olubmuş. Qalxıb vanna otağına getmişdi. Gərək qalxmayayıd. Bu biri otağa keçdim. Burada “Babanın saatı” deyilən bir saat var. Onu da babam özü qurar, özü işlədərdi. Ürəyimdə deyirdim saat 2-dən keçsə, babam ölməyəcək, amma keçmədi. 2-yə on dəqiqə işləmiş saat dayandı. Qonşu oatqda səs gəldi ki, babam keçindi. Eyni vaxtda.

N. Cümşüd müəllim, Siz Mir Cəlal müəllimin bacanağınız, amma mən bu evə gəlib-gedəndə gördüm ki, onun qardaşı kimi xidmət edirsiniz, sözünü əziz tuturdunuz.

Cümşüd. Rəna xanımla (*Püstə xanımın kiçik bacısı* – N.H.) mənim toyumu da Mir Cəlal müəllim eləyibdi. 1952-ci il idi. Məclisimizi Süleyman Rəhimov aparırdı. Süleyman Rüstəm, Cəfər Xəndan da oradaydılar. Onlar da deyirdilər ki, Mir Cəlal Rəna xanımın ruhani atasıdır. Mən bu ailədə çox hörmət görmüşəm.

Uzun illər İranda, Əfqanistanda işləmişəm. Mir Cəlal müəllim məni elmi axtarışlara həvəsləndirirdi. Həqiqətən o kişinin kiçik qardaşıydım. Mən bu evdə görkəmli adamlar görmüşəm.

Bir dəfə Səməd Vurğun Mir Cəlal müəllimgilə gəlmışdi. Dost idilər. Söhbətarası məni çağırıldı: - Cümşüd, get mənim qara bacıma (*Püstə xanıma ərkyanaya belə deyirdi*. – N.H.) de ki, qara qardaşın çay istəyir. Mən də gedib çay gətirdim.

Mir Cəlal müəllim deyirdi: - Cümşüd, bir işi öldürmək istəyirsənsə, tapşır filankəsə. O iş görən adam deyil.

- Cümşüd, ən yaxşı içki nədir? - mənə sual verirdi. Deyirdim baxır içəninə: çaxır da olar, araq da, konyak da. Deyirdi yox, ən yaxşı içki çaydır.

- Deyirdilər ki, “yazıcıının laboratoriyası” – Cümşüd, heç yazıcıının da laboratoriyası olar?!

Əynimə bir şey alıb geyirdim, xoşu gəlmirdisə, fikrini eyhamla bildirirdi:

- Cümşüd, bunu alanda, yanında bir adam var idi, ya tək idin?!

Səməd Vurğunu çox sevirdi. Onun böyük istedad olduğunu bircə sözlə belə ümumiləşdirirdi: Səməd Vurğun heç vaxt kağız korlamayıb.

Ağ tutu sevərdi. Deyərdi ki, tut vətənpərvər meyvədir. Gərək onu öz yerində yeyəsən. Qarpız yeməyi xoşlardı. Amma qarpızı biçaqla yox, qaşıqlayıb yeyərdi. Orjinal adam idi, heç kəsə oxşamırıdı.

Mir Cəlal müəllimin seyidliyi də var idi. 1978-ci ilin iyun ayı olardı, Əfqanistana getməzdən qabaq, gəlib onunla xudahafizləşdim. Dedim, Allah qoysa, gəlib yenə görüşərik. Dedi Cümşüd, gedirsen, gəlib məni görməyəcəksən. Əfqanistanda onun ölümünü radio ilə eşitdim. Gəlib qırxına özümü yetirdim.

Bir dəfə Abbas Zamanov gəlmışdı, Mir Cəlal müəllimə deyirdi ki, Mirzə Cəlil çox əzablar çəkib. Gördüm Komunist (*indiki İstiqlal – N.H.*) küçəsiylə əlində əsa gedirdi. Deyirdi ki, süd almağa pulum yoxdur. Mir Cəlal müəllim Mirzə Cəlilin dəfnində də iştirak edib. Hər dəfə ondan misallar çəkərdi.

O illərdə Anarın “Dörd çahar” hekayəsi çıxmışdı. Mir Cəlal müəllim oxuyub deyirdi ki, bu gəncin gözəl yazıçı müşahidələri var.

Mir Cəlal müəllim böyük yazıçı, unudulmaz insan idi.

1998.

*“Mir Cəlal müasirlərinin
xatirələrində və yaradıcılığından
örnəklər” kitabı, səh. 94-104.*

«ÇÜNKİ ƏBƏDİ SƏNƏTİ VAR»

Unudulmaz Səməd Vurğun 1955-ci ildə Pekin xəstəxanasında yatarkən Moskvadakı Xarici Ticarət İnstitutunun dördüncü kurs tələbəsi Vladimir Solodin Çin Xalq Respublikasının Tyantszin şəhərində idi: təcrübə keçmək üçün ezam olunmuşdu. Oradan Pekinə gəlib şairə böyük qayğı və diqqət göstərmışdı. İndi o, SSRİ Nazirlər Sovetinin yanında mətbuatda dövlət sırlarını müdafiə edən baş idarədə kollegiya üzvüdür. Vəzifəsi ilə əlaqədar Bakıya gəlib, burada da öz sahəsi üzrə fəaliyyət göstərir. Şair Nəriman Həsənzadənin onunla söhbətini oxucularımıza təqdim edirik.

N.HƏSƏNZADƏ: - Böyük şairimizi uzaq eldə əziz tutan, qayğı göstərən bir adamla üz-üzə oturub söhbət etdiyim üçün özümü xoşbəxt sayıram.

V.SOLODİN: - Böyük Səməd Vurğunun yerliləri şairin özü kimi çox mehribandırlar. Mən də onları sevirəm. İnsana dost gözü ilə baxırlar, tanımadıqları adamlı elə birinci sa-

lamdan köhnə dost kimi danışmağı bacarırlar. Bu, həm qədim ənənədən gələn mədəniyyət, həm də ata-baba istiqanlılığıdır. İnsanda rəğbət doğuran bu təbiiliyi böyük şairlə keçirdiyim günlərdə onun özündə də müşahidə etmişəm. Səməd Vurğun, sözün əsl mənasında, gələcəyin adamı, böyük sənətkar idi. Vurğun başqalarından şair kimi də fərqlənirdi, insan kimi də. Bu, mənim öz müşahidəmdir. Təsəvvür edin ki, nəhəng bir ağacın yanında dayanıbsan, həmişə ona aşağıdan yuxarı, həm də qürur hissi ilə baxırsan. Bax, o, belə möhtəşəm sənətkar idi.

N.HƏSƏNZADƏ: - Üç həftə az deyil. Pekində, hər ikiniz üçün yad bir şəhərdə ona qulluq eləyibsiniz, tərcüməçisi, bələdçi olmusunuz. Düzünü deyim ki, sizə həsəd aparıram. Həm də bir azərbaycanlı kimi minnətdarlığını bildirirəm. Gəlin, bax, elə bu an şairi həmin qərib şəhərdə yazdığı bir şeirlə yad edək:

*Vaxtsız əcəl, məndən uzaq dolan, dur,
Qürbət eldə can vermərəm ölümə.
Qılincını məndən uzaq dolandır,
Onu bil ki, qələm aldım əlimə,
Qürbət eldə can vermərəm ölümə.*

Nə deyim, bəlkə də böyük şairin poeziyası üçün bu şeir o qədər də xarakterik deyil. O özü də deyirdi: "Mən matəm şairi ola bilmərəm". Amma həyatın özüdür, realdır. Görünür, təklik, xəstəlik təsirsiz qalmayıb.

V.SOLODİN: - Məni, sadəcə olaraq, Vova çağırması çox xoş idi. Onda gənc idim. 25 yaşa təzəcə keçmişdim. Deyirdi, sən də mənə "Səməd" de. Bacarmırdım, utanırdım və boynuma alım ki, onun əzəmətindən qorxurdum. İndi o vaxtdan düz 33 il keçir. Çin Xalq Respublikasının üçüncü

sənaye mərkəzi olan Tyantszin şəhərinə təcrübə keçmək üçün ezam olunmuşdum. Çin dilini öyrənmişdim. Bir gün eşitdim ki, Vyetnama gedən nümayəndə heyəti SSRİ-dən yola düşür, rəhbəri də mənim anamdır. Vosyakova Yekaterina Alekseyevna həkim idi, endokrinoloq, professor. İki il bundan əvvəl vəfat edib. Vurğunla məni birinci dəfə anam tanış elədi. Vyetnamda vəziyyət ağır olduğuna görə sovet nümayəndə heyəti oraya yox, müvəqqəti olaraq Pekinə düşəsi olmuşdu. İstirahət günü idi, mən Tyantszindən Pekinə gəldim. Nümayəndləri dəmir yolu vağzalında qarşılayanların arasında idim. Gələnlər SSRİ-nin Pekindəki səfirliyində qəbul olundular. Şəhərin Cənub mehmanxanasında 10 günə qədər qaldılar. Vyetnama yola düşmələrinə iki gün qalmış Vurğunun qızdırması qəfil qalxdı, sonra da sürətlə yüksəldi. Onu səfirliyin "Qırmızı xaç" xəstəxanasına qoydular. Anam özü epikrizi oxuyub mənə kədərlə xəbər verdi ki, bu, soyuqdəymə deyil...

N.HƏSƏNZADƏ: - Taleyin namərdliyinə bax, şairi qürbət eldə yaxalayıb, yoldan saxlayıb.

V.SOLODİN: - Bəli, onlardan qabaq Çin nümayəndə heyəti də Vyetnama yola düşmüdü. Bir neçə gündən sonra eşitdik ki, təyyarə yerə enərkən minaya toxunub partlayıb. Doğrudan da, Vyetnama getmək qorxulu idi. Fransızlara qarşı güclü partizan hərəkatı başlamışdı. Vurguna dedilər ki, siz getməyin. Qaşlarını çatdı, əlini dalğalı saçlarında gəzdirdi, görkəmi dəyişdi:

"Onda deyərlər qorxdu. Bizlərdə qorxaq olmaz, gedəcəyəm", - deyə cavab verdi. Lakin onu xəstəxanadan buraxmadılar. Qalıb müalicə olunmalıydı. Nümayəndə heyəti Vyetnama onsuz yola düşdü.

N.HƏSƏNZADƏ: - Vurğun kimi bir sənətkar Vyetnamda baş verən inqilabi hadisələrə o vaxt biganə qala bil-

məzdi. Qəhrəmanlıq mövzusu onun iliyinə, qanına hopmuşdu.

V.SOLODİN: - Vyetnama yola düşən ilk sovet nümayəndə heyəti Xo Şi Minin şəxsi dəvətilə gedirdi. Vurğun onun həyatı barədə yazmaq istəyirdi. Şair deyirdi ki, Xo Şi Min Vyetnam inqilab hərəkatında çox maraqlı simadır.

Xəstəliyini unutmuşdu. Ağlına belə gətirmirdi ki, bu "soyuqdəymə" onu yıخار, nümayəndə heyəti Vyetnama onsuz yola düşə bilər. Nə isə... Şair xəstəxanada, mən də onun yanında, Pekində qalası olduq. Mənə demişdilər ki, S.Vurğun Pekindən gedənə qədər yanında olum. Hər gün saat yarımlı, iki saat gəlib yanında otururdum, söhbətinə qulaq asır, tapşırıqlarını yerinə yetirirdim. Hər şeylə maraqlanırdı: Çinin etnik tərkibindən tutmuş yemək-içməklərinə qədər. Üstümə çoxlu suallar yağıdır, mən də bildiyim qədər cavab verirdim. Çinə təzə gəldiyim üçün, hələ o qədər də zəngin məlumat öyrənə bilməmişdim. Onu da deyim ki, belə əzəmətli, sağlam görkəmli, bu qədər həvəslı, enerjili bir adamın xəstələnməsi məni lap mat qoymuşdu.

N.HƏSƏNZADƏ: - Əlbəttə, bu bir həqiqətdir ki, böyük insanlar ən dəhşətli dərdi belə ürəklərində çəkirlər. Yıxılanda da palid kimi yixılırlar. Millətin bu böyük oğlunu vaxtsız qocaltmışdılar. 50 yaşı tamam olmamış 70-80 yaşlılara oxşayırıldı. Özünün bir şeiri var - "Şair, nə tez qocaldın sən!" – Xalqın ona hüzn'lə verdiyi bu sualın cavabları cild-cild kitablara da sığmaz.

V.SOLODİN: - Özü də bu dəndlər də, cavablar da bəşəridir.

N.HƏSƏNZADƏ: - Çox düz dediniz. Vurğun danışındı ki, müharibədən təzəcə çıxmış Berlini gəzirdik. Divarlarda "Vaqif" pyesinin afişasını gördüm. Axşam bizi tamaşaşa dəvət etdilər. Səhnəyə İran şahı Məhəmməd Qacarın əvə-

zinə Hitler çıxmışdı. Gözlərimə inanmadım. Əsəri ilk görən tamaşaçı elə bilərdi ki, mən elə-belə də yazmışam. Sonralar alman sənətkarlarının xahişi ilə şair pyesdəki personajların şəkillərini Berlinə göndərib.

Vurğun deyirdi ki, Berlindən Bakıya, Akademik teatra məktubla müraciət etsələr də, heç bir cavab almayıblar. Ona görə məcburiyyət qarşısında qalıb Hitleri Qacar obrazı əvəzinə səhnəyə çıxarmışdır. Nə isə! Gəlin mətləbdən çox uzaq düşməyək. Şahidi olduğunuz həmin günlərə qayıdaq.

V.SOLODİN: - SSRİ səfirliyindən, Çin Yaziçılar İttifaqından şairin yanına gəlib-gedirdilər. Mən də şəhəri gəzdirdim. Onu da deyim ki, havalar xoş keçirdi. Çin müləyim, subtropik iqlimi olan ölkədir. Biz Böyük xalq bazara, Şimal parkına, kitabxanalara gedib-gelirdik. Şairin boz pençəyi, göy köynəyi qar ələnmış saçlarına yaraşındı. İndiki kimi xatırlayıram, onu "Üç əks-səda divarları" deyilən yerə aparmışdım. Üç metr hündürlüyündə keramikadan hörülmüş dəyirmi konus şəklində bir qurğu idi. Hər mərtəbəyə qalxıb səs çıxaranda müxtəlif cürə eşidilirdi.

"Burada səsimizi yazıb eləyən yoxdu ki!" - deyə astaca, zarafatla sual verdi. Yumorlu güclü idi.

Bu məbədin sırrını öyrənmək üçün amerikalılar divardan daş da götürüb'lər. Qeyri-adi əks-sədanın ovsunu öyrənə bilməyiblər, - deyə cavab verdim. Təzədən gülümsədi. Mə-həbbət məbədində isə yaman fikrə dalmışdı. Heç nə soruşmurdu.

Şairin səhərlər yediyi pendir-çörək, içdiyi şirin çay idi. Görürdüm ki, yeməkdən kəsilir, get-gedə arıqlayır. Bir gün "Köhnə Pekin" restoranına apardım. Kapıları açmamış vitrində qoyulmuş xörəklərdən birini göstərdim. "Qızardılmış pişik ətidir, gözünə də ilan qızardıb qatıblar", - dedim. Heç

bir söz demədi, iri gözləriylə üzümə baxıb gülümsədi. Sonra Azərbaycan süfrəsinin nemətlərini xatırladı:

"Bakıya gələndə səni qonaq edəcəyəm, Vova, - dedi. - Hələ Muğana, Kür qırğına da aparacağam".

Şair səhərisi gün mənə ovçuluğundan maraqlı hekayətlər danışdı.

N.HƏSƏNZADƏ: - O, təbiət aşiqiydi, insanı sevirdi. Təkcə ova yox, əslində öz xalqı ilə, doğma torpağı ilə görüşlərə gedirdi. Xalqdan eşitdiklərini yazmaq üçün. Bəlkə də təzə söz ovuna çıxırdı.

V.SOLODİN: - Yataqda mütaliəsiz rahat ola bilmirdi. Pekinin Böyük xalq bazarından rus dilində kitablar alıb gətirmişdim. Özü xahiş eləmişdi, oxuyurdu.

N.HƏSƏNZADƏ: - Bakıdan bir az aralı Şüvələndəki bağında istirahət edəndə də mütaliəsiz keçinmirdi. Oradan şəhərə Azərbaycanının görkəmli filosofu Heydər Hüseynova yazdığı məktubunda Promotey və Avesta haqqında kitablar istəyirdi. Əlbəttə, mütaliəsiz nəinki elmi axtarışlar, hətta bədii yaradıcılıq da uzun sürə bilməz. Alim köhnə biliklə danışacaq, yazıçı yerində saymalı olacaqdı. Bizim böyük şairimiz Füzuli elmsız bədii əsəri bünövrəsiz divara bənzədirdi.

V.SOLODİN: - Gözəl təşbehdir, fikri açır. Deyirəm, bəlkə də mənim o vaxt alıb gətirdiyim kitablar indi şairin evində rəflərdə saxlanır.

N.HƏSƏNZADƏ: - Vladimir Alekseyeviç, indi şairin evi muzey olub. Vurğunun iki oğlu SSRİ Yazıçılar İttifaqının üzvləridi. Ümumittifaq miqyasında hörmət qazanıblar. Biz Vurğunu mənəvi atamız sayırıq. Yazıçılar İttifaqı üzvlüyüne keçmək üçün mənə zəmanət vermişdi.

Söhbətinizi kəsdiyim üçün üzürlü sayın.

V.SOLODİN: - Əksinə, mənim üçün xoş oldu. Çinin Şanxay və Xarbin şəhərlərində rus dilində kitab buraxan

nəşriyyatlar var idi. Oradan da mənə kitab aldırmışdı. Çin Yaziçılar İttifaqının sədri Emi Syao ilə görüşlərinin şahidiyəm. Onlar yaxından tanış idilər. Yəqin Moskvada görüşüblərmiş. Yadıma gəlir, yazıçı Qö Bao San 1987-ci ildə Bakıda olub. Vurğunun ev-muzeyinə gəlib həmin günləri xatırlamışdı. Rəy kitabında belə bir avtoqraf da yazıb:

"Əzizim şair Səməd Vurğun! Pekində 1955-ci ilin noyabrında bizim görüşümüzdən sonra mən səni əbədi olaraq öz ürəyimdə saxladım. Bu gün mən yenidən görüşmək üçün uzaq Pekindən qədim, gözəl Bakı şəhərinə, sənin yanına gəlmisəm".

prof. Qö Bao San, 21 yanvar 1987".

Söhbət zamanı Syao ingilis yazıçısı Kiplinqin bir fikrini misal gətirdi: Qərb Qərbdi, Şərq isə Şərq - bir-biri ilə tutmaz. Sonra da Qərbə, onun yüksək mədəniyyətinə vurğunluğunu bildirdi. Vurğun onun sözünü kəsdi. Şərqi böyük mədəniyyət tarixindən, keçmişindən elə məntiqlə, dərin biliklə danışdı ki, heyran qaldım. Çinin mədəniyyət abidələrindən, təbabətindən, yazıçılarından söhbət açdı. Syaonun fikrinin birtərəfli olduğunu sübuta yetirdi. "Volodya ilə mənimki niyə tutur? - dedi. - O, rus oğludur, mən azərbaycanlıyam. Xalqların bir-birinə qohumluğunu duymaq lazımdı, lap Adəm atadan, Həvva anadan bəri".

S.Vurğun Qərb mədəniyyətini danmadan, onun qarşısında kor-koranə səcdə eləməyin əleyhinə çıxdı. O, bir söz də dedi: Qərbin bünövrəsi Şərq olub. Böyük şair bu söhbətlərini Pekin universitetində, hərbi akademiyada olan görüşlərində də davam etdirdi. O, Çin xalqının dünyaya böyük sərkərdələr, sənətkarlar, həkimlər və şairlər verdiyindən, istedadlı xalq olduğundan elə səmimiyyətlə danışındı ki, hamı ona qulaq kəsilmişdi. "Hələ XII əsrдə böyük Azərbaycan

şairi Nizami Çin gözəlinin parlaq surətini yaratmışdı", - deyib misallar götirirdi.

N.HƏSƏNZADƏ: - Vladimir Alekseyeviç, Vurğun özü "Yevgeni Onegin" poemasının gözəl tərcüməçisidir.

*... Yanmadım ömrümün iki ilinə,
Rusiya şeirinin şah əsərini
çevirdim Vaqifin şirin diliñə,*

deyə qürur hissilə bu imtahandan alnıaçıq çıxdığını bəyan edirdi. Bu, həm də şairin şairə sonsuz məhəbbəti idi. Rəng-lərin, boyaların, misraların aydınlığı baxımından əvəzsiz tərcümə nümunəsidir. S.Vurğun, həqiqətən, bu əsərin azərbaycancasının ikinci müəllifidir. Bir də, bilirsinizmi, o, A.S.Puşkinin Vaqifdən sonra yaradıcılıqda ikinci müəllimi adlandırırırdı.

V.SOLODİN: - Bu əsər barədə orada söhbət getdi, S.Vurğun Puşkinin çox sevirdi. Yadımdadır, şair get-gedə sırixırdı. Amma onu kürsüdə çıkış edəndə görmək nə böyük səadət imiş. Bu, mənə qismət oldu. Yenilməz, qüdrətli, gözəl görünürdü. Pekin konservatoriyasının tələbəsi, bəstəboy bir qız sakitcə gelib mənim əlimi sıxıdı, təşəkkür elədi.

Onu da deyim ki, nə çıkış eləməzdən qabaq, nə də mənimlə söhbətlərində onun qeydlər apardığının şahidi olma-mışam. Çox möhkəm hafızə sahibi idi. Tutaq ki, üç-dörd gün sonra həmin söhbətlərin üstə gələndə, danışdıqlarımızı bir-bir xatırlayırdı. Mən öz ata tərəf nəslimdən danışanda diqqətlə qulaq asırıdı. Yekaterina dövrünün qəməsi hələ də bizim evdə durur. Ata nəslimin tarixi birbaşa Birinci Pyotr dövrünə gedib çıxır. Onların hamısı həkim olub. O vaxt "lekar" deyirdilər. İndi də Moskvyanın ən məşhur xəstəxanala-

rında ata tərəfimizin adamlarının adları, familyaları divarlardakı siyahılarda durur.

N.HƏSƏNZADƏ: - Necə oldu ki, Vurğunu orada müalicə eləyə bilmədilər. Axı, Çinin təbabət tarixi çox qədimdi, həm də bütün dünyada böyük nüfuz qazanıbdi.

V.SOLODİN: - Çin həkimləri də, bizim sovet mütəxəssisləri də əllərindən gələni əsirgəmədilər. Çin Xalq Respublikasındaki o vaxtkı səfirimiz akademik Yudin də Vurğunun xətrini çox istəyirdi. Hələ Pekinə birinci gəlişində o, şairi qucaqlayıb öpdü, köhnə dost kimi xeyli söhbət etdilər. Bunlar, əlbəttə, unudulmaz tarixdi, ömrüm boyu yadımdan çıxmayacaq.

Sair Pekin xəstəxanasında üç həftə yatdı. Səhhəti get gedə ağırlaşırdı. Gündüz saat üçdə onu təyyarə ilə SSRİ-yə yola saldılar. Biz vidalaşa bilmədik. Mən gələnədək getmişdi. Ondan bir əlyazması yadigar qaldı. İndi də evimdə saxlayıram. Sonralar xəstəxanadan vermişdilər: "Əziz bələdçi, sizi görməyib getdim. Ancaq Azərbaycanda gözləyəcəyəm". Bax, bu da ondan mənə yadigar qalan bir əsərdir.

N.HƏSƏNZADƏ: - Bəs sonra, Moskvada, Bakıda görüşə bildinizmi!

V.SOLODİN: - Təəssüf ki, yox. Pekindən Moskvaya qayıdan kimi anam önce Vurğunun səhhətini soruşdu. "Ağır idi, yola saldılar", - dedim. 1956-cı ilin mayında qəzetlərdə nekroloqu, başsağlıqlarını görüb ağır yasa batdıq. Vurğun da ölmüş! (Mən onun təxəllişünün mənasını sonra öyrənmişdim). Anam bərk ağladı. Şairi Pekində vur-tut bir neçə gün görmüşdü. Böyük şair onun da böyük arzularını ürəyində apardı. Məncə, Vurğunu bütün ruslar sevirdi. Bir dəfə Konstantin Simonovla söhbətimiz zamanı söz gəlib Vurğunun üstə çatanda bərk tutuldu:

- Təbiətdə ədalətsizliyə bax, - dedi. - Mənim altmış yaşı var, yaşayıram, amma Vurğun dünyadan 50 yaşında getdi. - Sonra fikirli-fikirli əlavə etdi. - Vurğun vulkan idi, vulkan isə çox yaşaya bilmir.

N.HƏSƏNZADƏ: - Böyük dost idilər. Bir neçə dəfə Bakıda da olmuşdu. Biz onu yaxşı tanıyırdıq. Əsərləri azərbaycancaya tərcümə olunub.

V.SOLODİN: - Səməd Vurğun onlar üçün, əslində, dostdan artıq olub. Simonovun özü deyirdi ki, o, bizim hamimizin ustadıdır. Konstantin Mixayloviç B.Pasternakla S.Vurğunu eyni səviyyədə, bərabər tuturdu. Onların şəxsiyyətinə qibə edirdi. Mən də öz taleyimə minnətdaram ki, üç həftə bu böyük şairin yanında qalmışam. Açığını deyim ki, Vurğunla görüşlərim mənim özümü də dəyişdirmişdi. Həyata, insanlara baxışında onun güclü təsirini hiss etmişəm. İndiinin özündə belə işimlə bağlı sosial ədalət məsələləri ortaya çıxanda, hərdən onun təmkini, ədaləti yadına düşür, qolumdan tutur. Dünya isə böyükdür, genişdir. "Bu geniş dünyada insan necə olmalıdır!" sualı ilə mənə müraciət etsəydilər, cavabım belə olardı: Səməd Vurğun nümunədir. O, gələcəyin adamıdır. Odur ki, "Vurğun öldü" deməyin.

N.HƏSƏNZADƏ: - Çünkü, əbədi sənəti var!

*«Kommunist» qəzeti,
11 yanvar 1989-cu il*

«TƏRİF ÇİNARLARA YOX, YOSUNLARA DEYİLİR»

Azərbaycanın böyük lirik şairi, sösi hələ də qulağımızdan getməyən Hüseyn Arif qədim Ağstafa torpağında dünyaya göz açdı, bu torpaqda da dünyaya gözünü yumdu. Sağlığında dediyi: “Öləndə Qazaxdan götürün məni” vəsiyyətini yadda saxlayan bütün bir mahal ayağa qalxdı. Cənəzənin bir tərəfindən Ağstafa, o biri tərəfindən Qazax yapışdı, sənətkar oğlunu iki güclü ciyində aparıb doğma kənd qəbiristanlığında torpağa tapşırıldılar. Şair ölümü ilə də torpağa ikinci şöhrət gətirdi. Hüseyn Arifin məzarı Kür qırığında uyuyan Molla Vəli Vidadinin, Osman Sarıvəllinin, Aslan Kəmərlinin məzarlarına qarışdı.

Respublikanın tanınmış adamları Ağstafanı tanıydırlar, indi Ağstafa kənd qəbiristanlığını da tanıdlar. Ağstafadan Hüseyn Hüseynzadə imzası ilə çıxan gənc şair Azərbaycan

və dünya poeziyasına Hüseyin Arif imzası ilə daxil oldu. "Özün hünər göstər, özün ad qazan" – deyən ustad şairimiz Sarıvəllinin tövsiyəsini yerinə yetirdi, Ağstafaya da bu imza ilə qayıtdı. İndi oğlu Ariflə baş-başa verib yatır, qohum-əqrəbanın, el-obadan köçən rəhmətliklərin yanında.

Yenigün qəbristanlığı. Qardaşım Həmid, bacım Güllü, qızı Tükəzban, oğlu Arif də bu qəbiristanda yatırlar. Hüseyin qağadan bir az aralıda.

Biz şairin Ağstafada ağır xəstə yatdığı xəbərini Bakıda eşitmışdik, vertolyotla təcili həkim də göndərmişdik. Lakin gec idi, saxlamaq olmayıb. Həyat yoldaşı Məleykə xanım, qızı Səhər bu barədə bizə təfsilatı ilə danışdılar. Hüseyin qağanın dəfnindən bir gün sonra biz özümüzü oraya çatdırıbildik. İsmayıł Şıxlı, Abbas Abdulla, Rəfiq Zəka, Fərman Eyvazlı, Zəlimxan Yaqub və mən ustad şairi oğlunun yanında məzardə ikən ziyarət etdik. Yazılıb çap etdirdiyim şeir mənə təsəlli oldu. Hüseyin Arifin xatirəsinə həsr etmişdim. Ürəyimin yanğını bir az soyutmuşdu. Hüseyin qağanın dostlarından biri ilə görüşdüm, ürəyimi yenidən yanğı bürüdü, xatirəsinə danışmağı ondan xahiş etdim...

İkram Kərimov – hüquqşünasdı. 1942-ci ildə anadan olub. Hüseyin Arifi ürəkdən sevir. Şairin avtoqrafla bağlılığı kitabıları, əlyazmaları hifz edib saxlayır. Sözünün əvvəlində və axırında "Hüseyin qağa" deyə təkrar edir, hər dəfə bu adı çəkdikcə, görürəm, təsirlənir. Mən İkram müəllimi yetmişinci illərdən tanıyorum və ona hörmətim var. Hal-hazırda Bakı şəhər məhkəməsinin sədri vəzifəsində işləyir.

- Mənim xatirəm başqa cürə olacaq, - dedi. Əsərlərini təhlil etmək fikrində deyiləm. Bu sahədə özümü o qədər də səriştəli hesab etmirəm. Sadəcə, dostu, oxucusuyam.

- Nə vaxtdan təmiyurdumuz Hüseyn qağımı?

- Özü də mənə belə bir sual vermişdi. 4-cü sinifdə oxuduğum vaxtdan, - demişdim. – “Mən sülhə səs verirəm” şeirini öyrənib əzbər dediyim vaxtdan (İkram müəllim həmin şeirin bir bəndini əzbərdən deyir). Amma həyatda ilk dəfə şairi Qusar rayonunda müstəntiq işlədiyim vaxtlarda görmüşəm və tanış olmuşam. İndiki kimi yadımdadır. Hüseyn xahiş etdi ki, cinayət etmiş bir adamın həbsolunma anını ona göstərim. Tutulmuş adamın düşdüyü vəziyyəti görmək istəyirdi. O, bir neçə gün Qusarın Urva kəndində cavan şairin qonağı oldu. Sonra biz yenə görüşdük. İş elə gətirdi ki, bir nəfəri həbsə alası olduq, Hüseyni də dəvət etdim. Bu proses belədir ki, həbs qərarı elan olunanda, həmin adamın özü qol çəkir və milis işçisi götürüb aparır. O, belə bir vəziyyəti gördü və məhbus mənim iş otağımı tərk etməmişdən əvvəl özü çıxıb getdi. Soruşanda dedi ki, tab gətirə bilmədim. Törədilən hadisənin baş verməsi onun qəlbini ağrıldırdı. Yəni, insan nə üçün qəbahət törədir.

Sonralar iş yerimi Xaçmaza dəyişdilər. On ilə yaxın isə respublika prokurorluğununda mühüm işlər üzrə müstəntiq işlədim. Elə oldu ki, mən bir ilə yaxın Qazax-Ağstafa-Tovuz rayonlarında xidməti ezamiyyətlərdə oldum. Ağstafa o vaxtlar Qazaxın tərkibində idi, müstəqil rayon deyildi. Rayonun bütün kəndlərini işlə əlaqədar, demək olar ki, pay-piyada gəzmişəm. Həmin dövrlərdə görüşlərimiz tez-tez olurdu, aşıqların görüşlərinə dəvət edirdi.

**- İkram müəllim, ümumiyyətlə, şair yadımızda necə qalıb?
Onun özü haqqında nə deyə bilərdiniz?**

- O çox mütaliə edirdi. Hüseyn tədqiqatçı idi, elmi işi yarımcıq qaldı. Azərbaycan folklorunu dünya folkloru zəminində bütün incəliklərinə qədər açmaq fikrindəydi, yeri

düşəndə misallar gətirirdi, heyran qalırdıq. Ən qədim qay-naqlardan danışındı.

Çox maraqlı adam idi. Bir dəfə mənə dedi ki, insanların ölümü barədə nəsə yazmaq istəyir. Sonralar yazdı-yazmadı, bilmirəm. Oğlunun ölümündən sonra şeirlərinə müqəddəs bir qəm hopdu. Həmin şeirlər həyatın, insanın gözəlliyi barədə fəlsəfi ümumilikdərdir idı. Şairin qəmi mənalı, düşüncəli oxucular yetişdirirdi. Büyük Nizami, yadınızda olar, insan qəmini heç bir sevincə dəyişmir.

Hüseyn ölümləri bir-birindən ayırdı. Düzü, mən əvvəller elə bilirdim iki cür ölüm var: bir öz əcəli ilə ölen, bir də əldə öldürülən. Eşitmışdım ki, bizim rayonların birində iki qəbiristanlıq var: birində öz əcəli ilə ölenləri basdırırlar, o birində əldə ölenləri. Hüseyn müxtəlif ölüm növlərini sayıqla onun fəlsəfəsini açmaq istəyirdi.

- Ölü məsələsi, yəni fiziki ölümlər daha çox sizin sahənizə aid məsələlərdir.

- Hüseyn qaşa da bunu deyirdi. - Sən hüquqşünassan, bir rus anarxisti var, Kropotkin (P.A.Kropotkin), onun yaradıcılığı ilə məşğul ol. Doğrusu, əvvəller fikir vermədim. Elə hər rastlaşanda deyirdi ki, maraqlı ölümün biri Kropotkindədir. Bilmirəm, eşitmışdı, ya oxumuşdu. Nəhayət, onun tövsiyəsi ilə Kropotkini oxudum. Hüseyn qaşa ölümləri növlərə böldürdü: öz əcəli ilə ölen, təsadüfən ölen, qəsdən öldürülən, özünü öldürən, vətən yolunda özünü qurban verən adamlar və s.

Kropotkində belədir ki, çar hökuməti milliyyətcə polyak olan bir həkimi katorqaya göndərir, İrkutska. Çarın adamları onun xalqla yaxın ünsiyyətindən şübhələnibmiş. Həkim sürgündə də adamların müalicəsi ilə məşğul olur. Kropotkin özü də İrkutskda sürgündə olub və həkimi yaxşı tanıymış. Qəza elə gətirir ki, xəstələrə şəfa verən bu həkimi günlərin

bir günü qudurmuş it tutur. Şəhərdə bir fotoqraf da var imiş, it onu da dişləyir. Fotoqraf dərhal itin dişlədiyi yeri kəsir və dəmiri qızdırıb yaranın üstünə basır. Həkim isə yarasının üstünü yüngülçə yandırmaqla kifayətlənir. Fotoqraf sağalır, həkim isə üç həftədən sonra görür ki, it dişləyən yerdən şış əmələ gəlib. Başa düşür ki, bu qudurğanlıq əlamətidir. Şəhərdə yaşayan başqa bir həkim dostunun yanına gedir və ondan "strixnin" deyilən zəhər istəyir ki, özünü öldürsün. Həkim dostuna xəbərdarlıq edir ki, bir saatdan sonra quduracaq, ölüm ərəfəsində olduğu üçün o da başqa dosttanışları dişləməyə məcbur olacaq. Ölümqabağı kimisə dişləyib ziyan vermək istəmir. Buna görə də özünü öldürmək istəyir. Həkim dostu dərmanı vermək istəmir; ancaq bir qadınla onu müalicə etmək istəyir. O, şüurunu itirəndə yanındakıları dalamaq, dişləmək istəyir. Huşu özünə gələn kimi yenə o dərmanı istəyir. Nəhayət, ölü.

Hüseyin özünü belə zəmində öldürmək istəyənləri qiymətləndirirdi. O, həqiqətən, daxilən başqa bir adam idi. Onu bəzi tarixi şəxsiyyətlərin, məşhur adamların ölümü maraqlandırırdı. Məsələn, Napoleonun, I Pyotrun, Amerika prezidentlərinin, xüsusən, Hitlerin ölümləri ilə bağlı çox söhbət edərdi. O, Motsartın ölümü ilə vətənə qayıtmasında nəsə bir qanuna uyğunluq axtarırdı. Tez-tez sual edərdi: Motsart nə üçün vətənə qayıtdı?

– **Mənə elə gəlir ki, İkram müəllim, şairi daxilən görənlər onun səviyyəsinə qalxa bilər və dostluqları tutar. Sizin dostluğunuza kimi. O, şeirlərinin əlyazmalarını belə sizə avtoqrafla bağışlayıb, "Göyçəlilər, dağılmayın Göyçədən" şeiri: "Əziz qardaşım İkram! Sevdiyim şeirlərdən biri də budur. Sizə xatirə üçün təqdim edirəm. "Sən də sus" şeirinin əlyazmasında: "Əziz qaraşım İkram! Bu sözləri deyən zaman, şeirə salan mənəm".**

Xatirə yaza-yaza özü xatirəyə döndü. İmzasını şeir vərəqinə yazarın adı daşa yazıldı. "Qohumlar" şeirinin əlyazması: "Qardaşım İkram!" "Qohumlar" şeirini yaxşı olar ki, birinci qohumlara oxuyasınız..."

- Oxuyurdum, Nəriman müəllim, kitablarını da, bağışladığı əlyazmalarını da oxuyurdum. Biz onu sevirdik. Hüseyn qağanı qəribəliklərilə bərabər sevirdik.

Siz "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində baş redaktor işlədiyiniz vaxtlarda hörmətli yazıçıımız İsmayııl Şıxlının Hüseyn qağa haqqında bir səhifədən çox məzəli söhbətlərini dərc etmişdiniz. Bir məclisdə İsmayııl müəllimi görəndə dedim ki, mən də onun məzəli əhvalatlarının şahidiyəm.

- Bu qəribəliklər onun böyüklüyü, bənzərsizliyi idi.

- Əzizbəyov rayonunda prokuror işləyirdim. Yanıma, içəri girməmiş qapıdan dedi ki, dur-dur, gedək bir tıkə çörək yeyək. Çıxdıq. Bir köhnə "Jiquli"də gəlmişdi. Sürücü kim idisə, yadımda qalmayıb. Mərdəkanın girəcəyindəki yeməkxanaya getdik. Kök bir müdürü var idi. Ondan xahiş etdik ki, ayrıca bir otaq versin, oturub çörək yeyək. Dedi: - Boş yerim yoxdur. Mənim rayon prokuroru olduğumu bilmirdi. Bilsəydi, yəqin ki, bir yer tapardı. Başqa maşınla gəldiyim üçün "tapılmadı". Gözləyəsi olduq. Bir az keçmiş bir cavan qadınla bir kişi gəldi və o kök müdür onları aparıb ayrıca bir otaqda yerləşdirdi. Hüseyn qaşa narazılıq elədi, amma yeməkxana müdürünin üzünə vurmadiq. Bəlkə əvvəlcədən sıfariş veriblər - dedim. Hüseyn hirslandı ki, daha mən burada çörək yemərəm. Məni tanıdığı yeməkxana müdürü olan dostunun yanına apardı. Çörək yediyimiz vaxt ikimizin də tanıdığı bir hüquqşünasdan (prokuror idi) söhbət düşdü. Yeyib-içib ayağa qalxanda Hüseyn dedi:

- Vay sənin, bayaqdan deyirəm yadımdan çıxan nədir? Mən onun (başqa prokurorun) yanına gedəsiydim, çəşib sizin yanınıza gəlib çıxmışam.

- Şairlər içində və dostlarınızın arasında Hüseyin Arifin yeri necə görünür?

- Mənə elə gəlir ki, bütün cəhətlərini cəmləşdirəndə Hüseyin Arif şairlər şairiydi. İnsanlara münasibətdə, mənim nəzərimdə, Hüseyin kimi kövrək şair yoxdu. Bəlkə də var, mənə rast gəlməyib.

Hüseyin Arif şöhrətpərəst deyildi, amma sağlığında öz qiymətini almayan şairlərdən idi. Bunu o qabarıl şəkildə bildirməsə də, hər-halda gözlərindən, baxışlarından hiss olunurdu. Bəzən göründüm ki, onun yaşıdı bir şairin yubileyi təntənə ilə qeyd edilir, Hüseyin unudulurdu. Başqa birisi bir az da qabarıl şəkildə təriflənirdi. Bilmirəm, nə isə bir mükafat almışdı, bərk sevinirdi, əlbəttə, şöhrət üçün yox, yada düşdüyü, unudulmadığı üçün.

- Mən sizinlə şərikəm. İstedadlı olmaq, bizim günlərdə elə bil ki, bir növ bədbəxt olmaqdı. Millət çəşdirilir, əksər hallarda tərif çinarlara yox, yosunlara deyilir. Müşfiqin heç bir günahı yox idi, o ancaq istedadlı, ilhamlı olduğuna görə tutuldu, öldürüldü. Millət əsl şairini onun sağlığında tamya bilmir, ölündən sonra adına küçələr qoyur. Almas İldirimləri, Əhməd Cavadları, Hadiləri, Seyid Hüseynləri, Əliağa Vahidləri xatırlamaq kifayətdir. Mənə elə gəlir ki, İkram müəllim, istedadlı yazıçı və şairlərin faciəsini təkcə ictimai quruluşlarla izah etmək birtərəfli olardı. Bu, şair taleyidir.

- Sizin sözünüzə qüvvət, bir hadisəni xatırladım. Bildiyiniz kimi, Moskvada Kremlədə Leninin iş otağı və evi muzey kimi nümayiş etdirilir. Orada Qafqazın xəritəsi də var. İçəri girəndə divardan asılıb. "Göyçə" sözü latin qrafikası ilə Göyçə gölünün üstə yazılıb. Bunu da Hüseyin

Arif mənə demişdi, gedib öz gözlərimlə gördüm. O vətəndaş şair idi.

Bir də görürdün Hüseyin elə nöqtədən, elə yerdən məlumat verirdi ki, mat qalırdın. Çünkü ondan başqa şey gözləyirdik, şeir. Görmədiyi, duymadığı, yaşamadığı şeydən danışmırkı və yazmırkı.

Müəllimlərimdən biri mənə C.Cabbarlıdan xatırə danışmışdı. İndi onu xatırlayanda görürəm ki, Hüseyin bu cəhətdən Cabbarlıya ən yaxın adam olub.

Bakı şəhəri prokuroru vəzifəsində işləyən şəxs axşam saat 8-də işə gələndə görür ki, C.Cabbarlı qəbul otağında əyləşib. O vaxtlar qəbul saatları axşamlar olardı. Katibəsinə tapşırır ki, içəriyə birinci C.Cabbarlını buraxsın. Qəbul zamanı katibə məlumat verir ki, elə adam yoxdu. Müəllimim danışırkı ki, mən elə bildim zənnim məni aldadıb, şikayətçini C.Cabbarlıya oxşatmışam. Qəbul saatı qurtaranda həmin adam içəriyə girdi, Cabbarlının özü. Növbədənkənar qəbula dəvət etdiyim üçün minnətdarlığını bildirdi, sonra dedi: “Mənim heç bir şikayətim yoxdur. Gəlmışdım qəbula gələnləri görüm və bu müddətdə onların öz aralarındakı səhbətə qulaq asım. Bunu da gördüm, sağ olun”.

Görün, böyük dramaturqumuz söz toplamaq, vəziyyəti müşahidə etmək üçün hansı vasitələrə əl atıb. Hüseyin Arif də belə idi. Şübhə etmirəm ki, şair “Meşəbəyi” şeirini yüzlərlə meşəbəyi ilə görüşəndən, yeyib-içəndən sonra yazıbdır.

Bax, beləcə, bu müdrik, bu böyük, bir az da qəribə saydığını unudulmaz şairimizlə görüşürdük, dostluq edirdik.

- **Bu il ustadin anadan olmasının 70 illiyidir. Məncə, səhbətimiz yerinə düşür.**

«Dəli Kür» qəzeti, 20 iyul 1994

NAXÇIVAN DİYARI QƏDİM OĞUZ TORPAĞIDIR

Əməkdar incəsənət xadimi şair Nəriman Həsənzadənin əməkdar elm xadimi, professor Səfərəli Babayevlə müsahibəsi.

Nəriman Həsənzadə: Səfərəli müəllim, Sizin "Kitabi-Dədə Qorqud"la əlaqədar apardığınız tədqiqat işləri və gəldiyiniz nəticələr həm respublikamızda, həm də ondan kənarda böyük əks-sədaya səbəb olmuşdur. Biz Sizi coğrafiyaçı alim kimi tanıyırıq. Necə oldu ki, toponomiya ilə məşğul olub, qısa müddətdə "Naxçıvanda "Kitabi-Dədə Qorqud toponimləri" adlı çox dəyərli bir monoqrafiyanı yazdınız?

Səfərəli Babayev: - Nəriman müəllim, səmimi və xoş sözlerinizə görə minnətdaram.

Birinci növbədə, mənim, "Naxçıvanda "Kitabi-Dədə Qorqud" toponimləri" monoqrafiyamın işıq üzü görməsinin əsl səbəbkər möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyev cənablarıdır. Çünkü əgər o, "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının 1300 illiyi yubileyinin qeyd olunması haqqında ferman ver-

məsəydi və hazırladığım monoqrafiyanın nəşrini plana daxil etdirməsəydi, bu kitab yazılmazdı və nəşr olunmazdı.

İkincisi, toponomiyanı coğrafiyadan ayrı təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Bir ərazinin coğrafi adlarının məcmusu həmin regionun toponomiyası adlanır.

"Toponim" - yunan mənşəli söz olub, ("topos" - yer, "onima" - ad) "yer adı", "coğrafi ad" mənasını verir. Akademik Budaq Budaqov deyir: "Toponomiya dilçiliksiz - lal, tarixsiz - zamansız, coğrafiyasız isə məkansızdır." Deməli, toponomiya bu üç elmin fəvqündə yaranır və hər bir toponimin izahında bunların hər üç sahəsinə yaxşı bələd olmaq lazımdır. Mən Naxçıvan MR-in toponomiyası ilə 1970-ci il-dən başlayaraq məşğul oluram. Bu barədə Azərbaycanda, Türkiyədə nəşr olunan bir sıra jurnallarda bir neçə elmi məqaləm nəşr edilib, qismət olsa, yaxınlarda "Naxçıvan MR-in toponimiyası" monoqrafiyası da işıq üzü görəcəkdir.

1997-ci il may ayının əvvəllərində Y.Məmmədəliyev adına Naxçıvan Dövlət Universitetinin elmi şurasında "Kitabı-Dədə Qorqud"un 1300 illik yubileyinin qeyd olunması barədə respublika prezidenti Heydər Əliyev cənablarının verdiyi 20 aprel 1997-ci il tarixli fərmandan irəli gələn vəzifələr müzakirə edildirdi. Məsələ ilə əlaqədar çıxış edənlərin hamısı bu fərmanı xalqımızın tarixinə, mədəniyyətinə, onun dilinə göstərilən böyük qayğı və diqqətin təzahürü ki-mi qiymətləndirdi.

Mən çıxış edərkən Universitetin rektoru, professor İsa Həbibbəyli dedi ki, siz 30 ilə yaxındır ki, Naxçıvanın toponomiyasını öyrənirsiniz, neçə illərdir ki, toponomika fənnini tədris edirsınız. Xahiş edirəm, "Kitabi-Dədə Qorqud"u bir də yaxşı-yaxşı oxuyasınız və oradakı hadisələrin Naxçıvan diyarı ilə nə dərəcədə əlaqəli olduğunu nəzərdən keçirəsiniz.

Həmin axşamdan "Kitabi-Dədə Qorqud"u, əsasən, toponimlərə diqqət yetirməklə, bir də oxumağa başladım. Dastanın mətnində adları çəkilən toponimlərin bir qisminin Naxçıvan diyarında olması diqqətimi cəlb etdi. Onu da qeyd edim ki, Naxçıvanla əlaqədar burada adları çəkilən toponimlərin əksəriyyəti barədə 1970-ci ildə çapdan çıxmış "Qədim diyarın təbiəti" adlı monoqrafiyamda yazmışam. Bu coğrafi obyektlərin təbii xüsusiyyətlərini az və ya çox dərəcədə izah etmişəm (S.Babayev. "Qədim diyarın təbiəti". 1970. Bakı. Azərnəşr).

N.H. - Səfərəli müəllim, uzun illərdən bəri apardığınız tədqiqatlar nəticəsində qədim Oğuz torpağı olan Naxçıvan diyarında "Kitabi-Dədə Qorqud"la əlaqədar 50-dən artıq toponim olduğunu müəyyənləşdirmisiniz. Bu barədə mümkün qədər ətraflı məlumat verməyinizi xahiş edirəm.

S.B. - Apardığımız araşdırmaclar, bir sıra tarixi və coğrafi dəlillər sübut edir ki, "Kitabi-Dədə Qorqud" qəhrəmanlarının əsas yaşayış məskənlərindən biri də Naxçıvan diarı olmuşdur.

"Dədə Qorqud"la əlaqədar toponimlər Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvan diyarında, Şimali və Qərbi Azərbaycanda və onlara qonşu olan ərazilərdə - Türkiyənin şimal-şərqində, Gürcüstanın şərqində, cənub-şərqində və Cənubi Azərbaycanın şimal hissəsində yerləşir və onlarla əlaqədar olan hadisələr, boylar bu ərazilərdə cərəyan edir.

"Kitabi-Dədə Qorqud"da adı birbaşa çəkilən toponimlərdən Türkiyə ərazisində Düzmürd qalası, Trabzon, Mərdin, Ərzurum, Bayazit, Parasarın Bayburd qalası, Əvnik qalası, Qapılı Qara Dərbənd (Dərvənd), Başıaçıq, Qara dərə, Tumanın qalası və başqaları əsasən kafir qalaları olub, oğuzların sərhədləri boyu yerləşirdi.

Qədim Oğuz ellərinin mərkəz hissəsində yerləşən Naxçıvan diyarında "Kitabi-Dədə Qorqud" boyları və onlardakı personajlarla əlaqədar olan 50-dən artıq toponim müəyyənləşdirmişik.

Araşdırmaclar, dastandakı coğrafi adların MR-də hal-hazırda mövcud olan toponimlərlə müqayisəli təhlili əsasında Naxçıvanın "Dədə Qorqud"la əlaqədar toponimlərini üç qrupa bölmək mümkündür:

1. Adları birbaşa dastanda göstərilən coğrafi obyektlər.
2. Dastanın qəhrəmanlarının və Oğuz tayfalarının adlarından törəndiyi güman edilən toponimlər.
3. Mikrotoponimlər.

Birinci qrupa daxil olan toponimlərin sayı 16-dır:

Qaraçuq kəndi, Qaraquc dağı, Dərəşam qədim yaşayış yeri, Dərəşəm suyu, Şərur, Əlincə qalası, Goy göl (Göycə dənizi), Köksü gözəl, Ağ qaya, Salaxan qayası, Altuntaxt, Günorta daşı (Günortac), Qara dərə, Qara dağ, Göycə dağ (Goy dağ) və Dərbənd (Qaraquc, Məkkəz, Sirab və Tivi Dərbəndi).

Bəzi toponimlərin coğrafi mövqeyi, onların dastanın ayrı-ayrı boyalarındaki hadisələrlə əlaqəli görünməsi belə fikir yürütülməyə əsas verir ki, bu coğrafi obyektlər "Dədə Qorqud" qəhrəmanlarının adları ilə adlandırılmışdır. Qaraquc dağının şərq hissəsində, Altuntaxtin şimalında yerləşən Buğaçəsmə bulağı, Buğaçəsmə dərəsi, "Kitabi-Dədə Qorqud"un boyundakı Dirsə xan oğlu Buğac xanın, Sədərək "Şərurun ucundan" Əlincə qalasına doğru səfərə çıxan Səkrəkin, Əyrək kəndləri onun qardaşı Əkrəkin, Arazboyu düzənliyin bir hissəsi olan Böyükdüz əsərin adlı-sanlı qəhrəmanlarından Bükdüz Əmənin, Sədərək düzünün qonşuluğunda yerləşən Qaraçoban düzü igid Qaraca çobanın adı ilə əlaqədardır. Dədə Qorqudun mənsub olduğu Boyat tay-

fası əşirətlərinin Şərur rayonu ərazisində Ağgül kəndi, Nəcəf və Zülfüqar qışlaqları olmuşdur və s.

"Kitabi-Dədə Qorqud" qəhrəmanlarının və Oğuz tayflarının adlarından törəndiyi güman edilən toponimlər içərisində dastanın baş qəhrəmanı Qazan xanın adı ilə əlaqədar olan toponimlər çoxluq təşkil edib, Naxçıvan Muxtar Respublikasının dörd regionunda yerləşir:

1. Ordubad rayonunun yüksək dağlıq sahəsində: Qazan-göl dağ (3829 m), Qazangöl aşırımı (3112 m), Qazanköç yaylağı, Qazan yurdu, Qazangöl, Qazandağ (Zəngəzur dağlarının suayrıçının şərq yamacında, Zəngəzur yamacında).

2. Culfa rayonunun orta dağlıq sahəsində: Qazançı kəndi, Qazançı qalası (e.ə. II-I minillikdə), Qazançı çökəyi, Qazançı gölü, Qazançı mineral bulağı və s.

3. Babək rayonu ərazisinin orta və yüksək dağlıq sahəsində: Qazan yaylağı, Qazan yurdu, Qazan bulaq, Qazan yoxusu, Qazan çuxuru, Xan yurdu, Altuntaxt.

4. Şərur rayonu ərazisindəki Xan bulağı, Qazançılar kəndi, Qazançılı kəndi.

Qazanın adı ilə bağlı toponimlərə Böyük Azərbaycanın digər bölgələrində də rast gəlinir. Sədərək rayonunda Qərbi Daşburun və Şərqi Daşburun dağları, Şərur rayonunda, Aşağı Daşarx və Yuxarı Daşarx, Oğuzdaşı kəndləri, Babək rayonundakı təbii mağara Daşqala, Ordubad rayonunda Daşbaşı toponiminin Daş Oğuz adından törədiyini güman edirik.

N.H. - Kitabınızda "Dastanın tədqiqində bəzi mübahisəli məsələlər" başlığı altında geniş və maraqlı bir bölmə var, Bu məsələlərin bəziləri haqqında xahiş edirəm danışasınız.

S.B. - Nəriman müəllim, bir həqiqəti etiraf etmək lazımdır ki, azərbaycanlı qorqudşünasların apardıqları tədqiqatlarda onun coğrafiyası, hadisələrin baş verdiyi məkanlar, qəhrəmanların yürüş marşrutları, Oğuz ellərinin coğrafi mə-

kanı, sərhədləri, qonşuları və s. haqqındakı məlumatları müəy-yənləşdirmək işində coğrafiyaçı alimlərimiz son dərəcə passiv iştirak etmişlər.

Məhz buna görədir ki, "Kitabi-Dədə Qorqud"un coğrafiyası ilə əlaqədar olan mübahisəli məsələlər çoxdur. Biczə, bunların çoxluğuna səbəb birinci növbədə istər Azərbaycanda, istər Türkiyədə, istərsə də, digər qardaş türk respublikalarında dastanın coğrafiyası ilə digər ixtisas sahiblərinin - tarixçilərin, filoloqların, etnoqrafların, filosofların və başqa-larının məşğul olması və bu sahədə ciddi xətalara yol verilməsidir.

"Kitabi-Dədə Qorqud"da ən çox mübahisəyə səbəb olan məsələlərdən biri "Uşun Qoca oğlu Səkrək boyunu bəyan edər" boyunda Uşun Qocanın oğlanları Əkrək və Səkrəkin səfərlərinin haradan başlanması, hansı istiqamətdə davam etməsi, onların rastlaşdığı coğrafi obyektlərin mövqeyi, keç-dikləri yolların zaman və ölçü vahidinə uyğunluğu və s. məsələsidir.

Dastanda göstərilir: "Meyxanədə beş gün yemə-içmə oldu. Ondan Şerukun ucundan Göycə dənizə təkin el çarpdı. Qələbə boyum oldu. Yolu Əlincə qələsinə oğramışdı."

Dastanın 1988-ci il nəşrində "Şeruk" əvəzinə "Şirokuz" işlədir. Türkiyə tədqiqatçısı Orxan Şaiq Gökyay 1973-cü ildə nəşr etdiyi "Dədəm Qorqudun kitabı"nda "Şürnün" və "Şiröküven" kimi oxuyaraq, Ani şəhəri xarabalığı yanından Alagözə qədər uzanan Arpaçayın ortasından keçən sahənini qədim adı olduğunu göstərir.

"Şerur" toponimini ayrı-ayrı tədqiqatçılar müxtəlif şə-kildə yazmışlar. O cümlədən H.Arası Şerur, Şerukun, Ş.Cəm-şidov, H.Arası və M.Təhmasib Şerurun, V.V.Bartold Şeir-yükyüz şəklində qeyd etmişlər.

"Şəruk" və "Şərur" sözlərini ancaq onların sonuncu hərfləri "k" və "r" fərqləndirir. Ərəb əlifbasında "r" hərfinin üzərinə bir xətt çəkilərsə, o, "k" kimi oxunur.

Soruşular: beş hərfdən ibarət olan "Şəruk" və ya "Şərur" necə olur ki, doqquz səsli müxtəlif sözlərə "çevrilir"? Belə çıxır ki, ayrı-ayrı alimlər metni olduğu kimi deyil, fikirlərində tutduqları kimi "oxuyurlar". Şərur adının dastana düşməsini təsadüfi hesab etmək olmaz. Məlum olduğu kimi, qədimdən Şərq ilə Qərb arasındaki mühüm ticarət yolları Naxçıvandan, o cümlədən Şərur düzündən keçirdi. Məşhur Görənqala, Babəkin, Koroğlunun düşərgələrindən biri də Şərurdadır. Şərur adının tarixi sənədlərdə qeyd olunması e.ə. II minilliyyə aid edilir.

Müasir Şərur rayonu ərazisində çoxlu türk mənşəli tayfaların adından törəmiş etnonimlərə rast gəlinir. Kəngərli düzü, Kəngərli kəndləri, Dəmirçi, Qarxun, Xələc, Ələkli, Dərvişlər, Yayçı, Alışar, Kərki, Günnüt və s.

Dastanda "Şərul" (Şərur) toponimi, həmçinin Əkrəyin və Səkrəyin səfərləri ilə əlaqədar apardığımız araşdırılmalar nəticəsində belə bir qəti fikrə gəlirik ki, "Şəruk" Gürcüstan ərazisindəki Şirak və Türkiyə ərazisindəki Şiröküven deyil, Naxçıvan MR-də olan Şərurdur. Dastanın mətnindən də aydın olur ki, Əkrək öz səfərinə şimaldan deyil, Naxçıvan MR-in qərbindən - Şərurun ucundan başlamış, "Dərəşam suyu"nu - Arazı keçmədən Ordubad rayonunda yerləşən Goy gölə çatmış, qayıdarkən Əlincə qalasında əsir düşmüşdür. Bir istiqamət üzrə yerləşən bu coğrafi obyektlərin o başından bu başına 120-130 km, yəni, dastanda göstərildiyi kimi, üç günlük yoldur.

Beləliklə, Uşun Qocanın oğlanları Əkrək və Səkrəyin səfərləri ilə əlaqədar olaraq geldiyimiz qəti qənaət belədir:

1. Şərük Şərurdur. Əkrək də səfərə Şərurun ucundan çıxmışdır. O, Arazın sol sahili ilə, yəni, Şərur, Böyük düz, Naxçıvan və Culfa düzlərini keçərək Ordubad rayonundakı Goy gölə çatmış, onun ətrafindakı zəngin yerləri çapıb-talamiş, geri qayıdarkən Əlincə qalasında onun igidlərini qırıb, özünü əsir götürmüslər.

2. Əkrəyi qurtarmaq üçün onun ardınca gedən Səkrək də eyni marşrutla "üç gün dönlü-dönlü yortdu" Dərəşam ucundan keçdi. Ol qardaşı tutulan qoruya (Əlincəyə - S.B.) gəldi. "Deməli, Səkrək Şərurdan Naxçıvan düzünün şərq qurtaracağına, oradan da Əlincə qalasına gəlir. Goy gölə tərəf keçmir.

3. Qardaşlar geri qayıdarkən "Dərəşəm suyunu (Arazi) keçib onun sağ sahili ilə qərbə doğru atalarının hakim olduğu Oğuz diyarına gəlirlər.

Bizcə, bu səfərin obyektiv marşrutları ancaq belə ola bilər və onun başqa heç bir uyğun izahı yoxdur. Ona görə ki:

1. Gürcüstan ərazisindəki Şirak düzü (indi onu İori düzü adlandırırlar) dastandakı Şərük düzü deyildir və onun bu boyla heç bir əlaqəsi yoxdur. Şirak düzündən Göycə gölünə - şimaldan cənuba doğru səfərə çıxan Əkrək heç bir istiqamətdə Dərəşəmlə, "Dərəşəm suyu" ilə Əlincə qalası ilə qarşılaşa bilməzdi. Çünkü bunlar tamamilə eks istiqamətdə - şərqdə yerləşir.

2. Qardaşlar Türkiyə ərazisindən - Şiröküvəndən, yəni cənubdan şimala Göycə gölünə doğru getmiş olsayırlar, onlar Arazi keçməli idilər. Onu keçməmişlər. Bundan başqa Şiröküvenlə Göycə gölü arasında nə Dərəşəm var, nə də Əlincə qalası.

3. Hər hansı bir mülahizəni yürüdərkən "real görünən coğrafiyanı axtarmaq" (P.Xəlilov), coğrafi obyektlər arasındakı səmt, məsafə və vaxt ölçülərini nəzərə almamış, 120-

130 km-lik məsafəni 800, bəlkə də 900 km-ə çatdırmışlar. Onlar bunu nəzərə almamışlar ki, dastanda bu məsafənin üç gündə keçildiyi göstərilir.

4. Şiröküvəz, Şərur və Şirik ayrı-ayrı coğrafi obyektlərdir. onlardan biri Türkiyədə, biri də Gürcüstandadır. Dastandakı Şərük isə Şərurdur.

5. Şərur yaxınlığında Səkrək və Əkrəklə əlaqədar topominlərin (Sədərək düzü, kəndi, Əyrək kəndləri) mövcudluğu da dediklərimizi bir daha təsdiq edir.

N.H. - Kitabınızda maraqlı bir başlıq da var: "Qazan xanın 10 min qoyunu hansı Dərbənddə saxlanılırdı?" Bu sualı özünüz verirsiniz, özünüz də cavablandırma bilərsinizmi?

S.B. - Məmnuniyyətə. "Kitabi-Dədə Qorqud"un "Salur Qazanın evinin yağmalandığı boyu"nda göstərilir ki, Qalın Oğuz bəyləri atlandılar və böyük qoşunla ova çıxdılar. Bunu görən kafirlərin casusu xəbər aparır, yeddi min "sası dinli, din düşməni" gecə yarısı Qazan bəyin düşərgəsinə gəlir, onun evini, var-dövlətini talan edir, arvadını, oğlunu, anasını əsir aparırlar. Bütün bunlardan sonra kafirlərdən biri deyir ki, Qazanın Qapılı Dərbənddə (Dəmir Qapı Dərbənddə yox. - S.B.) on min qoyunu var. O qoyunları da götürsək, Qazana çox böyük ziyan vurardıq. Şöklü Məlik altı yüz kafir göndərir ki, həmin qoyunları götürsin.

Dastanda aydınca göstərilir ki, Qazan xanın on min qoyunu Dəmir Qapı Dərbənddə yox, Qapılı Dərbənddə saxlanılır. Bundan başqa, kafirlərlə bu Dərbəndin arası demək olar ki, yarım günlük yoldur. Çünkü casusun çuğulluğundan sonra kafirlər gecə yarısı gəlib Qazanın düşərgəsinə çatırlar. Gecə Qaraca çoban qarışiq yuxular görür, qardaşlarını yanına çağırır və düşməni dəf etmək üçün hazırlıq görür. Deməli, bu hadisələr hamısı bir-birinin yaxınlığında yerləşən coğrafi obyektlərdə baş verir.

"Kitabi-Dədə Qorqud"da bir neçə Dərbəndin adı çəkilir. Bu Dərbəndlərdən ən məşhuru Dəmirqapı Dərbənddir. Bu qalanın çoxlu bürc və qapıları olmuşdur. Qalanın qapısı dəmirdən olduğuna görə o, "Dəmirqapı Dərbənd" adlandırılmışdır.

Dəmirqapı Dərbənd Qafqaz Albaniyasının ən qədim şəhərlərindən biri olmuşdur. Onun salındığı tarix məlum olmasa da, arxeoloji qazıntılar nəticəsində orada e.ə. VII-VI əsrlərə aid yaşayış məskəni aşkar edilmişdir.

Beləliklə, bizim fikrimizcə, Qazan xanın on min qoyunu ya Naxçıvandakı Qaraquş Dərbəndində, ya da Qərbi Azərbaycandakı Kağızman Dərbəndində saxlanıla bilərdi.

N.H. - Dərbənd sözünün mənası sizcə nədir və mənşəcə hansı dilə mənsubdur?

S.B. - Bizcə, Dəmirqapı Dərbənd, həmçinin "Kitabi-Dədə Qorqud"da adı çəkilən "Qapılı Dərbənd"lərin hamisının adı farsca "qapı" mənasını verən "dər" sözündən deyil, türk mənşəli "dar" (ensiz) sözündən törəmişdir: darbənd - ensiz bənd, keçilməsi çətin olan yer. Bu fikri bütün Dərbəndlərin fiziki-coğrafi mövqeləri, relyef formaları və orografik şəraitləri də təsdiq edir. Əgər "Dərbənd" sözündəki "dər" fars dilində "qapı" (mənasında işlədilirsə, onda təkrar olaraq "qapılı" sözündə niyə istifadə olunur? Aydınlaşdır ki, "Qapılı Dərbənd" xalis türk sözü olub, "qapısı olan dar bənd", "qapısı dar bənddən ibarət olan yer" mənasını verir.

Türkmən alimi Soltanşa Ataniyazov da adın mənasını "yapıq qapı", "keçməsi kim ağız" kimi izah edir.

N.H. - Səfərəli müəllim, bu məsələ ilə əlaqədar olan Altuntaxt haqqında nə deyə bilərsiniz? Bu da mübahisəli məsələlərdəndir. Siz "Altuntaxt"ı toponim hesab edirsinizmi?

S.B. - Maraqlı sualdır. Nəriman müəllim, "Altuntaxt" sözünü bəzi tədqiqatçılar şahlara, xanlara məxsus olan "qızıl taxt" kimi, bəziləri isə coğrafi ad - toponim kimi izah edirlər.

Dastanda göstərilir ki, "Qazan bəy ordusunu, oğlanını, uşağıını, xəzinəsini aldı, geri döndü. Altuntaxtında yeni evini tikdi" ("KDQ". 1978. səh. 144). Dastanın 1988-ci il nəşrin-də yazılır: "Qazan bəg ... geri döndü, altun təxtində. Yenə evini tikdi" (səh.50). Göründüyü kimi, burada birinci halda Altuntaxt toponomidirsə, ikinci halda qızıl taxtdır.

H.Arası "Kitabi-Dədə Qorqud"un həm 1939, həm də 1962-ci il nəşrlərində cümləni "... Altuntaxtında yeni evini tikdi" kimi işlədir və onu toponim kimi qəbul edir.

Dədə Qorqud tədqiqatçılarından M.Erkin, Ş.Cəmşidov, M.Cahangirov, P.Xəlilov da bu fikirdəirlər. Biz də aşağıdakı səbəblərə görə onların fikri ilə şərifik:

Əvvəla, Naxçıvan MR-də Qaraquş (2600 m) dağının döşündəki yastanda "Altuntaxt" deyilən qədim məskən var. Buradan sonalar yaylaq-yurd yeri kimi istifadə edilirdi. Bu qədim yaşayış məskəni Naxçıvan MR-də "Kitabi-Dədə Qorqud"la əlaqəli olan yerlərin, demək olar ki, mərkəzi hissəsində yerləşir. Bundan başqa, Qərbi Azərbaycanda keçmiş İrəvan quberniyasının Novabayazid qəzasında Altuntaq və Altuntaxt kəndləri, Dərəçiçək mahalında isə "Altuntaxt" adında dağ və yaylaq vardır. Bu adda toponimlərə digər türk ölkələrində də rast gəlmək mümkündür.

Göstərilən Altuntaxtların Dərbəndlərə, həmçinin Ala dağa yaxınlığı, məkan və zaman ölçülərinin uyğunluğu inandırıcı şəkildə göstərir ki, Qazan xanın əsas, mərkəzi məskəni olan Altuntaxt ya Naxçıvandakı, ya da Qərbi Azərbaycan-dakı (Ermənistandakı) Altuntaxtların biri ola bilər.

İkincisi, dastanda aydınca göstərilir ki, Qazan xan ova Altuntaxtda deyil, Qonur atında getmişdir. "Qonur atını min-

di" ("KDQ". 1988. səh.140). Bu da aydındır ki, ovda olduğu kimi, mühəribədə də vuruşmaya taxt üzərində deyil, at üstündə gedərdilər.

Bizcə, Altuntaxt toponimdir, mənası isə "qızıl" - qırmızı rəngli sükurlardan ibarət olan "taxt" - yüksəklik, yaxud qızıl qədər qiymətli olan yer, məskən mənasını verir.

N.H. - Səfərəli müəllim, söhbətimizi ənənəvi bir sualla bitirmək istəyirəm. Professor İsa Həbibbəylinin dediyi kimi, Siz bu mövzunu cavanlıq şövqü ilə öyrənmiş, dərələrdən, təpələrdən "yel kimi" keçməyin öhdəsindən bacarıqla gəlmisiniz. Azərbaycan Respublikasının prezidenti bu kitaba yüksək qiymət vermişdir. Əgər sırr deyilsə, qarşidakı planlarınız haqqında qısa məlumat verməyinizi də xahiş edirəm.

S.B. - Nəriman müəllim, insan yaşa dolduqca onun arzu və istəkləri də artır. Hiss edirsən ki, bu arzuların hamısına çatmaq üçün ömür kifayət etməyəcək... Ancaq ömür Allahdandır... İnstallah, bu il "Naxçıvanın təbiət abidələri və onlarla əlaqəli əfsanələr", "Azərbaycanın coğrafiyaçı alimləri" kitablarını, "Qərbi Azərbaycanda "Kitabi-Dədə Qorqud" toponimləri" elmi məqaləmi nəşr etdirmək, 30 ildən artıqdır ki, üzərində işlədiyim "Naxçıvan MR-in toponimləri" adlı monoqrafiyanı tamamlamaq arzusundayam.

N.H. - Allah Sizi bu xeyirxah arzularvinizə çatdırırsın. Sizə cansağlığı, yaradıcılıq uğurları arzulayıram. Sağ olun!

S.B. - Minnətdaram, çox sağ olun!

*"Prometey" jurnalı,
2000, №3.*

SİZ XOŞBƏXTSİNİZMİ, İSMİXAN MÜƏLLİM!

1999-cu ilin avqust ayında Mərdəkandakı “Yaşıl bağ” xəstəxanasında müalicə olunduqları zaman şair Nəriman Həsənzadə ilə professor İsmixan Rəhimov görüşüb söhbət etmişlər.

Aşağıda bu söhbəti veririk.

- İsmixan müəllim, mən Sizə heyranam. Neçə gündür bir yerdəyik. Heç zarafatınızdan qalmırsınız. Tez-tez Zərifə xanıma sataşırsınız.

- Bəzən tələbələr məndən soruşurlar. Siz xoşbəxtsinizmi? Mən deyərdim ki, xoşbəxtəm, ona görə ki, vətənim ürəkdən sevirəm, ana dilimi sevirəm, ailəmi sevirəm. Ailə deyəndə mən arvadımı, uşaqlarımı, nəvələrimi nəzərdə tuturam. “Arvad” sözünü indi çox az işlədirlər, “Həyat yoldaşı” deyirlər. Mən bunun əleyinəyəm.

- Yeri gəlmışkən, siz Zərifə xanımla nə vaxt evləndiniz?

- 1963-cü ildə, mənim Zərifə ilə evlənməyim haqqında tələbələr içində, bizi uzaqdan tanıyanlar arasında müxtəlif söhbətlər gəzirdi.

- Sibirdən neçənçi ildə qayitmışınız?

- 1955-ci ilin may ayında.

- Sizi nə vaxt həbs etmişdilər?

- 1948-ci ildə həbs edilmişdik. 1949-cu ildə məhkəməməz oldu. Novruz bayramı günündə - 21-22 martda.

Jurnalıslar hərdən soruşurlar ki, həyatınızda ən çox yadda qalan gün hansıdır?

Mənim həyatımda ən əziz, ən azad bir an bizi məhkəmədən sonra açıq maşında apararkən dediyim sözlər olub. Adətən məhbusları bir yerdən başqa bir yerə apararkən hər tərəfi bağlı maşınlardan istifadə olunurdu. Dustaqların arasında belə maşınlara “Çornij voron - qara qarğı” deyirdilər. Bizi isə məhkəməyə açıq yük maşınınında götürüb aparırdılar.

Məhkəmədən sonra bizi üstü açıq yük maşınınına mindirdilər, qollarımızı bir-birimizə dəmir bilərziklərlə bağladılar. Mənim sağ tərəfimdə yerə oturanla mənim sağ əlimi bağlamağa bilərzik çatmadı. Bu zaman küçədə maşını dövrəyə almış izdihamın içindən suallar eşidildi.

- Sizi nə üçün tutublar?

Zabit də tapançanı gicgahıma tutub çığırırdı: “malçı, malçı”! Bu zaman mən ayağa qalxıb ucadan dedim: Azərbaycan yaşasın! Millət yaşasın! Biz qayıdacaqıq! Bu vaxt ömrümün ən xoşbəxt anı idi.

- Zərifə xanımla tanışlığınızdan nə deyərdiniz? Bayaq səhbəti yarımcıq qoyduq.

- Bəraət aldıqdan sonra məni institutda işlə təmin etdilər. Müəllimliyə başladım.

Zərifə ikinci kursda oxuyanda, mən ona ingilis dilinin qrammatikasından dərs deyirdim. Əlaçı tələbə idi, həmişə dərsdə rəfiqəsi Validə Babayeva adlı bir qızla səhbət edərdi. Zərifənin uzun, qara saçları vardı, ciyinə tökərdi, hər dəfə bu qızın

sağlarına baxıb öz-özümə fikirləşərdim ki, allah, bu qızın nə gözəl saçları var, xoş o adamın halına ki, onun əri olacaq.

Sonradan Zərifə Xarici Dillər İnstitutunu bitirdi. Ona beş il ingilis dili dərsini demiş bir müəllimə var idi. Reçitskaya Yekaterina Yevseyevna. Bu adamı respublikada yaxşı bir mütəxəssis kimi hamı tanıyordu. Reçitskaya mənim də elmi rəhbərim olmuşdu. O zaman Təhsil Nazirliyi yox idi. Ali və Orta İxtisas Təhsili Komitəsi deyirdilər. Komitənin sədri Abdulla Qarayev idi. Reçitskaya onun yanına gedib xahiş etmişdi ki, Zərifənin ingilis dilinin gözəl bildiyini, əla tələffüzünü, dərin biliyini nəzərə alaraq, təyinatını Azərbaycan Dövlət Universitetinə versinlər. Beləliklə, Zərifə universitetdə işə başladı. Mən də bir müddət universitetin rektoru Şəfaət Mehdiyevin dəvəti ilə orada əsas iş yemirdən əlavə, yarım ştat işləyirdim. Burada biz eyni kafedrada işlədik. Bundan sonra da evləndik. Sənin şeirlərinin birində yaxşı bir misra var: "Aldığı arvada ərə gedənlər, sizə kiçik olsun bizi də rəhbər." "Almaq" sözü ilə dilimizdə çoxlu ifadələr var. Məsələn, "bir şey almaq", "ad almaq", "xəbər almaq", evlənmək mənasında "arvad almaq". Qəribədir, həyatimdə nə almışamsa, sonradan dəyişməli olmuşam. Radio, televizor almışam, aparıb qaytarmışam. Ancaq bircə arvaddır ki, onu dəyişməyə ehtiyac olmayıb. Bu mənə allahımın verdiyi bir xoşbəxtlik olub.

- Gözə gəlməyəsiniz.

- Nəriman müəllim, özünüz görürsünüz mənim xoşbəxtliyimi. Beş ildən artıqdır ki, mən xəstəyəm. Bu narahatlılığı heç kəs dözməzdidi. Nə ana, nə bacı, nə qardaş! Amma Zərifə mənim qayğıma qalır.

- Zərifə xanım, İsmixan müəllim sizinlə tanışlığından danışdı. Bəlkə siz də bir-iki gəlmə deyəsiniz, neçə tanış olmusunuz.

- Mən heç bir şey deyə bilmərəm.

Bu vaxt İsmixan müəllim üzünü ona tərəf çeviririb dedi:

- Danış ay qız, de görək məni ilk dəfə görəndə haqqımda nə fikirləşmişən.

Zərifə xanım dinmədi. Bir şey söyləmədi.

- **Zərifə xanım, mən sizi burada olduğumuz müddətdə müşahidə etməsəydim, haqqınızda belə yüksək fikirdə olmazdım, belə danışmazdım. Siz Azərbaycan qadınının ən gözəl ənənələrini davam etdirirsiniz. İndi nadir hallarda rast gəldiyimiz sadiqlik, paklıq xüsusiyyətlərini sizdə görürəm. Siz İsmixan müəllimi yaşıatığınıza görə tək öz ərinizə yox, öz övladlarınızın atasına yox, həm də bütün millətə olan hörmətinizi göstərirsiniz. Ona görə də istəyi-rəm ki, Siz onun haqqında bir-iki gəlmə deyəsiniz, danışasınız. Gördünüz ki, o sizin haqqınızda necə məhəbbətlə, 25 yaşlı bir gənc kimi danışdı.**

- Bizzət danışan həmişə İsmixan müəllim olub. Mən heç zaman onun yanında danışmamışam. Hara getmişik də, məclis-lərdə, yaxud institutdakı yiğincəqlarda həmişə o danışıb, mən qulaq asmışam. Ona görə də mənim üçün danışmaq bir qədər çətindir. Sual versəydiniz, bəlkə cavab verərdim.

- **İngilis dilini unutmamısınız ki?**

- Dil mənim yadımdan çıxmayıb. Mən həmişə işləmişəm, dərs demişəm. İsmixan müəllim xəstələndikdən sonra işdən çıxmışam. Heç hələ pensiyaya çıxmamaq vaxtim gəlməmişdi. Mən işdən çıxmış oldum, çünki o özünü evdə tək dolandırı bilmirdi, onun yanında həmişə kimsə olmalı idi.

- **Siz evdə ingiliscə danışırsınız mı?**

- Əvvəllər uşaqlar balaca olanda bir sırrımız olsaydı, ingiliscə danışardıq. Təzə evləndiyimiz vaxlarda. Hacan ki, mən hələ ona bir müəllim kimi baxardım, onda ingiliscə danışardıq. Yadımdadır, xəstələndiyinin birinci günü, ağır xəstə idi, insult olmuşdu, həkim gəlmüşdi. Uşaqlar da bir-bir gəldilər. Onu dindirmək istəyirdilər. Mən ingiliscə dedim ki, dindirməyin danışa

bilmir. Sonradan uşaqlar deyib güldürlüdər ki, mama bizimlə ingiliscə danışırkı ki, papa bilməsin, sanki papa ingiliscə bilmir.

- **Neçə ildir ki, birlikdə yaşayırsınız?**

- 1963-cü ildə evlənmişik. Birlikdə kitab yazırdıq, eyni bir dərsliyin müəllifləri idik, tez-tez görüşməli olurduq. İsmixan müəllim həm də kitabın redaktoru idi. Nə isə, tez-tez görüşərdik.

İsmixan müəllim Zərifə xanımın sözünü tamamladı:

- Dedim ki, bax Görürsən, heç bir şeyim yoxdur, ancaq üç otaqlı mənzilim var, heç mebelim də yoxdur. Pulum da yoxdur. Tək özüməm, bir də sənə qarşı olan məhəbbətim. Təklif etsəm ki, mənə ərə gələsən, gələrsənmi? Əgər mənim təklifimə razısanca, get anana de ki, icazə verirsə elçiliyinə gələk. Sonradan görüşəndə soruşdum ki, nə oldu anan nə dedi?

- Anam dedi ki, sən istəyirsənsə, xoşuna gəlirsə mən nə deyə bilərəm.

Mənim elçiliyə getməyim özü də maraqlı oldu. İnstitutda, universitetdə hər ikimizi tanıyan hörmətli adamları elçiliyə apardım. İnstitutumuzun ən qocaman müəllimi, alman dili müəllimi Səfər Səfərov, universitetin xarici dillər kafedrasının müdürü Ələkbər Əliyev, institutumuzun psixologiya kafedrasının müdürü, mənimlə birlikdə KQB-nin həbsxanasında bir kamerala yatmış, sonradan Sibirdə eyni düşərgələrdə olmuş, bəraət aldıqdan sonra ailəvi dost olduğumuz Fuad İbrahimbəyov, dramaturq və kinorejissor İbrahimbəyovların əmisi, şair Zeynal Xəlil, bir də böyük qardaşlarım. Elçiliyə mən də getmişdim. Sonra Zərifədən soruşdum ki, anan nə deyirdi. O dedi ki, anam deyir ki, o kişi elə sakit oturmuşdu, başını da salmışdı aşağı, utana-utana.

Nə isə gözəl anlarımız olub, Nəriman müəllim, siz yəqin yaxşı tanıyırsınız bir ingilis dili mütəxəssisi var idi... Onun elmlər doktoru olmasında mənim az rolum olmayıb. Doktorluq

avtoreferatını mənə verib üstündə də mübarək əli ilə yazmışdı. «Самому человечному человека Исмихан муаллиму взнак благодарности». Sonradan bu xanım institutun rektoru oldu və başladı məni təqib etməyə. Xoşuna gəlmirdi ki, mən də onunla eyni institutda işləyirəm. Nə isə allah cəzasını versin. Məni beş il istintaq orqanlarına çəkdilər. Bu çətin günlərdə bir dəfə də olsun eşitmədim ki, Zərifə öz narazılığını bildirsin. Mənə qarşı həmişə hansı münasibətdə idisə, elə də oldu. İndi də özünüz görürsünüz, mənim kimi xəstəyə baxmaqdan ağır iş olmaz. Bir dəfə də olsun hiss etməmişəm ki, öz narazılığını bildirsin.

Mən hər gün dua edərkən, allaha yalvararkən deyirəm “Allah, mənim millətimi bu fəlakətdən qurtar, əqrabamı, balalarımı qadadan-bəladan uzaq et, salamat et. Qaytar mənim sağlamlığımı, qoy millətə xidmət edə bilim. Zərifənin əziyyətləri heç olmasın. O görsün ki, mən sərbəst gəzə bilirəm, ayaq üstəyəm”.

- İnşallah! Zərifə xanım, siz deyirsiniz ki, İsmixan müəllimlə bir institutda işləyirdiniz, o xəstələnəndən sonra işdən çıxdınız.

- Bəli, biz son illərə kimi həmişə bir institutda işləmişik.

- İndi də bir az İsmixan müəllimlə dostluğunuzdan danışın.

- İsmixan müəllim mənə ikinci kursda qrammatikadan dərs deyib, dördüncü və beşinci kurslarda ingilis ədəbiyyatından mühəzirə oxuyub. Onun mühəzirələrinə hamımız böyük həvəslə qulaq asardıq.

İsmixan müllim burada onun sözünü tamamladı.

- Bizim nəsildə dilimizə, ədəbiyyatımıza böyük məhəbbət, sevgi tərbiyə etmişdilər. Şagirdlərin bir çoxu şeir, hekayə yazardı. Mərkəzi pionerlər evində ədəbiyyat dərnəyi var idi. Əvvəllər bu dərnəyə İsmayııl Soltan adlı bir şair rəhbərlik edirdi. O

zaman onun ədəbiyyat qəzetində bir şeiri çıxmışdı, iki misrası indi də yadımdadır.

*“Qoy gurlaşın qasırğalar,
dəli toplar mələsin,*

*Mərd analar körpələrin
səngərlarda bələsin.”*

İndi bu cür mübariz ruhda şeir yazan az taparsan. Sonradan bu dərnəyə Ənvər Əlibəyli rəhbərlik etdi. O, bize çox şey öyrətdi. O, gözəl şair idi. Bu dərnəkdə Bakının bütün şeir yazan uşaqları iştirak edirdilər. Şixəli Qurbanov, Əli Tudə, Balaş Azəroğlu, Bəxtiyar Bahabzadə, Qabil İmamverdiyev. Bizim dövrümüzzdə xalq arasında şairlərə, ədiblərə böyük hörmət var idi. Məktəblərdə, pionerlər evində şairlərlə, yazıçılarla tez-tez görüşlər keçirilirdi.

Yadımdadır, bir dəfə Səməd Vurğun pioner evinə bizimlə görüşə gəlmışdı. Coxları o zaman Vurğunun şeirlərinin təsiri ilə şeir yazardılar, onu təqlid edərdilər. Səməd Vurğun bir misal çəkdi. Dedi ki, bir gün Şekspir öz oğlundan soruşur ki, sən nə olmaq istəyirsən. Oğlan deyir mən Şekspir olmaq istəyirəm. Şekspir deyir ki, səndən heç nə olmaz, çünkü mən allah olmaq istəyirdim, Şekspir oldum. Siz şeir yazarkən Füzuliyə, Vaqifə bənzəməyə çalışın.

Sonradan ingilis ədəbiyyatı ilə məşğul olanda ingilis dilində Şekspir haqqında oxuduqlarımın heç birində bu fikrə rast gəlmədim.

- **Gərək ki, bu söhbət Nizaminin oğlu ilə bağlıdır.**

İsmixan müəllim, sizi haraya sürgün etmişdilər?

- Məhkəmədən sonra bizi “Zaqvaqon”da – dustaq vaqonu deyilən xüsusi vaqonda Bakıdan Rostova yola saldılar. Orada

bir az qaldıqdan sonra bizi Moskvaya gətirdilər. Sonradan Kuybuşev şəhərinə yola saldılar.

Kuybuşevdə uzun müddət qaldıq. Ölkənin hər yerindən siyasi məhbusları buraya toplayırdılar. Sonradan bizi qaramal üçün olan vaqonlara mindirib Sibirə - Şərqi Sibirdəki Tayşet şəhərinə gətirdilər. Qatarla 14 gün yol getdik. Tayşetdən Bratsk adlanan şəhərə qədər ərazidə məhbus düşərgələri yerləşirdi. Bura “Ozerlaq” adlanırdı. Xüsusi bağlı düşərgələr idi. Burada məşələri qırırdılar, dağları yarırdılar, dəmir yolu çəkirdilər. Sonradan öyrəndik ki, Hüseyin Cavid də burada olubmuş.

- Evdən məktub alırdınızmı?

- Bizə evə altı aydan bir məktub yazmağa icazə verirdilər. Yazdığımız məktubları yoxladıqdan sonra göndərirdilər.

- Siz azad olmaq üçün müraciət etmişdinizmi?

- Kimə və nəyə görə? Bir kimsəyə müraciət etməmişdik. Stalin ölündən sonra əfvi-ümmumi elan edildi.

- Orada tanış adamlardan kimsəyə rast gəldinizmi?

- Tanınmış adamlardan kimsəyə rast gəlmədim. Biz olduğumuz yerdə çoxlu əcnəbi var idi, rus əsgərinin ayağı dəymiş hər hansı ölkədən rusları istəməyənləri, narazı olanların hamisini tutub Sibirə göndərirdilər. Burada mən 53 millətə rast gəldim: Avropadan almanlar, macarlar, çexlər, bolqarlar, Asiyadan yaponlar, çinlilər. Bu adamların çoxlarını küçədən oğurlayıb Moskvaya gətirmişdilər. Sonradan isə onları Sibirə göndərmişdilər, sorğu-sualsız. Stalin dövründə cəmiyyətdə qorxulu bir ifadə var idi: “Onun tutulanı var.” Kiminsə haqqında belə desəydiłər ona yaxınlıq etməzdilər. Onu vəzifəyə qoymazdılar. Mən bunu çox yaxşı bilirdim.

Mən Sibirdən Bakıya 1955-ci ilin may ayının 5-də qayıtdım. Bir neçə gündən sonra şəhərə çıxməq istədim. Əvvəllər, tələbə olarkən hamımız axşamlar dənizkənarı parka çıxardıq. Çox zaman burada, dəniz kənarında yazılıclar, şairlər gəzişərdilər.

Biz də onlara baxmaq üçün bura gələrdik. O zaman şairlərə, yazıçılara xalqın böyük hörməti vardi, onları müqəddəs hesab edərdilər. Mən də köhnə adətə görə bulvara getdim. İndi əvvəlki adamlara, heç olmasa onlara bənzəyənlərə rast gəlmədim. Elə bildim ki, başqa bir şəhərdəyəm. Adamlar da başqadır. Birdən gözüm mənimlə bir qrupda oxumuş bir tələbə qızı saatdı. O, qəflətən mənimlə üz-üzə gəldi, bir anlığa mənə baxdı dərhal üzünü çevirdi kənara. Sibirdən qayıtməğima peşman oldum. Biz Sibirdə siyasi məhbuslara məxsus olan ciddi rejimli düşərgələrdə olarkən hamımız özümüzü haqlı hesab edirdik və bilirdik ki, ölkənin əhalisinin eksəriyyəti bizimlə razıdır. Mən sovet ölkəsinin hər tərəfindən bura götirilmiş siyasi məhbusları deyirəm. Moskvadan Yurij Mixayloviç Şişov familiyalı bir həkim var idi. Bir dəfə şam meşəsində ağac kəsməyə gedirdik. Şişov mənə dedi: "Bu Sibir meşələri həmişə qabaqcıl rus ziyanlığını salamlamışdır. Bir zaman dekabristlər burada olublar, indi də biz."

Orada dəhşətli, işgəncəli bir həyat keçirməyimizə baxma-yaraq, hamımız insani qürurumuzu saxlamışıq. İndi isə məni görüb salam verməyə qorxan tələbə yoldaşımı görəndə əskildim.

Bizi azad edərkən bir arayış vermişdilər ki, aministiya haqqında qanuna əsasən azad olunuruq və SSRİ-nin hər yerində, mərkəz şəhərlərdə yaşamaq hüququmuz var. Belə arayışı hər adama vermiridilər. Biz qaldığımız həbs düşərgələrində kimse cəza müddətini bitirdi, 10 il, 15 il cəza çəkdikdən sonra onu evə buraxmazdılar, başqa bir yerə sürgünə göndərərdilər. Bu qanun əfv olunanlara aid deyildi. İndi mən pasport almalı idim. Sənədlərimi pasport şöbəsinə təqdim etdim, dedilər bir neçə gündən sonra gələrsən. Bizim rayonun pasport şöbəsi indiki Nizami metrosundan bayır çıxanda sağ tərəfdəki binanın həyətində yerləşirdi. Getdim pasport almağa. Həyətdə bir neçə

adam növbə gözləyirdi, mən də dayandım. Birdən gördüm ki, Bəxtiyar Bahabzadə gəlir. Dərhal mənimlə üz-üzə gəlib mənə salam verməkdən qorxan tələbə yoldaşım yadına düşdü. Lakin Bəxtiyar məni görəndə elə mehriban, elə əziz qarşılıdı ki, bütün inciklikləri unuttdum. İndi işə düzəlmək lazım idi. Tutulmamışdan əvvəl Lenin adına APİ-nin əcnəbi dillər fakültəsində müəllim işləyirdim. İstədim ki, institutdan sənədlərimin nüsxəsini alım. İnstituta gəldim, koridorda İsmayııl Şıxliya rast gəldim. İsmayııl ilə mən aspiranturada birlikdə oxumuşduq. Səmi-mi dost idik. Birlikdə imtahanlara hazırlaşardıq. 47-ci ildə aspirantlara parça almaq üçün talon verirdilər. Biz də eyni parçadan eyni dərziyə özümüzə kostyum tikdirdik. Sonra da Sibirdə mən kostyumumu on boşqab şorbaya dəyişdim.

İsmayilla mənim görüşüm çox səmimi oldu. Mənə dedi ki, onu bir az gözləyim. Demə həmin gün maaş verirlərmiş. Bir azdan onunla şəhərdə gəzişirdik, bir-birimizə başımıza gələnləri danışındıq. İndiki Sahil metrosunun arxasında bir yay restoranı var idi, orada nahar etdik. Ayrılanda İsmayııl cibimə beş min manat pul qoydu. Sonra mən həmin pulla özümə kostyum tikdirdim. Tale belə imiş. Hər şeyi söyləsəm çox vaxt aparar. İsmayııl Şıxlı böyük yazıçı, böyük insan və sədaqətli dost idi. Ruhu şad olsun.

Sonradan biz bəraət aldıq. SSPİ Ali Məhkəməsinin 1956-cı il 18 iyul tarixli fərmanına əsasən haqqımızda olan bütün məhkəmə hökmələri ləğv edildi, bizə bəraət verdilər. Beləliklə bütün vətəndaş hüquqlarım bərpa edildi. Yenə də institutda işləməyə başladım.

Bildiyiniz kimi mən xüsusi bir metodla bir ay ərzində danişiq (ingilis dili) dilini öyrədirəm. Bir gün Aktyorlar evində məşğələ aparırdım. Gördüm ki, İsmayııl Şıxlı gəldi. Çox sevin-dim ki, ona ingilis dilini öyrədəcəyəm. Məşğələdən sonra de-

dim ki, sabah saat 6-da gələrsən. Özünəməxsus təbəssümlə gülüb dedi:

- Mən ingilis dili öyrənməyə gəlməmişdim. Mən gəlmışdım görün sən hələ də əvvəki həvəslə dərs deyirsən, yoxsa yox. Gördüm ki, səndə dərs deməyə olan həvəs, enerji nəinki azalıb, əksinə daha çoxalıb, artıb...

Tanıdığım gündən mənə atalıq qayğısı göstərən hamımızın müəllimi Əli Sultanlı olub. Əli Sultanlı avropa ədəbiyyatının Azərbaycanda tanınması, seviləməsi sahəsində böyük xidmət göstərmişdir. Müharibə vaxtı idи, tələbələrin çoxu gündüzlər işləyir, axşamlar oxuyurdular. Əli müəllimin dərsini heç kəs buraxmazdı.

Hərdən biz müəllimlərə əlavə ərzaq talonları verirdilər. İnstututun xüsusi mağazaları var idi, ordan talon ilə ərzaq alırdıq.

Bir gün Əli müəllim dərsdə məndən soruşdu “Şərab içirən sən?” Mən xeyir deməyə macal tapmamış o dedi ki, yerli komitədə mənim adıma şərab talonu var, gedib alarsan. Mən də talonu mağazanın qarşısında bir kilo çörəyə dəyişdim. Yadımdadır, bir dəfə aspiranturada oxuyanda məni evinə dəvət etdi və dedi ki, ingilis dilini öyrənmək istəyir. Sevindim ki, Əli müəllimə ingilis dilini öyrədəcəyəm. Bir müddət dərs dedim. Gördüm ki, Əli müəllimin məqsədi məndən dil öyrənmək deyilmiş, o ancaq bu bəhanə ilə mənə maddi yardım etmək istəyir.

Sibirdən qayıdanan sonra yenə də Əli Sultanlı mənə öz qayığını əsirgəmədi. Hami məndən üz döndərəndə, işlə təmin etməyə qorxarkən, o mənə dedi ki, bir yerdə işə gir gəl, müdafiə edərsən, sonra səni işlə təmin etmək asan olar. Belə kişi idi Əli Sultanlı, ruhu şad olsun.

Bəraət alandan sonra hər şey düzəldi...

*“Prometey” jurnalı,
№ 1-2. 2000.*

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

TARİXİMİZİ, TALEYİMİZİ YAZAN SƏNƏTKAR... 3

Mənim Idəbi Taleyim
(Zamanla, tarixlə görüş) 9

<i>Əmür və tale yolu...</i>	111
BEKİHİ PUTI, СТУПЕНИ ВОСХОЖДЕНИЯ	119
YANIRDI, YANDI KÜL OLDU	128
“RUHANI” HAVASI	134
BÖYÜK ÇEÇEN ŞAIRİ MƏHƏMMƏD MAMAKAYEVİ XATIRLAYIRAM	138
ALİMLİK – BÖYÜK RÜTBƏDİ	141
YETMİŞ BEŞİN MÜBARƏK MƏNİM QƏZETİM	143
NAZIM HİKMET AZERBAYCANDA	149
ŞAİR İTİRMİŞƏM, ŞAİR YAŞINDA	160
MİR CƏLAL – ƏBƏDİYAŞARDI, FƏXRİ ADDİ, TİTULDU	164
SAĞ OL, PROFESSOR!	172
BİZİM MÜASİRİMİZ	178
QIRILMAZ TELLƏRLƏ	182
İSTİ, ŞİRİN XATIRƏLƏR	185
SEVİMLİ ŞAİR	193
NƏĞMƏMİZİN ULDUZU	196
ODDAN KEÇƏNLƏR	199
ÖZBƏK QƏLƏM DOSTLARIM	201

UNUDULMAZ İNSAN	204
«NOVRUZ TUT YETİŞİNCƏ SÜRƏR...»	209
ALİMİN XATİRƏSİNƏ TÖHFƏ	213
KALMIK XALQININ BÖYÜK SÖZ USTASI	216
GÜLDANLARI GÜLSÜZ QALAN ŞAIRLƏR	220
“ÖLDÜ” SÖZÜNÜ DİLİMDƏ YOX, ÜRƏYİMDƏ İSLƏDİRDİM	224
KƏRƏCDƏ ŞEİR AXŞAMLARI	226
UNUTSAQ UNUDULARIQ	229
BÖYÜK ƏDƏBİYYATIN VARISI	233
YERİ ƏBƏDİ BOŞ QALDI	237
«DAĞIN» İÇİNDƏN FİKİR PÜSKÜRÜRDÜ	241
ADLAR VƏ ADLARI YAŞADANLAR	244
ZİYARƏTƏ GEDƏN ZİYARƏTƏ LAYİQ İDİ	247
ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏR, ŞƏXSİ ÜNSİYYƏTLƏR	249
UĞURSUZLUQDA UĞUR AXTARAN YAŞICI	254
ÖMÜR VƏ TALE YOLU	256
ÜZDƏ OLMAYAN İSTEDAD	260
DƏDƏ ŞƏMSİR	264
ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV XALQIMIZIN MÜTƏFƏKKİR VƏ ZİYALILARININ XATİRƏSİNİ HƏMİŞƏ UCA TUTURDU	269
UNUDULMAMAQ YAŞAMAQDI	280
YAXŞILAR AZALIR	283
ƏZABLI YOLLARDAN KEÇƏN HƏYAT HEKAYƏTİ	286
İSTEDADIN İŞİĞİ VƏ İSTİSİ	289
QAZAXDAN BAKIYA HƏYƏCAN	295
ATATÜRK YURDU	303

BİRLİK – ANDIMIZDIR	321
PARİS DƏFTƏRİ	327
İRAN GÜNDƏLİYİ	347
... CAN, AZƏRBAYCAN – (Biz yaşa! – dedikcə sən qırılırsan...)	362

Mənim romantikam və həyatın reallığı

YAZIÇI MİR CƏLALIN AİLƏ ÜZVLƏRİLƏ XATİRƏ SÖHBƏTİ	373
«ÇÜNKİ ƏBƏDİ SƏNƏTİ VAR»	392
«TƏRİF ÇİNARLARA YOX, YOSUNLARA DEYİLİR»	402
NAXÇIVAN DİYARI QƏDİM OĞUZ TORPAĞIDIR	410
SİZ XOŞBƏXTSİNİZMİ, İSMİXAN MÜƏLLİM!	422

Qeyd üçün

Qeyd üçün

Qeyd üçün

Qeyd üçün

Nəşriyyat redaktoru:
Gülzar İbrahimqızı

Kompyuter tərtibatçısı:
Aliyə Qabilqızı

Kompyuter yığımı:
Rəvana, Fidan

Yığılmağa verilmişdir: 18.05.2012

Çapa imzalanmışdır: 22.11.2012

Kağız formatı: 60x90 1/16

Həcmi: 28,5 ç.v.

Tirajı: 500

Kitab “Prometey” jurnalının
redaksiyasında yığılb-səhifələnmiş,
“CBS” mətbəəsində hazır diapozitivlərdən
çap edilmişdir